

GYEKICZKY TAMÁS

HELYZETJELENTÉS

(LEVÉLTÁRI IRATOK POLGÁRI ELJÁRÁSJOGUNK TÖRTÉNETÉBŐL

I. 1951- 1958

GONDOLAT - DEBRECENI EGYETEM

ÁLLAM ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK KIADVÁNYAI

Budapest, 2006

A szerző ezúton szeretne köszönetet mondani

édesapjának **Gyekiczky Jánosnak**, amiért e könyv kiadásához jelentős mértékben hozzájárult,

valamint **Dr. Vass István**, **Kurecskó Mihály** és **Kosztricz Anna** levéltárosoknak (Magyar Országos Levéltár) a kutatómunkához nyújtott megértő, és segítő közreműködésükért.

A rövidítések magyarázata

Levéltári jelzetek:

MOL M-KS-276.f. 96.cs. 34.öe./d. 67.o.

MOL = Magyar Országos Levéltár

M = M szekcióba sorolt iratok, a pártiratok

KS = központi pártiszervek iratai

276.f. = fond szám, az MDP központi szerveinek iratai

96. cs. = a központi pártiszervek egységeinek / csoportjainak (itt Adminisztratív Osztály) iratai

34. öe. = őrzési egység (dosszié) száma

d = doboz szám (ha van)

67. = oldalszám.

MOL XIX.E.-1-u – 4 / b. öe. (vagy d) 5.

MOL = Magyar Országos Levéltár

XIX. = fondfőcsoport száma, itt Központi Kormányzati Szervek

E = Igazságügyi Igazgatás

1. = Igazságügyi Minisztérium

U= itt Molnár Erik Miniszter iratai /miniszterenként eltérő betűjellel/

4 /b. öe. = őrzési egység

d. = doboz

5 = oldalszám.

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ

I. FEJEZET. MÓDSZERTANI FELVEZETÉS

II. FEJEZET. AZ 1952. ÉVI III. TÖRVÉNY SZÜLETÉSE

1. Az előkészületek
2. Az új kódex alapjai
3. Törvényalkotási lobbyk

III. FEJEZET. SZÖVEGVÁLTOZATOK

1. A fejezet módszere
2. Általános perjogi rendelkezések
3. Az elsőfokú eljárás és a rendes perorvoslat szabályai
4. Rendkívüli perorvoslatok, különleges eljárások

IV. FEJEZET. A CSALÁDJOGI KÓDEX

1. Társadalmi átalakulás a mindennapokban: a család, házasság és a családjogi perek az ötvenes évek elején
2. A Perrendtartás és a Családjogi törvény közös útja
  - a. A genesis bürokratikus kapcsolatai
  - b. A törvények dogmatikai kapcsolata
  - c. A törvények történeti kapcsolata
3. Tézisek a Családjogi Törvény és a családjogi perek társadalmi szerepéről

V. FEJEZET. TERÜLETI BÍRÁSKODÁS ÉS TÖRVÉNYKEZÉSI JOG

1. A szovjet mintakövetés új hulláma
2. Törvénykezési jog versus polgári eljárásjog
3. A kudarc, avagy a dokumentumok vallomása

VI. FEJEZET: 1954: AZ ELSŐ MÓDOSÍTÁS

1. Szakirodalmi álláspontok
2. A színpalak mögött: a változások előkészítése
  - a. A minisztérium és a nagypolitika
  - b. A bírói kar javaslatai
3. Az apparátus információi
  - a. Ügyforgalom

- b. A bíróságok munkája
  - c. A népi ülnökök
  - d. Az ügyészség
4. Perjogi diszkrimináció és az 1953-as fordulat
  5. A módosítás
    - a. Az előkészítő anyagok
    - b. A végleges szöveg

VII. FEJEZET: KÖZBEJÖTT EGY FORRADALOM. (A MÁSODIK NOVELLA 1956 – 1957.)

1. Szakmai viták az első novella után
2. A statisztika számai
3. Az előkészítő bizottság és az első javaslatok
4. Alakuló törvényszöveg I. rész: 1956 augusztus – december
5. Alakuló törvényszöveg II. rész: 1957

VIII. FEJEZET: KESKENY ÚTON. ÖSZEFoglalás

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Hadunk kardhegybe döntve, hitünk lealázva, földünk bevetetlen,
fölmagzik a növényi gonoszság eres, borzas levelekkel kövéren
gyomok és indák, tüskék és nádak bozontos, sűrű gyökerében
kering a fájdalom, s szivárog szét reszkető levelekben.

.....

Hol a szabadság, az emberi? Csak percnyi volt, villám-fehér!
S jött utána a másik, a zöld tékozlás, az ember-elleni...”

(Juhász Ferenc: A tékozló ország. 1954.)

ELŐSZÓ

Férfiasan bevalljuk, a könyv címéből elhagytunk egy kérdőjelet. Mi magunk sem tudtuk eldönteni, kell-e vagy nem az írásjel. A könyvet lezárva inkább hajlunk a kérdőjel használatára, ám érvelni tudunk elhagyása mellett is.

Könyvünk arról szól, lehetséges-e (és ha lehetséges milyen feltételek mellett) polgári perrendtartás és polgári eljárásjog egy olyan társadalomban, ahol a jogot -- beleértve a társadalmi konfliktusok feloldását szolgáló jogi lehetőségeket -- alárendelt, a politikai hatalmat kiszolgáló segédcsoport szerepére kényszerítették. Sőt, az uralkodó hatalom és ideológiája a jog elhalásával, a jogintézmények megszűnésével számolt, így jóslatának beteljesedésért mindent megtevé elment egészen a jogász szakma, és a bírói hivatás szellemi (tagjainak nem egyszer fizikai) megsemmisítéséig. Értelmezni akarjuk azt a paradoxont, hogy az ötvenes évek politikai, ideológiai törekvései ellenére mégis létre jöhetett egy olyan eljárásjog, amely a történeti hagyományokat egyre inkább felismerve, fokozatosan kibújva a rákényszerített szerepből és ideológiai köntösből a mai napig él és működik, s intézményei változatlanul alkalmasak a peres jogviták eldöntésére.

Nem egyenes vonalú, és leginkább nem fejlődésről beszélünk. Könyvünk a történet első szakaszát elemzi, ami a mai Polgári Perrendtartás őséneke létrehozásával kezdődik és az 1956 – 1957.-es un. második PP novella megalkotásával zárul le. A jogi normák alakulásában több szerep jutott a politikai döntéseknek, véletlenszerű eseményeknek, máig láthatatlan titkos erőknek, mint a tudatos, racionális, a perekre és a társadalmi folyamatokra odafigyelő szakszerűségnek. Mégis vitathatatlanul perrendtartás és eljárásjog született, alakult, és újraalakult, az újraalkotások története pedig nem a leépülés, a megsemmisülés, hanem az egyre összetettebb, és finomabb eljárásjogi szabályok és intézmények kidolgozása felé mutatott.

Pedig – és ezt jelzi címünk – semmi szükség nem volt polgári perrendtartásra. A szocializmus oroszországi történetében 1917-től kezdve nem létezett polgári perrendtartás, az első törvényi változatát 1924.-ben fogadták el. A szükségesség fogalma persze nemcsak politikai elvárásokat takar. A polgári per ugyanis a piaci társadalmak konfliktus feloldásának egyik (civilizált) eszköze, ezért a modern perrendtartások egyidősek a modern kapitalizmussal. Azzal a társadalommal, ahol a magánjog által szabályozott vagyoni kapcsolatok éppúgy élnek és működnek, mint a magánjog (és a

piac) által elismert autonóm személyek és szervezetek. Perindításról az esetek nagy részében akkor beszélhetünk, ha van olyan vagyoni igény, amit a jog által perindításra feljogosított személy (szervezet, cég, egyesület stb.) egy pártatlan szervezet (bíróság) döntése útján akar valaki ellen vényesíteni. Természetesen a modern perjog biztosítja a bírói út igénybe vételét más konfliktusok esetére, illetve bizonyos kapcsolatok rendezésének jogát csak a bíróságoknak tartja fent, azonban a klasszikus per a “per mint olyan” a magánjog által biztosított vagyoni igény érvényesítéséhez kötődik.

A klasszikus per több társadalmi előfeltétele hiányzott az ötvenes években. Csekély számban, a gazdaság és a társadalom perifériájára szorítva találhatunk klasszikus magánjogi szereplőket (pl. kisárú-termelők), ők azonban létük napi fenntartásával vannak elfoglalva és nem a pereskedéssel. A gazdaságban az állami vállalatok dominálnak, mellettük a szövetkezetek mint a szocialista tulajdonforma alacsonyabb rendű alakzatai színesítik a palettát. Az állami vállalatok, amennyiben vagyoni jellegű konfliktus keletkezik közöttük (ami a rendszerben fogalmilag kizárt), konfliktusaikat a döntőbizottságok előtt, a döntőbizottsági eljárásra vonatkozó szabályok szerint oldják meg, számukra a bírósági út éppúgy szóba sem jöhet, mint a Perrendtartás alkalmazhatósága. Vannak persze peres ügyek, ahol állami vállalatok alperesek, illetve felperesek, ezek az ügyek azonban nem tartoznak a gazdaság fő sodorvonalát jelző ügyek közé, magyarul a modern perjog nem ezért és nem ezekért az ügyekért jött létre. Vannak persze családi ügyek is, házassági bontóeljárások, gondnokság alá helyezési perek, ezek azonban a modern perjog regulatív szerepét jelzik – hazánkban némi politikai ideológiával átítatva – semmint a peres eljárások konfliktusfeloldó szerepét.

A kérdőjel hiányát a könyv címében tehát e helyzet indokolja. Mert lehet-e perrendtartás a szó jogi, szociológiai, történeti értelemben vett perek nélkül. Lehet. És e válasz indokolja a kérdőjelet. Léteztek ugyanis peres eljárások, keresetlevelet nyújtottak be, tárgyalást nyitottak meg, ítéletet hoztak, ami ellen jogorvoslattal éltek. A történeti, szociológiai, jogi pertípus nélkül működött egy perrendtartás, peres intézmények szereplői léptek a tárgyalóterem színpadára, házasságokat bontottak fel és gondnokság alá helyeztek embereket. Innen nézve a helyzetet, szükség volt perrendtartásra, szükség volt arra, hogy bizonyos formálisan korrekt jogi normák között működjenek a peres intézmények. Még akkor is, ha a társadalmi környezetbe más és másként kódolódott. Még akkor is, ha inkonzisztenciák, törések, dogmatikai ellentmondások, politikai törekvések, ideológiai elvárások égtek bele a polgári perrendtartás jogi normáiba és a mindennapi

jogalkalmazás folyamatába. Könyvünk erről éppúgy szól, mint a belső, joggá transzformált társadalmi világról.

A könyv háttéranyaga az Országos Levéltár archívuma. A Perrendtartás 1952.-évi születése, az első (1954-es) nagyobb változtatás, és az 1956 – 57.-es második lényeges átdolgozás (1954 első novella, 1957 második novella megalkotása) alkotják írásunk csomópontjait. Feldolgoztuk a kor szakirodalmát és a bírósági hétköznapiokról készült beszámolókat éppúgy, mint a statisztikai adatokat. Könyvünket monográfiának szánjuk, mégis az adalékok alcímet viseli. Az alcímnek, miként a címnek magának, több oka van. Egyfelől a kor máig húzódó feltáratlansága miatt – pl. a jogi oktatás története hiányzik --, kizárólag adalékokat nyújthatunk a korról szóló történeti ismeretekhez. Másfelől a magyar perjogi gondolkodás jelentős képviselőinek munkássága nem jelenik meg a könyv lapjain, mivel ők a kor mellőzött tudosaiként nemcsak a szakmából, hanem néha az országból száműzve éltek mindennapjaikat. Nem jelenlevőként éltek végig e kort. Bacsó Jenő vagy Fabinyi Tihamér munkássága, neve hiányzik a könyv lapjairól éppúgy, mint számos háttérbe szorított, kitelepített, hallgatásra ítélt jogtudós, szakember neve. Alkotó tevékenységük nemcsak ismeretlen, hanem hiányuk mára sajnos megszokottá vált. Bármennyire szeretnénk volna, e könyvben nem tudtuk még nyomelemekben sem rekonstruálni azt a hatást amit műveik az élő jog fejlődésére gyakoroltak (pl. a közvetett bizonyítékok tanával Bacsó Jenő) ám a további kutatások szükségességének jelzése mellett egy főhajtással tisztelegni kell emléküek előtt. Ők a vizsgált korhoz éppúgy hozzátartoztak, mint más – néha a perjogban járatlan, de ideológiai útmutatásokat gyártani tudó – kortársaik.

Az adalékok alcím indokolt, mert a hazai perjog- és társadalomtudomány számos kiváló alkotója publikált már e témakörben jelentős, el nem hanyagolható könyvet, vagy tanulmányt. Gáspárdy László, Német János, Kengyel Miklós neve éppúgy említést érdemel, mint a jogszociológus Kulcsár Kálmáné, és Fleck Zoltáné. Volt tehát mire támaszkodnunk, és az ismétlések elkerülése végett, az ismereteket kiegészítve hoztuk létre a magunk adalék anyagát. Jelzi e helyzetet a lábjegyzet irodalma, hiszen a társadalomtudományok pillérei – közgazdaságtan, szociológia, történettudomány – pontosan kijelölték mondanivalónk számára az utat.

A levéltári iratokat és a jogalkotás folyamatát elemezve néha úgy éreztük túlsúlyba került a politikai elem, és nem fordítottunk elég figyelmet az élet más dimenzióira. Nem

akarjuk azzal mentgetni magunkat, hogy mindezt a “dolog természete”, a “korabeli viszonyok”, stb. indokolják, a hiány felfedésével inkább egy lehetséges kutatási irányt jelzünk, ami a peres konfliktusok aktáinak elemzését – ha valahol megvannak – illetve a kor szereplőinek mélyinterjú keretében történő faggatását – ha már nem késtünk el -- jelentené. Mindenesetre a történeti rekonstrukció sohasem lehet elkésett, legfeljebb kutatási feltételei hiányozhatnak.

A könyv habilitációs monográfiának készült. A szerző a Miskolci Egyetemen kívánja a habilitációs eljárást megindítani, s a habilitáció egyik előfeltétele egy monográfia megírása. Jóllehet előző tudományos életéből rendelkezik monografikus munkákkal, mégis úgy döntött, újabb kutatási eredményét újra választott tudományágának területén publikálja. Ehhez átdolgozott formában felhasználta e tárgyban megjelent tanulmányait, ám az anyag nagy része soha nem közölt – a történeti eredetiséget hűségesen követő -- dokumentumokon nyugszik. Néha talán túl sok a dokumentum, a korabeli szöveg, de ez a tudatos szerkesztés eredménye, mivel nem akartuk feladni a történeti tények iránti tiszteletünket.

Köszönetet szeretnénk mondani a Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kara azon tanárainak, akik a kéziratot olvasva megjegyzéseikkel, kritikai észrevételeikkel segítették a szöveg formálódását. Különösen a Polgári Eljárásjogi tanszék munkatársainak – oktatóinak, demonstrátorainak és adminisztrációjának – szól köszönő szavunk, szellemi, technikai segítségük nagyban megkönnyítette e könyv elkészülését.

Mindezek után csak az olvasóban bízhatunk.

Szentendre / Debrecen, 2005. augusztus 22.

I. FEJEZET. MÓDSZERTANI FELVEZETÉS

Az ötvenes évek jogi rendszerének vizsgálata során – miképpen általában a történelmi folyamatok elemzésekor – több, egymással ütköző szemléletmód verseng egymással. A jogtudományokban kedvelt megközelítés – amely a kilencvenes évek társadalmi változásainak (rendszerátalakítás) hatására a jogágak (és jogterületek) kontinuitását hangsúlyozza – alapjaiban mond ellent a politikatudomány értékalapú, a vizsgált korszak politikai és társadalmi rendszerét – és annak termékeit – elutasító modelljének.¹ A szociológiai módszertanból táplálkozó jogelméleti és jogtörténeti elemzések azonban e vázolt egyoldalúságot feltörve, a korszakban született jogi normák részleges továbbélésének elismerése mellett nagy hangsúlyt fektetnek a korai szocializmus jogi rendszerének társadalmi - történeti vizsgálatára.²

A történeti objektivitásra törekvő megközelítések – talán éppen szemléletmódjuk miatt – néha közömbösek a vizsgált időszak mindennapjainak problémái iránt. Pedig e konfliktusok ismerete nélkül nem áll össze a kép, elmarad a valóság minden árnyalatára odafigyelő tudományos modell kidolgozása. A történettudományban régóta ismert e röviden felvázolt módszertani probléma. Fernand Braudel így írt erről: *“Minden humántudománynak megvan a maga terepe, a maga magyarázatkészlete. Mégis mindegyikük magában hordja a társadalmi realitások teljességét, úgy is mondhatnánk az összes többi humántudomány anyagát. Önmeghatározottságán túl mindegyik kívülről is meghatározott, az a sáv, amelyet bevilágít, érintkezik a többiekével.”*³ A mindenre odafigyelő társadalomkép megalkotása, az emberek, a dolgok, az emberi használat és létezés komplexitásának feltárásából következő “totális” társadalomtörténet-írás – a “civilizáció” mélystruktúráinak rekonstrukciója – azonban tiszteletet parancsoló eredményei mellett a mai történészek szerint megvalósíthatatlan. Keith Jenkins szavait felidézve Gyáni Gábor ezt írta: *“az nem igaz, miszerint a történész a történelemről írva magát a történelmet rekonstruálja, vagy kelti életre. A történelem és a múlt ugyanis két külön dolog. Miközben a múltból csak egy van, ugyanakkor számos eltérő diskurzus szólhat róla, mint ahogyan sokféle történelmet írtak már eddig is ugyanarról a múltból.”*

⁴ Úgy kell szólni tehát a történelemről, hogy a múlt magyarázatát felváltjuk a múlt

¹ A politikatudományi megközelítésre példaként ajánljuk a “Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon” c. kötet tanulmányait. Piaget írta: *“A jogszociológia valóban igencsak eltér a jogtudománytól és a jogbölcselettől. Az utóbbiak megközelítése szükségképpen normatív, ami azt jelenti, hogy a jogszabályok vizsgálatát érvényességük elemzésére korlátozzák, s nem kísérik meg pszichológiai vagy történeti, tehát a jogon kívüli tényezőkkel magyarázni őket.”* PIAGET, 2005. 176. old.

² Elsősorban Kengyel Miklós, Gáspárdy László, Fleck Zoltán munkáira utalunk.

³ BRAUDEL, 2003. 12. old.

⁴ GYÁNI, 1999. 61 – 62. old. és JENKINS, 1991.

megértésével. A megértő szemlélet a múltra nemcsak úgy tekint, mint ha a múlt a jelenen keresztül a jövő kovácsa lenne, hanem a múltnak a jelentől való távolságát, idegenségét, másságát tűzi ki maga elé tudományos (hermeneutikai) problémának.⁵

Nincs olyan jogász, aki Magyarországon ne lenne tisztában azzal, hogy a Polgári Perrendtartásról szóló törvény az 1952. évi III. törvény címét viseli. Ügyvédi irodák politikailag érzékeny lelkületű ügyfelei néha felteszik a kérdést, vajon a “kommunista időkből” származó törvény miért ment át – némi képzavarral élve – a tú fokán, miért legitim bázisa ma is a polgári eljárásoknak, jogi alapja a peres és nem peres polgári eljárásokban hozott bírói döntéseknek. A válasz összetett, és talán a magyar jogtudomány egyik legnagyobb problémáját rejti. Könyvünk végére tolva át az összegző gondolatokat, e bevezető fejezetben nem hallgathatjuk el, az eredeti törvényt már alig egy évvel hatályba lépése után módosították, majd két év múlva újra nekiláttak a szöveg átdolgozásának. Történetileg tehát az 1952.-es törvénytörvény egyáltalán nem tűnik hosszú életűnek. Mára a nevét és számozását nem érintve a gyakori alakítgatások alaposan átszabták a szövegét, ám számos szerkezeti eleme, intézménye, normatív megoldása megérte az ötvenéves születésnapot.

Az 1952. évben közzétett első hatályos szöveg megalkotói előtt ott lebegett a magyar jogalkotás nagy példája az 1911. évi I. Tvc. néven elfogadott, és megalkotójáról elnevezett “Plósz-féle Perrendtartás”. A polgári eljárásjog művelői pontos elemzéssel kimutatták az 1911.-es és az 1952.-es perrendtartások kapcsolatát.⁶

Az 1952-ben elfogadott törvény véglegesített szövegét több változat előzte meg. Mielőtt a szövegvariációk dokumentumtörténetének ismertetését elkezdenénk, szükséges tisztáznunk a társadalomtörténeti és kutatás-módszertani problémákat, mivel számos válaszra váró kérdéssel találjuk szembe magunkat. Az első tisztázandó kérdés az időponté. Miért 1951 / 1952 a Polgári perrendtartás születésének ideje? Nem tűnnek békés éveknek ezek az esztendőök, sőt 1952 a hazai társadalom- és politikatörténet egyik mélypontja. Dühöng a büntetőjogi igazságszolgáltatásnak nevezett terror, beindult a koncepciós perek új hulláma, (gondosan elleplezett) gazdasági csődhelyzet alakult ki, a

⁵ A módszertan klasszikus alapműve: GADAMER, 1984. Gadamer könyvében hosszasan elemzi miképpen kell a történeti szövegeket és azok nyelvezetét értelmezni, s annak az időhorizontnak jelentőségét, amely a kutató számára az értelmezés vezérfonala, kerete és korlátja. Joggal jegyzi meg Gyáni Gábor: “a múlt mint történelem olyan, amilyenek a mából tekintve látszik, amilyenek a történész számára adott horizontból megmutatja magát. GYÁNI, 1999. 62. old.

⁶ NÉMETH, 1985.

kulákok elleni harc meghatározta a falvak hétköznapjait, a szocialista nagyipar kiépítése rendületlenül folytatódott – és e vezérszavakkal még mindig nem érintettük a valóságos helyzet mélyebb összefüggéseit.

*“1953 eleje tetőzése és egyidejűleg mélypontja volt a magyarországi sztálinizmusnak. Se előtte, se utána annyi embert nem ért represszió, 40 ezren voltak rendőri őrizetben, illetve internálva, közel 13 ezer főt, két és félezer (!) családot kitelepítettek, kitiltottak Budapestről; 1950 – 1953 között egymillió embert vontak ügyészi eljárás alá, minden második ellen vádat is emeltek. A rövidesen bekövetkező változások (az 1953 nyarának történései – Gy.T.) során hozott közkegyelmi rendelet 748 ezer embert érintett. “ írja Vámos György.⁷ A történeti valóság azonban még ennél is “sötétebb”. Olyan átláthatatlan strukturális, szervezeti, gazdasági, politikai és társadalmi helyzet alakult ki, amelynek következményeit nemcsak a kor embere nem látta, hanem titkainak felfejtése még ma is vitákat generál a tudományos elemzők között. Egyik kiváló történészünk -- Romsics Ignác (alkalmazva a korszakra a totalitarianizmus fogalmát⁸) – véleménye szerint “*Nem kétséges, hogy az 1949.-re kialakult magyar rendszer ... kimeríti a totalitarianizmus fogalmát...*” Romsics értelmezésben olyan társadalmi – történeti alakzatról van szó, amely az élet minden területén koherens szegmenseket hozott létre, a társadalmi folyamatok egymással összefüggő és egymásba hajló sajátos rendszerét. A perrendtartás történeti elemzésével foglalkozó munka számára mindez azért lényeges, mert a jogi rendszer, a jogi normarendszerre épülő intézményi alakzatok részei voltak e mindent átfogó és mindent felölelő társadalmi rendnek. A korszakot jellemezve valóban igaz a társadalom “rendszereszerű szerveződése”, Kornai szavaival a “Szocialista rendszer” létrejötté. Perjogi elemzésünk nem hagyhatja figyelmen kívül a kor itt felvázolt sajátosságát.⁹*

⁷ VÁMOS, 2003. 56. old.

⁸ Könyvünkben többször beleütközünk a fogalom használatába, értelmezésébe. A magyar társadalomtudomány korszakkal foglalkozó elemzői nem egységesek abban a kérdésben, vajon a korai ötvenes éveket le lehet-e írni a totalitarizmus modelljével vagy nem. Romsics Ignác mellett Kornai János, Fejtő Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György például átveszi Hannach Arend fogalomhasználatát. Fleck Zoltán, Kengyel Miklós a jogrendszer elemzésével kapcsolatban viszont óva int a magyarországi viszonyok elemzésekor e séma használatától. Mi a magunk részről úgy gondoljuk, a totalitarizmus elmélet számos pontos megfigyelést, jellemző tulajdonságát írta le a kor társadalmi – politikai – gazdasági berendezkedésének, s ezek megismerése elősegítheti a történeti tisztánlátást. KORNAI, 1993, FEHÉR – HELLER – MÁRKUS, 1991, HANNACH ARENDT, 1992, FLECK, 2001, KENGYEL, 2003.

⁹ “*A klasszikus rendszer megszilárdulásával párhuzamosan fejlődik ki elemeinek koherenciája. A különböző magatartásformák, konvenciók, normák egymáshoz csiszolódnak, E jelenségek között, vegytani analógiát használva, affinitás érvényesül: vonzódnak egymáshoz, igénylik egymást. A monolitikus hatalmi struktúra, a megmerevült ideológiai doktrínák, a szinte egyeduralgó állami tulajdon, a direkt bürokratikus szabályozás, az erőltetett növekedés, a hiány, a világ nagy részétől való bizalmatlan elzárkózás ... összetartoznak, egyik a másikat*

A szocializmus klasszikus rendszere 1952.-re elkészült, kialakult. Évtizedekig készült, hiszen mintaadó modellje a Szovjetunió már majdnem negyven éve e társadalmi rendszer kereteiben élt. Magyarországon sem 1950-ben vagy 1949-ben kezdődött meg kiépítése. Bibó István ma már klasszikus tanulmányát (A magyar demokrácia válsága) 1945.-ben e szavakkal kezdte: *“A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától és fél a reakciótól.”* Bibó elismerte ugyan a proletárdiktatúra híveinek számbeli csekélységét, de rávilágított arra a “rossz pszichológiai” játszámára, melynek következtében a baloldali diktatúra hatalomra juthat. Bibónak lett igaza, még akkor is, ha a kommunista politika általa bemutatott válsága inkább időszakos tünetnek minősült, semmint realitásnak.¹⁰ Így aztán keserűen jegyzi meg 1956.-ban, hogy *“Az az egész frazeológia, mely szerint a proletárdiktatúra csak a nép ellenségeivel szemben diktatúra, a néppel szemben pedig a demokrácia legmagasabb formája, teljesen üres beszéd, mert a zsarnokság egy és oszthatatlan, s ha egyszer a zsarnokság eszközei kiépültek, akkor azok óhatatlanul az egész lakosságot terrorizálják.”*¹¹

Olyan társadalmi rendszer épült ki, amely negligálta a magántulajdont – bár szűk körben meghagyta a nem állami gazdasági szolgáltatások szeletét --, kiiktatta avagy ellenőrzése alá vonta társadalom szereplőinek autonóm köreit, és felszámolta a jogviták elintézésére létrehozott bírósági rendszer önállóságát. Valuch Tibor írja: *“A szocialista gazdasági rendszer létrehozásának kiindulópontja a tulajdonviszonyok gyökeres megváltoztatása volt. Ennek értelmében radikálisan korlátozták az egyes emberek magántulajdonát. A termelésre és a jövedelemszerzésre használható eszközök, berendezések magántulajdonát – lényegében – teljes körűen felszámolták. Valamennyi termelési kapacitás állami tulajdonba került. Ennek működési formái az állami vállalatok és a költségvetési intézmények, illetve az általuk irányított vállalatok voltak. Enyhébb formája az állami tulajdonlásnak a szövetkezeti tulajdon, amely elsősorban a kisiparban volt jellemző.”*¹² Visszatérve a törvény születési évszámának magyarázatához, lehetséges hipotézisnek tűnik állításunk, mely szerint a polgári jogviszonyok – s velük együtt a

---

erősíti. Nem elkülönült részek laza halmazával van dolgunk, hanem a részek együttese szerves egészet alkot. Ennyiben is jogosult rendszernek tekinteni ezt a formációt... Sajátos fajta << természetes szelekció >> érvényesül: azok az új intézmények, rendszabályok, szokások erkölcsi és jogi normák, amelyek jól összeegyeztethetők a rendszer természetével, fennmaradnak és megrögződnek, míg azok, amelyek idegenek tőle kiszorulnak.”
KORNAI, 1993. 386. old.

¹⁰ BIBÓ, 1986. 15. old,

¹¹ Fogalmazvány, 1956 Október 27 – 28. Elvi tisztázás. BIBÓ, 1990. 147. old.

¹² VALLUCH, 2002, 22. old.

magánjogi jogviták megoldására szolgáló eljárások --maguk váltak a hatalom számára lényegtelen, elhanyagolható, súlytalan kérdéssé, így bármikor -- akár 1952.-ben -- sor kerülhetett a Perrendtartás kodifikációjára.¹³

A kutató mai elképzeléseivel szemben a kor szereplői mindezt némileg másképpen értelmezték és másképpen élték át. A levéltárban fennmaradt -- a törvény Országgyűlési tárgyalását megelőző Politikai Bizottsági ülésre készített -- előterjesztés a társadalmi fejlődés eredményének tekintette a polgári ügyek számának csökkenését.¹⁴ *“A bíróságok polgári peres és perenkívüli ügyforgalmában a felszabadulás után – a bekövetkezett gazdasági és politikai átalakulásnak megfelelően alapvető változások történtek. Mindenekelőtt jelentősen csökkent a polgári ügyek száma”.*¹⁵ Nem elhanyagolható annak a kérdésnek vizsgálata sem, vajon mit értett az előterjesztés “polgári ügyeken”. A részletesebb elemzés előtt elmondhatjuk, nem a ma használt fogalmaink szerint értelmezték e kategóriát. Számos jogszabály ugyanis már 1951 előtt kirekesztette a klasszikus jogviták jó néhány típusát a polgári ügyek köréből.¹⁶

A párt vezető testülete számára készített előterjesztés a büntető és a polgári ügyek szervezeti (az eljáró tanács összetételében jelentkező) különbségét azzal indokolta, miszerint *“az eltérést a polgári ügyek csekélyebb súlya és a lehetőség szerinti takarékoskodás indokolja.”*¹⁷ A politikai hatalom számára a büntető perrendtartás létrehozása, a büntető eljárások szabályozása volt a fontosabb feladat, semmint a – sajátosan értelmezett -- polgári peres ügyek eljárási szabályainak kidolgozása.

Az a tény, ami szerint a polgári perrendtartás “nem hangsúlyos”, “lényegtelen” ügy volt a politikai hatalom számára nemcsak a jogi szabályozás beszűkítéséből, vagy a tulajdoni rendszer megváltozásából magyarázható, hanem a gazdasági és igazságügyi statisztika adataiból. Az ország lakosainak (statisztikailag mért) vagyoni helyzete (amennyiben a szegénység vagyoni helyzetként értelmezhető), még akkor is feleslegessé

¹³ Hipotézisünket megerősíti Gáspárdy László, aki ezt írta *“A szabályozás tétje tehát 1952.-ben lényegesen kisebb volt, mint 1911.-ben”.* GÁSPÁRDY, 2000. 13. old.

¹⁴ Számunkra ez “logikus”, hiszen a kor ideológiájában támogatott fejlődés íve az osztály nélküli társadalomba vezetett, ahol minden magánjogi jogvitára alapot adó társadalmi folyamat megszűnik. Maga a jog is elhal -- emlékezzünk Engels és Lenin tézisére. Így válhatott a polgári ügyek számának csökkenése a társadalmi fejlődés mutatószámává.

¹⁵ Javaslat Politikai Bizottsághoz a polgári perrendtartásról szóló törvény tárgyában. MOL M-KS – 276.f.53. cs. 94. öe. 32. old.

¹⁶ Gáspárdy László szerint ezek a választott bíraskodás és a közigazgatási bíróságok megszüntetésén túlmenően a munkavállaló jogvitái, a vállalatok egymás közötti perei, a szövetkezet és tagjai közötti konfliktusok. GÁSPÁRDY, 2003. 9. old.

tette az állampolgárok közötti vagyoni jogvitát, ha erre a Perrendtartás kifejezetten lehetőséget biztosított. De visszatarthatta a pereskedéstől az embereket a hatalommal és különösen a bírósági eljárásokkal szembeni általános (és nem alaptalan) ellenérzés.¹⁸ E jelenségek fogalmilag zárják ki, és teszik értelmetlenné, feleslegessé a vagyoni jogvitát, ezzel együtt a vagyoni vita eldöntésére szakosodott polgári eljárást.

Állításunkat alátámasztja a korszak polgári ügyeiről készített statisztika. Az adatsorok -- bár nem ekvivalensek egymással – kimutatják a vagyoni jogviták elenyésző számát.¹⁹

I. Érkezett polgári peres ügyek²⁰

Év	Járásbíróságok	Megyei Bíróság I. fokon	Megyei Bíróság II. fokon	Legfelsőbb Bíróság
1938	160 037	26 971	23 892	2 165
1951	59 254	21 236	14 170	5 998
1952	96 576	32 548	18 131	2 396
1953	181 584	27 066	18 707	4 064
1954	186 686	28 479	23 752	4 078

(Megjegyzés: 1938 –ban a megyei bíróság értelemszerűen törvényszék. Az elsőfokú törvényszéki ügyekben a polgári nem – peres ügyszám is benne foglaltatik. Az 1951-es ügyszám becslésen alapul)

II. Befejezett polgári peres ügyek²¹

¹⁷ Uo. 34. old.

¹⁸ Interjúk számolnak be arról, hogy a bíróságokat azok hatalmi szerepe miatt az emberek nem tekintették pártatlan és független szervezetnek, sőt a közgondolkodás azonosította őket a represszív hatalmi mechanizmus többi elemével (párttal, tanáccsal, szakszervezettel) GYEKICZKY, 1989.

¹⁹ Összehasonlításképpen a büntető ügyek és ügyszámok: A Járásbíróságok előtt 1951 –ben 230 230 ügy, 1952 –ben 192 201 ügy indult, a Megyei Bíróságokon elsőfokon 1951 –ben 7 970 ügy, 1952 –ben 6 440 ügy indult. MÁDAI, 1991. 154. old.

²⁰ MÁDAI, 1991. 158. old. Meg kell jegyeznünk, hogy a statisztikák néhány esetben becslésen alapulnak, valamint azt, miszerint a polgári ügyek típus szerinti bontását csak 1953 –tól alkalmazta a statisztika.

²¹ Uo. 163. old.

Év	Járásbíróságok	Megyei Bíróság I. fokon	Megyei Bíróság II. fokon	Legfelsőbb Bíróság
1938	162 178	27 155	24 825	2 143
1951	63 634	23 644	16 150	4 651
1952	90 239	27 581	13 171	3 904
1953	173 110	30 375	17 227	3 759
1954	174 776	29 493	23 862	4 368

(Megjegyzés: 1938 ban a megyei bíróság törvényszék, az első fokon eljáró törvényszék adatai a polgári nem peres ügyszámot is tartalmazzák. Az 1951 –es adat becslésen alapul)

A statisztika adatainak alakulásához sajátosan járult hozzá a – már megemlített -- jogi szabályozás. A döntőbizottsági eljárásról szóló 207 / 1951. (XII. 8.) M.T. sz. rendelet a “népgazdaság szocialista szervezeti között keletkezett vagyoni viták eldöntését” a döntőbizottságok hatáskörébe utalta. A rendes bírói útra csak a döntőbizottsági eljárás alól kivett /6.§.(1) bek./ ügyek tartoztak, így járásbírósági hatáskörbe utalta azokat a vagyoni jellegű pereket, amelyeket állami szervezetek, bankok, ugyanazon trösztök vállalatai egymás ellen indítottak, illetve a pertárgyérték nem haladta meg a 2.000 Ft.- ot, majd 1952. december 01 –től a 10.000 Ft. –ot. Főként kötelmi perek tartoztak a járásbíróságokhoz – kivéve a szállítási szerződésből eredő jogvitákat --, s becslések alapján 1952. –ben a járásbíróságok közületi ügyfélforgalma 13.200 ügy volt.²² A 98 / 1952. (X. 19.) M.T. rendelet ugyancsak a járásbírósági hatáskörbe utalta a raktári és kereskedelmi üzletekben dolgozók által a leltárhiányért való felelősség érvényesítése körében a megtérítés összegének leszállítása iránt indított pereket. De járásbírósági hatáskörbe tartoztak a szerződéses termelés körében keletkező jogviták (167 / 1951. (IX. 9.) M.T. sz. rendelet) amelyek szintén emelték a gazdasági szervezetek egymás közötti, illetve ezeket a szervezeteket érintő perek számát. 1952 –ben – amikor a közvélemény tudomására jutott az 1952. évi III. Pp. által 1953 január 01. től bevezetni tervezett bontóperi szerkezet – jelentősen megnőtt a beadott bontókeresetek száma, melyek még ebben az évben (a Pp. hatályba lépése előtt) be is fejeződtek. Mindezeket a “szocialista” ügyeket levonva megállapíthatjuk, a “Klasszikus Polgári Ügyek” száma 1951.-ben alig

²² Dr. Máday Lajos becslése. MÁDAY, 1991. 156. old.

érhette el a 10 ezer ügyet országosan. A Politikai Bizottság számára készített előterjesztés számadatai a vagyoni ügyekben 1951 –re az 1938. évihez viszonyítva 82 % -os csökkenésről beszéltek.

Újabb kutatói kérdésünk tehát az – amit úgy teszünk fel, hogy a keletkezés évszámára sem adtunk megfelelő választ –, amennyiben igazi, klasszikus polgári ügyek alig léteztek, akkor milyen társadalmi célt szolgált, milyen társadalmi szerepet töltött be a perrendtartást újraalkotó jogszabály, vagy maga a Perrendtartás? Előre eláruljuk, a választ könyvünk összefoglaló fejezetében adjuk meg, mivel e problémakör megkívánja nemcsak a jogi - történeti, de a történeti sík mögött rejlő társadalmi folyamatok feltárását. E célkitűzések megvalósítása előtt tisztáznunk kell kutatási módszertanunk előnyeit, és hátrányait.

Könyvünk anyaga alapvetően a levéltári iratokra épül, de a levéltári iratok mellett felhasználtuk a korszak folyóirataiban megjelent tanulmányokat. A levéltári iratok három nagy csoportba sorolhatóak, a törvényelőkészítő munka jogszabálysövegeire, a különböző jogszabály értelmezésekre (indokolások, hozzászólások), és az előkészítők nézetkülönbségeit rögzítő szövegekre. Mindezekből értelmezhetővé vált az a korabeli intézményes és szellemi tér, amelyben a Perrendtartás normarendszere formálódott, és amelyet szándékunk szerint rekonstruálni akartunk.

A levéltári kutatások általában történeti magyarázatok keresésére irányulnak. Mi azonban nem pusztán a törvény megalkotásának történeti - kronológiai sorrendjét írtuk le, hanem igyekeztünk feltárni a történeti - politikai mozgások által generált térben születő perintézmények jogi és történeti (társadalomszerkezeti) geneológiáját. Módszertanunkat más szóval nevezhetnénk Történeti Funkcionális Módszertannak, amely kimutatja a működő és a hatályos perintézményekbe kódolt genetikai programokat, és rávilágít a jogintézmények néha érthetetlen díszfunkcióira.

Módszerünk enyhíthet a kutatói és a jogalkalmazó megközelítése között feszülő konfliktuson. A Kutató és a Jogalkalmazó értelmezési kerete (időhorizontja) sohasem esik egybe, mivel a jogalkalmazónak a Perrendtartás rendelkezéseit adottnak, érvényes és legitim intézményeknek kell tekintenie, s ezekhez igazodni a per összes részvevőjének kötelessége. Még akkor is “pozitivistá szemléletmóddal” kell cselekednie, ha kutatóként tudja, miért és hogyan, milyen célból és mikor alakultak ki azok az intézmények

amelyekből cselekvése korlátai felépültek. Kutatóként azonban pontosan be kell mutatnia a keletkezés történeti – funkcionális folyamatát, és reprodukálnia kell az adott és érvényes intézményes megoldásokat létrehozó “konstitutív teret”. Szemléletmódunk ezért közel áll a történettudomány felidézett történeti – hermeneutikai logikájához.

Módszertanuk szembeszáll a ma uralkodó – és kritika nélkül elfogadott – politikai közfelfogással. Napjainkban a politikai közélet a törvényalkotást, a jogalkotást, a politikai akarat egyszerű leképezésének tekinti. Ez – állapítsuk meg -- mélyen bolsevista tradíció. Módszertanunk rávilágít arra, hogy már az “Ösbolsevizmus” alatt sem egészen így működött a jogi kodifikációs folyamat. A politikai akarat mellett a társadalom történeti értékei és hagyományai, a nyelvi – logikai kötődések, az érdekcsoportok és a jogalkotással foglalkozó értelmiségiek szakmai - kulturális beállítódása együttesen – az összhatás eredőjének irányában -- alakította a törvényt. A levéltári iratok a kodifikációs munka hétköznapijairól beszámolva számos depolitizált szakmai (a jog belső racionalitását követő) szempont érvényesüléséről tanúskodnak, bár számos szakmai megoldásban érdekkötött politikai szempontok érhetőek tetten. Módszertanunkkal kimutathatóak és értelmezhetőek azok a jogi - intézményi sarokpontok, a jogi rendszer – jelen esetben a polgári eljárásjog -- kontinuitását hordozó megoldások, cselekvési elvek és eljárási regulák, amelyek a politikai viszonyok változása ellenére máig alapintézményei a polgári eljárásoknak. A korábbi jogrendszerből (a korabeli szóhasználattal élve: a kapitalizmus jogából) átvett jogintézmények minden probléma nélkül működtek a szocialista perrendtartás alapján folyó peres eljárásokban akkor, amikor a Nagy Ideológiai alapján éppen megtagadni (megsemmisíteni) kívánták őket. Léteznek tehát a jogban -- így természetesen a perjogban is -- politikai rendszer és politikai kurzus független intézményes megoldások, ezért a jogtudományok egyik igazi kutatási problémája a kontinuitás, a folyamatos történeti működés és önfelépítés megértése. A folytonosság megértése viszont -- paradox módon -- éppen a történeti – hermeneutikai szemléletmód érvényesítését kívánja meg.

A kodifikációs folyamat hétköznapijainak rekonstrukciója számos akadályba ütközik. Részben örökre fehér folt marad a szervezeti, szakmai csoportok, és a különböző szövegváltozatok közötti összefüggés. (A történeti megértésre összpontosító módszertanunk a foltokat talán el tudja tüntetni.) Adottságként kell elfogadnunk az iratanyag szétszórtságát, ezért a pontos rekonstrukció néhol lehetetlen vállalkozás. Például az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Főosztálya korszakonként eltérő

módon archiválta törvény-előkészítés munkálatait, így az 1952 –es törvény megszületését dokumentáló anyagmennyiséggel ellentétben, jelentősebb iratanyag található az 1956 / 57 –es Pp. módosításról. Az MDP iratok között a fontosabb dokumentumok mellett (pl. a PB. 1952. február 28.-i ülésének jegyzőkönyve mellett) hiányoznak alapvető iratok. pl. a viták jegyzőkönyvei, hozzászólások.

Kutató munkánkban felhasználtuk a törvény előkészítés során készült javaslatokat, törvényszövegeket. 1951 – 1952- ben több szövegvariáns készült, s e változatok különböző koncepciókra engednek következtetni – azonos politikai útmutatás mellett. Így az 1951. Októberi törvény szöveget (nevezzük ŐS PP-I-nek) összehasonlíthatjuk a Politikai Bizottság elé került (ŐS PP-II-nek) szöveggel, ami alig tért el a kihirdetett törvénytől. (PP.I.) Az ŐS PP-I nem tartalmazott alapelvi fejezetet, a törvény a bírósági szervezet átalakításával (ülnökök) kezdődött, és a békéltető bíróság intézményével zárult. Széles körben alkalmazta volna a mulasztási ítéletet. Az ŐS PP-II -ben már megtalálhatjuk az alapelvi fejezetet, a mulasztási ítélet intézményét ugyanakkor mellőzték. A Perrendtartás szövegvariációi mögött tehát különböző szakmai koncepciók húzódtak meg, ami cáfolja a jogalkotás homogenitásáról elterjedt nézeteket. Nem egy adott és végleges szöveg vált a szocialista perrendtartás kódexévé, hanem alternatívák és választások mentén, döntések csomópontjain alakult ki a végleges szöveg. A kimaradt megoldások (nem választott alternatívák) nem semmisültek meg, hanem a következő módosításkor, vagy több évvel később (esetleg más alakban) ismét lehetőségként, választható megoldásként bukkantak fel. Számunkra mindez annak jelzése, hogy a releváns alternatíva mezők a jog történeti formájában alakuló “rendszer-rationális” megoldások, aktualitásukat nem az idő, hanem a rendszer mozgása határozza meg.

Bevezető fejezetünk végén felidézzük Oliver Wendell Holmes szavait. *"A jog magában foglalja egy nemzet sok évszázados fejlődésének egész történetét, s nem foglalkozhatunk úgy vele, mintha csak egy matematikai könyv axiómáit és következtetéseit tartalmazná. Hogy megismerjük mi is valójában, tudnunk kell mi volt, és látnunk kell a tendenciát, amivé válik. De a legnehezebb munka mégis e kettő kombinációjából fakadó új eredmények, következtetések minden fejlődési fokon való megértése. A jog tartalma mindenkor többé – kevésbé összefügg azzal, amit megfelelőként értenek; formái és gépezete azonban és az, hogy mennyire képes a kívánt eredményeket valóban létrehozni, nagymértékben a múltjától függ."*²³

---

²³ Oliver Wendell Holmes az USA Legfelső Bíróságának bírója volt. Szavait idézi Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a magyar társadalom c. könyvében KULCSÁR, 1986. (Magvető Kiadó, Budapest, 1986.) 227. old.

II. FEJEZET. AZ 1952. ÉVI III. TÖRVÉNY SZÜLETÉSE

II.1. Az előkészületek

Az 1952-ben elfogadott törvény -- bár nem utalt semmi jel a készülő rekodifikációra -- nem előzmények nélkül született. Mind a jogalkotás, mint a politikai döntéshozatal területén felfedezhetőek azok az előzetes lépések, amelyek végül a törvény megalkotásához vezettek. Már 1949 - től létezett egy un. igazság-szolgáltatási “reform” csomag, amely az Alkotmány elfogadása után a kialakított alkotmányos rendhez (és politikai berendezkedéshez) volt hivatva igazítani a bírói szervezetet, és a bírósági eljárások rendjét. A levéltári iratok alapján pontosan feltárhatjuk e terv megvalósításának lépcsőit, rekonstruálni lehet a folyamatot, amíg a jogalkotás eljutott a polgári perrendtartás gyökeres átalakításáig. Ezzel együtt a levéltári anyagok szigorú – ám meglehetősen önkényes – jogalkotási programról tanúskodnak.

Az MDP Titkársága 1949. augusztus 17. i ülésén határozott az “Alkotmánnyal kapcsolatos jogszabályok” kidolgozásáról. Az előterjesztés, miként a vita és a határozat, a köztisztviselők eskükötelezettségéről, a lelkészek és papok eskükényszeréről szólt, nem a polgári eljárásjog reformjáról. Az elvégzendő feladatok között a perrendtartás reformját fel sem sorolta az előterjesztés, csupán a *“bíróságok, és az ügyészségek szervezetével kapcsolatos kérdéseiről szóló törvény (anélkül hogy a bírák választásának intézményét bevezetné, vagy a legfőbb ügyészi intézményt rendszeresítené)”* megalkotását határozták el, a törvények rangsorában a tizenegyedik helyen.²⁴

A jogszabályok előkészítésekor a párt és az állami apparátus számára kötelező etalonként szolgált a két munkáspárt egyesülési kongresszusán -- 1948.-ban -- elfogadott program. Az MDP Programnyilatkozata félreérthetetlenül leszögezte: *“A párt sikraszáll az igazságszolgáltatás és a jogrendszer gyökeres, demokratikus reformjáért a termelés és a társadalmi rend változásainak megfelelően. Küzd a laikus bíráskodás elvének kiterjesztéséért, a népellenes elemek kiküszöböléséért a bírói karból, a népi demokrácia érdekeinek és jogelveinek érvényesítéséért az igazságszolgáltatásban.”*²⁵ A programnyilatkozat előrevetítette az igazságszolgáltatás-ban később történeteket, és

²⁴ Feljegyzés az Alkotmánnyal kapcsolatban készítendő jogszabályokról. MOL M-KS – 276. f. 54. cs. 58. öe. 128. old.

²⁵ A Magyar Dolgozók Pártjának Programnyilatkozata. Megjelent a Balogh Sándor – Föglein Gizella által szerkesztett szöveggyűjteményben. 185 – 199. old. BALOG – FÖGLEIN, 1985.

megmagyarázza miért ragaszkodott – még évek múltán is -- oly makacsul a pártapparátus a népi ülnökök bíraskodásához. Látni fogjuk: az új polgári perrendtartás kidolgozása, bevezetése egyet jelentett a népi ülnöki rendszer megteremtésével. A párt Titkársága 1951.-ben már ebben a szellemben hozta meg sorsdöntő határozatát.

Az MDP. Titkárság 1951. április 11. napján tartott ülésére az előterjesztést elkészítő Adminisztratív Osztály nem elégedett meg az elvi álláspontok leszögezésével, hanem konkrét javaslattal állt elő. Javaslata alapján a Titkárság határozatban rendelte el a polgári perrendtartás reformját.²⁶ A polgári perrendtartás tárgyában előterjesztett dokumentum tartalmával azonban a grémium nem volt teljesen elégedett, így azt átdolgozásra visszaadta. *“A Titkárság a beterjesztett javaslatot visszaadja azzal, hogy a törvénytervezetet úgy kell átdolgozni, hogy minimális új támadási felületet se nyújtson a népi demokrácia ellen...Azokat a törvényeket, amelyek a proletárdiktatúra céljainak a jelen viszonyok között megfelelnek, nem kell megváltoztatni. (Letartóztatás ideje, vádirat átadása, stb.) ...A bünvádi perrendtartást a májusi parlamenti ülészsakra ki kell dolgozni, a polgári perrendtartást, a családjogi törvényt össze...”*²⁷

A Titkárság világosan megfogalmazta: a hatályos törvény (a többször módosított 1911. I. Tvc.) nem felel meg a proletárdiktatúra céljainak, de e célokat az előterjesztett javaslat sem tudta kielégíteni. Másfelől a polgári ügyek (és jogszabályok) másodlagos jelentőségük miatt van elég idő az előterjesztésnél alaposabb változtatások kidolgozására.

Az előterjesztett, majd visszaadott javaslat legfontosabb elemei a következők voltak:

“... A polgári bíraskodásra is be kell vezetni a népi ülnökök rendszerét. Össze kell kapcsolni az új perrendtartási törvény készítésével mert így áttekinthetőbb, és egyszerűbb, a népi ülnökök által jól követhető eljárást lehet így biztosítani. Egyben egyszerűsíthető, olcsóbbá és gyorsabbá tehető a bírósági ügyvitel is....

Alapbíróságok polgári ügyekben is a járásbíróságok és a megyei bíróságok elé csak a házassági perek, továbbá a közület elleni nagyobb értékű perek kerülnek. (5.000 Ft –on felüli) A tervezet bevezeti a polgári eljárásban is az egyfokú fellebbezést. ... A bírói

²⁶ Több esetben hivatkozás történik a Politikai Bizottság 1950 október 19. napján (más feljegyzések szerint 1950 november 19. napján) tartott ülésére, amelyen döntöttek a polgári perrendtartás reformjáról. Az ülés anyagát és a határozatot nem találtuk meg az iratok között.

²⁷ Jegyzőkönyv a Titkárság 1951 április 11. én tartott üléséről. MOL M-KS-276.f.54.cs.138. öe. 3. – 4. old.

tanácsok a polgári eljárásban is szakkbírókból és népi ülnökökből állanak. .. A bíróság számára széles körben lehetővé és kötelezővé válik, hogy az anyagi igazság kiderítésére törekedjék. .. A tervezet²⁸ megszünteti az ügyvédi kényszert. Az eskü nem szerepel többé a bizonyítékok között. .. A Legfelsőbb Bíróság számára a tervezet irányító szerepet biztosít.

..

A polgári perrendtartás függő kérdései, a bírói tanácsok összetételének és az anyanyelv használatának kérdései a bünvádi perrendtartással kapcsolatos állásfoglaláshoz képest nyernek megoldást”.²⁹

Már ebben az előterjesztésben készen álltak a következő évben elfogadott törvény legfontosabb alapelvei. Egyelőre nem elemezzük e jogalkotási elveket, maradunk a keletkezéstörténet bemutatásánál. A következő említésre méltó esemény 1951. november 14.- én történt, amikor az MDP Titkársága elfogadta Polgári Perrendtartásról szóló előterjesztést. Az előterjesztés több törvény koncepciójával együtt, csomagban tárgyalta az új perrendtartás szövegét, sőt a határozat (feltételezhetően) nem a PP szövegének ismeretében született. Ezért a polgári perrendtartás megalkotását elhatározó döntés aligha lehetett tekintettel a konkrét jogszabály tervezetre.

“A büntető perrendtartás előkészítése során kialakultak azok az eljárási alapelvek, amelyek a polgári perrendtartásra is érvényesek. A polgári perrendtartás leegyszerűsítése és lerövidítése az igazságszolgáltatás menetét e téren is egyszerűbbé és gyorsabbá teszi, és lehetővé válik a népi ülnökök bevezetése a polgári bírásokodásba is. A tervezet egyébként előkészítés alatt áll.

Javaslat: A polgári perrendtartás tervezetét 1951 december 31 – ig el kell készíteni.”³⁰

Ebből az időszakból származik az első (dokumentálható) szövegtervezet, amely az Igazságügyminisztérium iratanyagában találtunk, és amelyet – feltehetően -- továbbítottak a politikai szervek felé. Az azonban tény, hogy a törvény végleges szövegét elfogadó 1952. február 28. –i MDP PB ülésre ettől eltérő szövegtervezetet terjesztettek elő, így a párt legfelsőbb szerve által elfogadott szövegvariáns számos (fontos és

²⁸ A tervezet szövegét nem találtuk a levéltári anyagok között.

²⁹ Javaslat a Titkárságnak az országgyűlés májusi ülése elé kerülő bünvádi perrendtartás, polgári perrendtartás, családjogi törvény néhány elvi – politikai kérdésének eldöntésére. MOL M-KS-276.f.54. cs. 138. öe. 33. - 34. old.

³⁰ MOL M-KS- 276.f.54. cs.168. öe. 66. old.

lényeges) kérdésben eltért a minisztériumi javaslattól. A PB. előterjesztés sem mindenben felelt meg a politikai döntéshozóknak, mivel részletes elbírálására – magyarul a perrendtartás jogi normáinak felülvizsgálatára – kiküldtek egy bizottságot, Péter Gábor elnökletével. A bizottságban olyan kiváló perjogászok vettek részt, mint Házi Árpád, Friss István, Keleti Ferenc (A Titkárság Adminisztratív Osztályának Vezetője) és Molnár Erik (az akkori Igazságügyminiszter) Nem tudunk részletkérdésekről, amelyekben e bizottság döntött volna. Valószínű az a PB. állásfoglalás érvényesült, amely szerint *“amennyiben a bizottság az előterjesztett törvénytervezetet egyhangúlag jóvá hagyja, a P.B. elfogadottnak tekinti, és a májusban összeülő Országgyűlés elé kell terjeszteni.”*³¹

A politikai bizottság elé kerülő törvénytervezethez rövid, mindössze 3 oldalas előterjesztő anyag készült. Az előterjesztés – a már említett statisztikai számokkal való (egyébként hibás) bővészkedés mellett – röviden összefoglalta a javaslat elveit és a tervezett változások lényegét. Meglepően szikár a fogalmazás, direkt módon került az ideológiai nyelvezet, amit szabadon megtehetett, hiszen az ideológiai alapelvek és értékek már a javaslat jogi normáiba zárva éltek. Közéjük tartozott az anyagi igazság kiderítésének bírósági kötelezettsége, a hivatalból való bizonyítás elve, a népi ülnökök rendszerének bevezetése.

A politikai és az igazságügyi rendszer szervezeti változásai tehát 1951 / 52 időszakára “aktualizálták” a polgári perrendtartás reformját. Először csak halvány nyomokban (egy – egy előterjesztés alpontjába foglalva) jelent meg a perrendtartás megalkotásának szükségessége, azonban az 1951 és 1952 -es években már határozott a volt a változtatás iránti politikai szándék, s határozott volt az újraalkotás iránti jogi elképzelés, s ezzel együtt kikristályosodott több eljárásjogi axióma. A probléma abban áll, hogy a határozottság nem fedi a szakszerűséget, az axiomatikus megfogalmazások nem jelentettek automatikusan működőképességet. Ezért már a törvény elfogadását követő hónapokban (július, augusztus), majd 1953 elején (a hatályba lépéssel szinte egy időben) megindult a perrendtartás módosítása. Az 1954. –ben beterjesztett módosításnak ismételt a politikai változások adtak hátszelet (az 1953 –as Kormányprogram és Nagy Imre fellépése). A kiigazítás azonban mégsem 1954 –ben kezdődött el, hanem már 1952 –ben, ugyanis a PP.-t hatályba léptető törvényerejű rendelet, illetve Minisztertanácsi

---

³¹ A Politikai Bizottság 1952. február 28.- i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS-276.f. 53. cs. 94. öe. 4. old.

rendelet (mindkettő 1952. decemberi kihirdetésű jogszabály) számos ponton korrigálta az egyébként még hatályba sem lépett törvényt.³²

A gyors – és véget nem érő -- változtatásból arra következtetünk, hogy a törvény nem tudta ellátni a számára megszabott feladatokat, így a tömegesen jelentkező polgári ügyek hatékony és gyors elbírálásának feladatát.

II. 2. Az új kódex alapjai

A Polgári Perrendtartás 1951 / 1952 évi születését nem indokolta sem a polgári jogviták jelentős száma, sem a polgári jogi jogviták feloldásának égető szükségessége hatására kialakuló társadalmi nyomás. Nem indokolta a politikai kényszer sem, még akkor sem, ha a politikai vezetés előre eldöntötte a törvény benyújtásának időpontját, és előre jóváhagyta a megjelent szövegváltozatot. A születés társadalmi szükségességét más, a jogi kodifikációs eljárás mögötti folyamatokban kell keresnünk, például a kommunista pártvezetés társadalom feletti kontrol igényének következetes érvényesítésében.

Fleck Zoltán írta e korszakot feltáró elemzésében: *“... a totális társadalomszerveződési elv, a politikai – ideológiai szférából közvetlenül szivárogo le a szervezetek szintjére és hat vissza. Bürokráciák, munkahelyi szervezetek, bíróságok stb. közvetítik az ideológiát, intézményesítik a diszkriminációt, és kényszerítik a civil szférát az ennek megfelelő viselkedésre. Ehhez a funkcióhoz idomul e szervezetek működési és szerveződési elve.”*³³

Könyvünk hipotézisét, ami szerint a törvény igazi célja a politikai szabályozás és a politikai rendszer totális politikai kontroljának a polgári ügyszakos bíróságokra kiterjedő kiépítése volt, a levéltári anyagok egyértelműen alátámasztják. Az Igazságügyminisztérium 1951 őszén szervezett konferenciájára – melynek tárgya a Perrendtartás reformja – készült előterjesztés³⁴ a következőképpen fogalmazott:

a/. A Magyar Népköztársaságban – amint ezt az Alkotmány 2. §-ának /2/ bekezdése leszögezi – minden hatalom a dolgozó népé. Ennek megfelelően az Alkotmány 37. §-a

³² Egy példa, a 105 / 1952 (XII.28) M.T. rendelet első pontja rögtön az ideiglenes intézkedésről rendelkezett. Másik példa a rendelet 12.§-a a fizetési meghagyásos eljárás szabályait “bővítette”.

³³ FLECK, 2001. 50. old.

³⁴ MOL. XIX – E – 1 – c 1525 – 1526 / 1952. 117. old. Az irat név és előterjesztő nélküli anonim, stencillel sokszorosított irat. (Aláhúzások az eredetiben.)

kifejezetten biztosítja a dolgozó népnek az igazságszolgáltatásban való közvetlen részvételét, amikor akként rendelkezik, hogy a bíróságok hivatásos bírákból és népi ülnökökből alakított tanácsokban ítélik meg, hacsak a törvény e szabály alól kivételt nem enged.

Az Alkotmányba foglalt ezekből a szabályokból következik, hogy az új polgári perrendtartás első és egyik legfontosabb alapelveként a polgári bírászkodásban is be kell vezetni az ülnökrendszert, amely a büntető igazságszolgáltatásban már korábban megvalósult.

b/. A második legfontosabb alapelv, amelyet a népi demokrácia alapjául szolgáló marxi-lenini ideológia követelményeinek megfelelően érvényre kell juttatni: az officialitás lényeges fokozása. A Pp. túlnyomórészt a rendelkezési és a tárgyalási elven épült fel, amely általában véve kötelezővé tette a bíróságok számára a felek akaratához és a felek által előadott tényekhez, illetőleg az általuk megjelölt bizonyító eszközökhöz való alkalmazkodást.

Ezzel szemben a reform csak azon az elvi alapon állhat, hogy a polgári peres eljárás célja az anyagi igazság kiderítése és így megengedhetetlen, hogy ez – akár a felek tájékozatlansága miatt, akár más okból - ne érvényesülhessen. Éppen ezért a bíróságnak hivatalból kell gondoskodnia arról, hogy az eléje vitt jogvitát az anyagi igazságnak megfelelően dönthesse el s evégből a bíróságnak nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy a feleket a megfelelő tájékoztatással ellássa s mind a pervezetés, mindpedig a bizonyítás körében hivatalból megtegye mindazokat a rendelkezéseket, amelyek az anyagi igazság kiderítéséhez szükségesek. Sőt ezen túlmenően gondoskodni kell arról is, hogy a szocialista társadalom és a szocialista tulajdonjog különleges természetére, illetőleg az egyéni és társadalmi érdekek harmonikus összekapcsolódására tekintettel a jogvitát ne csak az abban közvetlenül érdekelt felek, hanem az arra feljogosított állami és társadalmi szervek /:pl. az ügyész:/ is a bíróság elé vihessék, illetőleg a fél által indított perben az állam vagy a dolgozó nép érdekében részt vehessenek.

Az officialitás elvének ez a bővítése, illetőleg a rendelkezési és tárgyalási elvnek ez a megszorítása a marxizmus-leninizmus természetszerű követelménye s megfelel annak az elvnek, amelyet a legpregnansabban Lenin fejezett ki, amikor megállapította, hogy “mi nem ismerünk semmilyen 'magánjogot'; a gazdaság terén számunkra minden közjogi és

nem magánjogi”. Ebből az elvből következik ugyanis, hogy a vagyoni jogi perek nem az egyes állampolgárok magánügyei s a közösséget nem lehet ezeknek az ügyeknek az elbírálásában sem érdektelennek tekinteni, mert a közösség érdekeit ezekben a perekben is érvényre kell juttatni s a bíróságnak ezekben a perekben is kötelessége a közérdeket szolgálni. Csakis ilyen módon tehetnek eleget a bíróságok az Alkotmány 41. §-ában meghatározott annak a feladatuknak, hogy büntessék a dolgozó nép ellenségeit, védjék és biztosítsák a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit és a dolgozók jogait, s végül hogy neveljék a dolgozókat a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására.

Az officialitás elvének ilyen érvényesítése, illetőleg a rendelkezési és tárgyalási elveknek ilyen szocialista szellemben való felfogása a pernek csaknem minden mozzanatára kihat, nyilvánvaló ugyanis, hogy ilyen elvek alapulvétele mellett nem lehet szó olyan mulasztási ítéletről vagy pusztán és kizárólag a fél elismerésén vagy lemondásán alapuló ítéletről, sem a felek között létrejött egyesség mechanikus tudomásul vételéről.

A bíróságnak ugyanis ezekben az esetekben is az anyagi igazság érvényesítésére kell törekedni s ehhez képest a döntését nem alapíthatja egyedül az alperes mulasztására vagy a feleknek a per egyéb adataival összhangban nem álló nyilatkozataira.

A fentiekben röviden vázolt elvi szempontok természetesen nemcsak a bíróság előtt folyó peres eljárás szabályainak lényeges módosítását vonják maguk után, hanem szükségessé teszik annak kizárását is, hogy az állampolgárok között felmerült jogviták eldöntésénél a bíróságok közreműködése megkerülhető legyen. Ez tehát szükségessé teszi a választott bíraskodás intézményének teljes megszüntetését is.

c/ A népi demokrácia igazságszolgáltatásának nemcsak annyiban kell közelebb állnia a dolgozó néphez, hogy a bíraskodásban maga a nép is közvetlenül részt vesz, hanem annyiban is, hogy a felek és a bíróság közötti érintkezésnek sokkal közvetlenebbnek kell lennie. Ez egyrészt azzal valósítható meg, hogy a bíróság mindenben segítségére van az igazságát kereső félnek, másrészt pedig azzal, hogy a fél a bíróság előtt minden perben személyesen eljárhat. Az ügyvédi kényszernek /:Pp.94-96 §:/ ez a kiküszöbölése természetesen az eljárás gyorsaságát is növeli, költségeit pedig csökkenti és így ebből a szempontból is jelentős eredményekkel jár.

d/ Azokat az általánosan elfogadott egyéb perjogi alapelveket, amelyek a jó és gyors ítélezést biztosítják, természetesen továbbra is fenn kell tartani, de egyben arról is gondoskodni kell, hogy ezek az elvek, amelyek korábban a gyakorlatban csak részben jutottak érvényre, ezentúl valósággal élő princípiumokká váljanak. A reform során is érvényesülnie kell ennél fogva a nyilvánosság elvének, amelyet egyébként már az Alkotmány 40.§-a is biztosít, de érvényesülnie kell a szóbeliség, a közvetlenség, az igazmondási kötelezettség és a kétoldalú meghallgatás elvének, valamint a felek egyenjogúságát és a tárgyalás egységét és koncentrációját biztosító elveknek is.

e/ Az ítékezés gyorsaságát és jóságát elő kell mozdítani a fellebbvitel megfelelő szabályozásával is. Ehhez képest az új fellebbviteli rendszernek alapvetően különböznie kell a (korábbi. – Gy.T.) Pp.-től, amennyiben az egyfokú perorvoslat általánossá tételével a polgári igazságszolgáltatás egész területén állandósítania kell az 1950: 46. tvr. 7.§-ával már bevezetett kétfokú bírászkodást.... A Pp. és a reform során megvalósítandó fellebbviteli rendszer között ennél fogva az a döntő különbség, hogy míg a Pp. egyes perekben a fellebbvitel lehetőségét teljesen kizárta, egyes perekben viszont kétfokú fellebbvitelt is engedett, addig az új osztályozás során minden perben egységesen egyfokú fellebbvitelt kell biztosítani. ..

Úgy gondoljuk, hogy a jogelméleti, jogszociológiai lényegét nem fogalmazhatnánk meg annál világosabban, mint ez idézet szöveg azon mondata: *“mi nem ismerünk semmilyen 'magánjogot'; a gazdaság terén számunkra minden közjogi és nem magánjogi”*. Kiemelendő a gondolat folytatása is, hiszen ha a polgári per nem magánemberek közötti jogvita, (nem magánügy) akkor a közösségnek – elsősorban a közösséget megtestesítő államnak – a polgári perben eleve joga van érdekei érvényesítéséhez. Az érdekérvényesítés rábízható közvetlenül a bíróságra, vagy az ügyészségre – mindkét megoldásnak vannak korabeli példái.

A szöveg fekete fehéren a bírósághoz forduló ügyfelek feletti totális kontrol szükségességéről szól. A bírósághoz fordulás ellenőrzése természetesen része a <<magánszféra ügyei>> felett gyakorolt komplex politikai ellenőrzésnek.³⁵ A szocialista jogelmélet a magánszféra feletti ellenőrzést összekapcsolta az anyagi igazság

³⁵ “A totalitárius rendszerek természetéhez tartozik a korlátlan hatalom igénye. Ilyen hatalomra csak akkor lehet szert tenni, ha szó szerint, kivétel nélkül minden embert, élete minden szegletében biztos uralom alá lehet vonni.” – írta Hannah Arendt. ARENDT, 1992. 548. old.

kiderítésének bírói kötelezettségével, ami – perjogilag – a hivatalból való bizonyítás széles körű alkalmazásához vezetett.

Az előterjesztésből ki kell emelni, az anyagi igazság kiderítésének elvét, az állami és társadalmi szervek (ügyész) perindítási jogát, illetőleg azon jogosultságukat, hogy a fél által indított perben részt vehessenek.³⁶

Az iratokban – híven az MDP programjához -- a jövőbeli reform alapelveként jelent meg a népi ülnöki rendszer bevezetése. A perrendtartás módosítására tett első javaslatok a népi ülnökök számára készített egyszerűsítésekkel, a perrendtartás rendelkezéseinek technikai átdolgozásával indokolták a reform szükségességét. 1951 – 52.-ben erről már szó nincs, a népi ülnöki rendszert a hatalom kiépítésének soron következő lépcsőfokaként értelmezik, a perrendtartás módosítása pedig bekerült az új igazságszolgáltatási rendszert megteremteni hivatott törvények sorába.³⁷

Mindebből következően túlsúlyba került a bíró (és a bíróság) eljárási szerepe, a felek rendelkezési jogát pedig az elképzelés – majd a kidolgozott törvény – alapvetően korlátozta.³⁸ Az előterjesztés a reform súlyponti kérdéseként még a következőket sorolta fel: személyes érintkezés, bírói kitanítás; nyilvánosság, szóbeliség, közvetlenség, igazmondási kötelezettség, kétoldalú meghallgatás, a felek egyenjogúsága, a tárgyalás egysége és koncentrációja, egyfokú fellebbevitel az eljárás egyszerűsítése.

A feltárt probléma katalógus önmagában jelezte az új polgári perrendtartási kódex alapelveit. E szabályozási alapelvek -- amelyek a szövegek kidolgozásánál és a különböző variációk megfogalmazásánál “zsinórmértékként” szolgáltak -- évtizedekig meghatározták a polgári eljárásjog szabályait és irányították a bírói gyakorlatot.

II. 3. Törvényalkotási lobbyk

A rendelkezésünkre álló iratanyagból felderíthető a törvényalkotás mögött álló érdekcsoportok működése. A kodifikációs munka során az IM Törvényelőkészítő Főosztálya számos ötletet, a gyakorlati élet szereplőitől beérkező javaslatot dolgozott fel, így olyan előterjesztéseket, amelyeket bírák, igazságügyi dolgozók “újítási javaslatként” küldték meg a minisztériumnak. Néhány előterjesztést a kodifikátorok beépítettek a

³⁶ MOL. XIX – E – 1 – c 1525 – 1526 / 1952. 117. old. Az irat név és előterjesztő nélküli anonim, stencillel sokszorosított irat. Lelőhely: Az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Főosztályának iratanyaga.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

törvénybe, illetőleg törvényt hatályba léptető törvényerejű rendeletbe. Ezért a Pp. vagy a Tvr. egyes szakaszai visszavezethetők a különböző szervek indítványaira. (Pl. a Külkereskedelmi Minisztérium javaslatai a Tvr. 14. §. – a MÁV jogi álláspontja a Tvr. 7. §. (2) bekezdésében található.) Mindenki a maga (vagy szervezete számára fontos rendelkezést akarta viszontlátni a szövegben, a MÁV például a bíróságok illetékességét a saját szervezeti érdekeinek megfelelően óhajtotta szabályoztatni. A minisztériumban készített eredeti szöveg alapján a MÁV ügyeiben eljáró bíróság illetékességét megalapozta volna a vasúti igazgatóságok és az önálló vasúti szervezeti egységek működési helye (is), amit a MÁV Vezérigazgatósága – részben a centralizáció széttörése miatt, részben praktikus okokból – nem tudott elfogadni. A MÁV értelmezését a Főosztály nem osztotta (és a törvény szövege sem ezt mondta ki), ezért a MÁV kitartó lobbizásba kezdett a Vezérigazgatóság budapesti székhelye szerinti bíróság kizárólagos illetékességének kimondásáért. A MÁV harca folytatódott a törvény kihirdetése után, majd a jogalkotás kénytelen volt -- engedve a nyomásnak --, a törvényerejű rendelet alkotmányjogi intézményét felhasználva eleget tenni a lobby érdekeinek. Nemcsak a MÁV, hanem más lobbycsoportok javaslatai is a Tvr. rendelkezései között jelentek meg. Mindezek érintették a kihirdetett, de még hatályba nem lépő törvényt, módosították annak szövegét. Csendben megjegyezzük, a hatályos törvény a MÁV lobbizásának 53 évvel ezelőtti eredményére épít.

Az eredeti törvény megalkotását 1951 - 1952 -ben a nagy lobbyk működésén, és az újítási javaslatok notórius (vagy kényszerű) betérjesztőin kívül egyébként érdektelenség, csekély mennyiségű hozzászólás, javaslat kísérte. Mindössze 5 – 6 minisztérium reagált a törvényelőkészítők felszólítására. Az 1957 –es módosítás már élénk szakmai légkörben zajlott, több száz oldalra rúgott a bíróságoktól, minisztériumoktól beérkezett javaslatok száma.

Szólnunk kell végezetül arról a ma már képtelen jogi lehetőségről, melyet kihasználva a jogalkotók a hatályba lépő perrendtartást a hatályba léptető Minisztertanácsi rendeletben korrigálták. E rendeletben a törvényben szabályozott kérdéseket “továbbszabályozták”, azaz alacsonyabb szintű jogszabályban módosították magát a törvényt. Ma már mindez nem újdonság, fontos azonban megjegyeznünk, e módosítások külső érdekcsoportok tevékenységének nyomát viselik. Hiába tiltakozott a

rendelet ellen több minisztérium, vagy éppen a törvény előkészítését végző előadó, a rendelet legalizálta a törvénytől (sőt a törvényerejű rendelettől) eltérő szabályokat.³⁹

---

³⁹ A MÁV elérte, hogy a fizetési meghagyást – bizonyos esetekben -- csak az adósnak kézbesítsék, miközben a törvény a feleknek szóló kézbesítésről rendelkezett. A látszólag jogtechnikai megfontolás mögött az állt, hogy a havi több ezres nagyságrendben fizetési meghagyás iránti kérelmet beadó MÁV nem tudott “foglalkozni” – vagy nem is akart – mindaddig az “ügyel” amíg az nem volt peres úton. Az IM jogászainak ellenérve szerint a költség megállapítás tekintetében a kérelmezőnek is lehetnek jogorvoslati előterjesztései, ezért indokolt a kérelmezőnek is kiadni a fizetési meghagyást. A MÁV azonban úgy érvelt, előre lemond ilyenkor a fellebbezési jogáról, tehát csak az ellentmondással megtámadott és perré alakult ügyekkel fog foglalkozni. E huzavona eredménye lett ez a jogilag kifogásolható megoldás. Módszertani kiindulópontunkat felidézve megemlíjtük: a hatályos rendelkezések értelmében csak az adósnak kézbesítik a fizetési meghagyást, a költségeket a kérelmező állítja ki, a bíróság azonban ezt felülbírálja. Csak ekkor – a kérelemtől eltérő kibocsátás esetén – kézbesíti a kérelmezőnek. 1957.-ben mindez bekerült a PP normaszövegébe. A lobby mindig konkrét és történetileg meghatározott érdekérvényesítő csoport, ha a MÁV (Ügyészége) akkor a MÁV, ha a KGM akkor a KGM. A nagy szervezetek érdekei így épültek be a jogalkotás és jogalkalmazás mindennapjaiba.

III. FEJEZET. SZÖVEGVÁLTOZATOK

III. 1. A fejezet módszere

Könyvünk előző fejezeteiben említettük, a majdani 1952. évi III. törvénynek, a Polgári Perrendtartásnak több, egymástól eltérő szövegváltozatát találtuk meg a levéltár iratai között. Az általunk “ŐS PP.-I.”-nek elnevezett szöveg 1951 késő nyarán / őszén az Igazságügyminisztériumban keletkezett, és az Elvi Főosztály Törvényelőkészítő Osztályának munkatársai kodifikációs tevékenységének eredménye. A második szövegvariáns az MDP PB. elé került 1952. februárjában. Az előterjesztést ŐS PP.-II.-nek neveztük el, utalva arra a tényre, miszerint létezik egy harmadik, sőt negyedik szövegvariáns, ezek pedig nem mások, mint az Országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat (ŐS PP.-III. 1952. május 03. dátummal), majd annak kihirdetett és hatályba lépett javított változata (PP.-I.).

A szakirodalom – miként a korabeli szerzők – egyetlen egy perrendtartásról beszél, egy szövegváltozatot elemez: a megjelent és a hivatalos lapban kihirdetett törvényt. E megközelítésben semmi kivetnivaló nincs, a jogi rendszer része – ezáltal a jogtudományi megközelítések tárgya (vö. Piaget) – valóban mindig a hatályos normaszöveg. Azonban a törvényalkotás társadalmi - szervezeti folyamatait bemutató munka nem mehet el szó nélkül a különböző szövegvariációk mellett, főleg akkor nem, ha a különböző szövegek már az első ránézésre eltérő jogalkotási koncepciót tükröznek, s vélhetően lényeges dogmatikai különbségeket hordoznak. Előljáróban két – később részletesen bemutatásra kerülő – eltérésre utalunk. Először arra a hiányra, miszerint az Igazságügyminisztérium szövege nem tartalmazta a későbbi – Névai László által – egekbe emelt -- alapelvi fejezetet⁴⁰, másodsor arra, hogy a minisztérium javaslata a különleges eljárások után részletesen szabályozott egy Békebírói eljárásnak elnevezett eljárást, amely az un. kis értékű perek (pl. a 300 Ft. pertárgyértéket meg nem haladó összeg megfizetése iránti perek) lefolytatását a békebírói eljárás keretén belül tette volna lehetővé.

A korabeli szerzők a minisztérium törvényjavaslatáról a nyilvánosság előtt sohasem nyilatkoztak.⁴¹ A később, főleg az év (1952) második felében megjelent

⁴⁰ NÉVAI, 1953.

⁴¹ Kengyel Miklós írja: “ *A szakmai nyilvánosság egyetlen fórumát jelentő Jogtudományi Közlöny a törvényjavaslat benyújtásáig nem adott hírt a készülő polgári perrendtartásról.*” KENGYEL, 2003.261.old. Az 1957-es módosítás iratai között található bírói feljegyzés pedig a kodifikáció titkos, nyilvánosság elől elzárt lefolytatását vetette a minisztérium szemére.

írások az elfogadott Perrendtartást üdvözölve szerzőik véleménye, politikai hite, szakmai felkészültsége alapján más és mást emeltek ki a törvényből. Néhányan az előbbi fejezetben bemutatott politikai érveket ismételték meg, de voltak olyan szakírók, akik az új polgári perrendtartás jogi – dogmatikai rendszerét mutatták be.⁴² Könyvünk törvényszövegeket elemző fejezetének elején hasznos lesz röviden felidézni a korabeli szerzők egymástól néha markánsan eltérő véleményét, mert megismerésük az olvasó számára is nyilvánvalóvá teszi: a javaslat eredeti szövege számos ponton jelentősen különbözik a szocialista perrendtartás ideáltípusától.

A minisztérium javaslata nem rendelkezett az ügyész perbeli részvételéről, sőt csak korlátozott mértékben engedte (volna) meg (a különleges perekben) az ügyész perindítását. E javaslattal szemben több szerző 1952.-ben a Jogtudományi Közlöny hasábjain egyértelműen kiállt az ügyész – a végleges törvényben kiteljesedő – perbeli részvétele mellett. Az ügyész részvételét azzal indokolták, hogy *“... az ügyész (itt a szovjet ügyészséget tekintették mintának) mint az állam törvényének őre, mint a párt politikai irányvonala betartásának ellenőrzője – igen fontos feladatot lát el a polgári perben.”*⁴³

A minisztériumi szövegjavaslat és a végleges Perrendtartás különbsége megmutatkozott az alapelvek kezelésében. Nemcsak Névai Lászlót idézhetjük az alapelvek fontosságáról⁴⁴, hanem például Beck Salamont, aki így írt az alapelvek – az ŐS PP.-I. -ből hiányzó – nélkülözhetetlen szerepéről:

*“Az alapelvet a szocialista jog a maga céljaira sem nélkülözheti. Vannak esetek, amelyeket a jogszabály teljesen fed. A jogszabály akár csak a kocsi, a kívánt házhoz szállítja utasát. De a jogszabályok tömegközlekedésre szánt eszközök, meg – meg állanak egyes előre kijelölt pontokon, és onnan már a gyalogszerrel kell eljutni a távolabb eső keresett házig.”*⁴⁵

Irat: Hozzászólás a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról készült 1957. évi törvénytervezethez. Dr. Berndt Kornél járásbírói elnök Mezőkövesd. MOL XIC – E – 1 –c – 534 – 1957. 171. d. 1273 – 1285 old.

⁴² Ezek közé az írások közé tartozott BECK Salamon, FARKAS József, SCHLEIFFER Pál néhány tanulmánya. BECK, 1953, 1954. ill. FARKAS 1953.a., 1953.b., SCHLEIFFER 1952.a., 1952. b.

⁴³ FARKAS – NAGY – SZILBEREKY – KOVÁCS, 1952. 170. old.

⁴⁴ Kengyel Miklós szerint: *“A negyvenes – ötvenes évek fordulóján a szocialista perjogi irodalomban az alapelvek valóságos <<kultusza>> alakult ki. A szocialista jogtudomány legbuzgóbb művelői – az ötvenes évekre jellemző módon – az uralkodó ideológia meghosszabbított karját látták az alapelvekben.”* KENGYEL 2003. 223. – 224. old.

⁴⁵ BECK. 1952. 436. old.

Az ideáltipikus szocialista perjog és az első javaslat közötti fajsúlyos eltérésként említendő meg a – később bemutatásra kerülő – mulasztási ítélet problematikája. A minisztériumi javaslat részletesen szabályozta és a javaslat dogmatikai szerkezetének minden pontján következetesen érvényesítette a mulasztási ítélet intézményéhez kapcsolódó eljárásjogi követelményeket. Pedig a mulasztási ítélet – így foglalt állást a Pp. hatályba lépése után Farkas József egyik cikkében – alapvetően ellentétes a szocialista perjoggal.

*“Az anyagi igazság elvével ellentétes lenne a fél mulasztását úgy szankcionálni, hogy a szankció a per tárgyában (azaz az anyagi jogban) akként sújtsa a mulasztót, hogy (a mulasztási ítélet folytán) a jognak meg nem felelő állapot jöhessen létre,”*⁴⁶

A bemutatásra kerülő törvényjavaslatok a peres intézmények szabályai mellett az egyes eljárási folyamatok szabályozásában szintén karakteres különbségeket mutattak fel. Például az IM javaslata a hatásköri és illetékességi összeütközés feloldására kizárólag a Legfelsőbb Bíróságot jelölte meg, míg a Politikai Bizottság elé került szöveg az Ítéletábrák 2003.-ban újra meginduló ítélkezéséig hatályos törvényi megoldást követte.

E különbségek mellett az olvasó figyelmét fel kell hívnunk arra a tényre, hogy az 1951.-es minisztériumi javaslat szerkezete, intézményes rendje, normatív rendelkezése számos ponton lényegesen eltért az 1952.-es perrendtartásoktól. A politikai bizottság elé kerülő szöveg és az ezt követő szövegváltozatok közötti eltérés ugyanakkor nem olyan számottevő, mint az IM javaslata és a PB előterjesztés között volt. A politikai bizottság döntése után a szövegbe átvezetett változások az egyes szerkezeti részekben belüli elemeket érintették, -- például a házassági bontóper megelőző előkészítő eljárást --, a törvény lényegi épületét azonban már nem. Érdekességképpen említjük, a politikai bizottság elé kerülő javaslat 280.§. /4/ bekezdésének értelmében a házasságának felbontását kérelmező köteles volt kérelmének benyújtása után a helyi lapban saját költségén közleményt közzétenni a bontóperét megelőző előkészítő eljárás megindításáról. E megoldást az 1952 május 3.-i dátumot viselő törvényjavaslatból kihúzták, ezért e kötelezettség már nem található meg a kihirdetett szövegben.⁴⁷

⁴⁶ FARKAS, 1953. b.

⁴⁷ E megoldás a szovjet jogból eredt. A szovjet családi jog tette kötelezővé a bontási szándék nyilvánosságra hozatalát annak a házasság félnek, aki a bontókeresetet be kívánta nyújtani a bíróságon.

A későbbi változások közé sorolhatóak a költségek megelőlegezésének szabálymódosításai. Szinte az utolsó percben maradt ki a törvényből az a rendelkezés, miszerint a bizonyítási költségek előlegezésének a fél akkor nem köteles eleget tenni, ha az a megélhetését veszélyezteti. A szövegek összevetéséből valóban úgy tűnik, a május 3.-i dátumot viselő szövegvariáns javításai az utolsó fésülések, a törvény szövege ezután már nem változott.

A leírtak alapján úgy gondoljuk, nem szükséges külön magyarázatot fűznünk ahhoz a szerzői eljáráshoz, ami alapján könyvünk önálló fejezetet szentel a különböző szövegek összehasonlító elemzésének. A mai olvasónak e szövegek külön-külön is érdekesek, ám nemcsak e miatt vágunk bele a jogi normák első pillanatra áttekinthetetlen erdejének átfésülésébe. Reményeink szerint elemzésünk több, elméleti szinten megfogalmazható tapasztalathoz vezet el, így talán láthatóvá válik, a szövegek alakulása mögött az “egypártrendszer” keretei között kiépült (és állandóan változó) hatalmi központok feszültségekkel terhelt együttműködése és konfliktusa állt. Az elemzés alapján megalapozottabbá válhat azon feltevésünk, miszerint egy adott jogpolitikai modell (rendszer) és egy adott jogi norma rendszer (törvény) között nem mutatható ki egyértelmű determináció, mivel az egy adott politikai működési modellhez tartozó különböző ágensek egymástól eltérő, más és más intézményszerkezetben gondolkodó eljárásjogot hozhatnak létre.

Fejezetünk módszere rendkívül egyszerű. Az ŐS PP.-I. (IM javaslat) szövegének szerkezetét alapul véve szövegvariánsról szövegvariánsra haladva elemezzük az eltéréseket. Eredményeinket – ahol lehet -- összevetjük a kihirdetett törvény szövegével, és a levéltári iratokban megtalált szovjet – orosz polgári eljárásjogi kódexszel. Így a szövegek összehasonlító elemzésével próbáljuk megfejteni a szövegvariánsok rejtett értelmét. Mivel nem szeretnénk megismételni könyvünk korábbi részében elmondottakat, ezért e fejezet középpontjában szigorúan a norma tartalom vizsgálata áll.

III. 2. Általános perjogi rendelkezések

Könyvünkben többször utaltunk arra, hogy a minisztériumi apparátus által elképzelt törvényből hiányoztak a mára már megszokottá vált alapelvi összegzések. Számptalan, az elmúlt évek alatt a törvény élére sorolt rendelkezés természetesen

megtalálható a szövegjavaslat egy – egy fejezetében⁴⁸, azonban maga az ŐS PP.-I. (a rekodifikált Pp.) a bírósági szervezet szabályaival kezdődött. Ezen belül az ülnökrendszert – mint a politikai hatalom aktuális célkitűzését, és megrendelését -- szabályozta részletesen a törvényjavaslat. Az ülnökrendszer bevezetése nemcsak politikailag volt jelentős változás, hanem annak az igazságügyi szervezetre gyakorolt hatása sem lebecsülendő. A szervezeti átalakulás évtizedekre kihatóan meghatározta a polgári bíróságok eljárásának alapját: a társas bíraskodás “szocialista” rendszerét. Emlékeztetőül felidézzük a kodifikációs konferencia összefoglalóját, ahol az ülnökrendszert az új, a szocialista polgári eljárásjoggal azonosították.⁴⁹ A minisztérium – a politikai elvárásoknak megfelelően -- a hivatalos bírák perbeli jogait, kizárását, az ülnökök jogállásán belül akarta szabályozni. A logika úgy szólt, hogy a hivatásos bíró a tanács elnökeként jár el -- a tanács másik két tagja pedig ülnök -, ezért az ülnökök jogállásán belül kell a velük egy tekintet alá eső hivatásos bíró (tanácselnök) jogállását szabályozni.

Már a politikai bizottság elé kerülő előterjesztés megfordította a szabályozási rendet. Mivel az ülnök bíró, ezért a (hivatásos) bírák jogállását szabályozta ez a törvényjavaslat, és az ülnökre vonatkozó szabályokat – akit egyébként már népi ülnöknek neveztek – foglalták bele a hivatásos bíróra vonatkozó szabályozásba. Rendszertanilag is megváltozott a szabályozás helye, az alapelveket követően került sor a bírósági szervezet normáinak, és a bírókra vonatkozó szabályok összefoglaló rendezésére.

A bíróságok hatáskörét a minisztérium javaslata a mára már jól ismert – és az 1911.-es I. Törvénycikk megoldásának éppen fordítottját jelentő – szerkezetben javasolta szabályozni: az általános hatáskörű bíróság a járásbíróság, mivel mindazok a perek járásbírósági hatáskörbe tartoznak, amelyek sem a megyei bíróság, sem a békebíróság hatáskörébe nem tartoznak. (ŐS PP.-I. 21. §.) A későbbi szövegek letisztultak: elhagyva a békebíróságokat, csak a megyei bíróság (taxatív felsorolt) hatáskörébe tartozó ügyek listája jelentett kivételt a járásbíróság általános hatásköre alól. A békebíróságok ugyanakkor a járásbíróságok általános hatáskörét ”alulról” szűkítették volna, mivel a

⁴⁸Például a bizonyításra vonatkozó, és még ma is a törvény elején olvasható, alapelveként számon tartott szabályok a bizonyításról szóló fejezetben találhatók meg.

⁴⁹Keleti Ferenc (az MDP KV. Adminisztratív Osztályának vezetője), aki az MDP vezérszónokaként az Országgyűlés előtt mondott beszédében méltatta a törvényt, így fogalmazott: *“A népi ülnökök tehát a mi polgári bíraskodásunkban a proletárdiktatúra erősítésének harcos osztagai, a szocialista törvényesség betartásának éber segítői.”* KELETI, 1952. 245. old.

kisebb, jelentéktelenebb ügyeket az eljárásjog nem engedte (volna) a “rendes” bíróságok elé.

A békebíróságok bemutatására visszatérünk. A bírósági hatáskörök szabályait elemezve meg kell állapítanunk: a minisztériumi javaslat szűkkörűen határozta meg a megyei bírósági elé tartozó ügyeket. Elképzeléseik szerint négy ügýtípus tartozott volna a megyei bíróság hatáskörébe: a személyállapotról vonatkozó perek, a közületek (valamint szövetkezetek, szövetkezeti központok) által vagy ellen indított 5000 Ft.-ot meghaladó pertárgyértékű perei, a bírák (és más hivatásos személyek) károkozásával összefüggő perek, illetve a csekk és váltóperek. A minisztérium javaslatában a megyei bírósági hatáskört csakis törvény (külön törvény) bővíthette volna.

A politikai bizottság elé kerülő szövegben a megyei bíróságok hatásköre bővült. A személyállapotról vonatkozó perek -- mint percsopót -- megmaradtak a megyei bíróságoknál, de a származás megállapítási perek már nem. A közületek perei és a hivatalos személyek által okozott károk megtérítése iránti pereket megyei bíróságok előtt kellett volna megindítani, de a hivatásos személyek nevesítése eltűnt, megnevezésüket felváltotta << a hatósági jogkört gyakorló személyek hivatalos eljárásban okozott károk megtérítése iránti perek >> elnevezés. Új pertípusként a megyei bírósági hatáskörbe rendelték a szerzői jogi pereket, a szabadalmi pereket, a megyei bíróság által elrendelt végrehajtási vagy zárlat megszüntetése iránti pereket. A hatályba lépett törvény aztán a Politikai Bizottság elé került szöveg alapján sorolta fel a megyei bíróságok hatáskörébe tartozó ügyeket.

A javaslatok között lényeges különbséget találunk a megyei bíróság hatáskörének bővítését lehetővé tevő jogszabályok meghatározásában. Mind a politikai bizottság elé kerülő anyag, mind a későbbi törvényjavaslat, mind a hatályba léptetett törvény a megyei bíróságok hatáskörének bővítését a jövőre nézve megengedte a Törvényerejű Rendeleteknek, sőt a Minisztertanács rendeleteinek. Ráadásul a szó szerinti megfogalmazás a törvény kihirdetése után hatályba lépett jogszabályokra nézve enged zöld utat, így vált lehetővé a már elfogadott és kihirdetett Perrendtartásnak a hatályba lépés előtti korrekciója. 1952 júniusa és 1952 december 31. között – élve a törvényi lehetőséggel – lényeges módosításokra került sor. Bemutattuk, nemcsak a hatásköri szabályok újrendezését végezték ekkor el, hanem bizonyos eljárások – például a fizetési meghagyásos eljárás – “finomabb” szabályainak kidolgozását szintén e

jogszabályi felhatalmazás alapján végezték el. A hatályba lépés előtti megengedett és végrehajtott módosítások jelzik számunkra a gyors törvényalkotás kétségtelenül rögzös útjait, de mindez egyenes következménye a soha be nem fejezett törvénytörvény ki nem érlelt dogmatikai rendszerének. Feltételezzük, a szövegek gondozóit a politikai elvárások szüntelen módosulásai kényszerítették változtatásokra 1952 júniusa és decembere között.

Minden perrendtartásnak fontos, az államhatalom szempontjából sem elhanyagolható kérdése a bíróságok illetékessége. A vizsgált szövegek az általános illetékesség szabályait egyező módon határozták meg, ezek a ma hatályos Pp. szabályaival többé-kevésbé azonosak. Érdekes módon, az ún. vagylagos illetékesség körében már nem ennyire egyértelmű a helyzet. Az Igazságügyminisztérium javaslata a felperesnek ugyanis számos olyan pertípusra vonatkozóan adott választási lehetőséget, amelyekről az 1952-es szövegek elfeledkeztek. E pertípusok egyszerűen eltűntek a későbbi időszak eljárásjogi fogalomtárából, s gyanúnk szerint nemcsak az eljárásjog szótárából kerültek törlésre, hanem a gazdasági – társadalmi valóságból. Az IM törvényjavaslata nevesítette az ipar, a mezőgazdaság, a kereskedelem illetve az orvosok, mérnökök, ügyvédek -- mai szóval élve – magánvállalkozásával összefüggő pereit, e perekben a vállalkozások székhelye mellett megengedte (volna) az ügyletkötés helyének, illetve a vállalkozás telephelyének illetékes bíróság előtti keresetindítást. Az 1952.-es szövegekben az elképzelésekből semmi nem maradt.

1952.-re a vagylagos illetékesség köréből eltűnt a szakszervezetek, szövetkezetek, szövetkezeti központok nevesítése, valamint a közületnek nem minősülő jogi személyek elleni alternatív perelés lehetősége. Értelmét veszítette a közület fogalma, hiszen a hatályba lépett törvény jogi személy székhelyére illetve telephelyére alapított általános illetékességű bírósága magába olvasztotta mindezt. Maradt a vállalati követelések (és maradt magának a vállalatnak a jogi személy fogalmán túlmutató nevesítése) esetében a felperes vállalat azon lehetősége, hogy keresetét a telephelye, üzlete, üzeme, műhelye, raktára stb. helye szerint illetékes bíróság előtt érvényesítse. Akkor, ha a peresített jogvita a felsorolt helyszíneken kötött ügyletből eredt, és a perre a megyei bírósági hatáskör megállapítható volt. A szűkítés tehát megvonta a jogi személyiséggel nem rendelkező társadalmi szervezetek elleni vagylagos keresetindítás lehetőségét éppúgy, mint a magánvállalkozók elleni (vagylagos) perindítást. Másfelől a vagylagos keresetindítást fenntartotta a vállalatok (állami vállalatok) körére, jelezve ezzel, hogy a perjogi fogalmak átalakulása hűen tükrözte a gazdasági élet szereplőinek átrendeződését. Nem hisszük,

hogy három hónap alatt zajlott volna le ez az átrendeződés, inkább arról van szó, a minisztérium és a pártközpont más társadalmi – gazdasági szereplői körben gondolkodott a bírósági illetékesség szabályozása során.

A peres eljárások szabályai között nemcsak a valóságban lezajlott konfliktusok valódi szereplőinek perjogi elismerése (legitimációja) bír kiemelkedő fontossággal, hanem az eljárásban résztvevők (eljárásra kiválasztottak) -- a felek, az individuális és társas fél-alakzatok, ill. a felek képviselői stb. – eljárásjogi lehetőségének alakítása. Az eljárásjog által szabályozott cselekvési tér határozza ugyanis meg, hogy a perlési jogosultsággal rendelkezők köréből a per folyamán ki, milyen eljárási szereppel ruházható fel, illetőleg ki, milyen formában, és milyen mélységben (mennyire hatékonyan) tudja gyakorolni bíróság előtti jogait.

A felek eljárásjogi helyzetét rendező területen a különböző szövegvariációk között lényeges különbséget – kivéve az ügyész keresetindítási jogát -- nem találtunk. Hozzá kell tennünk: a jelenleg hatályos szöveg sem tér el lényegesen a kezdetekben megfogalmazottaktól, kivéve a fél helyett eljáró képviselőre vonatkozó szabályokat. A minisztériumi szövege az államügyészség perbeli jogaira még nem tért ki, ellenben a politikai bizottság elé kerülő szöveg már az (azóta) ismert helyen (2. §.) adta meg a lehetőséget az ügyészi perindításra.

Az ügyész, illetve az ügyészség általános perindítási jogosultságának lehetőségét az IM szöveg nem tartalmazta. Lehetőséget adott viszont az államügyésznek a házassági perekben a “perbelépésre” (beavatkozásra), valamint a házasság érvénytelenítése iránti perben és e per szabályait alkalmazandó származás megállapítása iránt és gondnokság alá helyezési perekben a keresetindításra. A Legfőbb Ügyésznek a rendkívüli perorvoslatok körében, a törvényesség érdekében kérelmezett felülvizsgálat megindításában adott (volna) kezdeményezési jogot. A hatályba lépett törvény mindezt megtartva bővítette tovább (PP.-I. 2. §.) az ügyész perindítási jogait.

A különböző szövegek vizsgálatából okkal következtetünk arra, hogy számtalan esetben az átdolgozások és módosítások lényeges javulást, dogmatikai és fogalmi előrelépést jelentettek (pl. a perképeség megfogalmazásában) az alapszöveghez – a minisztérium szövegéhez -- képest. Néhányszor a nehézkés és körülményes normaszövegeket javították fel az anonim kodifikátorok. Az IM törvényjavaslatának

szövege azonban tartalmazott egy egyedi, a többi szövegben fel nem lelhető intézményt: a személyes eljárástól való eltiltást. Az ŐS PP.-I. 52.§ szerint a bíróság azt a felet, akinek nincs érthető előadó képessége, a perben való személyes eljárástól eltilthatja, és őt arra kötelezheti, hogy magát meghatalmazottal képviseltesse. Amennyiben nem képviselteti magát a fél meghatalmazottal, akkor a bíróság őt *“meg nem jelentnek tekinti, és vele szemben a mulasztás következményeit alkalmazza.”*

Az Igazságügyi Minisztérium által kidolgozott törvényszöveg a felek és a más perbeli személyek jogállását szabályozó fejezete tartalmazta a perbeli képviselet szabályait és a képviseletre jogosultak felsorolását. A fejezet alcímeként a *“Meghatalmazottak”* elnevezést tüntették fel, és a javaslat rendkívül szűken engedte meg a nem ügyvéd meghatalmazott eljárását. Például a hozzátartozóknak csak bizonyos köre lehetett meghatalmazott (ma úgy mondanánk: a közeli hozzátartozók szűkebb köre), de a bíróság a javaslat 73. §.-a alapján *“a perben való eljárástól eltilthatja”* azt a meghatalmazottat, akinek nincsen érthető előadóképesége. Ebben az esetben kötelezheti a felet, hogy a perben személyesen vagy más meghatalmazottal járjon el, és ha a fél ennek nem tesz eleget, akkor a bíróság őt *“meg nem jelentnek tekinti, és vele szemben a mulasztás jogkövetkezményeit alkalmazza.”*

A képviselet mai napig ismert rendszertani elhelyezése először a politikai bizottság elé terjesztett szövegváltozatban tűnt fel. Majd ugyanezek a szabályok – ugyanezen a rendszertani helyen -- kerültek át a törvényjavaslatba, illetve a kihirdetett perrendtartásba. A fejezet címe (mind a mai napig az V. fejezet) a *“Képviselet”* címre változott, a meghatalmazottak köre a PP.-I. által definiált hozzátartozói körre bővült (amely már tartalmazta a nevelés az örökbefogadás révén létrejövő családi kapcsolat érintettjeit). Definiálták a meghatalmazottak köréből kizárás eseteit is. Az 1952.-es februári javaslat (ŐS PP.-II.) megalkotta a jogi személyek általános képviseletének mindmáig érvényes és hatályos szabályait.

A korabeli tanulmányok és a párt igazságügyi politikáját népszerűsítő propaganda az 1952. évi III. Törvény nagy sikerének – és eredményének -- az un. *“ügyvédkényszer”* eltörlését tekintették. Érdekes, mert ezt a rendelkezést szó szerint sem az IM javaslata, sem a politikai bizottság elé kerülő szöveg nem tartalmazta. Először a törvényjavaslat 1952. május 3.-i változatának 67. §. (2) bekezdésében találkozunk azzal a megfogalmazással, miszerint *“a jelen törvénnyel szabályozott eljárásokban az ügyvédi*

képviselőt nem kötelező.”, s a törvény hatályba lépett szövege ezt a mondatot ismételte meg. Megjegyezzük, hogy a hatályba lépett törvény tartalmazta az utolsó simítás (május 3.i) szövegének azon betoldását, miszerint a *“a szövetkezetnek az ügyintézésben való részvétellel megbízott tagja a szövetkezet pereiben”* meghatalmazottként eljárhat.

Az utolsó percig alakult tehát a törvény szövege, lényeges és fontos –vagy annak tűnő -- dogmatikai kérdések ezért kapkodva – kézzel beírt változtatásként, vélhetőleg semmilyen testülettel sem egyeztetve – dőltek el, és váltak perjogi szabályokká. Megállapításunk nem pusztán a dogmatika egy – egy részére vonatkozik, hanem a perrendtartás rendszerére is. Az IM javaslat szövegében a meghatalmazás után a keresetindítás fejezete következett, az 1952.-es szövegekben azonban először a perköltség szabályai, majd az *“Egyéb általános szabályok”* címet viselő fejezet állt. (VI.-VII. fejezet – miként a jelenlegi törvényben) A perrendtartás belső szerkezete 1951 október 31 és 1952 február 28. között alakult ki, valahol – a már idézett – politikai és adminisztratív egyeztetések sodrában. Mivel a szakmai kodifikáció (amennyiben a korszakban e fogalomnak van jelentése) letéteményese az IM volt, és (mint látni fogjuk) az MDP KV Adminisztratív Osztálya *“besegített”* a munkába, talán nem valóságidegen azon következtetésünk, hogy a perrendtartás szerkezete, rendszere sokkal inkább a politikai szempontok szerint alakult, semmint a szakmai kodifikátorok munkájának hatására. Nem tagadható, bizonyos fejezetek és rendelkezések a minisztérium elképzeléseiből az 1952.-es szövegekbe átvételre kerültek (pl. a pertársaság szabályai), azonban fel kell tennünk azt a kérdést, vajon e rendelkezések nem a lebontani kívánt, ám szakmailag bevált és működőképes 1911.-es Pp. szabályai voltak-e. Esetleg politikailag neutrálisak, ellentétben egyes újraírt szabályokkal — pl. az ügyvédkényszer eltörlésével.

Információhiány miatt nem tudunk minden felmerülő kérdésre válaszolni, így például arra, hogy az IM javaslata miért nem az általános szabályok között, vagy külön fejezetben rendezte a perköltség szabályait. Határozottan azt sem állíthatjuk, hogy a szakma (IM) és a politika (pártközpont) kettőssége (dichotónómiája) mentén értelmezhető a törvényalkotás vizsgált folyamata. Bizonyos esetekben ugyanis a pártközpont beavatkozása jelentett szakmai többletet – szemben a minisztérium kodifikációs elképzeléseivel, és gyenge minőségű törvénysszövegével. Ilyen kérdéskör volt például az – említett -- ülnökök jogállásának szabályozása, ahol a minisztérium képviselte a direkt politikai elvárásokat akkor, amikor a hivatalos bírák jogállását az

ülönkök közé besorolva akarta meghatározni, és a pártközpont fordította meg e logikát, a bírókra téve a hangsúlyt.

III. 3. Az elsőfokú eljárás és a rendes perorvoslat szabályai.

Az Igazságügyminisztériumban 1951 nyarán / őszén elkészült szövegének IV. fejezete tartalmazta a keresetindítás szabályai mellett a beadványokra, illetőleg a hiánypótlásra vonatkozó rendelkezéseket. Ezen utóbbi előírásokból -- kiegészítve és megtoldva néhány szabállyal – az 1952 –es szövegek a Perrendtartás VII. fejezeteként az “Egyéb általános szabályok” címet viselő fejezetet hozták létre. Határozottan kijelenthetjük, a minisztériumi javaslat számos szerkezeti megoldása eltért a véglegesített szövegektől. Azt szintén kijelenthetjük, a törvény szerkezete a minisztérium javaslatának elkészülte után állt össze. Hozzá kell tennünk, a rendszerbeli átszerkesztés nem járt minden esetben a szövegek átfogalmazásával, így a szerkezeti korrekciók néhol csak részben jelentették a minisztériumi szöveg átalakítását.

A keresetlevél benyújtásának feltételei, a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasításának esetei, a perindítás hatályának beállta minden szerkezeti átrendezés és szöveg változat ellenére valamennyi szövegben megegyezett. Pontosítva: az 1951 őszén készült szövegből később kikerült az elévülés, mint a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasításának egyik lehetséges esete. A módosulás az elévülési kifogás érdemi bírói vizsgálata előtt nyitotta meg a kaput – és tartja nyitva azt mind a mai napig. Mivel az említett rendelkezések lényegében a per előfeltételét meghatározó eljárási szabályok, a nagyfokú szövegegyezésből arra a megállapításra juthatunk, a perrendtartás dogmatikai gerincének lényeges elemei sértetlenül maradtak a szövegek átdolgozása során. Túlnyúlva a politikai elvárások vizsgálatán, a törvénytörvények elemzéséből az a – talán korai – következtetés adódhat, miszerint a törvény-előkészítés szövegváltozatai igazodtak egy hol kimondott, hol félig (vagy néha egészen) sejtetni engedett szakmai (jogalkalmazási / jogalkotási) modellhez. Kijelentésünkkel óvatosan bánunk, hiszen az általunk ismert – és e könyvben bemutatott – politikai dokumentumokból a jogalkotó számára nem volt levezethető egyértelmű szakmai-dogmatikai modell, és a kortárs szakirodalom mélyen hallgatott szakmai – feltehetőleg a tagadni akart 1911. I. Tvc. ből származó – meggyőződéséről. A szövegek további elemzésekor kiemelkedően figyelünk e dogmatikai gerincire, mert ez lehet a forrása nemcsak a per megindítását, hanem a perceselexményeket és eljárási intézményeket szabályozó megoldásoknak.

Az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítőinek javaslata számos alapelvi szintű rendelkezést sorolt be a tárgyalás szabályai közé. E szabályokat az 1952 –es (majd a hatályos) szövegek átsorolták az alapelvi fejezetébe, így a mai napig a törvény első fejezetében helyezkednek el. Közülük a nyilvánosság (amely önálló fejezeti címmel, önálló szakaszként szerepelt a minisztériumnál), az anyagi igazság kiderítése (amely 1951 –ben még a valóságnak megfelelő tényállás kiderítését jelentette) emelhető ki. Más fejezetek esetében hasonló volt a helyzet: így például az 1951. évi törvénysszöveg bizonyításra vonatkozó fejezetének számos pontja alapelveként köszön vissza a későbbi szövegekben. Érdekes jelenségként említjük meg, hogy az 1951-es szöveg a tárgyalás szabályai között fogalmazta meg a perbeli hazugság tilalmát, amelyből a rosszhiszemű pervitel tilalma lett.

A szövegek összehasonlító elemzése megerősíti korábbi benyomásainkat, az ŐS PP.-I. (1951. évi szöveg) sem mellőzte a később alapelvi fejezetbe besorolt szabályokat (esetleg azok kezdeti megfogalmazását), hanem egy-egy “érintett” szakaszhoz (esetleg fejezethez) rendelve, a törvény szövegében el/szétszórta fogalmazta meg őket. Természetesen a szövegek stílusa, nyelvi helyessége, dogmatikai tisztasága eltérő volt, s a legnagyobb nyelvtani – logikai zavarosság a minisztériumi szövegben olvasható. Az alapelvi fejezet a minisztériumi szövegből hiányzott ugyan, de e hiány nem jelentette az alapelvek által képviselt értékek negligációját. Ott voltak a szövegben, a konkrét eljárási szabályok igazodtak hozzájuk, ezért bizton állítható: a különböző szövegek (egymástól eltérő megfogalmazások ellenére) egy közös – az alapelvek által képviselt -- értékrendbe merítették bele a perrendtartás normáit. Igaz, a minisztériumi javaslat nem fordított akkora figyelmet ezekre az alapelvekre, mint a későbbi szövegek, ám nincs szó az alapelvi rendelkezések mellőzéséről.

A tárgyalás szabályainak összehasonlító elemzése kérdések sorát veti fel. A törvény vonatkozó fejezetének belső szerkezete a mai napig az 1951.-es minisztériumi szövegnek megfelelően alakult, jelezve ezzel, nem egyszerű jogtechnikai, hanem a tárgyalás eljárásjogi rendszerére vonatkozó koncepcionális problémáról van szó. Valóban, az egységes tárgyalási rendszernek az 1952-es kodifikációval bevezetett modellje az, ami a perfolyamat szabályozását napjainkig meghatározott kényszerpályára

terelte.⁵⁰ Elképzelhetetlen ezért, hogy akár a tárgyaláson végzendő perceselexmények akár egyéb tárgyalási szabályok más rendszertani helyen, vagy más normakörnyezetben szerepeljenek.⁵¹ Az alperes ellenkérelmének előadására már az 1951-es szövegben a felperesi kereset ismertetése után került sor (a perfelvételi tárgyalás hiányában), s a tárgyalásra vonatkozó azonos koncepcióval magyarázható az, hogy a törvénytörvények kifejezetten kiemelték az alperes alaki és az érdemi védekezésének különbségét. A minisztérium javaslata egyedülálló módon azt még nem mondta ki, hogy a bíróságnak mindenekelőtt a per megszüntetésére irányuló alperesi kérelemről kell határoznia, ám a lehetőséget nyitva hagyta. A későbbi szövegvariánsok már éltek e lehetőséggel.

A törvényjavaslatok szövegeiben az előbb említett eltéréseknél fontosabb különbségekre is bukkanunk, például a mulasztás szabályaira. Az 1951 őszén kelt minisztériumi javaslat hosszan és kimerítően rendezte a mulasztás jogkövetkezményeit, meghatározva a mulasztás fogalmát éppúgy, mint a nem igazolt, vagy törvény ellenére megkísérelt perbeli képviselő mulasztásként történő értékelését. A javaslat figyelmet fordított az első tárgyalást elmulasztó alperes magatartásának szankcionálására, a határozatokkal foglalkozó VII. fejezet pedig részletesen előírta a mulasztási ítélet meghozatalának feltételeit. A minisztériumi javaslat 220.§ /1/ bekezdés értelmében *“Ha az alperes az első tárgyalást elmulasztja ... vagy a kereseti kérelemre a következményekre való figyelmeztetés után sem nyilatkozik, a bíróság őt a felperes kérelmére ... a kereseti kérelemhez képest ítélettel elmarasztalja /mulasztási ítélet/. Ilyen kérelem hiányában az eljárás szünetel.”* A szöveg – hűen önmagához – külön rendelkezett a mulasztási ítélet elleni fellebbezés elbírálásáról, azaz dogmatikai rendszerének egészében érvényesítette a mulasztási ítélet intézményéből fakadó következményeket. Érdekességként meg kell említenünk, az IM javaslata (ÖS PP.-I. 222.§.) részletesen kitért azokra az esetekre, amikor nincs helye mulasztási ítélet meghozatalának. E feltételek jórészt megegyeztek azokkal a körülményekkel, amelyek fennállása esetén a mai bírói gyakorlat a bírósági meghagyás kibocsátását a kereseti kérelem aggályosságának okán tagadja meg.

⁵⁰ Schleiffer Pál írta: *“ ... új perrendtartásunk a pert úgy a járásbíróság, mint a megyei bíróság előtt – a szovjet példa nyomán -- egységes folyamatnak tekinti és ezzel a kétféle bíróság előtt folyó eljárás között fennálló különbségek megszűntek.”* SCHLEIFFER, 1952.b. 438. old.

⁵¹ Bacsó Ferenc az új Perrendtartás nagy előnyének tekinti a percezúra megszüntetését. BACSÓ (F.), 1953.

Az 1951. évi őszi javaslatot követő szövegek a mulasztási ítélet meghozatalát egyértelműen kizárták, s a hatályba lépett Perrendtartással azonos módon úgy foglaltak állást: amennyiben a felperes az első tárgyalást elmulasztja, akkor a pert meg kell szüntetni, alperesi mulasztás esetében pedig folytatni kell a tárgyalást.

Nem kis vita – megkockáztatjuk jogpolitikai érdekkonfliktus – állt a mai szabályozás ismeretében elképzelhetetlennek tűnő végső megoldás mögött. A korabeli szakirodalomban azonban egyértelműen megfogalmazódott: a hatályba lépett rendelkezés mögött a szocialista perrendtartási modellként értelmezett generális (azaz a szocialista országokban alkalmazott) előírás húzódik meg. Ennek köszönhetően iktatták ki az új perrendtartásból 1952-ben az előző perrendtartás (az 1911. évi I. Tvc.) – valamint az 1951. évi törvényjavaslat -- szövegének szerves részét képező mulasztási ítéletét.⁵² A szocialista modell a bíróság anyagi igazság kiderítésére vonatkozó kötelezettségét hangsúlyozva elvileg vetette el a valóság nem megfelelő felderítésére alapozott döntés lehetőségét, így a mulasztási ítélet önmaga állt ellentétben a szocialista jog előírásaival.⁵³ Megemlítjük, a jogirodalom néhány szerzőjének álláspontja szerint a mulasztási ítélet a dolgozó nép érdekeivel ellentétes jogintézmény volt.

Nem tévedve a politikai megítélések értékelésének ingoványos talajára, el kell ismernünk, a mulasztás azonnali szankcionálása miatt valóban nem volt eljárásjogi lehetőség a jogvita érdemi eldöntésére irányuló bizonyítási eljárás (tényállás felderítés) lefolytatására, az anyagi igazság kiderítésre. A hatályba lépett törvény (szocialista) dogmatikai megoldása szerint viszont az alperesi mulasztás esetén is szükséges és lehetséges a tényállás felderítése, sőt az anyagi igazság kiderítését a törvény egyenesen a bíróság kötelességévé tette. Mai szemmel úgy látjuk, hogy a törvény előírásai miatt voltaképpen nem volt igazából érdekes, hogy a felek együttműködnek-e a tényállás megállapításában, a valóság feltárásában a bírósággal (esetleg egymással) avagy nem, mulasztanak-e avagy aktív pervittel segítik a valóság megismerését. A bírói aktivitás mindezt pótolta, s a bíró hivatalból gondoskodott a valóságnak megfelelő tényállás felderítéséről. Ezért a mulasztási ítélet a törvény dogmatikai konstrukciójába sem fért

⁵² A történeti tényekhez hozzátartozik, hogy az 1911. évi I. Tvc. 440. §.-a a mulasztás jogkövetkezményeként meghozandó ítéletet a törvényszéki eljárásban engedte meg akkor, ha az alperes a perfelvételi határnapot elmulasztotta és a felperes kérte a mulasztási ítélet meghozatalát. Lehetséges volt ugyanakkor a részleges mulasztási ítélet meghozatala: amennyiben az alperes a perfelvételi határnapon a keresetre részben nyilatkozik, vagy több kereseti követelés közül néhányra. A Tvc. 443. §.- felsorolta a mulasztási ítélet meghozatalának törvényileg tilalmazott eseteit.

⁵³ FARKAS. 1953. b. illetve BACSÓ (F.) 1953. SCHLEIFFER, 1952. b.

bele, még akkor sem, ha a Farkas József által hangoztatott (jogtalanság elismerése) érvekkel egyet tudunk érteni.

A mulasztás jogi szabályozásának elemzése lehetőséget teremt több fontos következtetés megfogalmazására. Egyfelől kétség nélkül megállapítható, a politikai hatalom ideológiai premisszái ott álltak a végleges törvény és a törvényt közvetlenül előkészítő szövegek mögött. Kijelentésünk banalitását feloldja megfigyelésünk; két egymással dogmatikailag versengő és a gyakorlat vonatkozásában eltérő következményeket hordozó perrendtartás épülhetett fel azonos politikai ideológiai bázison. Az első szövegvariáns permodellje – amely ismerte a mulasztási ítélet intézményét – célszerű volt, alkalmazkodott a magyarországi joggyakorlat tradícióihoz, megfelelően szankcionálta a mulasztó alperest. A második modell – amit a kodifikáció a végső megoldássá emelt – elvetette a mulasztó alperes drasztikus szankcionálását, de lehetővé tette a széles körű bírói valóságfeltárást – előírva a bíróságok számára az anyagi igazság kiderítését.

A végleges dogmatikai megoldás mögött tehát csak látszólag húzódtak meg politikai – ideológiai okok. Közelebb jutunk az eltérések magyarázatához, amennyiben a bírói rendelkező hatalom kiterjesztésének folyamatát tekintjük a kodifikáció egyik céljának.⁵⁴ A mulasztási ítéletet fenntartása ugyanis útjában állt a majdnem korlátlan bírói hatalomnak, ezért és nem népellenessége vagy ideológiai elavultsága miatt kellett buknia. A mulasztási ítélet – a szakirodalom egybehangzó állítása szerint – megakadályozza a bírót a valóság feltárásában, elzárja előtte az utat a hivatalból biztosított bizonyítás lefolytatása előtt. Nem tudja a perrendtartásban biztosított jogait (hatalmát) gyakorolni. Ismerve a kodifikáció után történeteket, elmondhatjuk, nagy árat fizetett ezért az eljárásjog, ugyanis még hosszú évekig nem volt igazi szankciója az első tárgyalást elmulasztó, és a per iránt teljes passzív magatartást tanúsító alperesnek.

A mulasztás szabályait vizsgálva finomítani kell a különböző szövegekben megbúvó egységes modellre vonatkozó, s korábban határozottan megfogalmazott hipotézisünkön. A szabálmódosulások elemzése világított rá ugyanis arra a tényre, hogy az első szövegvariáns megalkotói bizonyos perintézmények esetében még több

---

⁵⁴ Kengyel Miklóst idézzük: *“A rendelkezési elv új felfogása az eljárási szabályok lényeges módosításához vezetett és felborította azt az egyensúlyi állapotot ... amelyet az 1911. polgári perrendtartás alakított ki a bírói hatalom és a felek rendelkezési joga között. Az aktív bírói pervezetés az anyagi (később objektív) igazság kiderítésére irányuló*

lehetséges modellből meríthettek, és csak a későbbi – egyértelműen politikai síkon folyó – átdolgozások zárták le – vagy szűkítették, esetleg módosították – a merítés bázisát. Természetesen ezzel nem tagadjuk tézisünket, miszerint a különböző szövegek mögött kimutatható egy – az egész törvényre vonatkozó – dogmatikai alapmodell, hanem csak a "modell homogenitás" tézise kérdőjeleződött meg.

A megvizsgált szövegek alig tértek el egymástól a keresetváltogatás és a viszontkereset előterjesztésére vonatkozó szabályokban. Igaz, az 1951 őszi javaslat még azt a fordulatot használta, hogy a *“felperes keresetét az elsőfokú végítélet hozatalát megelőző tárgyalás bezárásáig”* bármikor megváltoztathatja, amennyiben – tesszük hozzá – a törvényes előfeltételek fennálltak. (108. §. /1/ bek.) Az elsőfokú végítélet kifejezés – amit a politikai bizottság elé terjesztett törvényjavaslat már nem tartalmazott – nyílt utalás volt az 1911. évi Perrendtartásra. Az “ÖS PP.-I.” a határozatokról szóló fejezetben fenntartotta a “végítélet” intézményét, csak a későbbi szövegek megfogalmazása során alakult ki az ítélet típusainak ma is alkalmazott törvényi szabályai.

Mind a minisztériumi javaslatban, mind a javaslatot követő szövegekben, majd a hatályba lépett törvényszöveg 146. §. /3/ bekezdésében azonos szabályokat találunk arra az esetre, amikor a felperesi kereseti kérelem nem meríti ki a felperest megillető anyagi jogok teljes körét. Ekkor – a hatályba lépett törvényszöveg szerint – a bíróságnak figyelmeztetnie kell a felperest az érvényesíteni kívánt, és az őt megillető jogok közötti eltérésre. Sőt, az eltérésre magyarázatot kell kérni tőle. A bíróságnak – továbbá – a felperest arról is tájékoztatni kell, hogy kereseti kérelmét a törvényes feltételeknek megfelelően a tárgyalás folyamán jogában áll megváltoztatnia. A kereseti kérelem terjedelmére vonatkozó rendelkezések szövegazonossága alátámasztja hipotézisünket: valóban létezett egy egységes, a különböző szöveg variánsokon áthúzódó dogmatikai (bár nem homogén) modell. A probléma azonban ennél sokkal messzebbre mutat, kérdéseink felvetik ugyanis a felek rendelkezési jogának korabeli értelmezését. Ezzel a vizsgált korszak perrendtartásának központi problémájához jutottunk el.

A magyar perrendtartás nem tartalmazott olyan rendelkezést – ez valamennyi általunk vizsgált szövegre elmondható –, amely a bíróságnak lehetővé tette volna a

---

kötelezettséggel párosulva olyan mértékű <<bírói túlsúlyt >> eredményezett, amelytől a rendszerváltás utáni magyar polgári eljárásjog csak nagy nehézségek árán tudott megszabadulni. “ KENGYEL, 2003. 272. – 273. old.

kereseti kérelmen túlterjeszkedő döntés meghozatalát. Sőt, már a minisztérium javaslata (230. és 231. §) megtiltotta a bíróságnak a kereseti kérelmen való túlterjeszkedést. Egyértelműen fogalmazott: *“A marasztalás a kereseti kérelmen nem terjeszkedhet túl”*. A politikai bizottság elé került szövegváltozat tompította a tilalmat amikor kimondta: a *“marasztalás a kereseti kérelemhez igazodik.”* E megfogalmazás került át a hatályba lépett szövegbe. (215.§.)

A kereseti kérelmek problémáját megközelíthetjük a felek rendelkezési jogának elemzése felől. A korabeli szakirodalom számos írása magyarázta – kellő dialektikus logikával – a felek rendelkezési joga és a korlátozásoktól széles körben felmentett bírói cselekvési jog összeegyeztethetőségét. A felek és a bíró rendelkezési és cselekvési jogának összhangja szerintük az ideológiai szintjén alakul ki, a felek kétségkívül korlátozott rendelkezési joga feloldódik ugyanis a magasabb rendű szocialista –a bíró által képviselt -- rendelkezési jog szabályaiban. Az egyén jogai és törvényes érdekei egybeolvadnak a társadalom és az állam érdekeivel az új, a szocialista rendelkezési elvben.⁵⁵ Az egyik korabeli írásában Novák István azt emelte ki, hogy a szocialista rendelkezési elv szorosan összefügg az anyagi igazság érvényesítésének elvével. A rendelkezési elv, a magánérdek és a közérdek összhangjának talaján ugyanis támogatja az igazság kiderítését, ami per központi célkitűzése. Igaz, hogy a szocialista perben nincsen meg a felek korlátlan akaraturalma, azonban a szocialista per nem kapcsolja ki a feleket és nem negligálja érdekeiket, csak törvényes keretek közé tereli érdekeik érvényesítését. Ilyen a keresettel való rendelkezési joga, a viszontkereset joga, de erre a törvényes egyensúlyra épül a bíróság kereseti kérelemhez kötöttsége is. Mivel a rendelkezési elv alapján a feleket a törvény felhatalmazza a bizonyítási indítványok megtételére a rendelkezési elv legfontosabb területe a bizonyítás, pontosabban az anyagi igazság kiderítése.⁵⁶

A kérelemhez kötöttség elve – még akkor is, ha a bíróságnak a kereseti kérelem és a feleket megillető anyagi jog viszonyáról tájékoztatni kell őket – eltért a szovjet perjogi modelltől. A korabeli szakirodalom elhallgatta e tényt, Névai László a perjogi alapelveket ismertető írásában például ki sem tért erre a nyilvánvaló (és lényeges) eltérésre⁵⁷, csak az

---

⁵⁵ NÉVAI, 1953.

⁵⁶ NOVÁK, 1953.

⁵⁷ NÉVAI, 1953.

1954.-es módosítás előkészítésének szánt írásában⁵⁸ vetette fel azt a kérdést, vajon helyes-e fenntartani a “ne ultra petitem” tilalmát akkor, amikor a szovjet jog ennek feloldásán alapul. A szakma Névainak még a kérdésfelvetését sem vette komolyan, s a Perrendtartás módosításának – könyvünkben később bemutatásra kerülő – vitái sem igen foglalkoztak a tilalom feloldásával. Pedig a szovjet szakirodalom álláspontja egyértelmű. Abramov Magyarországon ismert könyvében⁵⁹ a szocialista rendelkezési elv következményének tekintette azt, ha a bíróság jogvédelme a felekre a per egész folyamán kiterjed, e jogvédelemben beleértve a kereseti követelésen túlmutató ítélet meghozatalának lehetőségét.⁶⁰ Az Orosz Szocialista Szövetségi Köztársaság Perrendtartásának 179. §.-a pedig a következőket rendelte el: *“Ha a kereseti követelés mértéke nem a felek korábban létrejött megállapodásán alapul, vagy nem a törvény /váltó, szerződés, díjszabás, stb. / szabja meg azt, a bíróság az ítélet meghozatalakor, az előtte tisztázást nyert körülmények figyelembe vételével, a felperes által támasztott követelés határán is túlmehet.”*⁶¹

Minden polgári eljárás legfontosabb szakasza a jogvita mögött megbúvó tények felderítése, az ítéleti tényállás megállapítása, egyszerűen a valóságban lezajló történéseknek reprodukciója. A polgári peres eljárásban a tényállás felderítésének fontosságát külön nem kell hangsúlyozni, hiszen a tényállás tisztázatlansága nemcsak a jogkövetkezmény indifferenciájához vezet, hanem az adott döntés jogellenességéhez. A tények felderítése, a valóságos történések vizsgálata a polgári perben a bizonyítási eljárásban történik, s ezzel válik a bizonyítási eljárás a peres eljárás kiemelkedő fontosságú szakaszává. Schleiffer Pál az új perrendtartásról írva 1952 Októberében elismerte: e téren történt a legkevesebb változás, kivéve azt az egy tény, hogy megszűnt az eskü intézménye.⁶²

Az 1911.-es Plósz féle perrendtartás és az 1953. január 1. én hatályba lépett új törvény (harmonizálva az 1951-es javaslat normáival) bizonyítási fejezetének szabályai valóban egy kérdésben, az eskü kérdésében tértek el egymástól. E különbséget leszámítva az 1952. évi III. Törvény és törvényjavaslatok bizonyításra vonatkozó fejezeteinek

⁵⁸ NÉVAI, 1954. 190. old.

⁵⁹ ABRAMOV, 1948.

⁶⁰ Erről részletesen: KENGYEL, 2003. 241. old.

⁶¹ Az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság Igazságügyminisztériuma. Törvénykönyv a Polgári Perrendtartásról. Hivatalos szöveg az 1923. július 7.-én elfogadott törvényszöveg 1950. évi július 1. napjáig terjedő módosításokkal és szakonként rendszerezett joganyagot tartalmazó függelékkal. Moszkva, 1950. Kiadja a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Igazságügyminisztériumának jogügyi kiadóhivatala. MOL XIX.-E-1-c-2011 /24 (221/1) – 1954. 145. d.

⁶² SCHLEIFFER, 1952.b.

normaszövege majdnem teljes egészében átfedik egymást. Az elemző észrevehet leheletnyi finomságú különbségeket, ám e különbségek sem tartalmi, hanem főleg szerkezeti jellegűek. Így például az 1951.-es javaslat számos alapelvi szintű normatív megfogalmazása átkerült a bizonyítási szabályok köréből a bevezető fejezetbe, esetleg – erre is van példa -- más törvényi fejezetbe. (Így a bizonyítás költségeinek megelőlegzésére vonatkozó szabályok a költségekről szóló fejezetbe illesztve léptek hatályba.) A belső átrendeződés eredményeként a minisztériumi szöveg folyamatában logikusnak tűnő szabályozási rendje megtört, szétmállott a bizonyítási folyamat korábban egységes logikai - dogmatikai rendszere. Példaként említhetjük az előzetes bizonyítás szabályait, amelyek az IM javaslat X. fejezetének bizonyításra vonatkozó általános szabályai köréből kiemelve kerültek át a mai helyükre (a bizonyítási fejezet végére). Hasonló átrendeződésről tanúskodik, hogy az átszerkesztések során a bizonyítás eszközei mögé sorolták a bizonyítási eljárás lefolytatásának szabályait. Nem zárható ki, hogy a helyváltozások mögött koncepcionális eltérések húzódtak meg, mi a magunk részéről azonban ezt nem tartjuk valószínűnek. Talán az alapelvi fejezet feltöltése még tükrözhet valamilyen koncepcionális háttérrel, azonban a további szerkezetmódosítások nem. Koncepcionális kérdések ugyanis nem e vonatkozásokban merültek fel, hanem a szabad bizonyítás alapelvének és a hivatalból való bizonyítás megengedhetőségének, valamint a felek rendelkezési jogának és a bírói hatalom kiterjesztésének összeütközése mentén. E kérdésekben azonban mindegyik javaslat azonos elveken állt. A szabad bizonyítás, a feleket terhelő peranyag szolgáltatási kötelezettség, valamint az eljárás (beleértve a bizonyítási eljárást is) kérelemhez kötöttsége valamennyi szövegben nagyon jól megfér a hivatalból való bizonyítás lehetőségével, a bizonyítási indítványok bírói mérlegelésével és a bizonyítás eredményeinek szabad bírói felhasználásával. Valamennyi szöveg a hivatalból bizonyítás bírói lehetőségét korlátozta azzal, hogy csak a bíróság által célszerűnek talált bizonyítást lehetett elrendelni, de a célszerűség meghatározását a bíróság belátására bízták. Ami minden javaslatban egy egységes bizonyítási rendszerre kíváncsolt a bizonyítás szabályait, az az anyagi igazság kiderítésének kötelezettsége volt.

E problémák már a kortársi szakirodalomban is felvetődtek. Szakmailag releváns elméleti munka csak az 1954.-es módosítás előirodalmaként olvasható – Farkas József neve alatt.⁶³ 1951 – 1953 időszakát uralták a Visinszkij szovjet főügyész bizonyítás

---

⁶³ FARKAS, 1954.

elmélete és annak magyarországi recepciói.⁶⁴ Természetesen találunk ez alól kivételeket, például Móra Mihálynak a beismert tények bírói ellenőrzésének problematikájáról írt tanulmányát.⁶⁵ A szerző – talán a Visinszkij nézeteit ellensúlyozva – annak a perrendtartásban meghúzódó kettőségnak a feloldását kereste, amely a beismert tények (bizonyítási eljáráson kívül történő) valóságként történő elfogadása és az anyagi igazság (kötelező) kiderítésének bírói kötelezettsége között feszült. Álláspontja szerint: nincs a beismerésnek olyan hatása, ami feleslegesség tenné a bizonyítást, a beismeréssel csak a beismeréssel élő fél nyilvánít valamely tényt valódinak. Ez kevés a bíróságnak, neki az anyagi igazságot kell kiderítenie, amihez a szabad bizonyítási rendszer megfelelő eszközöket nyújt. A beismert tényt akkor lehet bizonyítás nélkül valónak elfogadni, ha a bíró a bizonyítást szükségtelennek nyilvánítja.⁶⁶ Mindenesetre a kor uralkodó nézete nem Móra Mihály gondolatmentét támogatta, mert a korabeli politikai ideológia számára a bizonyítás társadalmi fontossága volt a mérvadó követelmény. Visinszkijt recenzálva Barna Péter például Sztálint idézte, aki szerint “ *A bizonyítási jog -- mint a jog általában –, a társadalmat szolgálja, azt a célt követi, hogy kielégítse a társadalom szükségleteit, és követelményeit, biztosítsa az adott társadalomban az uralkodó osztály érdekeit.* ”⁶⁷ Nem nehéz levonni a következtetést, a proletárdiktatúrában a proletariátus, azaz a párt érdekeit. Szerencsére a dogmatikát – Schleiffernek igaza volt – nem borzolta fel az ideológiai célkitűzés.

Mindezek ellenére a jogalkalmazásra Visinszkij bizonyítás-elméletének minden bizonnyal nem lebecsülhető hatása volt. 1953.-ban a Legfelsőbb Bíróság Elnöke az Igazságügyminisztérium Kollégiumának készített beszámolójában a következőket írta: “*Az 1952- 1953. évi szakmai oktatás anyaga Visinszkijnek a perbeli bizonyítás elméletéről szóló műve volt. (.. a Legfelsőbb Bíróságon. – Gy.T.) A könyvet csupán az év végén kaptuk meg, ami nehézséget okozott. Az egész anyag átisméltésére nem kerülhetett sor. Az utolsó részből 1953. június 27. –én volt konferencia.* ”⁶⁸

⁶⁴ VISINSZKIJ, 1952., és BARNA, 1953.

⁶⁵ MÓRA, 1953.

⁶⁶ Móra problematikája csapdahelyzet, és az ötvenes évek paradigmái között nincs menekvés ebből a csapdából. A beismerés bírói ellenőrzése ugyanis ellentmond Visinszkij elméletének, amit főleg a korszak koncepciók pereiben alkalmaztak. Viszont egy erős bírói hatalom esetében – pl. a magyar perrendtartásban megtalálható szabályok --, a fél számára bizonytalan beismerésének perjogi következménye. A bíró továbbá – bármikor – félreteheti (így Móra) a beismeréshez kapcsolódó és a felek rendelkezési jogából fakadó ténybeismerést. Ezzel súlytalanná válik a fél beismerése.

⁶⁷ BARNA, 1953. 340. old..

⁶⁸ Kollégiumi Előterjesztés a Legfelsőbb Bíróság munkájáról. 1953. Július 2. MOL M – KS - 276. f. 96. cs. 26. öe. 219. old.

A bizonyításról szóló fejezet nagy része a bizonyítás eszközeivel foglalkozott – úgy a javaslatokban, mint a hatályba lépett törvényben. A tanú és tanúvallomás, a szakértő és a szemle, az okiratok, valamint a bizonyítás menetéhez kapcsolható bírói rendelkezések (bírság, elővezetés, stb.) máig ismert részei perrendtartásunknak. Voltak azonban a minisztériumi javaslatnak olyan elemei, melyek soha nem váltak a perrendtartás részévé, mégis hűen tükrözték azt a kort, melyben a jogszabály megszületett. A minisztérium javaslatának 171. §. a következőképpen fogalmazott:

“Ha a titoktartás alól felmentést nem kapott, olyan kérdésre nézve, amely a hivatali vagy szolgálati kötelezettség alá esik tanúként nem hallgatható ki:

a/ a megyei, járási, városi, községi és városi kerületi tanács tagja

b/ bíró, ideértve a polgári vagy büntetőbíráskodásban eljáró népi ülnököt is,

c/ állami alkalmazott

d/ a fegyveres erő nem hivatalos tagja

e / az állami vállalat alkalmazottja

E szakasz így, ebben a formában nem ismétlődött meg a későbbi törvényszövegekben. A hatályba lépett törvény megerősítette, hogy a felmentést nem kapott tanú nem hallgatható ki államtitokra, hivatali vagy szolgálati titokra vonatkozóan. A PP.-I. idézett rendelkezése azt a máig húzódó joggyakorlatot jelezte, miszerint a titoktartás alól felmentést nem kapott tanú a felmentés alá eső kérdéseken túlmenően minden más kérdésben kihallgatható. A hatályba lépett szabályozás nem a politikai pozíció alapján, hanem a vallomás tény tartalma szerint határozta meg a vallomástételből kizártak körét. A minisztériumi javaslat további rendelkezésében felsorolta a titoktartás alóli felmentés megadására jogosult szerveket és szervezeteket, e kérdéskört a későbbi javaslatok – majd maga a törvény is – elegáns módon külön jogszabályokra bízták.

Az okirati bizonyítás szabályai a minisztériumi szövegben a tanúk után helyezkedtek el, a későbbi szövegekben – és a hatályba lépett törvényben – a bizonyítási eszközök felsorolása az okiratokkal zárult. Az IM javaslatban még nem váltak szét az okirat felhasználásnak, és az okiratok bizonyító erő szempontjából történő csoportosításnak szabályai. Később a szabályokat szétszórták, s a rendelkezések vagy a tárgyalás előkészítésének szabályai közé, vagy az általános bizonyítási szabályok közé kerültek. A minisztérium szövege tagolta, célszerűen alfejezeti címek alá rendelt csoportosította az okirati bizonyítás szabályait, a későbbi szövegvariánsok e logikus (célszerű) elrendezést megtörték. Tartalmilag a szabályozás egyedisége abban mutatható

fel, hogy a javaslatok -- de a törvényszöveg sem --, nem ismerték a teljes bizonyító erejű magánokirat fogalmát, hanem csak a magánokiratét. Ugyanakkor a magánokirat alaki kellékei megegyeztek a későbbi teljes bizonyító erejű magánokirat kellékeivel. Ebből következően a minisztériumi javaslatnak az egyéb magánokiratok bírói mérlegelés körébe vonható bizonyító erejére vonatkozó rendelkezések nehezen értelmezhetőek, mivel az egyéb magánokiratok kitétel a perrendtartásban nem szabályozott bizonyító erejű magánokiratokra vonatkozott. A fogalmi szintű hiátust a későbbi szabályok azzal pótolták, hogy dogmatikai szinten különböztették meg a magánokiratok típusait és azok bizonyító erejét.

A polgári perek bizonyítási eljárásának fontos szereplője a szakértő. A vizsgált javaslatok és előterjesztések törvényszövegei a szakértő helyzetét kis eltérésekkel, de hasonlóan rendezték. A minisztérium javaslata eltért a későbbi szövegektől abban, hogy szűk körben, különösen erős eljárási garanciák mellett megengedte a kizárt szakértő kirendelését. Másfelől a minisztériumi javaslat részletesebben foglalkozott a szakvéleményét nem, vagy hiányosan előterjesztő, illetőleg mulasztó szakértő szankcionálásával, mint a későbbi (és a törvény) szövegek.

Könyvünk normaszövegeket elemző fejezetében többször utaltunk arra, hogy a minisztérium javaslata egy pontban lényegesen eltért a későbbi szövegvariánsoktól – és természetesen a hatályba lépett törvénytől – mégpedig az eskü kérdésében. A szocialista perrendtartást valaha méltató munkák szinte kivétel nélkül hangsúlyozták: az eskü megszüntetése a haladás, a burzsoá (maradi, retrográd) jogrendszerrel való szakítás szimbóluma. Jogtörténeti tény -- minden tankönyvben nélkülözhetetlen tananyag -- az eskü eltörlése. Ezért nehéz elképzelni, hogy az igazságügyminisztériumi első szövegvariáns kilenc szakaszban (210. § – 219. §.) részletesen foglalkozott az eskü szabályaival. Ezen túlmenően gondoskodott az esküt le nem tevő, vagy annak letételével vonakodó tanú illetve szakértő megfelelő szankcionálásáról. A szoros rendszertani logikához híven az eskü szabályai megjelentek a különleges perek (házassági perek) szabályai között.

A minisztériumi javaslat főszabálya szerint, amennyiben a perben jelentős tényekre egyéb bizonyíték nem áll rendelkezésre, vagy a rendelkezésre álló bizonyíték önmagában véve nem elegendő, a bíróság hivatalból is elrendelheti a feleknek, vagy valamelyiküknek eskü alatti kihallgatását.

E megfogalmazás a magyar perjog hagyományaihoz igazodott. Az 1893. évi XVIII. Törvénycikk ugyanis -- mellőzve a sommás eljárásban a fél esküjét – lehetővé tette a félnek eskü alatti kihallgatását. E szabályt tartotta fent maga az 1911. évi I. Tvc., -- majd a perrendtartás módosításai --, azzal, hogy a fél eskü alatti kihallgatását kiterjesztette a törvényszéki eljárásra.⁶⁹ Az 1911. évi I. Tvc. 368. §.-a két esetben engedte meg a fél eskü alatti kihallgatását: akkor, ha a döntő ténykörülményekre a bizonyítékok kiegészítése szükséges, vagy ha más bizonyíték egyáltalán nem áll rendelkezésre. Átfogóan rendezte a törvény a tanú, és a szakértő esküjét, s az eskü megtagadásának következményeit.

Az Igazságügyminisztérium 1951 őszi javaslata az anyagi igazság kiderítését megcélozva büntette (volna) a perbeli hazugságot (116. §.), s ezzel a javaslat a felet igazmondásra kötelezte. A hazugságot úgy határozták meg, ahogy az a jelenleg hatályos szövegből a rosszhiszemű pervitel tilalmaként ismert szabályban (valótlán tény állítása, valós tény letagadása) megtalálható. A fél eskü alatt történő meghallgatása megerősítette (volna) a törvény anyagi igazság kiderítésére irányuló törekvését, mivel az eskü alatti meghallgatás és a perbeli hazugság büntetése együttesen rákényszeríthették (volna) a felet a valóság feltárására. Az eskü szabályai ugyanakkor a perrendtartás más rendelkezéseire támaszkodtak, szervesen kapcsolódtak egymáshoz, ezért sem tekintjük az eskü intézményének fenntartását a javaslatkészítők magányos ötletének. Újra meg kell erősítenünk azon hipotézisünket, hogy a perrendtartás más – még az előkészítés során hamvába holt -- modellje is biztosíthatta volna az ideológiai alapon megfogalmazott eljárási célokat, esetünkben az anyagi igazság kiderítését. A szövegelemzés talán meggyőzte kétkedő olvasóinkat arról, hogy a jogalkotással szemben érvényesíteni kívánt politikai - ideológiai célt több dogmatikai modell is ki tudta szolgálni.

Az eskü alatti kihallgatás a felek kihallgatásakor vált (volna) lehetségessé. A szabályozás – igazodva a tradíciókhoz -- két esetkört különböztetett meg egymástól, az egyik esetben hiányoznak az egyéb bizonyítékok, a másik esetben pedig csak elégtelen bizonyítékok állnak rendelkezésre. Esküt tehát a bizonyítékok hiányában, illetve azokat kiegészítve lehetett volna tenni. Ettől meg kell különböztetnünk a tanú illetve a szakértő esküjét, akik (ŐS PP. – I. 182. §.) vallomásuk igazát (igazmondásukat) bizonyították (volna) az eskü letételével.⁷⁰

⁶⁹ FABINYI, 1931. I. kötet. 607. old.

⁷⁰ Fel kell hívnunk az olvasó figyelmét arra, hogy az IM javaslat szövege e téren majdnem szó szerint megegyezik a Plósz féle PP szövegével.

Amennyiben bizonyíték hiánya miatt rendelte el a bíróság a fél eskü alatti meghallgatását, úgy a bizonyító fél ellenfelét kell(ett volna) elsősorban kihallgatni, a bizonyító felet csak akkor, ha megtagadja az ellenfél a vallomástételt, vagy maga kéri azt, illetve ha a fél az eskütételt megelőzően kérelmet terjeszt elő eskü alatti kihallgatását kérve. Amennyiben elégtelen bizonyíték áll rendelkezésre, és ezért rendelik el a fél eskü alatti kihallgatását (a bizonyíték kiegészítéseként), akkor a bíróság a per összes adatainak mérlegelése alapján maga döntötte (volna) el, hogy a bizonyító felet, vagy annak ellenfelét hallgatja-e ki eskü alatt.

A bizonyító fél korlátozás nélkül kihallgatható – így a minisztériumi javaslat –, ha kártérítés a per tárgya, az elmaradt haszon mennyiségét kell meghatározni, vagy az összegszerűség a bírói mérlegelés eredményeként kerül meghatározásra. Ki lehet eskü alatt hallgatni azt a felet is, akiről feltehető, hogy valamely vagyonról, tartozásról, bizonyító eszköz hollétéről tudomása van, és ez akár a saját vallomásából, akár a per egyéb adataiból kitűnik. Ebben az esetben hivatalból, vagy az ellenfél kérelmére kell eskü alatt meghallgatni a felet.

A pertársak esetében bírói mérlegelés alapján dönthető el, hogy valamennyi pertárs, vagy csak az egyes pertársak kerülnek-e eskü alatti kihallgatásra, illetve kiskorú vagy gondnokolt perében a felet, a törvényes képviselőt, avagy mindkettőt hallgatja-e meg eskü alatt a bíróság.

A Perrendtartás Igazságügyminisztériumban elkészült koncepciója még e ponton sem rúgta fel szövegének belső koherenciáját, ugyanis – mivel az IM szövegéből hiányoztak az ügyészi keresetindítás és az ügyészi fellépés általános szabályai -- nyitva hagyta az ügyész eskü alatti vallomástételének esetkörét. Egyébként az ügyészi keresetindításra nyitva hagyott perekben eskünek egyáltalán nem volt helye, illetőleg a törvény konkrétan előírta (volna), hogy a magánfelek közül ki, milyen feltételek mellett tehetette azt le.

A törvényjavaslat nemcsak az általános, de a különös rendelkezéseiben is részletesen meghatározta, melyik felet, mikor és hogyan kell eskü alatt kihallgatni. Rendelkezett arról az esetről, ha az eskü alatti meghallgatás új bizonyítékokhoz vezet el, vagy ha az eskü alatti meghallgatásra a fél nem jelenik meg. Ekkor a per összes adatai alapján a bíróságnak mérlegelni kellett (volna) a meg nem jelenés jelentőségét, ám a

határnap elmulasztása miatt igazolási kérelem előterjesztésére nem adott lehetőséget a javaslat. A javaslat az eskü alatti meghallgatás megtagadásának automatikus jogkövetkezményeit nem ismerte, jóllehet az eskü alatti meghallgatásra a szöveg alkalmazni rendelte a tanúzás szabályait, kivéve ez alól a tanúval szemben alkalmazott szankciókat (pl. elővezetés). Ezért a szankciók mindig a bírói mérlegelés körébe tartoztak volna, igazodva az eset súlyának egyedi jellegéhez.

Az esküt megtiltó törvényi tilalom az 1952. februári szövegben bukkant fel, majd minden szövegvariáns (a jelenlegi törvény is) kifejezetten tartalmazza azt a mondatot, miszerint “eskünek a perben helye nincs.” (ŐS PP.-II. 166.§. /2/ bekezdés) Egyértelmű, ezután az eskühöz kapcsolódó perintézmények, és egyéb eljárásjogi rendelkezések kikerültek a törvény szövegéből.

A bizonyítási eljárás lezárását határozathozatal követi. Az ŐS PP.-I. megkülönböztette egymástól a mulasztási ítéletet (első helyen szabályozta azt), a végítéletet, részítéletet, közbenső ítéletet. E négy fő ítélettípus mellett a kiegészítő ítéletről találunk még rendelkezéseket.

A mulasztási ítélet normatív szabályai teljes egészében harmonizáltak a mulasztás szabályaival, és a mulasztó alperes szankcionálásával. Oly annyira, hogy a fellebbezés szabályai között külön akarták rendezni a mulasztási ítélet elleni fellebbezés elintézését. A mulasztási ítélet meghozatalának – már ismertetett – feltételei között a törvényjavaslat szövege részletesen foglalkozott a tárgyalási jegyzőkönyv vezetéséről (nem kell készíteni jegyzőkönyvet), továbbá arról, milyen alaki feltételeknek kell megfelelnie a mulasztási ítéletnek. A mulasztási ítélet szigorú szankciót jelentett (volna) a mulasztó alperessel szemben, mert a javaslat az ítélet meghozatalát lehetővé tette (volna) a kereseti kérelmek egy részére. Kizárta az ítélet meghozatalát a szabályszerű idézés hiánya, ha a tárgyalási időköz a törvényi minimumtól kevesebb, illetőleg törvényileg tilalmazott volt a felperesi keresetmódosítás esetében. Nem tette (volna) lehetővé a javaslat a mulasztási ítélet meghozatalát akkor sem, ha a per megszüntetésére a perelőfeltételek hiányában került (volna) sor, vagy azért szüntették meg a pert mert a törvényes képviselőt mellőzték, és a hiányt a kitűzött határidőre nem pótolták. (ŐS PP.-I. 101. § a/ – b/). Nem lehetett (volna) mulasztási ítéletet hozni abban az esetben sem, ha a kereseti kérelem érthetetlen, vagy a kereseti tényállás megalapozatlan. E körbe sorolta még a javaslat azt az esetet, ha valamely hivatalból figyelembe veendő tény nincs megfelelően igazolva.

Korábban utaltunk arra, hogy e feltételek majdnem egybevágtak a jelenleg hatályos törvény (és bírói gyakorlat) bírósági meghagyásra vonatkozó szabályaival, ám a múlt és a jelen közötti különbségekre fel kell hívnunk az olvasó figyelmét. Így például arra, hogy a törvényi (pontos) norma szöveg nagyobb jogbiztonságot teremt, mint a bírói gyakorlat, vagy arra, hogy a következetes intézményi szabályozás dogmatikailag mindig előnyösebb, mint a valóság szorításában bekövetkező módosítások esetleges szövegtoldaléka. Mondanunk sem kell, a későbbi módosítások a bírósági meghagyás szabályait nem varrták be olyan szorosan a perrendtartás egészébe, mint ahogy ezt az ŐS PP-I. a mulasztási ítélettel tette.

A végítélet a pert lezáró, valamennyi kérelemre kiterjedő, valamennyi kérelmet elbíráló döntés – gondolhatjuk. A perrendtartás eredeti szövegjavaslata azonban zavaros, dogmatikai megoldása a büntető eljárási törvény ítéletre vonatkozó szabályaira emlékeztet. Megfogalmazása a következő. *”Amennyiben a tárgyalás és a bizonyítás eredménye szerint a keresettel érvényesített jog a felperest nem illeti meg, a bíróság őt keresetével végítéletben illetőleg részítéletben elutasítja, egyébként pedig a 76. §.-nak megfelelő végítéletet, illetőleg részítéletet, vagy közbenső ítéletet hoz.”* (ŐS PP.-I. 224. §.) A hivatkozott 76.§ a marasztalásra irányuló kereseti kérelemre vonatkozik, a törvény szövege pedig a megállapításra irányuló kereseti kérelemről szóló döntést teszi az első helyre. Ugyanakkor a javaslat szövegének 227. §.-a a kereseti jogról való döntést a közbenső ítéletnek tartotta fent (a hatályos szabályozással megegyező dogmatikával). Ezért érthetetlen számunkra a végítélet definíciója, bár a szöveg értelmezése segít eligazodni a szabályok között. A textuális értelmezés szerint a végítélet közbenső ítéletként csak abban az esetben működött (volna), ha a keresettel érvényesített jog nem illette meg a felperest. Egyébként pedig, a marasztalásra irányuló kereseti kérelmek esetében az eljárást lezáró ítéletként működhetett (volna). Igaz, amennyiben a felperest megillette (volna) a keresettel érvényesített jog, a bíróság közbenső ítéletet is hozhatott volna.

A végítélet eljárást lezáró jellegét húzta alá a javaslat 225.§.-a, amikor a szöveg úgy fogalmazott, miszerint *”ha a bíróság a perben, illetve 121.§. alapján egyesített perekben valamennyi kereseti kérelemben együttesen határoz, végítéletet hoz.”* Ez világos, és tiszta dogmatikai megfogalmazás, de e megfogalmazás fényében az előző szakaszok tartalma nem igen érthető. Mindenesetre feltételezzük – jóllehet erre vonatkozó irat nem áll rendelkezésünkre –, talán e dogmatikai zavar(ok) hatására dolgozták át a javaslat

szövegét. Röviden utalunk korábban hangoztatott véleményünkre, ami szerint voltak olyan helyzetek, amikor a minisztériummal szemben a politikai szakasz (a Politikai Bizottság előtti, utáni szövegszerkesztések) kodifikátorai képviselték a szakszerűséget, vagy – mint e kérdésben – a nagyobb dogmatikai szabatoságot.

A minisztérium javaslatának mind a részítéltre, mind a közbenső ítéletre vonatkozó szabályai megegyeztek a később hatályba lépő, és ma is alkalmazandó eljárásjogi rendelkezésekkel. Egy kérdésben mutatható ki lényeges különbség, a végítélet és a részítélet viszonyában. A végítélettel (ami a felidézett szakaszban következetesen az eljárást lezáró teljes ítélet) hatályon kívül helyezhető a részítélet akkor, ha a bíróság helyt ad valamely beszámítási kifogásnak, vagy beszámításra is alkalmas kereseti kérelemnek. A hatályba lépett szöveg a megváltoztatás feltételeit azonos módon rendezte, viszont kerülte a dogmatikai megnevezést, és *“később hozott ítéletről”* (PP.-I. 213.§. /2/.) szólt. A hatályba lépett normaszöveg a minisztériumi javaslat hosszú és néhol részletes megfogalmazását lerövidítette, rendbe rakta, de nem oldotta meg az ítéletek eljárásjogi tulajdonsága körül kialakult problémákat. A hatályba lépett szöveg ítélet fogalma ugyanis önmagát definiálja, s az ítélet pozitív dogmatikai definíciója – miként az az ŐS PP.-I. 225.§. –ban található – a mai napig hiányzik.

A határozathozatalról, a határozatok kihirdetéséről, közléséről, tartalmáról, az érdemi döntés kereteiről és korlátjáról szóló szabályok elemzett szövegeinkben alig tértek el egymástól. A polgári per és a polgári eljárásjog szempontjából kiemelkedő jelentőségű kérdésekben -- mint például a kereseti kérelmen való túlterjeszkedés tilalma --, a megfogalmazásokban, hangsúlyokban és árnyalatokban van különbség, a lényegét illetően nincs. E tény alátámasztja tézisünket, ami szerint a javaslatokat egy viszonylag jól kitapintható, karakterikus dogmatikai gerinc köti össze, s e dogmatikai vonulatnak főbb pontjait az átírások, szövegmódosítások sem igen érintették. A törvényjavaslatok, majd a kihirdetett törvény szövegeinek szerkezete a bírói határozatok szabályozásában számos pontban megegyezett egymással, így például a határozatok kijavítását – szinte mindenhol -- követte a határozatok kiegészítése és a határozatok jogerejéről szóló rendelkezés. Igaz, a minisztériumi javaslatban külön fejezetként szerepeltek a határozatokhoz való kötöttség szabályai, ám e szabályok lényegében módosítás nélkül kerültek át a későbbi szövegeknek *“A határozatok jogereje”* elnevezést viselő alfejezeteibe. Meg kell jegyeznünk, hogy a minisztériumi javaslat tagolását – szemben a későbbi szövegekkel -- mind dogmatikai, mind elméleti szempontból mi jobbnak és

perjogilag követendőbb szerkesztési rendszernek tekintjük, mint a későbbi javaslatokét. Nem akarjuk e külön tanulmányt igénylő kérdést belesűríteni könyvünk keretei közé, az azonban meg kell jegyeznünk, lényegi és alapvető perjogi különbség van a jogerő intézménye és a bíróságnak a saját határozatához való kötöttsége között.

A hatályba lépett PP (PP.-I) illetve az ezt közvetlenül megelőző szövegek a határozathozatal szabályait követően azonnal a PP. Harmadik Részeként kodifikált Perorvoslatokra tértek át. Nem így a minisztériumi javaslat. A minisztériumi javaslat a kettő közé iktatta a VIII. Fejezet rendelkezéseként a Perköltség szabályait – amit a későbbi javaslatok és törvények a per megindítása előtti (általános) szabályok körébe soroltak. Lényegi különbség nincs a szabályok tartalmában, ám találunk olyan eltéréseket, amelyek a minisztériumi javaslat önálló perintézményeiből magyarázhatóak. Így a perköltség viseléséről az ŐS PP.-I. 251.§. szerint a *“bíróság ... a végítéletben vagy az eljárást befejező egyéb határozatban dönt”*. A szöveg egyfelől megerősíti korábbi feltételezésünket, azt, hogy a kodifikátorok a végítéletet az eljárást lezáró, azt befejező, minden kérelemre kiterjedő bírói határozatnak gondolták, másfelől rávilágít a perköltségviselés korabeli szabályozásának korszerűségére. A minisztériumi javaslat ugyanis – szemben a többi törvényszöveggel – részletesen és alaposan szabályozta a költségmentesség esetkörét, sokkal méltányosabb és a felek anyagi helyzetét jobban figyelembe vevő lehetőségrendszer gondolt végig, mint a későbbi javaslatok, majd maga a hatályba lépett törvény. A javaslat 264.§.-ban például annak a részleges költségmentességnek a feltételeit találjuk, amely az IM javaslat elutasítása után hosszú időre eltűnt a magyar eljárásjogból. Korszerűsített megoldásai 2003-ban bukkantak fel újra a 2003. évi LXXX törvényben (Törvény a jogi segítségnyújtásról) úgy, mint az Európai Unió csatlakozásunkhoz kapcsolódó modern költségviselési szabályok⁷¹. A korabeli rendelkezések a fél jövedelme és a pertárgyérték függvényében határozták (volna) meg a részleges költségmentesség mértékét. Azok részére engedélyezte (volna) a bíróság a részleges költségmentességet, akiknek havi jövedelme, vagyona nem érte el a 10.000 Ft.-ot, (alanyi feltétel) és a pertárgy értéke a tényleges keresetének (jövedelmének) bizonyos százalékát meghaladta (tárgyi feltétel). A kedvezmény e két feltételnek megfelelően 25% , 50% vagy 75% (lett volna).

---

⁷¹ 2003. évi LXXX Törvény 11.§. (1) bekezdésében.

A minisztérium javaslatának második, a későbbi és a hatályba lépett törvény harmadik része a perorvoslatok címet viselte. A szakirodalom (korabeli és jelenkori) egyöntetű véleménye az 1952. évi III. törvény egyik legnagyobb pertörténeti fordulata éppen a perorvoslatok rendszerében volt. Az 1953. január elsején hatályba lépett változások valóban nagy horderejűek voltak, tulajdonképpen napjainkig meghatározzák a perorvoslati rendszert. A változások azonban már korábban elkezdődtek, így a 210/1950 /VIII.20./ M.T. sz. rendelet vezette be a polgári ügyekben a jogerős bírói határozatok ellen benyújtható törvényességi perorvoslatot, a korábban ismert (4071/1949 M.T. sz. rendelettel lehetővé tett) közérdekű kifogás helyett. A kialakult gyakorlatban már ekkor összefonódott az egyedi esetek elintézése az ítélkezés elvi irányításával. Az összeolvadást szimbolizálva a törvényességi perorvoslatot a Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsa bírálta el, s a PP megszületésének évében, 1952.-ben, 52 ügyet.⁷² A felek az IM-hez 2.200 panaszt nyújtottak be, a jórészüket – a minisztérium szerint -- alaptalanul. A perorvoslatok felét bérleti, tartási és járadékot megállapító ítéletek elleni perorvoslati kérelmek tették ki.

A perorvoslati rendszer szerkezetét, terjedelmét, fő szabályait tekintve a minisztériumi javaslat és azt követő szövegek között nagyon nagy eltéréseket nem találunk. Talán nem tévedünk, mikor kijelentjük, hogy (hipotézisünk szerint) e fejezet szintén ahhoz a bizonyos dogmatikai gerinchez tartozott. Ennek ellenére foglalkoznunk kell a minisztériumi javaslat és az azt követő szövegek közötti eltérésekkel, mivel ezek a különbségek egyfelől a szabályozás újdonságából eredő bizonytalanságot jelezték, másfelől az ŐS PP.-I. rendszerében következetesen érvényesített intézményi sajátosságokat tükrözték vissza.

A minisztériumi javaslat részletesen szabályozta a másodfokú bírói szervezeti rendszert, a későbbiek ezt – egyfelől e szabályokat a hatásköri szabályok közé áttéve, másfelől a bírósági szervezeti rendszer intézményi rendjének meghatározását egyéb jogszabályokra hagyva -- mellőzték. Ugyancsak következetesen érvényesítette a minisztériumi javaslat a népi ülnökök (ekkor ülnökök) ítélkezési gyakorlatba történő bevonásának kodifikációs követelményét, a másodfokú tanácsok összetételének, a másodfokon eljáró ülnökök kisorsolásának, jegyzékbe vételének szabályaiban. A

---

⁷² Beszámoló a Törvényességi Perorvoslatokról Polgári Ügyekben. MOL M – K-S – 276. f. 96. cs. 12. öe. 234 – 237. old.

másodfokú tanácsok tagjainak kizárási szabályai ezért nemcsak a bírósági fórumokhoz, hanem a különböző szinteken eljáró ülnökök kizárásának lehetőségéhez igazodtak.

Az általános rendelkezések mellett a minisztériumi javaslat belső, eljárásjogilag következetesen felépített intézményes rendjét több különös perorvoslati szabály biztosította. Ide tartoztak a mulasztási ítéletek elleni fellebbezés szabályai, a békebíróság ítélete elleni perorvoslatok. A javaslat nem tartalmazott viszont számos későbbi előírást, például a hatályba lépett Pp. (PP.-I.) 233. §. 3. bekezdésének a.) pontjába foglalt fellebbezési tilalmat a 100 Ft-ot meg nem haladó elutasított kereseti követelés esetére.⁷³

A minisztériumi javaslat és a kihirdetett törvény hasonlóan rendelkeztek – terminus technikaikban nyíltan utaltak az 1911. évi I. Törvénycikkre – a fellebbező fél ellenfelének a fellebbezésre előterjeszthető nyilatkozatáról. A fellebbező fél ellenfele mindkét szöveg szerint “válasziratot” terjeszthet elő ellenkérelemként, amelyben neki magának is kérnie lehetett az elsőfokú ítélet megváltoztatását. A szövegek nem ismerték a hatályos perjogunkban alkalmazott csatlakozó fellebbezés intézményét, a fél feléledő fellebbezési jogosultságát az ellenkérelem sajátos altípusaként szabályozták. A vizsgált szövegekben e sajátos ellenkérelem előterjesztésének feltételei tértek el egymástól. Az Igazságügyminisztérium javaslatában az ítélet megváltoztatását kérő ellenkérelem (válaszirat) előterjesztésének kritérium az volt, hogy azt a fellebbező fél hátrányára kellett kérni (ÖS PP.-I. 290. §.), a hatályba lépett törvény pedig akkor is megengedte ezt, ha a fellebbezés a Pp. 233. §. (3) bekezdésének a.) pontja alapján kizárt. Így a fellebbezési ellenkérelem a 100 forintot meg nem haladó kereseti követelés elutasítását kimondó bírói ítélet megváltoztatása iránt is előterjeszthetővé vált. Mindkét törvény az ítélet megváltoztatására előterjesztett ellenkérelemre alkalmazni rendelte a fellebbezési kérelemmel szemben támasztott törvényi előírásokat.

A peres feleket megillető lényeges rendelkezési jog a fellebbezési kérelemmel – ellenkérelemmel való rendelkezés joga. Mind az eredeti minisztériumi javaslat, mind a javaslat után megszületett szövegek megengedték a fellebbezési kérelem és ellenkérelem megváltoztatását, anélkül, hogy az érintené a kereseti kérelmet. Megegyeztek abban is – híven a kereseti kérelemhez kötöttség körében említett szabályozási kompromisszumhoz

---

⁷³ “Fellebbezésnek általában véve minden ügyben helye van, mégpedig tekintet nélkül a fellebbezési értékre. Ezt az indokolja, hogy a kétfokú elbírálás minden ügyben biztosítva legyen.” Tájékoztató a polgári perrendtartásról szóló törvénytervezet Második, Harmadik és Negyedik Részéhez. MOL XIX – E – 1 – c - 1525 – 1526 / 1852. 117. d. 1008 – 1017. old.

-, hogy a bíróság a feleket figyelmeztetni köteles, ha fellebbezési kérelem, vagy ellenkérelem megváltoztatását a per adatai alapján indokoltnak látja. A minisztériumi szövegjavaslat azonban külön kitért – majd hosszan szabályozta – a fellebbezés hatályának kérdésére. A bíróságnak e szövegjavaslat szerint külön döntéssel kellett (volna) rendelkeznie a fellebbezés hatályának megszüntéről, azaz a fellebbezéshez kötődő jogi következmények negligálásáról. Amennyiben a fellebbezés hatálytalanná válik, ugyancsak hatálytalanná válik a fellebbező fél ellenfelének az ítélet megváltoztatását kérő ellenkérelme. A bíróságnak a hatálytalanná válásról mindig tárgyaláson kellett (volna) határoznia. (ŐS PP.-I. 293. §.)

A vizsgált szövegek sajátosan egybehangzó megoldása – ellentétben a jelenleg hatályos Pp. szövegével – az eljárás szünetelésének rendje a másodfokú eljárásban. Szünetelésnek a felek együttes és kellőképpen megindokolt közös kérelmére volt lehetőség és csak egy esetben lehetett azt engedélyezni. Más esetben szünetelésnek helye nem volt.

A fellebbezési eljárásban hozható bírói határozatok rendszerére és rendjére vonatkozó szabályok szövegek eltérése (beleértve a hatályba lépett szöveget) lényegében a javaslatok közötti dogmatikai (intézményes) különbségeket tükrözi. A minisztériumi szöveg például külön fejezetben rendelkezett a mulasztási ítélettel szemben benyújtott fellebbezések sorsáról -- amikor a fellebbezés e körben megengedett volt, azaz ha a mulasztási ítéletet törvényi kizáró ok ellenére hozták meg. Az ilyen okra utaló fellebbezés sikere esetében a másodfokú bíróságnak a mulasztási ítéletet végzéssel hatályon kívül kellett (volna) helyeznie és az elsőfokú bíróságot a per újabb tárgyalására és újabb határozat meghozatalára kellett (volna) utasítania. A kötelező hatályon kívül helyezés esetköréből mára – hasonlóan a hatályba lépett szöveg megoldásához – a kizárt bíró és a szabálytalanul megalakított bíróság esetei maradtak fent.

A szövegek összehasonító elemzése során felmutathatunk még különböző dogmatikai megoldásokat, ezek azonban a fellebbezési eljárás lényegét nem érintették. Csak érdekességképpen jegyezzük meg, miszerint a minisztérium szövegében a másodfokú ítéletet a másodfokú bíróságnak, a hatályba lépett törvény szerint – miként a ma hatályos törvényben – az elsőfokú bíróságnak kellett kézbesítenie. Fontosabb ennél, hogy az 1953.-ban hatályba lépett szöveg jobban tagolt, külön rendszerezte az egyes

perjogi intézményeket, s ezt a rendszerezést a törvény a különböző időkben lezajlott módosítások ellenére a mai napig megtartotta.

III. 4. Rendkívüli perorvoslatok, különleges eljárások

A minisztérium szövegjavaslata első helyen a “Felülvizsgálat a törvényesség érdekében” elnevezésű rendkívüli perorvoslatot szabályozta, ezt követte a perújítás.⁷⁴ A hatályba lépett törvény ezzel szemben első helyen a perújítás szabályait tartalmazta, majd ezt követték a “Perorvoslat a törvényesség érdekében” elnevezésű rendkívüli perorvoslat szabályai.

A felülvizsgálat és a törvényesség érdekében rendelkezésre álló perorvoslat szabályai az intézmény lényegét érintve nem tértek el egymástól, azonban az eljárási rendet, illetve az eljárási szabályokat nézve számos különbség fedezhető fel. Közös mindkettőben, hogy a perorvoslatok igénybevételének lehetősége nem a feleket, hanem a Legfőbb Ügyészt illette meg, az eljárás hivatalból indult és hivatalból volt köteles a kérelmet a Legfelsőbb Bíróság elbírálni. A feleket e különleges eljárásban eljárási jogaikban korlátozta a törvény, a perorvoslati eljárásban pedig csak a határozatok jogszerűségét vizsgálták. Ezért bizonyítás felvételének helye nem volt, de a feleket az eljárás költségében marasztalni sem lehetett. Ugyancsak egyező módon rendelkeztek a szabályok a megtámadott határozat hatályon kívül helyezéséről, illetve az eljárt bíróságok új eljárásra utasításáról.

Az ŐS PP.-I. az intézmény elnevezésében, egyes eljárásjogi intézmények nevében is eltért a későbbi, majd a hatályba lépett szövegektől.⁷⁵ Felülvizsgálatról szólt a szöveg, amelyet kérelemmel kellett megindítani. Álláspontunk szerint az intézmény elnevezése mögött az 1911. évi I. Tvc. húzódott, amelyben a fellebbviteli perorvoslatok között a felülvizsgálat harmadfokú (törvényileg korlátozott) rendes perorvoslatként szerepelt. A

⁷⁴ “... a tervezet a polgári perrendtartásban is rendszeresíti a törvényesség érdekében való jogorvoslatot. Minthogy a jogorvoslat, vagy perorvoslat kifejezés önmagában véve nem elég szabatos, a <<törvényesség érdekében>> szavakkal kiegészítve pedig túlságosan nehézkes, a tervezet ezt a perorvoslatot felülvizsgálatnak nevezi, figyelemmel arra is, hogy polgári ügyekben korábban rendszeresített felülvizsgálatot a tervezet amúgy is megszünteti... A perújítást a tervezet nem megtámadási keresetként, hanem rendkívüli perorvoslatként, egyébként azonban nagyrészt a jelenlegi szabályoknak megfelelő módon szabályozza... Tájékoztató a polgári perrendtartásról szóló törvénytervezet Második, Harmadik és Negyedik Részéhez. MOL XIX – E – 1 – c - 1525 – 1526 / 1852. 117. d. 1008 – 1017. old.

⁷⁵ Az elnevezések közötti zűrzavart fokozza a szovjet polgári eljárásjog terminológiai bizonytalansága. Jóllehet magyar nyelvre nem mindig lehet lefordítani az orosz kifejezéseket, illetve magyarul eleve a tradicionális fogalmak kerülnek előtérbe, de azért megemlítjük, a törvényességi óvás, a felügyeleti óvás, a törvényességi felülvizsgálat egyaránt szerepeltek a szovjet eljárásjogászok szótárában. KENGYEL, 2003. 254. – 255. old.

felülvizsgálat jogtörténetileg ismert intézmény volt Magyarországon, mivel az 1893. évi XVIII. Tvc. óta alkalmazták a polgári peres eljárásokban.

A minisztériumi javaslat a megtámadásra 6 hónapi határidőt írt elő, s e határidő elmulasztása jogvesztő (lett volna). Ezért a felülvizsgálati szabályok között megtaláljuk azt a rendelkezést, amennyiben a kérelem elkésett, azt hivatalból el kell utasítani. A felülvizsgálati kérelmet az elsőfokon eljáró bíróságnál, a törvényességi perorvoslatot a Legfelsőbb Bíróságnál kellett (volna) benyújtani. A hatályba lépett szöveg – mivel határidőhöz nem kötötte a perorvoslat iránti kérelem előterjesztését -- az egy éven túl benyújtott kérelem esetére kimondta, hogy az eljárás hatálya a felekre nem terjed ki. A felek azonban ebben az esetben is észrevételeket tehettek, de csak a tárgyaláson – jelenlétük nem volt kötelező – szóban, írásbeli észrevétel benyújtásának lehetőségét a törvény kizárta. (PP.I. 273.§. (1) bekezdés). Mindezt a minisztériumi szöveg nem szabályozta ilyen részletesen, e koncepcióban ez egy ízig – vérig hivatalos eljárás volt, s a szabályozási megoldás ehhez igazodott. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk a minisztérium javaslatára szerint a felek szóban a tárgyaláson tehettek (volna) észrevételt. Mivel az egy éves határidő az elfogadott törvény szerint lényeges és döntő időintervallum volt a felek közötti peres jogvita sorsát illetően, a hatályba lépett szöveg a Legfelsőbb Bíróság döntésének terjedelmében, jellegében következetesen érvényesítette e szabályt. Amennyiben az eljárás hatálya (az egy éven túli megtámadás miatt) a felekre nem terjedt ki, a Legfelsőbb Bíróság csak azt mondhatta ki, hogy a megtámadott határozat jogszabályt sért – természetesen amennyiben a jogszabálysértés megállapítható --, új eljárásra utasításnak nem volt helye. A minisztérium javaslatában erre vonatkozóan nincs külön előírás, hiszen a jogszabálysértés megállapításakor vagy új határozatot hozott (volna) a Legfelsőbb Bíróság – amit a hatályba lépett törvény csak az egy éven belüli megtámadás esetén tett lehetővé --, vagy új eljárásra és új határozat meghozatalára utasította (volna) az eljáró bíróságokat.

A perújítás szabályainál a minisztérium javaslatára a perújítási eljárás megindítását szélesebb körben tette lehetővé, mint a hatályba lépett törvény. Ezzel párhuzamosan olyan esetekre is alkalmazhatónak tekintette a perújítást, amelyek közelebb álltak az eljárási szabálysértésekhez, így igazából – mai fogalmainkkal – felülvizsgálati eljárás megindításnak lett volna helye.

A perújításra lehetőséget adott (volna):

a. Amennyiben a perben jogerős ítélet született annak ellenére, hogy a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül el kellett volna utasítani, vagy a pert ezen okokból kifolyólag meg kellett volna szüntetni. E körben azonban csak a magyar bíróság joghatásának hiánya, a res judicata és a perfüggőség esetei, a perbeli jogképesség hiánya voltak perújítási okok. Perújítással lehetett élni az olyan ítélet ellen, amely a felperes követelését annak ellenére bírálta el, hogy az bírói úton nem érvényesíthető követelés volt. Perújításra adott okot továbbá, ha a pert a bíróság nem szüntette meg, holott a fél törvényes képviselőjét mellőzték, és e hiányt a kitűzött határidő alatt nem pótolták.

b. Akár az elsőfokú, akár a fellebbezési bíróság nem volt szabályszerűen megalakítva, vagy az ítélet meghozatalában kizárt elnök illetve ülnök vett részt.

c. A bíróság hirdetményi kézbesítést rendelt el, de az a fél hamis bejelentése, rosszhiszemű pervitele folytán érvénytelen, és ennek ellenére jogerős ítélet született.

d. Az ítélet meghozatalában részt vett elnök, vagy ülnök hivatali kötelezettségét a büntető törvénykönyvbe ütköző módon megszegte, vagy a fél az ellenfélnek vagy másnak a bűncselekménye miatt lett pervesztes.

e. A marasztalásnak előfeltétele volt a büntetőbíróság, vagy a közigazgatási hatóság bűnösséget megállapító határozata, ezt azonban utóbb jogerőre emelkedett más határozat megváltoztatta.

f. A fél valamely tényt, vagy bizonyítékot nem hozott fel, vagy a bíróság valamely bizonyítást mellőzött, holott az a fél részére kedvezőbb határozatot eredményezhetett volna.

Összegezve a javaslat perújítási ok csoportját, láthatjuk e csoport tartalmazta a később "klasszikussá"⁷⁶ vált okokat, bár ezek dogmatikai rendezettsége meglehetősen önkényesnek tűnt. A hatályba lépett törvény a jelenleg perújításra okot adó körülményeket tartalmazta (a sikeres Alkotmánybírósági panasz kivételével), a ma ismert fogalmi rendszerben. A minisztériumi javaslat tágra nyitott kapuja természetesen arra kötelezte a szöveg gondozóit, hogy e tág térben gondolkodva szabályozzák a perújítás további feltételeit. Ezért a törvényjavaslat kivette a követelés időelőttiségének jogcímét a

---

⁷⁶ Klasszikus okok alatt értjük a mai is hatályos rendelkezések három okcsoportját -- a Novum (új tény és új bizonyíték) a Crimen (bűncselekmény) és a Res Judicata (ítélt dolog) –, amelyek közül valamelyikre hivatkozva kell az eljárás megindítását kérni. /Pp. 260. §. (1) bek. a – c. /

perújítási okok köréből akkor, ha az a perújítási kérelem előterjesztéséig lejárt, s nem lehetett (volna) perújítási kérelmet beadni akkor sem, ha az un. szubjektív kizárási okot a fél a perben már érvényesítette, illetve érvényesíthette volna. Az egyéb kógens feltételek egyezők a hatályba lépett szöveggel, így bűncselekmény elkövetésére csak akkor lehetett (volna) hivatkozni, ha a bűncselekmény elkövetését jogerős bírósági ítélet megállapította.

A perújítási eljárás szabályai között a találunk egyezéseket, de lényeges ponton – a perújítási eljárás lefolytatására illetékes bíróság meghatározásában – fontos különbséget tartalmaztak a vizsgált szövegek. Addig, amíg a perújítási kérelem előterjesztésére nyitva álló határidők, a kérelem benyújtásának módja és a kérelem befogadására illetékes bíróság a szövegekben megegyező módon nyert szabályozást, az eljárás lefolytatására illetékes bíróságok a hatályba lépett törvénytől eltérő módon szabályozta (volna) a minisztériumi javaslat. A minisztérium szerint a fellebbezési bíróság illetékes a perújítási eljárásra, ha a megtámadott határozatot ő hozta meg, és a perújítási kérelmet az előbb részletesen felsorolt a – d pontokra alapították. Ezek szerint az eljárási szabálysértések esetében a fellebbviteli bíróság dönt(ött volna), a mai szóhasználattal élve “klasszikus” megtámadási okok esetében az eljárás megmaradt volna az első fokú bíróság illetékességi körében. Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a hatályba lépett törvény csak a “klasszikus” okokat ismerte, így az ezen okokra alapított perújítási eljárás valóban megmaradt az elsőfokú bíróság kizárólagos illetékességi körében. (Természetesen nem számítva ezek közé a bűncselekmény elkövetésére történő hivatkozást, a minisztériumi javaslat ebben az esetben a fellebbviteli bíróság eljárását tette volna kötelezővé.)

A perújítási eljárásban meghozható bírósági határozatok a szerint alakultak (volna), hogy ki mire alapította perújítási kérelmét. Amennyiben a megtámadás azért vezetett sikerre, mert a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül el kellett volna utasítani, illetve a pert meg kellett volna szüntetni (a. pont.) és a kérelemnek a bíróság helyt adott, a fellebbezési bíróság a megtámadott ítéletet hatályon kívül helyezte (volna), és a pert megszüntette (volna. ŐS PP.-I. 325. §. /3/ bekezdés.).

Amennyiben a perújítási kérelmet (akár részben is) a perújítási okok között felsorolt b./ - d./ pontokra alapították (volna), és a bíróság e kérelemnek helyt adott, akkor vagy a fellebbezési bíróság tárgyalta (volna) újból a pert, vagy az elsőfokú bíróságot utasította (volna) a megismételt tárgyalásra.

Nem zárható ki, hogy több perújítási ok szerepel a perújítási kérelemben. Erre az esetre a minisztériumi javaslat egy kisé bonyolult döntési rendszert hozott volna létre. Ha az okok között megalapozottnak találja a b./ - d./ okokra történő hivatkozást, akkor az elsőfokú bíróságot a per újra tárgyalására utasította volna, ha nem, akkor csak az e./- f./ pontok keretei között utasította (volna) a per megismételt tárgyalására az elsőfokú bíróságot.

A perújítási eljárás rendjét eltérően rendezték a szövegek. Az ŐS PP.-I. szerint a bíróság a perújítás megengedhetőségét csak tárgyaláson (annak első szakaszában) vizsgálhatta volna, a hatályba lépett szöveg (miképpen az előkészítő szövegek) a jelenleg is hatályos konstrukcióban gondolkodott: a tárgyalást megelőzően hivatalból megengedték a perújítás törvényszerűségének (de csakis annak) vizsgálatát.

A különleges eljárások között a minisztériumi javaslat első helyen a házassági pereket (ezen belül a bontópereket, a házasság érvényességének, létezésének, vagy nemlétezésének megállapítása iránti pereket), szabályozta (volna) úgy, hogy a “házasság felbontása megegyezés alapján” alcímet viselő eljárás külön fejezetbe került. A házassági pereket követte (volna) a származás megállapítása iránti per, majd a szülői felügyelet megszüntetése (III. fejezet) és a gondnokság alá helyezés peres és nem peres szabályai. Az V. fejezet a Békebíróságról szólt (volna), a VI. fejezet pedig a fizetési meghagyásos eljárásról.

A hatályba lépett törvény (miképpen az előkészítő javaslatok) a házassági perek fejezetébe foglalta a házasságra vonatkozó valamennyi pert, ezt követte az apasági és a származás megállapítása iránti perek csoportja, a szülői felügyelet megszüntetése, a gondnokság alá helyezés, és a fizetési meghagyásos eljárás. Két fontos intézmény hiányzott a hatályba lépett szövegből, a (közös) megegyezésre alapított bontó eljárás, és a békebírósági eljárás. Ugyanakkor számos eljárási intézményt összevontan szabályozott az elfogadott törvény -- nem utolsó sorban a házasságra vonatkozó karakterikus koncepciója miatt, – és a korábbi szövegektől lényegesen eltérő eljárási regulákat állapított meg. Megemlítjük – akár csak az érdekesség kedvéért – hogy az 1952. februári (ŐS PP.-II.) szöveg még származás megállapítási pereket említett, az apasági és a származás megállapítása iránti egyéb perek elnevezés először 1952. májusában bukkant fel.

Az ŐS PP.-I. a házassági perek csoportjára általános szabályokat állapított meg, így e szabályozási logikában eltért a hatályba lépett törvénytől. A PP.-I. ugyanis – miként a jelenlegi törvény – a házassági bontóperek kivételével – az érvénytelenítési per szabályait rendeli (generálisan) alkalmazni, természetesen a szabályozási különbségek figyelembevételével. A minisztériumi javaslat szerint a házassági per tárgyalása és a határozatok kihirdetése nem nyilvános (ŐS PP.-I. 339. §. /1/ bekezdés), és a fél eskü alatti kihallgatása csak más bizonyíték kiegészítéseképpen lett volna elrendelhető.

Hangsúlyos, és a szakirodalom által a törvény elfogadását követő években alaposan kitárgyalt⁷⁷ intézményt honosított meg a Perrendtartás – szemben a minisztériumi javaslattal, ahol ennek nyomát sem láttuk – az előkészítő eljárást. A PP.-I. 280. § kimondta, hogy a házassági bontóper előkészítő eljárás előzi meg. Az előkészítő eljárás célja a házasság felbontására irányuló szándék okainak, s az azzal kapcsolatos összes körülménynek a tisztázása. Természetesen – amennyiben lehetséges – meg kell kísérelni a házastársak kibékítését. Az előkészítő eljárás járásbírói hatáskörbe tartozott, s az eljárás lezárása után ugyancsak e járásbírói hatáskörhöz kellett előterjeszteni a bontásra irányuló kereseti kérelmet. A járásbírói hatáskörbe tartozott az eljárás irataival együtt – továbbította a keresetlevelet a perre illetékes, és a keresetlevélben megjelölt megyei bírósághoz.

Az előkészítő eljárás megindítása iránt valamelyik házastárs, illetve törvényes képviselője terjeszthetett elő kérelmet. A kérelem alapján a bíróság tárgyalást tűzött ki, s erre a feleket megidézte. Amennyiben a kérelmező a tárgyaláson nem jelent meg, a bíróság az eljárást megszüntette.

A tárgyaláson a bíróság meghallgatta a feleket, s a szükséghez képest tanúkat is meghallgathatott. Amennyiben úgy látta, hogy a házastársak békülése várható, akkor ezt megkísérelte, s békülés esetén az eljárást megszüntette. Amennyiben a felek nem békültek, a bíróság befejezetté nyilváníthatta az előkészítő eljárást, s befejező végzésében összefoglalta a házasság felbontásának megállapítható okait. Eredménytelen békítő kísérlet esetében e tényre utalnia kellett. A bontóperre ezután kerülhetett sor.

Az előkészítő eljárás először a Politikai Bizottság elé kerülő szövegben szerepelt. A javasolt szabályok nagyrészt megegyeztek a később elfogadott törvény szövegével,

azonban – amint erről írtunk – a közzétételi kötelezettséget csak az 1952. május 3. napjának dátumát viselő szövegből húzták ki. A közzététel elmulasztásának vagy a közzétett közlemény sajtópéldányának bemutatása fontos eljárási esemény lett volna, mivel ennek elmulasztása az eljárás megszüntetését vonta (volna) maga után.

A szabályok rövid ismertetéséből látható: számos részletkérdést, például az előkészítő eljárás befejezése után a perindításra nyitva álló határidő hosszát a törvény nem határozta meg. Összehasonlítva a szövegeket megállapíthatjuk: a minisztérium javaslata és a hatályba lépett törvény magára a bontóperre vonatkozó fontosabb szabályokban egyezett egymással.

A minisztérium javaslatában a különleges eljárások között szabályozott származás megállapítás iránti perek csoportja főleg a szabályozás logikájában tér el a hatályba lépett törvénytől. A minisztérium javaslata a származás megállapítása iránti perek mint főcsoport alá rendelte az atyasági és anyasági pereket, ellenben a kihirdetett törvény az apasági és származás megállapítása iránti egyéb perekről szól – a mai napig. E körben érdekes — és a minisztériumi javaslattal összhangban álló – rendelkezés, miszerint az anyát e perekben eskü alatt félként ki kell hallgatni. Egyébként pedig – ha nem vesz részt félként az eljárásban – tanúként kell meghallgatni. (ŐS PP.-I. 359. §. /2/ bekezdés)

Ami a minisztériumi javaslatban valóban új volt és a később született szövegek egyikében sem találtuk meg, az a békebíróági eljárás. A minisztériumi javaslat részletesen szabályozott egy olyan bírói fórumrendszert, amely egyfelől “kis ügyekben” tehermentesítette (volna) az állami bíróságokat, másfelől megfelelő eljárási garanciákon keresztül biztosította (volna) az ügyek korrekt elintézését. A javaslat elképzelése szerint minden városban, kerületben, községben békebíróaságot kellett alakítani, a közös tanácsú községekben a békebíróaságot szintén közösen kellett (volna) megalakítani. (ŐS PP.-I. 376. §.) A békebíróaságot a városi, kerületi, illetőleg községi tanács a saját tagjai sorából választották (volna) egy évi időtartamra. A javaslat szerint a békebíróaság a tanács elnökéből, elnökhelyetteséből, két tagjából és két póttagjából állt, és háromtagú tanácsban jár el. Amennyiben szükséges, több békebíróasági tanács is választható, ezt – valószínűleg – a település nagysága és az ügyek száma döntötte (volna) el.

---

⁷⁷ Vö. SZIGLIGETI, 1952., 1954. SCHLEIFFER, 1952./c/. SIMOR, 1953., FARKAS, 1953, MIKOS, 1954. OKOLICSÁNYI, 1954.

A békebíróóság hatáskörébe rendelte a javaslat a pénz fizetése, vagy ingó dolgok kiadása iránti pereket, ha azok pertárgyértéke nem haladta volna meg a háromszáz forintot, és a per nem tartozott volna a megyei bíróság hatáskörébe. A békebíróóság elé tartozó perekben a hitelező csak akkor fordulhatott volna a járásbíróóságához, ha a békebíróóság valamely kizárási ok folytán nem járhatott (volna) el, vagy a felek nem laknak ugyanabban a városban, illetőleg községben.

A békebíróóság kizárására, illetékességére vonatkozóan a perrendtartás általános bírósági szabályai voltak az irányadóak, ám az idézés az alperesnek csak a békebíróóság területén lett volna kézbesíthető. Az illetékesség és hatáskör vizsgálatára szintén a Pp. általános szabályait alkalmazták (volna).

A békebíróósági eljárást a javaslat úgy képzelte el, mint egy “kicsinyített” polgári pert. Megállapításunkat az ŐS PP.-I. 379. §.-a támasztja alá, amely szerint a békebíróóság előtti eljárásra a Pp. általános rendelkezései az irányadóak (III. – VIII. fejezetig, azaz a perképesesség szabályaitól kezdve a tárgyalás, a bizonyítás, a határozathozatal szabályain át egészen a perköltségig), a törvényben szabályozott eltérésekkel. Azaz:

- a békebíróóság előtti perben beavatkozásnak és perbehívásnak nincs helye,
- a tárgyalás írásbeli előkészítését elrendelni nem lehet,
- az eljárás szünetelésének nincs helye,
- a folytatólagos tárgyalás elmulasztása miatt igazolásnak nincs helye,
- előzetes bizonyításnak nincs helye,
- közbenső ítéletet hozni nem lehet,
- a meghatalmazott eljárása folytán felmerült költségtöbblet megfizetésére az ellenfél nem kötelezhető,
- a külföldi felperestől a perköltség fedezésére biztosítékot követelni nem lehet,
- a békebíróóság legfeljebb száz forintig terjedő pénzbírságot szabhat ki.

A békebíróóság eljárást befejező határozata ellen fellebbezésnek lett volna helye ahhoz a járásbíróóságához, amelynek területén a békebíróóság működik. A járásbíróóság “kicsinyített” másodfokú bíróságként járt (volna) el, azaz tanácsban, a másodfokú eljárásra vonatkozó szabályok szerint bírálta (volna) felül a békebíróóság határozatát.

Mivel a békebírást új tárgyalásra és új határozat meghozatalára nem utasíthatta, ezért neki magának kellett (volna) végleges, az ügyet lezáró határozatot meghoznia.

A rendkívüli perorvoslatok közül a perújítást engedte (volna) meg a törvényjavaslat. E körben szintén a perújítási szabályok megfelelő alkalmazását rendelte el a javaslat, de a perújításról még akkor is a járásbírást határozott volna, ha a kérelem a békebírást határozata ellen irányul.

Funkcióját és feladatkörét tekintve számos hasonlóság van a békebírási eljárás és a fizetési meghagyásos eljárás között. Viszonyukra a törvényjavaslat egyértelműen rendelkezett: amennyiben a követelés érvényesítése megyei bírási hatáskörbe, vagy a békebírást hatáskörbe tartozott (volna), nem indítható fizetési meghagyásos eljárás. Tehát a fizetési meghagyásos eljárás kötelező módon 300 – 1000 Ft. közötti pertárgyérték esetében lett volna igénybe vehető – a javaslat szerint. Mivel a PP.-I. nem ismerte a békebírási eljárást, egyértelműen kimondta: ezer forint alatti pénzkövetelést kizárólag fizetési meghagyás útján lehet érvényesíteni.

A rendszertani eltérésekből fakadó különbségek kivételével a hatályba lépett törvény fizetési meghagyásra vonatkozó szabályai alig tértek el a minisztérium által javasolt szabályoktól. Ugyanakkor – mint láttuk – e szabályok nem elégítették ki a fizetési meghagyással sűrűn élő szocialista nagyvállalatok igényét, ezért e téren már a törvény elfogadása után, a hatályba léptető szabályok között lényegi módosításokra került sor.

Fejezetünk részletesen bemutatta a Perrendtartás dogmatikai alternatíváit. Ne csodálkozzunk azon, ha később egy - egy gondolat ismerősnek tűnik, nem véletlen egybeesésről lesz szó. A minisztérium javaslatának megoldásai, avagy az el nem fogadott, félre állított intézmények és szabályok eljárásjogilag indokolható javaslatok voltak -- attól függetlenül, hogy a végső törvénytövegből hiányoztak. Az új törvény hibáinak kiküszöbölésekor, a működési hibaelhárítás során mindig volt valaki aki újból elővette e javaslatokat és felemlítette az elutasított megoldásokat. Tudjuk nemcsak a múlt felidezéséből állt a későbbi reformok sorozata, hiszen új, ki nem próbált ötleteket szintén beillesztettek a törvénybe, néha azért, hogy egy - két év múlva megfelelő ideológiai háttér előtt sikeresen negligálják. E folyamat egy másik történet, egyelőre a dogmatikai modellek létét, a választás és választhatóság lehetőségét emelnénk ki, s ez éppúgy

hozzátartozik a polgári eljárásjog történetéhez, mint a hatályba lépett törvény dogmatikája.

IV. FEJEZET. A CSALÁDJOGI KÓDEX

IV. 1. Társadalmi átalakulás a mindennapokban: a család, házasság és a családjogi perek az ötvenes évek elején.

A Perrendtartás mellett az 1952.-es év másik jelentős törvényalkotása a -- népszerű nevén -- Családjogi Törvény elfogadása volt. A családjogi törvényt a korabeli ideológia képviselői egyöntetű lelkesedéssel fogadták, mivel a törvényben megtestesülni látták a szocialista építés eredményét, a felszabadulás óta végbement változások jogi kifejeződését.⁷⁸

A törvény politikai fontosságára, és a szovjet - magyar kapcsolatokban betöltött kiemelkedő szerepére 1954 -ben Erdei Ferenc Igazságügyminiszter Szovjetúnióbeli előadása mutatott rá. Előadása jelezte: a jogszabály nem időlegesen került a politikai figyelem középpontjába, hanem stratégiai jelentősége miatt. Még akkor is, ha Erdei nem hallgatta el a törvény alkalmazásának – perjogi jelentőséggel bíró – ellentmondásait.

"... Jogalkotási kérdéseinket illetően részben beszélni szeretnék egy teljesen új kódexünknek a tapasztalatairól és a most folyó jogalkotási munka során felmerülő problémákról. Családjogi törvényünket 1952-ben hoztunk és 1953. január 1. óta van gyakorlatban. Ez a törvény meglehetősen pontossággal átvette a szovjet családjog rendszerét, intézményeit és szabályait. Bizonyára érdekli az elvtársakat, hogy alkalmazása körül milyen tapasztalataink vannak.

A legnagyobb probléma a házassági bontóperek kérdése. E téren bíráink még ma is küzdenek azzal a nehézséggel, hogy a régi magyar törvény relatív és abszolút bontó okok taxatív felsorolása helyett most az új családjog egyetlen általános útmutatása alapján kell bontó határozatot hozniuk, vagy a házasság felbontását elutasítaniuk. Ennek az a következménye, hogy még mindig nem szilárdult meg eléggé a gyakorlat, bár igen jelentős a fejlődés. Figyelemreméltó, hogy a beadott bontó keresetek 93%-ában bíróságaink kimondják a válást. Rendkívül nehezen tölti be hivatását az előkészítő eljárás. Az előkészítő eljárást végző elsőfoku bíróság általában céltalannak tartja a felek

⁷⁸ Mikos Ferenc így foglalta össze a jogszabály jelentőségét: "A házasulók ma már tudják, hogy jövőjüket nem a hozomány, a házbér-, a kamat-, osztalék-, haszonbér-jövedelem, hanem a munka biztosítja. ... A család sem a régi gazdasági egység már, amelyet a gazdasági egymásrautaltság kényszere tart össze, hanem "szilárd és harmonikus közösség, amely a maga részéről kifejezi a szocialista emberek egymáshoz és a társadalomhoz való új viszonyát. A Csjt. ezeket a közösségeket nem megteremtette, hanem újjáalakuló társadalmi viszonyainknak, dolgozó népünk erkölcsi és jogi felfogásának megfelelően szabályozza." MIKOS, 1952.

meghallgatását és a bíróság általános véleménye az, hogy az előkészítő eljárás nem éri el a célját.

*A családjoggal kapcsolatban nagy probléma a gyermektartásdíj megítélése. A mi szabályaink szerint egy gyermek esetén legalább 20, két gyermek esetén legalább 40%-a a keresetnek. A korábbi gyakorlat e téren az volt, hogy lényegesen kisebb gyermektartást díjat ítélt meg bíróságaink és általános bírói álláspont volt, hogy a törvényben megállapított százalékok magasak és sok esetben arra vezetnek, hogy a tartásra kötelezett egyéb családi kötelezettségeinek nem tud eleget tenni, illetve olykor saját eltartását is veszélyezteti.*⁷⁹

A Perrendtartás történeti elemzése nem nélkülözheti a Családjogi Törvény körüli anomáliák bemutatását. A téma bővebb feltárását indokolja a két törvény közös dogmatikai rendszere, valamint az -- a később elemezendő -- tény, hogy a polgári perek nagy része családjogi per, ami egy olyan korban, ahol a magánjogi életviszonyok és az ebből eredő jogi konfliktusok köre korlátozott, szükségszerűnek mondható. Könyvünkben azonban a Családjogi Törvény megszületését a Polgári Perrendtartás nézőpontjából elemezzük. Ennek egyik jeleként megállapításaink nagy részét a Perrendtartás keletkezésének irataira alapozzuk. E mellett hasznosítjuk a kor ítélkezési gyakorlatáról, a házassági (vagy személyállapotú) perek bírói tapasztalatairól szóló beszámolókat.

A családjogi kódex megalkotásának elemzése hiányos lenne a társadalmi – történeti folyamatok még oly vázlatos bemutatása nélkül. Arra a történeti – strukturális helyzetre gondolunk, amit a szociológia társadalmi mobilitásként mutat be⁸⁰, s amit a hétköznapi nyelvben a “Nagy Felfordulás” korszakának neveztek el, de amely mindkét nyelven egyet jelent: az emberek hétköznapi életviszonyainak gyökeres átalakulását. E változások bemutatása nélkül értelmezhetetlen egyfelől a Polgári Perrendtartás házassági perekre vonatkozó jó néhány szabálya éppúgy, mint magának a Családjogi törvénynek számos rendelkezése. Akkor, amikor családok ezreit szakította szét a megélhetésért (akár kényszer hatására) vállalt munka Sztálinváros építkezésén, vagy Komló bányáiban, kiemelkedő fontosságot tulajdoníthatunk a gyerektartás, a szülői felügyeleti jog intézményeinek. Ám értelmezhetetlenek az ötvenes évek szak-, és szépirodalmának a női

⁷⁹ A szovjet jog- és igazságügyi rendszer útmutatásainak felhasználása a Magyar Népköztársaságban. Erdei Ferenc Miniszter előadása a Szovjetúnióban. MOL M-KS-276.f.96. cs. 34. öe.

emancipációra, vagy annak családjogi következményeire vonatkozó nézetei, ha nem vagyunk tisztában a nők tömeges munkába állásának adataival, az életmódban, a családszerkezetben bekövetkezett változásokkal, az un. “két keresős családmodell” kialakulásával.⁸¹

Nemcsak a “Nagy Felfordulás” megértése és bemutatása nehéz, hanem így vagyunk a jogalkotás irányainak, elképzelésének tudományos rekonstrukciójával. Számos jogtudományi munka tett kísérletet a politikai háttérmozgások bemutatására, a jogszabályok formálódásának ábrázolására⁸², de a lényegi folyamatok mindenoldalú elemzése még várat magára. Könyvünk e témakörrel foglalkozó fejezete sem vállalkozhat a munka elvégzésére, csupán a polgári eljárásjog történetének minél teljesebb bemutatásának szándéka vezeti a szerzőt.

Az iratok már az első – felületes – olvasatra elárulják a jogalkotás politikai céljait, önkényességét. Nem hisszük, hogy mélyebb tárgyi “racionalitás” jelenik meg abban a jogszabálytervezetben, ami 1951 januárjában a “Személyi – családjogi törvény” elnevezést viselte, aztán egészen más név alatt, egészen eltérő szerkezetben fogadják el és léptetik hatályba.⁸³ Dokumentumaink szerint a változás nem véletlen, az MDP KV. Titkársága tehet a szabályozási koncepció és a jogi rendelkezések megváltozásáról.

A Perrendtartás és a Családjogi Törvény “párhuzamos” – párhuzamosan eltérő – politikai kezelése számos közös pontot, egymásra épülő elágazást teremtett, s e kapcsolódási pontok mind a mai napig részei az élő, a napi gyakorlatban alkalmazott jognak. Gondolunk itt elsősorban a perelőfeltételek “keresztszabályozására”, a bontóperek szabályaira, arra a szabályozási logikára, amely egymásba építi, “egymásba süti” a perrendtartás és a családjogi törvény normáit. Megválaszolendő kérdés – különösen a Perrendtartás felől közelítve – miképpen és milyen okok, körülmények hatására alakult ki ez a máig érvényes szabályozási rendszer. A válaszadáshoz először

⁸⁰ ANDORKA, 1982. valamint ANDORKA – HARCSA, 1982.

⁸¹ Részletesen elemzi mindezt Belényi Gyula. *“A gazdasági aktivitás növekedésének legfontosabb demográfiai jellemzője a nők foglalkoztatottságának páratlanul gyors ütemű növekedése volt: a női aktív keresők létszáma csupán 1949 – 1952 között több mint kétszázézerrel, 1,17 millióról 1,4 millióra emelkedett, 1956 –ig pedig összesen közel 30 % -al gyarapodott.”* (BELÉNYI, 1993., 83. old.) Hozzáteszi azonban: *“A tervek szerint a nőket úgyszólván minden szakmában alkalmazni kívánták, szakképzésük ennek megfelelően indult meg, kezdetben mégis az ipar igényeinek alárendelten.”* (uo. 84. old.)

⁸² Ezek közé tartozik a magyar jogszociológiai irodalom számos műve. Úttörő munkát végzett Kulcsár Kálmán, de a teljesség igénye nélkül meg kell említenünk Boros László, Fleck Zoltán elemzéseit éppúgy, mint Pokol Béla, Varga Csaba, Tamás András, Lőrincz Lajos munkáit.

⁸³ A törvényelőkészítő osztály munkaterve az 1951. év első negyedévre. MOL M – KS - 276.f. 56. cs. 3. öe.

tisztázni kell, vajon a kor perrendtartása számára miért jelentősek a családjogi perek, mivel magyarázható a szoros kapcsolat a perrendtartás és a családjog szabályai között? A tisztázáshoz a családjogi perek arányát bemutató adatsorokat hívjuk segítségül, tudva azt, hogy a korabeli statisztikák torzítása miatt ezek inkább személtető adatsorok, mintsem komolyabb elemzésre alkalmas táblázatok.

III. Táblázat ⁸⁴

Házassági (bontó) perek számának alakulása a törvényszéken ill. a megyei bíróságon

Év	Házassági perek ügyszáma	Összes ügyek száma	Házass. / Össz ügy % -ban	Megjegyzés
1928 – 1938	Éves átlag: 8147	26.000	31%	Évi átlag 5675 bontással végződött
1951	2. félév: 7102	21.326	33%	Megyei bírósághoz érkezett bontási kereset
1952	22 398	32.548	69%	Megyei bírósághoz érkezett (Jb.-hez áttéve: kb. 30%)
1953	10.005	29.076	29%	Elsőfokra megyéhez érkezett (3.- 4. negyedév jb. után)
1954	3849	5490 ⁸⁵	70 %	Elsőfokon megyénél indult, jb. után

IV. Táblázat ⁸⁶Járásbíróságokon a családjogi ügyek aránya 1954. -ben
(A hónap végén folyamatban lévő ügyek)

Pertípus	Január 31	Augusztus 30	November 30
Apaság/ származás megállapítása	5 %	4%	4%
Előkészítő eljárás házassági perben	9 %	10%	8%
Gyerektartás	6%	10%	11%
Családjogi per az összes per % -ban	20%	24%	23%

A házassági perek statisztikai adataiból egyetlen következtetés vonható le: a házassági perek aránya -- az összes polgári perhez viszonyítva -- mindig magas volt, függetlenül a változó bírósági hatásköröktől és bírósági szervezettől. Azonban emlékeztetni kell az olvasót könyvünk korábbi fejezetében kifejtett tézisünkre, ahol azt állítottuk, hogy a vizsgált korszakban a polgári per kategóriája maga vált problematikusává. A polgári per fogalmának meghatározásakor ugyanis nem a ma ismert osztályozási rendszerben kell gondolkodnunk, mivel a korabeli szabályozás számos "klasszikus" magánjogi konfliktust

⁸⁴ A statisztikák forrása, adatok leléhelye: A Családjogi törvény alapján kialakult bírói gyakorlat. IM Polgári Jogi Osztály, 1954 február. MOL M – K S – 276. f. 96cs. 21. öe. 41. – 53. old. Igazságügyi Statisztikák: MOL M – KS – 276 f. 96. 32 öe. 11. old. Illetve: Máday Lajos munkája. MÁDAI, 1991. 158. old.

⁸⁵ Máday Lajos adatai szerint ez a szám 28.479 volt, ami kétségtelenül jóval kevesebb, mint a levéltári iratokban megjelent statisztikai mennyiség. Az arány is alacsonyabb, mindössze 14 %. MÁDAI, 1991.

illegitimnek nyilvánítva megtagadta ezek peres útra terelését, vagy e konfliktusok feloldását letérítette a Perrendtartásban szabályozott általános bírói útról (pl. a Döntőbizottságok felé). A helyzetből fakadóan a megyei bíróságoknál indított elsőfokú ügyekben a házassági perek – pontosabban a házassági bontó perek – voltak az ún. “Polgári Perek”, hiszen – az 1952.-es Pp. és Csjt. “beállása” után (ami kb. 1954.-re tehető) -- a polgári ügyek jelentős része e pertípushoz tartozott. Nem véletlenül vált a családjogi ügyszakon ítélkező bírák számára kiemelkedő fontosságúvá a perrendtartás alakulása, s megfordítva, az eljárásjogi reformokkal foglalkozó szakemberek mindig – minden változtatásnál – kiemelt figyelmet fordítottak a családjogi perek bírái felől érkező kritikákra, igényekre. A két törvény “alliterációja” a joggyakorlat mindennapjaiban gyökeredzett.

IV.2. A Perrendtartás és a Családjogi törvény közös útja

A két törvény kapcsolatáról ellentétes nézetek fogalmazódtak meg. Bacsó Jenő például korabeli cikkében⁸⁷, azon véleményének adott hangot, miszerint az egymásra figyelő szabályozás mellett, hogy megfelel a magyar jogi tradícióknak, kielégíti a szocialista családjogi törvényekkel kapcsolatos elvárásokat is. Mások⁸⁸ inkább a törvény szocialista jellegét hangsúlyozva újdonságról beszéltek, olyan új családjogi szabályokról, amelyek a szocialista építés új emberi viszonyait alakítják. E vélemények természetesen nem figyeltek a peres gyakorlatok hétköznapijaira, mivel – nézőpontjukból következően -- e jövőt építő törvény szabályainak automatikusan kellett érvényesülniük, a perek csak megakadályozzák, zavarják a jövőt előkészítő automatizmusok működését.

A törvény megalkotásának folyamata sokkal prózaibb. A dokumentumokban mind a szinkronitásra, mind az asszinkronitásra találunk bizonyítékot, így a levéltári iratok alapján sajátos kapcsolatra, több szintű, de nem koherens viszonyra következünk. A kapcsolódásoknak különböző szintjeit különböztethetjük meg.

a A genezis bürokratikus kapcsolatai

A törvények a törvényelőkészítő apparátusban együtt futnak, azaz együtt jelennek meg az “illetékes főosztály” (az Igazságügyminisztérium Elvi Főosztálya, ill annak

⁸⁶ Forrás: Igazságügyi Statisztikák MOL M- KS– 276. f. 96 cs. 32 öe 71 – 74 old., MOL M- KS – 276. f. 96 cs. 32 öe 134 – 137 old. MOL, M - KS- 276. f. 96. cs. 32. öe. 9 – 12. old.

⁸⁷ BACSÓ, 1952.

⁸⁸ SZIGLIGETI, 1952. 377 - 383. old.

Törvényelőkészítési Osztálya) munkarendjében. Az együttes előkészítés azonban nem jelentette, hogy minden részletében és szabályában, intézményében és normájában egymásra tekintettel írták e törvények szövegét, hiszen mind a politikai jóváhagyás, mind az elvégzendő feladatok meghatározásában mindkét törvény más és más utat járt be. Az 1951. évi I. negyedévi munkatervben a következőképpen határozták meg a feladatokat:⁸⁹

“... b/ Polgári jog és eljárás

A személyi – családi jogi törvény szövegének és indokolásának, továbbá az ezzel kapcsolatos végrehajtási jogszabályoknak elkészítése.

Határidő: 1951. március 1.

Felelős: Eörsi Gyula, Böszörményi Nagy Emil, Mikes Ferenc, Hajnal Béláné. ---

A polgári perrendtartás új problematikájának kollégiumi letárgyalása, és a szöveg elkészítése

Határidő: 1951, március 15.

Felelős: Némethy László.....”

1954 márciusában a munkálatok különböző stádiumban voltak, a törvények készültségi foka eltérő. A Perrendtartás még koncepcionális kérdésekben sem ment át a kollégiumi egyeztetésen⁹⁰, miközben a családi jogi törvényt (ennek a személyi – családjogi rendelkezésekre épülő változatánál) már a normaszöveg megfogalmazásánál tartottak. A második negyedévre a perrendtartás “felzárkózott” a családjogi jogszabályhoz, amiből időközben családjogi törvény lett. Ennek ellenére a munka még mindig a végleges szöveg kialakításánál (és az indoklás megfogalmazásánál) tartott.⁹¹ Évvégére ismét változott a helyzet, kiderült most a családjogi törvény néhány elvi kérdését -- amelyet korábban már egyszer véglegesítettek – kell újratárgyalni.

“II. / 1. A törvényelőkészítő osztály munkatervének főbb pontjai:

⁸⁹ IM Elvi Főosztály Törvényelőkészítő Osztály 1951. év. I. negyedévi munkaterve: MOL M – KS – 276. f. 56. cs. 3. öe. 448. – 449. old.

⁹⁰ Az Igazságügyminisztérium Kollégiuma a minisztérium – mondhatni – legfelsőbb döntési és irányítási szerve volt. Formális szabályait csak később – 1953 után – alakították ki, azonban ezt megelőzően minden lényeges kérdésben döntött. Résztevői a minisztérium vezetői mellett a MDP KV illetékes osztályának (Adminisztratív Osztály) delegáltja (legtöbbször az osztály vezetője), az adott téma meghívottjai, valamint a szovjet tanácsadók.

⁹¹ *“Feljegyzés az elvi főosztály II. negyedévi munkatervének főbb pontjairól.*

I. A törvényelőkészítő osztály...

2. A polgári perrendtartás

a., végleges szövegének elkészítése

b., indokolásának elkészítése

c., a hatálybalépítéshez és a végrehajtásához szükséges rendelkezések problematikájának elkészítése

3. A családjogi törvény

- végleges szövegének elkészítése

- indokolásának elkészítése....”

b./ a polgári perrendtartás elkészítése /indokolással együtt/. Ez szerepelt már az előző munkatervben is, végleges szövegének megállapítására azonban nem került sor. ...

d./ A családjogi törvény tervezete /indokolással/. A szöveg elkészült, előzetesen azonban néhány elvi kérdés kollégiumi megtárgyalást igényel, s ehhez képest a szöveget is át kell majd részben alakítanunk...⁹²“

Az Igazságügyminisztérium úgy tűnik nem tudott dűlőre jutni a különböző elvárások és – vélhetően politikai – szempontok útvesztőjében. Ekkor lépett sorompóba az MDP KV Adminisztratív (illetékes) Osztálya, s mindkét törvény szövegének előkészítését felvette munkatervébe. Azt nem tudjuk, hogy az Adminisztratív Osztály beavatkozásáig mi történt a családjogi törvénnyel, a szövege bejárt-e magasabb politikai egyeztető fórumokat, mint a Titkárság, azt azonban maga a munkaterv árulta el, a Perrendtartás törvényjavaslata megjárta a Politikai Bizottságot, s az Adminisztratív Osztálynak már a politikai bizottsági döntés következtében szükségesség váló szövegváltoztatásokat kell elkészítenie. Az időpont az 1952 februárját követő idő, amint erről könyvünk előző fejezeteiben részletesen írtunk.

“ Munkaterv 1952. március 31. –ig....

2./ A legfontosabb jogszabályok elkészítésének ellenőrzése, főbb elvi kérdésekben segítség nyújtás.

a./ A családjogi törvény átnézése és ellenőrzése annak, hogy azt a Titkárság határozata alapján módosították-e?

b./ Polgári perrendtartás átvizsgálása a Politikai Bizottság határozata alapján....⁹³

Végül a politikai és az igazságügyi szervezetek munkájának együttes eredményeként került az Országgyűlés elé a törvényszöveg. Az elfogadott törvények szövege az előterjesztések során véglegesített szövegtől már nem tértek el.

b. A törvények dogmatikai kapcsolata

Miközben a két törvény útja a politikai hatalomgyakorlás intézményeiben el - el kanyarodott egymástól, a dogmatikai együttélés közöttük a születéstől kezdve a mai

---

IM Elvi Főosztály 1951. év. II. negyedévi munkaterve, MOL M – KS – 276. f. 56. cs. 3. öe. 402. – 403. old.

⁹² Feljegyzés az elvi főosztály III. negyedévi munkatervének főbb pontjairól, MOL M – KS – 276. f. 56. cs. 3. öe. 459. – 460. old.

⁹³ MDP KV. Adminisztratív Osztály, Igazságügyi Alosztály Munkaterve MOL M – KS – 276. f. 56. cs. 13. öe. 4. old.

napig állandó, s az évek során alig – alig változott. Már a kortársaknak is feltűnt e kitüntetett kapcsolat, azonban mi a szoros normatív alliteráció mélyén nem egyszerűen a jogintézmények összhangját értjük, hanem olyan ideológiai és normatív (látszólag technikai) összhangot, amely a politikai hatalomgyakorlás adott típusából, az uralmi elit jogpolitikai felfogásából, egyszóval a sztálini szocializmust képviselő korszellem⁹⁴ törvényszövegekbe zárásából eredt. Egyelőre szigorúan a jogi - dogmatikai kapcsolatokra figyelve állapítjuk meg, hogy a két törvény rendelkezései számos ponton vagy egymást kiegészítő, vagy egymást továbbépítő, vagy egymásra utaló viszonyban állnak. Korábbi elemzésünkben bemutattuk, a családjogi törvényben szabályozták a házassági bontóper előfeltételeit, és itt határozták meg -- bizonyos házassági perekben -- a perbeli legitimáció eljárásjogi szabályait (perképességi szabályok). Utaltunk arra, a családjogi törvényben került sor a kereseti kérelem tartalmának meghatározására. E rendelkezések egytől egyig eljárásjogi normák, s a jogirodalom napjainkra tisztázta: rendszertani helyük a Perrendtartásban lenne és nem a Családjogi Törvényben.

c. A törvények történeti kapcsolata

Elemzésünk kiemelkedő feladatának tekintjük annak a jogi normativitáson, intézményes szabályokon túlmutató történeti összhangnak a bemutatását, ami a két jogszabályt – hozzátehetnénk a korszak többi jogszabályát is – egybeforrasztotta. A jogszabályok közötti (szellemi, ideológiai és intézményes) kapcsolat megteremtésének elsősorban nem jogi, hanem politikai, ideológiai eszközei voltak. Az ideológiai kapcsolat kimutatása nem okoz különösebb nehézséget, mivel mindkét törvény egyazon, homogén ideológiai mezőben formálódott. Kevés azonban azt állítanunk, hogy mind a Perrendtartás, mind a Családjogi Törvény ugyanazt a politikai intézményes rendet szolgálta, mivel ezzel még nem mondtunk semmit a perrendtartással együtt hatályba lépett családjogi törvény sajátosságairól. Igaz, az intézményes és szabályozási összhangot a két törvény között a jogalkotásért felelős Adminisztratív Osztály teremtette meg, ám a rejtett összhang feltáráshoz közelebb visz a jogi normákba csomagolt uralmi viszonyok, értékek és hatalommegosztási rendszerek feltárása.⁹⁵

⁹⁴ Hegel "Zeitgeist" fogalmát használjuk. A szellem, ami egy korszakban a kifejlődése során egyaránt kitölti a társadalmi – történeti jelenvalóságot, s amely így összeköti a létezés különböző formáit.

⁹⁵ Kengyel Miklós írja: "A kodifikáció az osztályharc része volt, ezért éppen olyan sietséggel és türelmetlenséggel hajtották végre, mint a társadalmi és politikai intézményrendszer többi elemének az átalakítását." KENGYEL, 2003. 261. old.

A Perrendtartás korabeli dogmatikája egyértelműen az adott hatalomgyakorlás elvárásaihoz, a perek során alkalmazott politikai direktívákhoz igazodott. Láttuk, a perrendtartás reformját előkészítő anyag milyen pontosan fogalmazta meg mindezt 1951. Októberében.

A családjogi perekre e politikai direktívák – úgyis, mint a perrendtartással összekötött jogszabályra -- értelemszerűen vonatkoztak. Így vált a családjogi perekben is a tárgyalás nyilvánossága a nyílt politikai propaganda eszközévé, vagy így lett az igazság kiderítésének bírói kötelezettsége a felek rendelkezési jogának beszűkítése.⁹⁶ A családjogi perekben mindezt tetézte az ügyészség jelentős jogkörökkel (perindítás, ügyészi fellépés) történő felszerelése. Nem állíthatjuk, hogy e bírói jogosítványok a családjogi perek szabályaiból mára teljesen eltűntek.⁹⁷ Az ötvenes évek szellemének munkája nyomán napjainkban még mindig csekélyebb jelentőséggel bír a felek rendelkezése a közös megegyezésen alapuló bontó eljárásokban, avagy az ügyészi keresetindítást még ma is kissé nagyvonalúan kezeli a jogalkotó.

IV. 3. Tézisek a Családjogi Törvény és a családjogi perek társadalmi szerepéről

A családjogi perek feladata az ötvenes évek valóságában nem a társadalom új elrendezése, a “szocialista” társadalom felépítése volt, hanem direkt módon szolgálták a politikai hatalom kiépülését és védelmét. E célok a leginkább családjoginak gondolt intézményekben jelentek meg, s nem utolsó sorban a bírói gyakorlatban érvényesültek. A családjog feladata az ötvenes évek elején a társadalom politikai ellenőrzése volt, éppúgy mint a magánérdeket nem ismerő perjogé.

A vétkességi elv negligálása utat nyitott az abszoludt bírói hatalom kiépítésére

A családjogi törvény első változata a házasság felbontásánál a vétkességi elv szigorú negligálásából indult ki. A kor uralkodó ideológiája osztályharcos alapon magyarázta a törvényi szabályozás új fordulatát: a feldúltság elvének érvényesítését. Ma

---

Gáspárdy László szerint: *“A felek – ha átjutottak a némileg keskenyre zárt perkapun – az állam bíróságainak paternalista gondoskodására számíthattak. A mondott paternalista gondoskodásra igencsak szükség volt, minthogy az új perjogi törvényünk megszüntette az ügyvédkenyszeret.”* GÁSPÁRDY, 2000. 13. old.)

⁹⁶ Vö. KENGYEL 2003. 275. old.

⁹⁷ Néhány eljárásjogi példa tézisünk alátámasztására: a kereseti kérelmen való túlterjeszkedés lehetősége, a hivatalból való bizonyítás lehetősége, az előzetes végrehajthatóság szabályai, a rendkívüli perorvoslatok részlegessége.

már azonban tudjuk, hogy e magyarázatok – tekintettel a későbbi fejleményekre, a bontó okok évtizedekre szóló visszaállítására – nem feleltek meg a valóságnak.

“...a törvényalkotó a szovjetjog nagy példamutatását tartotta szem előtt – írta Szigligeti Viktor 1952. szeptemberében⁹⁸ -- ...a szovjet családjog szerint a házassági bontóperek elbírálásánál a szovjet család és a házasság megszilárdításának alapvető feladataiból kell kiindulni, és a bíróság csak abban az esetben bonthatja fel a házasságot, ha a bontóperet komolyan megalapozott okok alapján indították meg, és a házasság további fenntartása ellentétben állna a kommunista erkölccsel, nem biztosítaná a rendes feltételeket az együttélés és a gyermekek nevelése számára. “

A bíróság tehát az új szabályok szerint sohasem köteles a házasságot felbontani, hanem az eset összes körülményének mérlegelése után dönt. Dönthet úgy is, hogy nem találja eléggé feldúltnak a házasságot, ezért elutasítja a bontásra vonatkozó kereseti kérelmet. A vétkességi elv negligálása ezért egy korlátlan bírói mérlegelési és döntési jogkörhöz vezetett, s ez az abszoludt bírói hatalom még a közös megegyezéses bontó eljárás esetében is érvényesült. A korabeli irodalom a bírói hatalom egyetlen korlátját ismerte el: a kiskorú gyermek érdekét, azaz a gyerek érdeke – pontosabban annak bírói értelmezése – még a “kevésbé feldúlt” házasságok esetében is a bontás mellett szólhatott.

Mindezek eredményeképpen alakult ki az a paradox helyzet, hogy a házassági bontóper a házasság fenntartásának perévé vált.

“... a törvény a ... bírói mérlegelésnek a ... megkötöttségek alól való felszabadításával döntő mértékben a bíróságok kezébe teszi le annak az alapvetően fontos feladatnak a megvalósítását, hogy a házassági bontóperek elbírálásánál a házasság és a család megszilárdítása követelményének érvényt szerezzenek. “⁹⁹ E jogi lehetőséggel a bontóper -- tagadva jogi jellegét -- a házasság megszilárdításának lehetősége lett, zöld utat adva ezzel a felek magánéletének bírói ellenőrzésére.

Nem szükséges külön hangsúlyoznunk, hogy a bíróság politikai szerepének felértékelése, a felek felett gyakorolt teljes bírói kontrol a kor hatalmi viszonyaiból fakadt. Lehetséges azonban, hogy mindez csak az utókor – a polgári eljárásjogot kutatók – számára okoz különös problémát, hiszen a kor alkotmányjogi felfogása a

⁹⁸ SZIGLIGETI, 1952., 377. old.

⁹⁹ uo.378. old.

proletárdiktatúra elvéből kiindulva nem ismert semmilyen, a hatalmi ágak között intézményesen kiépülő hatalommegosztást.¹⁰⁰ A korabeli jogászi vélekedés a családjogi perek esetében ezért emelhetette ki – a perrendtartás legitím értelmezéséhez igazodva – a bíróság objektív igazságra való törekvésének, a tényállás felderítésének kötelezettségét, s ezért támogatta minden erővel az officialitás (a hivatalból való bizonyítás és ténymegállapítás) érvényesülését.¹⁰¹ Amennyiben a bíróság nem bontja fel a felek házasságát, akkor maga az eljárás az, amelynek segítségével (mondhatnánk tortúrájával) a feleket “betörik” a kor családi és házassági életviszonyai közé. Így értékelődött fel a bírósági eljárások társadalom felé közvetített – közvetíteni kívánt – üzenete, amely a feleknek és a per résztvevőinek reprezentatív módon tette egyértelművé a korszak uralmi rendjét.

A bíróságok a családjogi perekben a politika üzenetét közvetítettek

A mai polgári eljárásjog tudomány művelői számára egyértelmű, a polgári perek mindennapjai, a tárgyalótermek történései nemcsak -- vagy nem kizárólag --, a felekre, a bíróra, vagy a per egyéb résztvevőire tartoznak. A peres eljárás a jogrendszer egészére gyakorolt közvetett (vagy közvetlen) hatásán kívül más, nem kevésbé lényegtelen társadalmi funkciókat hordoz. A jelenkor egyik kiemelkedő eljárásjogásza – A. J. Jolowicz – szerint a polgári eljárások amellet, hogy magának a jognak a társadalmi hatékonyságát demonstrálják, felkínálják a lehetőséget a jog bírói értelmezése, korrekciója, fejlesztése, s nem utolsó sorban lehetővé teszik a jog jövőbeni alkalmazását. Mindezek a funkciók biztosítják a társadalmi konfliktusok megoldásának civilizációját, a véletlenszerű, ötleteken nyugvó jogalkalmazás negligálását.¹⁰²

A polgári eljárásjog tudománya tehát nagy jelentőséget tulajdonít a polgári perek és peres eljárások társadalmi funkciójának. A perek társadalmi értelmezése, a perekből – mint kommunikációs rendszer felől -- a társadalom irányába küldött üzenet dekódolása, értelmezése része a peres eljárások társadalmi relevanciájának. Az értelmezés és értelmezhetőség azonban minden történeti korban “korfüggő”, így hűen képviseli annak a

¹⁰⁰ E témára lásd Sári Jánosnak a hatalommegosztásról szóló könyvét, illetve Pokol Béla munkáját. SÁRI, 1995., POKOL, 2004.

¹⁰¹ A családjogi perekről Szigligeti Viktor így írt: *“Ezekben a perekben is alkalmazni kell azokat az eljárásjogi rendelkezéseket, amelyek a házasság fenntartása érdekében, a bíróságot tények és bizonyítékok hivatalból figyelembevételére kötelezik...”* SZIGLIGETI, 1952. 382. old.)

¹⁰² JOLOWICZ, 2000.71. ill. 77. old. lásd még KENGYEL, 1990.

társadalmi berendezkedésnek érték és élményvilágát, amely a perek (szürke) hétköznapijait körülveszi.

Az ötvenes évek nagyszámú családjogi pereit, ezen belül a jelentős számban indított bontóperek alkalmasnak mutatkoztak az államhatalom üzenetének közvetítésére. A korszak egyik – ma már hírhedt – tanácselnöke a következőképpen fogalmazta meg ennek lényegét:

*“Arra kell törekednie a bíróságnak, hogy a tárgyalóteremben érezhető legyen annak a drámai feszültségnek a légköre, amelyet az osztályharcnak a tárgyalóteremben lefolytatott szakasza a jelenlevőknek érzés és gondolatvilágában kifejt. ... A bíróságnak gondolni kell arra, hogy az emberek legnagyobb részben életükben csupán egy – két alkalommal jönnek el a bíróságra és az itteni élmények számukra maradandóak lesznek. A bírói tárgyalás nevelő hatása a gyakorlatban is észlelhető, közvetlenül is.”*¹⁰³

A kor családjogi pereiben ítélező bírák legitim módon -- és a párt politikája által támogatva -- nyíltan felvállalták a nevelést, a hozzájuk forduló peres felek magánéletének politikai szempontú átformálását. A családjogi perek e tekintetben sem különböztek a korszak peres gyakorlatától, ezzel eleget tettek a politikai hatalomnak a bíróságokkal szemben támasztott elvárásainak.

Erőpróba a hatalom és társadalom között: a “közös megegyezéses” bontóper.

Könyvünk korábban megidézett hézagosságot statisztikai egyetlen tény bizonyítottak, a családjogi perek, különös tekintettel a bontóperek, jelentős ügyszámot képviseltek a kor peres ügyei között. A házassági bontóper, nem véletlenül lett a polgári per modellje. Mai értelemben vett polgári per – mint láttuk -- nem igen indult, s ennek számos oka volt. Hiányzott a vagyoni érdekvédelmi igény, hiszen ezekben az években egy jórészt vagyontalan társadalomról beszélhetünk.¹⁰⁴ Más jogi konfliktusok nem tartoztak a Perrendtartás által szabályozott ún. rendes bírói útra.

Miközben sem a hatályba lépett Családjogi törvény, sem a különböző novellái egészen a hetvenes évekig nem tartalmaztak szabályokat a közös megegyezéses bontó

¹⁰³ Olti Vilmos tanácselnök szavai a budapesti megyei bíróság 1952. szeptember hó 27. én tartott bírói értekezletén. Forrás: MOL M- KS – 276. f. 56. cs. 13. öe. 90 – 103. old.

Jegyzőkönyv a budapesti megyei bíróságnak 1952. év szeptember 27. napján tartott értekezletéről.

¹⁰⁴ Az ötvenes évek fogyasztási statisztikai adatait közli ROMSICS, 2000. 354 – 357. old.

eljárásra¹⁰⁵, az Igazságügyminisztérium 1951 őszén készült javaslata (az ŐS.-PP.-I.) külön fejezetet szánt erre “A házasság felbontása megegyezés alapján” címmel. E fejezetben a kérelem előadásának módjától kezdve a tárgyalás menetére, a bírói feladatokra és az egyezés tartalmára nézve egyaránt találunk szabályokat.

A házasságnak a házastársak kölcsönös megegyezésén alapuló felbontását közös kérvénnyel kellett (volna) kérni, s a megegyezést e kérvénybe kellett (volna) belefoglalni. Amennyiben a kérvény és a kérvénybe foglalt megegyezés megfelelt a törvényes kellékeknek, a bíróság a házastársak meghallgatására tárgyalást tűzött (volna) ki, és e tárgyalásra őket a személyes megjelenés kötelezettségével idézte (volna). Amennyiben a házastársak a tárgyaláson személyesen nem jelennek meg, a bíróság a kérelmet elutasítja.

A tárgyalás menetére nézve a következő elképzelést tartalmazta az ŐS.-PP.-I.: A tárgyaláson a közös kérvényt fel kell olvasni, majd kérdéseket kell a házastársakhoz intézni. E kérdés arra irányul, hogy a bíróság tisztán lássa, a házaspár a kérvénybe foglalt elhatározásukat alaposan megfontolták-e, és fenntartják-e megegyezésüket?

Amennyiben a házastársak egybehangzóan kijelentik, hogy elhatározásuk alapos és megegyezésüket fenntartják, illetőleg amennyiben a megegyezésüket a közös kiskorú gyermek elhelyezése és tartása, vagy a házastárs tartása, vagy valamely egyéb vagyoni jogi kérdés tekintetében változtatják meg, a bíróság a tárgyalást legalább harminc, de legfeljebb hatvan napra elhalasztja.

A bíróságnak abban az esetben, amennyiben a házastársaknak közös kiskorú gyermeke van, el kell rendelnie – a tárgyalás elhalasztásával egyidejűleg – a rokonok meghallgatását, és a célszerűnek mutató egyéb bizonyítást is, abból a célból, hogy megvizsgálja, vajon a megegyezés nem ellentétes-e a kiskorú gyermek érdekeivel.

A bíróság tehát folytatólagos tárgyalást tart. A folytatólagos tárgyaláson meg kell ismételnie az első tárgyalás valamennyi percselekményét, és ha a házastársak ezúttal is a korábbi nyilatkozatok tartalmával azonosan nyilatkoznak, a bíróság felbontja a felek házasságát. Vizsgálnia kell a bíróságnak azt is, hogy a házasság felbontása, a gyerekelhelyezésre, a tartásra vonatkozó megegyezés nem ellentétes a kiskorú gyermek érdekeivel. A házasság felbontása ugyanis csak ebben az esetben történhetett (volna) meg. Abban az esetben, ha a házasság felbontása nem áll ellentétben a közös kiskorú

¹⁰⁵ A szabályozás történetére vonatkozóan Molnár Judit tanulmányát ajánljuk. MOLNÁR, 2005.

gyermek érdekeivel, de a megegyezés további része (tartás, elhelyezés) a gyerek érdekével ellentétes, a bíróságnak fel kellett (volna) hívnia a feleket a megegyezés megváltoztatására. Csak akkor lehetett volna elutasítani a bontásra irányuló kérelmet, ha a felek felhívása eredménytelen (lett volna.)

A hatályba lépett Perrendtartás számos rendelkezése, ellentétben az eredeti javaslattal -- felidézve az olvasó előtt a már bemutatott dogmatikai kapcsolódást -- a családjogi törvény szabályaihoz igazodott. A mélyebb vizsgálódás kimutatja, bár a két törvény rendelkezései néhol hézagosan illeszkedtek egymáshoz (pl. az előkészítő eljárást lezáró végzés elleni fellebbezés halasztó hatályának megoldatlan kérdése), ám a koherencia elve azért érvényesülni tudott. Ide tartozik a -- népszerű nevén -- közös megegyezéssel bontó eljárás.

Bemutattuk, a bontóperekben érvényesített feldúltsági elvvel valójában a (majdnem) korlátlan bírói hatalom kapott zöld utat. A közös megegyezéssel bontó eljárás minden kétséget kizáróan e hatalom korlátozása, mivel a felek rendelkezési elvén nyugodott. Ráadásul akkor, amikor e rendelkezési elv lehető legnagyobb mértékű visszaszorítása számított aktuális célkitűzésnek. Nem csoda, hogy a felek megegyezésén alapuló peres eljárása maga lett a politikai hatalom és a társadalom közötti konfliktus élő szimbóluma.

A bontóper – fogalmazhatunk így -- a kor politikai ideológiájában központi helyre emelt házasság – és család – intézményének bírói negligálása. A kommunista ideológia különösen magasra értékelte a házasság és a család klasszikus intézményét, hiszen a tradicionális családmodell¹⁰⁶ meghirdetése számos szociális konfliktus le/elfedését tette lehetővé. Ám abban a korban, amikor a nők munkába állásával átértékelődött a nemek közötti munkamegosztás rendje, a társadalmi mobilitás megnyílásával egyik napról a másikra szétbomlott a nagycsalád hagyományos intézménye, a valóság és az ideológiai prioritás ütközése elkerülhetetlen volt. Kérdéssé vált a család és a házasság abszolút értéke akkor, amikor emberek milliói kelték útra munkát keresve a szocialista iparban, feleségüket, családjukat, gyerekeiket hátrahagyva, vagy házasságok bomlottak fel egyik napról a másikra a házastárs hosszú évekre kiszabott börtönbüntetése miatt. Egy 1956-ban fogalmazott Igazságügyi Minisztériumi jelentés nem kevés realitásérzékről tett tanúbizonyságot, amikor – többek között -- ezt írta:

“... a nők társadalmi helyzetének megváltozása mellett a házasságok válságba jutását leggyakrabban a rendkívül súlyos lakásviszonyok idézik elő. Számos esetben az vezet a házastársak közötti egyetértés megromlására, hogy nem kapván megfelelő lakást, egyik vagy másik házastárs szüleinél laknak a fiatalok. Ez igen sokszor súlyos nézeteltérésekre, gyakori veszekedésekre, nem egyszer tettlegességekre is vezet. .. A súlyos lakásviszonyoknak egyik gyakran előforduló megnyilvánulása az is, hogy az egyik házastárs – rendszerint a férj – a lakóhelyétől távol vállal munkát, s mivel munkahelyén nem tud megfelelő lakást kapni, felesége és gyermeke is addigi lakóhelyükön marad. Ennek sok esetben az a következménye, hogy a távol dolgozó és eleinte hetenként, kéthetenként családjához haza utazó férj egy idő múlva egyre ritkábban látogat csak haza, egyre kevesebb pénzt ad családjára részére, mert munkahelyén ismeretséget köt, italozni kezd, nőkkal létesít viszonyt, esetleg háztartásra is lép nőismerősével. .. De az nem egyszer előfordul, hogy férje távollétében a feleség kezd kapcsolatot más férfival, és megsérti a házastársi hűséget.”¹⁰⁷

A bíróság a közös megegyezésre alapított bontó eljárásban sem mellőzhette a feldúltság tényének vizsgálatát. Ennek ellenére e perek száma a bontópereken belül jelentősen megnőtt, mivel a Csjt. hatályba lépése után – ahogy a statisztika fogalmazott – “az esetek túlnyomó nagy többségében”¹⁰⁸ – közös megegyezésre alapított bontókeresettel fordultak a felek a bírósághoz. A felek számára egyszerűbb utat kínált ez az eljárás, ugyanakkor a bíróságok a gyakorlatban nem nagyon faggatóztak a házasság megromlásához vezető okokról, így a magánélet intimitása – amit a vizsgált korban a politikai és jogi berendezkedés egyébként keményen támadott – legalább a bírói eljárásban biztosított volt. Mivel a felek az esetek nagy részében lemondtak a fellebbezési jogukról, az ítélet azonnal jogerőre emelkedett – és elhárult a másodfokú felülvizsgálat (újabb kontroll a magánélet felett) veszélye. Megfordítva: az ilyen ítéletek korrekciójára, és ezzel együtt “az egységes ítélkezési gyakorlat kialakítására” (megyei bírósági hatáskörbe tartozott a bontás kimondása) a Legfelsőbb Bíróságnak nem volt lehetősége, vagy csak eljárásjogi kiskapukon keresztül. A politikai szándék direkt módon nem érvényesülhetett, az “alsóbb bíróságok” eljárási gyakorlata lehetővé tette a felek rendelkezési jogának és autonómiájának tiszteletben tartását. Nem véletlen, már a

¹⁰⁶ Vö. CSEH-SZOMBATTHY LÁSZLÓ, 1985.

¹⁰⁷ MOL XIX – E – 1 – u – 4 / b 14. öe. 1956. 3. – 4. old.

¹⁰⁸ uo. 6. old. A szociológus majdnem szó szerint ugyanezt írja: CSEH – SZOMBATTHY LÁSZLÓ, 1979. 329. old. A korszak gazdasági adatait lásd: PETŐ – SZAKÁCS, 1985. 226. és következő oldalak.

családjogi törvény megalkotásakor “értetlenkedés” fogadta az egyező akaratnyilvánításra alapozott bontókereset szabályait.

A törvény hatályba lépése után gyorsan kialakult az a bírói gyakorlat, amikor a bírák a közös megegyezéssel bontókereset esetében az előkészítő eljárást, és magát a “fő eljárást” is formálisan intézték el, nem igazán éltek törvényes felhatalmazásukkal, nem vizsgálták a házasság feldúltságát. Más szóval a bírói kar – akaratlanul – nem asszisztált a jogpolitikai célok megvalósításához, s ezzel fellazította a magánélet kontrolljára szerveződött joggyakorlatot. Nem csoda, ha a Legfelsőbb Bíróság – karöltve az Igazságügyi Minisztériummal -- ezt hamarosan szóvá tette:

“Korábbi jogszabályaink szerint abszoludt bontó ok volt a felek bontásra irányuló közös kérelme is. A megyei bíróságoknál a Csjt. hatályba lépése után éppen a felek megegyezése alapján kért bontásokkal kapcsolatban volt a legtöbb hiba. Éppen ezért fontos volt, hogy a Legfelsőbb Bíróság a megegyezés jelentősége kérdésében irányítást adjon. Erre módot adott az, hogy néhány esetben ügyészi fellebbezés folytán vagy a felek részéről a külön-illeték miatt beadott fellebbezés következtében elébe kerültek ilyen ügyek is. A Legfelsőbb Bíróság tanácsai a kérdésben teljesen egyöntetűen foglaltak állást, amennyiben a felek megegyezését önmagában nem fogadták el a bontás alapjául. ... Egyik határozatában arra is rámutatott a Legfelsőbb Bíróság, hogy a bontás alapjául szolgáló tényeket <<akkor is bizonyítani kell, ha az ellenfél azokat beismeri. E nélkül lehető váltnék a házasságnak közös megegyezéssel való felbontása olyképen, hogy az egyik fél által előadott tényeket a másik fél beismeri. Ily módon kijátszható lenne a Csjt. 18. §. ának az a szabálya, hogy a házasságot csak akkor lehet felbontani, ha van olyan komoly és alapos ok, amely a házasság felbontását indokolttá teszi>>¹⁰⁹

A probléma tárgyalásakor visszautalunk arra az eljárásjogi kérdésre, miképpen válhatott az első fokon jogerősen befejezett ügy a Legfelsőbb Bíróság ítélkezési gyakorlatának – s ezzel a korrekciós lehetőséget érvényesítő – részévé? Két fellebbviteli csatornára -- mint lehetőségre -- utalunk: az egyfelől az ügyészségre, másfelől a fellebbezés sajátos (Pp.) szabályaira.

Az ügyész a bontóperben nemcsak az általános felhatalmazás alapján, hanem az e pertípusra meghatározott speciális felhatalmazás alapján is eljárhatott, így pl. fellebbezési

joggal rendelkezett. A kortársak nem tudtak mit kezdeni az ügyész speciális felhatalmazásával¹¹⁰ azonban az idézett állásfoglalás rávilágít ennek értelmére. Amennyiben a felek éltek rendelkezési jogukkal, és megakadályozták a hatalmi – uralmi szervezeti rendszer részét képező bíróságokat magánéletük befolyásolásában, még mindig ott volt az ügyészség, aki a törvényes felhatalmazási jogával élve eljuttathatta az ügyet a magasabb bírói fórumra.

A másik csatorna egy speciális intézmény lehetőség, az un. külön illeték kiszabása köré szerveződött. A bíróság a perrendtartás alapján a házassági bontóperekben a felekre un. külön illetéket szabhatott ki, ami erőteljesen büntető célzatú vagyoni hátrány volt. A Legfelsőbb Bíróság szerint a külön illeték azt a felet terheli, aki a házasság felbontásához vezető és felróható magatartást tanúsította, vagy aki a társadalmi együttélés szabályait súlyosan megsértette. Az illetéket a bontó eljárás jogi jellegére tekintet nélkül ki lehetett szabni, és erkölcsi – nevelő célzattal szintén alkalmazni lehetett – akár mindkét félnél. Amennyiben a külön illeték miatt fellebbezésre került sor, a Legfelsőbb Bíróság nemcsak a külön illeték kérdésében vizsgálta felül az elsőfokú ítéletet, hanem teljes terjedelmében.

A teljes terjedelmű felülvizsgálatot a szó szerinti dogmatika nem tette lehetővé, mert a Pp. 253. §./1/ első mondata szerint: *“A másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét csak a fellebbezési kérelem és ellenkérelem korlátai között /247. §/ változtathatja meg.”* A törvény így folytatódott: *“... e korlátok között azonban a perben érvényesített jog illetőleg az azzal szemben felhozott védekezés alapjául szolgáló olyan kérdésekben is határozhat, amelyekben az elsőfokú bíróság nem tárgyalta illetőleg nem határozott.”*

A kibúvás – a teljes felülvizsgálat lehetősége -- a második mondat utolsó fordulatából adódott. A másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság eljárást egyszerűen úgy értelmezte, hogy ott nem történt meg a bontáshoz vezető körülmények vonatkozásában a “tárgyalás” illetve az okok felől – amire a jog kötelezte volna – az első fokú bíróság nem határozott. Mindezért jogszerűen kerülhetett sor a per főtárgyát nem érintő fellebbezés esetében a jogerős ítélet rendelkezéseinek teljes terjedelmű felülvizsgálatára és – szükségképpen – hatályon kívül helyezésére.

¹⁰⁹ A Családjogi törvény alapján kialakult bírói gyakorlat. IM Polgári Jogi Osztály, 1954 február MOL M – KS – 276 f. 96.cs. 21. öe. 44 / b.

¹¹⁰ Így pl. Bacsó Jenő. BACSÓ, 1952.

Könyvünk hátralévő fejezeteiben bemutatjuk a családjogi perek szabályainak leépítését, valamint azt az erős politikai -- és bírói -- ellenállást, ami a szabályok "liberalizálását" kísérte. Az 1956 - 1957 -es módosítások egyik nagyhorderejű vitája éppen e szabályokhoz kötődött.

V. FEJEZET. TERÜLETI BÍRÁSKODÁS ÉS TÖRVÉNYKEZÉSI JOG

V. 1. A szovjet mintakövetés új hulláma.

Napjainkban az 1953 –as évre, elsősorban a júliusi “Kormányprogram” meghirdetése és Nagy Imre reformokat ígérő fellépése miatt, úgy gondolunk, mint az újrakezdés, a megújult lehetőségek évére.¹¹¹ Nehéz elképzelnünk, hogy ez az esztendő néhány területen a visszalépések éve volt, az igazságszolgáltatási szervezet történetének pedig egyik mélypontja.¹¹² Határozott kijelentésünk oka viszonylag egyszerűen megmagyarázható: 1953-ban vezették be a Szovjetunióból importált, és máig egyedülálló bírói szervezeti rendszert, amit – egy fordítási hibának köszönhetően – magyar nyelven területi bírászkodásnak¹¹³ nevezték el. A területi bírászkodás – amennyiben maradéktalanul kialakul -- végkép megsemmisítette volna – a bíróságok 1953.-ban még nyomokban megmaradt professzionalizmusát.

A bírósági szervezeti átalakítása -- az első ránézésre -- szorosan kapcsolódott Nagy Imre kormányzatának reformtörekvéseihez. 1953. Szeptember 23. –án az MDP Központi Vezetősége – hűen a reformista irányvonalhoz -- határozatot hozott “A bírói szervezet fejlesztése és az igazságügyi jogalkotás feladatairól”.¹¹⁴ Az előterjesztést az új Igazságügyminiszter Erdei Ferenc és a KV Adminisztratív Osztályának vezetője Keleti Ferenc jegyezték. A határozattervezet – amit a KV változtatás nélkül fogadott el

¹¹¹ A történeti elemzések mára már felismerték az 1953. év ellentmondásos jellegét. Az olvasó figyelmébe ajánljuk a *Historia* folyóirat 2004. évi 1. számában megjelent írásokat, illetve a 2003. június 27. –én Budapesten tartott “Nagy Imre első kormánya” c. konferencia előadásait. *Mozgó Világ* 2003. / 8. sz. Történeti munkák közül Rainer M. János könyvére (RAINER.M. 2002.) illetőleg Méray Tibor nagy hatású esszéjére (MÉRAY, 1989) hívjuk fel a figyelmet. Az első Nagy Imre kormányt sajátos viszony fűzte a szovjet vezetéshez. “A szovjet vezetés lényegében utasítást adott, hogy a magyarok készítsék el a hibák kijavítására szolgáló intézkedések írásos tervét, és állítsák össze a tervezett személyi változásokat. A két dokumentumot a delegáció Moszkvában el is készítette. Ezekbe Nagy Imre kezdeményezésére bekerült a kuláklista megszüntetése és a termelőszövetkezetekből való kilépés lehetősége is.”—írta Rainer M. János a magyar pártvezetés 1953. júniusi látogatásáról. RAINER, 2002. 51 – 52. old. Mivel Nagy Imre Moszkva kezdeményezésre lett a kormány első embere ezért a kormányzat szovjetellenességét feltételezni történelmietlen megközelítés. Visszavetítése a későbbi évek eseményeinek. Az MDP KV június 28.-i határozatát közli: ROMSICS, 2000, 69. old.

¹¹² Kengyel Miklós figyelt fel arra, hogy a Polgári Perrendtartás 1954. évi novellája “az etatista törekvésen túlmenően azt a szándékot is kifejezte, hogy a magyar polgári perrendtartás még jobban hasonlítson (kiemelés az eredetiben – Gy.T.) a mintaadó szovjet törvénykönyvre.” (KENGYEL, 2003. 285. old.) Gáspárdy László erről a jogszabályról írva azt emeli ki, hogy az államhatalom központosítása és az etatista szemlélet munkált a háttérben. (GÁSPÁRDY, 2000. 15. old.)

¹¹³ Az orosz eredetiben a népbíróság az “ucasztz” –nak nevezett körzetek bírósága volt, a területi bíróság a “rajon” – az államigazgatási egységekkel azonos – bíróság. A magyarországi átvétel során az ucsasztok bíróságát a rajonnak megfelelő bíróságot jelölő kifejezéssel fordította le, azonban ilyen rendszer a Szovjetunióban nem működött. Fel kell ugyanakkor figyelni arra, hogy a szó szerinti fordítás --- népbíróság – a magyar (jogi) nyelvben eleve mást jelentett, és ebben az értelemben “foglalt” volt.

¹¹⁴ MOL M- KS – 276.f.53.cs. 139. öe. 63. – 74. old.

megállapította, a szocialista törvényesség nem kielégítő, az Alkotmány rendelkezései nem érvényesülnek, illetve a jogszabályalkotás korszerűtlen, elavult.¹¹⁵ Másfelől a feladatok rögzítése során, a kiutak keresésénél egyértelműen leszögezte: a szovjet bírósági rendszert teljes egészében át kell venni. E feladat az új bírói törvényre várt. Az új bírósági rendszer megteremtése során – írta elő a határozat -- *“... a bírói eljárásban meg kell valósítani a területi bíráskodás rendszerét oly módon, hogy minden bíró meghatározott terület ügyében bíráskodjék, és területe összes büntető és polgári ügyében járjon el. Ezért az ítélő bírák területi beosztását, mind Budapesten, mind vidéken 1953 év végéig teljes mértékben végre kell hajtani.”*¹¹⁶

A KV határozatát követte az Igazságügyminiszter 10/ 1953. sz. utasítása, amely a átalakulás konkrét programját tartalmazta. A Minisztérium kibocsátott egy tájékoztató jellegű brossurát is, ebben a bírósági vezetők megtalálhatták az átalakítás technikai, szervezeti részleteit. A technikai – szervezeti szintre leszállított átalakítási program elfeledkezett egy lényeges kérdéstről: mennyiben, és miképpen egyeztethető össze a szovjet és a magyar bírósági szervezeti rendszer, illetve milyen eljárásjogi konzekvenciái vannak a szovjetesítés új hullámának.

A korabeli politika számára a Szovjetunió társadalmi, gazdasági és politikai intézményeinek átvétele szinte “természetes” volt, hiszen az országot a szovjet minta követésére ösztönözte a sztálinizmus ideológiája mellett a birodalomhoz tartozás kényszere. Az igazságszolgáltatás, a jog rendszerének intézményei sem voltak kivételek ez alól a szabály alól, igaz az intézmények átszabott működésébe számos, a magyar jogi hagyományokat továbbéltető elem épült be.¹¹⁷ A bírói szervezetben a szovjet minta totális átvételére korábban nem került sor, az ötvenes évek elejének változásai inkább az ország tradicionális igazságszolgáltatási rendszerének romjaira épültek rá – hatékony ideológiai iránymutatással --, semmint egy új, ismeretlen, a hagyományoktól gyökeresen eltérő szervezet meghonosítását erőltették volna. Feri Sándor – a kommunista igazságügyi politika egyik korefeusa (A Legfelsőbb Bíróság párttitkára) -- 1951.-ben leszögezte: *“A bírósági szervezeteket egybe kell tehát hangolni az államigazgatási szerveknek, a tanácsoknak működési területeivel. Minden járásnak és minden megyének*

¹¹⁵ Ezen túlmenően kiállt a bírák függetlensége mellett, és a bírói ítéletekre vonatkozó adminisztratív utasítások befejezését sürgeti. Az Igazságügyi Minisztérium feladatát egy – mai szóval – szolgáltató állami szervként képzelte el, kizárva a bíróságok életébe történő államigazgatási beavatkozást.

¹¹⁶ Uo. 65. old.

megvan, illetőleg meglesz a maga megyei bírósága”¹¹⁸ Felhívjuk az olvasó figyelmét, a “szocialista” eljárásjogok a bíróságok hatáskörének és illetékességének szabályozásánál ezt az elvet tekintették követendőnek, így a magyar bíróságok soha sem szakítottak a polgári és a büntető ügyek bírósági szervezeten belüli elkülönítésének (ügyszak) rendszerével.

A területi bíraskodás bevezetésével azonban a jogpolitika végleg szakítani akart e hagyományokkal, a szovjet mintára kiépülő bíraskodási rendszernek ugyanis még intézményi előképe sem található a magyar jogtörténetben. Azok a tudósítások, amelyek a szovjet bírósági szervezeti rendszerről korábban születtek, egyfelől említést sem tettek a népbírósági rendszer egységes ítélkezési gyakorlatáról¹¹⁹, vagy olyan elveket emeltek ki, amelyek alapján az olvasóban egy demokratikus igazságszolgáltatás képe tárult fel.¹²⁰ Ma már tudjuk, a mintaátvételt befolyásoló társadalmi körülmények feltáratlansága még az adaptációt elhatározó politikai akarat töretlen érvényesülése mellett is zavart okozott. Látni fogjuk, hogy 1955-ben a területi bíraskodás szovjet intézményének magyarországi előzményeinek hiányára, a két rendszer eltérő sajátosságaira panaszkodik majd hivatalos Szovjetunióbeli látogatásán a magyar Igazságügyminiszter – Erdei Ferenc -- akkor, amikor a szovjet elvtársaknak meg akarta magyarázni a kísérlet kudarcát.¹²¹

A kudarc bevallásához hosszú út vezetett, így például – némi képzavarral élve -- több hivatalos tanulmányút a Szovjetunióban. A területi bíraskodás átvételével összefüggő első említésre méltó, és jól dokumentált látogatásra 1951. július 11. és 1951. augusztus 5. között került sor, amikor egy magas szintű igazságügyi delegáció tanulmányozta a szovjet igazságszolgáltatás rendszerét. A delegáció tagjai voltak Décsi Gyula, az Igazságügyminiszter első helyettese, Szabó Imre az IM Elvi Főosztályának, és Bozóki István a szolnoki államügyészség vezetői. A látogatás 109 oldalas jelentése fennmaradt¹²², ebből egyértelműen kiderül: a hivatalos út célja a szovjet igazságügyi szervezet minél teljesebb adaptációjának előkészítése. A delegáció bíróságokat, ügyészséget, az Orosz Köztársaság és a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságát látogatta meg,

¹¹⁷A témára vonatkozóan lásd Gáspárdy László, Kengyel Miklós, Fleck Zoltán munkáit, valamint a szerző korábbi elemzéseit.

¹¹⁸ FERI, 1951.

¹¹⁹ Névai László könyvében “elhallgatja” a népbíróságok számos – később átvehetetlennek bizonyult – sajátosságát. Vö. NÉVAI, 1949.

¹²⁰ KOVÁCS, 1946.

¹²¹ Az útról készült beszámoló jelzete: MOL M-KS-276.f.96. cs. 34. öe. (96.old.)

¹²² Jelentés az igazságügyi delegáció Szovjetunióban tett látogatásáról. MOL M-KS-276.f.96 cs. 3. öe. Továbbiakban: Jelentés.

és eljutott egy javító – nevelő büntetőkolóniához. Magas szintű politikai találkozásokra került sor, de a vizitált szervezetek irányítói mellett találkoztak a Szovjet Tudományos Akadémia jogtudományi intézetének vezetőivel. A delegáció jelentése részletesen leírja a szovjet bírósági szervezetet, ezen belül azt a szintet, amelynek átvételére 1953.-ban került sor.¹²³

A Szovjetúnióban az alapfokú bíróság a népbíróság, amelyet a polgárok (sic!) közvetlenül választanak – írta a jelentés. A területi bíróság ennek a másodfokú szerve, azonban a területi bíróság és a népbíróság szervezési elvei gyökeresen eltérnek egymástól, így nehéz másodfokú (felettes) szervezetről beszélni.

A népbírósági szervezeti rendszer nem követi a területi államigazgatási rendszert, egy – egy államigazgatási kerületet több népbírósági körzetre osztottak fel. A területi bíróság viszont az államigazgatási beosztáshoz igazodott, s ettől a szinttől felfelé már a bírósági szervezeti rendszer és az államigazgatási tagolódás egymásra épült.

Az államigazgatási kerületek tehát több népbírósági körzetről álltak, minden egyes népbírósági körzet megválasztotta a maga népbíróját – egyet – egyet – valamint 50 – 75 népi ülnököt. A kerület által rendelkezésre bocsátott népbírósági központi épületben több népbíró működött, kiszolgáló apparátusukkal együtt.¹²⁴ A népbírói körzetek határait az igazságügyminiszter határozta meg úgy, hogy a körzet “igazságügyi tennivalóit” egy – egy népbíró el tudja látni. A lakosság száma, az ügyfélforgalom, a terület ipari, mezőgazdasági jellege döntötte el a népbírói kerület határait.

A Népbíróságnak nincs elnöke, csak a területnek van népbírója, akit választottak. *“Mindenki a maga népbíróját választja”* – írta a jelentés. A választókerületek függetlenek a szovjet-választások választási körzeteitől, így a népbírósági beosztás azonos a népbíróságok választási területeivel. A népbírák száma Moszkvában pl. úgy alakult, hogy 25 kerületben 227 népbíró ítélkezett, 17.000 népi ülnök asszisztenciája mellett.

¹²³ A delegáció korrekt ismertetést végzett, információit a mai tudományos szakirodalom megerősíti. A bíróságokról szóló korabeli jogszabályt Névai László jelentett meg 1949-es könyvében, amelyben publikálta a Szovjetúnió Bírói Szervezeti Törvényét. E törvény II. Része rendelkezett a Népbíróságokról.

¹²⁴ A beszámoló szerint egy-egy népbíróhoz tartozik az 50 – 75 ülnök, 1 jegyzőkönyvvezető, 1 ügyintéző titkár, 1 bírósági végrehajtó, 1 futár, és a segédszemélyzet. Megengedett, hogy több népbírónak legyen közös gépirója, vagy irattárosa, azonban az ülnökök és a kiszolgáló személyzet többi tagja nem osztható be a közös csoportba.

A népbíró nem szakosodott ügyszakokra, polgári és büntető ügyekben egyaránt ítélkezett.¹²⁵ Tipikus büntető ügyei között megtaláljuk a tartásdíj nem fizetésének büntetést, a huligánkodást, testi sértést, áruházi lopást. Polgári ügyekben a lakáshasználati, a tartásdíjra vonatkozó és a munkaügyi viták, továbbá a vállalatok és a magánfelek közötti vagyoni viták tartoztak a népbíró elé. A tárgyalásokat az eljárás kezdetétől számított 10 – 15 napon belül lezárták, az ügyet 3 nap alatt felterjesztették fellebbezésre.

A bírósági ülnökök 10 napig folyamatosan dolgoztak a népbíró mellett. Előre meghatározott, három hónapos terv alapján kerültek beosztásra, s munkájuk az ítélkezés mellett kiterjedt a gyakorlat értékelésére, az ügyek elemzésére. Az igazságügyi minisztérium külön könyvet adott ki az ülnökök tájékoztatására, a velük való kapcsolattartásnak azonban voltak – látni fogjuk – más – nem pusztán agitatív -- módjai, formái.

A népbírák fogadóórákon álltak a lakosok szolgálatára, a népbíró maga fogadta a választókerületének ügyfeleit. Mivel a tárgyalási norma ismeretlen fogalom volt, a büntető és a polgári ügyek elintézésének sorrendjét, ütemét a népbíró maga döntötte el, belátása szerint. A félfogadás – fogalmaz a jelentés – nem hasonlítható a magyarországi panasznapokra. *“Közvetlen, bizalmon alapuló beszélgetés, tanácsadás”*¹²⁶ A félfogadás az ügyek előkészítését jelentette, de lehetőség nyílt arra, hogy a népbíró *“kiszűrjön”* (visszautasítsa elintézését) bizonyos ügyeket. A bíró meghallgatta a felet, behívta esetleg a másik felet, egyezséget kísérelt meg, tájékoztatta a feleket arról, hogy milyen iratok kellenek az ügy elintézéséhez, átvette a keresetet, és közölte a tárgyalás időpontját. Igazságügyi ügyintéző tehát – aki az ítéletet *“kézzel írja, s az nem túl terjedelmes.”*¹²⁷

A szovjet alkotmány szerint jogi képzettség nélküli személy is lehetett népbíró. Ezért legtöbbször *“menet közben”* történt kiképzésük. (Ez a jelentés szóhasználata – Gy.T.) Pontos adatok hiányában csak becsülhető a végzettségük, így pl. a moszkvai népbíróság 13 bírója közül 8 végzett főiskolát, 5 jogi iskolát.¹²⁸

¹²⁵ A népbíróságok hatáskörét a Névai László könyvében publikált törvény 21. §.-a sorolja fel. NÉVAI, 1949.

¹²⁶ Jelentés 6. old.

¹²⁷ uo. 11. old.

¹²⁸ A szovjet jogi képzés ebben az időszakban egyedülálló képzési szerkezetet követett. A tanfolyam jellegű képzések és bentlakásos továbbképzések rendszere mellett a *“rendes”* jogi oktatás három szinten folyt. Az első szint a középfokú jogi oktatás volt, a köztársaságok igazságügyi minisztériuma által fenntartott jogi iskolák rendszere. Itt képezték ki -- 7 év általános iskola után -- 4 év alatt a népbírákat, az ügyészeket és ügyészi segítőket,

A népbíró havonta kétszer – háromszor beszámolt választóinak. E beszámolóra vagy egy - egy vállalatnál -- üzemnél került sor, vagy egy – egy házban, lakógyűlésen. A népbírót meghívták a kerületi szovjet üléseire, itt jogában állt valamely napirendi pont kapcsán értékelni a területének vállalati, szervezeti vagy személyi ügyfeleit.¹²⁹ Ő maga is a végrehajtó bizottsághoz fordulhatott, ellenőrzést és intézkedést kezdeményezhetett. Számos népbíró tagja volt a szovjetnek, és ha volt megfelelő számú párttag a közös bírósági épületben, akkor a helyi pártalapszervezetnek. A bírák a közalkalmazotti szakszervezet tagjai voltak.

A kép idilli, bár a szervezeti integrációra utaló mondatok jelzik, a népbíró a hatalmi szervezet része, szó sincsen az európai igazságszolgáltatást vezérlő hatalommegosztás, és bírói függetlenség érvényesüléséről. A hatalmi rendszerbe történő integrálódásuk markánsan kirajzolódott a területi bíraskodás (tehát az államigazgatási egységre /rayon/ épülő) és az ügyészség munkájának leírásából.

A területi bíróság a népbíróhoz tartozó ügyeket – a felek kérelmére, vagy a fellebbezés folytán hatályon kívül helyezett népbírósági ítéletet követő új eljárásban – magához vonhatta. A népbíró ítélete elleni fellebbezés mindig ugyanahhoz a tanácshoz került, azaz minden népbírónak megvolt a maga másodfokú tanácsa, de ez a tanács intézte a népbírók elleni fegyelmi ügyeket is.

A döntő fórum azonban az igazságügyi igazgatás. Minden területen (több rayonra kiterjedő illetékességgel) működött az Igazságügyi Minisztérium igazgatósága, amelyek az alsóbb bíróságok tekintetében *“tulajdonképpen kis igazságügyminisztériumok”*. Feladataik közé tartozott: a bírósági hálózat megszervezése, a káderek kiválasztása és elhelyezése, a népbíróságok munkájának ellenőrzése, és a népbíróságok pénzügyi és gazdasági ellátása. Egy - egy igazgatósághoz (pl. a moszkvai) kapcsolódott az összes népbíró, bírósági végrehajtó, népi ülnök, ügyvédi konzultáció.¹³⁰ Külön Népbírósági Osztály intézte a népbírók ügyeit, azonban az “igazi” ellenőrzést a revizorok végezték.

---

nyomozókat, közjegyzőket. A felsőfokú képzés első szintje a jogi főiskola volt, amely középiskola után 4 éves időtartamot jelentett. A másik felsőfokú képzőhely az egyetemek jogi karai voltak, ahol 5 év után kaptak diplomát a beiskolázottak. Amíg a főiskolák végzős hallgatói bírák és ügyészek lettek, addig a jogi karok az állami apparátus számára is képezték nagy létszámban kádereket. Az igazságügy “parancsnoki kara” – ahogy a Jelentés fogalmaz, azonban mégsem a <<rendes>> egyetemi oktatásból végzettek közül került ki, részükre 6 – 9 hónapos tanfolyamokat szerveztek.

¹²⁹ *“A népbíró elmondja, hogy a bírósági ügyeken keresztül hogyan látja ő az üzemet.”* Jelentés 8. old.

¹³⁰ Az ügyvédi szervezetet nevezték így.

Még a kodifikációs “szektor” sem áll messze a népbíróktól, hiszen a jogszabályok tartalmáról ez az osztály adott “felvilágosítást” számukra.

A revizorok beosztása állandó volt, ami azt jelentette, hogy mindig ugyanazokkal a népbírókkal “foglalkoztak” ugyanazok a revizorok. A népbírók tudták, ki a “felső segítségük”, személyesen ismerték őket. Egy revizornak 5 népbíró ellenőrzését kellett három hónap alatt elvégeznie, és az ellenőrzésnek legalább 10 napig kellett tartania. A revizor a területi ellenőrzés előkészítéseként a revízióra kijelölt népbíró ítélezési statisztikáinak vizsgálata mellett *“a II. fokú bíróságnál a megfellebbezett ítéleteken keresztül megnézi a megvizsgálandó népbíróság bírósági gyakorlatát.”*¹³¹, valamint megvizsgálta a bíró ellen beérkezett panaszokat. Amennyiben a revizor azt tapasztalta, hogy egy-egy népbíró polgári peres ügyeiben sok a másodfokon hatályon kívül helyezett ítélet, meg kellett vizsgálnia a hatályon kívül helyezés okait. El kellett döntenie, esetleg nem jó bíró (rossz bíró) a vizsgált népbíró. Az ítéleteket a revizor nem bírálhatta közvetlenül, de ha hibás ítéletet talált, azt az igazgatóságnak jelentenie kellett.

A revízió jegyzőkönyvét operatív értekezleten megtárgyalták, s ezen a népbíró részt vehetett. Utána az igazgatóság konkrét feladatokat írt elő a népbírónak, majd az ellenőrizte a hibák kijavítását. A népbírót az operatív értekezlet dicséretben részesíthette éppúgy, mint ahogy fegyelmi eljárás megindítását is javasolhatta.

A revizorok mellett a népbírósági osztály rendszeresen, ügycategóriák szerint tanulmányozta a népbíróság gyakorlatát. Általában a népbíró 100 - 100 ügyét vizsgálták meg, majd a vizsgálat alapján külön jelentést készítettek. A statisztikai osztály feladatai a népbíróságok ellenőrzésének területén a hátralékok nyilvántartására, a lezárt ügyek statisztikájának elkészítésére, a tárgyalások számának regisztrációjára terjedt ki.

A káderosztály a népbírói választásokat készítette elő. *“A választásoknál valójában arra a kérdésre adódik válasz, hogy melyik népbíró érdemelte ki a nép bizalmát, tehát melyiket választják meg ismét. Ezért az igazgatóság megvizsgálja az egyes népbírók munkáját abból a szempontból, hogy ajánlhatóak-e a társadalmi szervezeteknél jelölteként.”*¹³² A káderosztály ebben a szelekcióban felhasználta a revizorok jelentését.

---

¹³¹ Jelentés 35. old.

¹³² Jelentés 38. old.

A népbírákat a minisztérium továbbképzésre osztotta be. Azoknak a népbíráknak, akiknek egyáltalán nem volt jogi képzettségük 9 hónapos tanfolyamokat szerveztek, a jogi képzettséggel rendelkezőknek pedig hosszabb – rövidebb időtartamú kurzusokat. Az igazi képzés azonban a népbírók gyakorlata volt a területi bíróságnál.

A gyakorlatot alapos terv alapján bonyolították le. A gyakorlat két részből, polgári és büntető gyakorlatból állt. A népbíró ezt követően a területi bíróságon saját kerületének fellebbezési tanácsánál dolgozott, így megismerhette a saját fellebbezési tanácsának álláspontját. Részt vehetett – hallgatóként – a tárgyaláson, tanulmányozta az iratokat, határozattervezeteket készített, s a valóságos határozatok nem egyszer a népbíró által készített tervezetre épültek.

A gyakorlat általában 14 napig tartott, ezt követően a területi bíróság elnökének bevonásával megbeszélték a gyakorlat tapasztalatait. Szükség esetén a gyakorlatot meghosszabbították. Egy - egy népbírót évente kétszer is be lehetett osztani gyakorlatra.

A Káderosztály tartotta nyilván a népbírók vizsgáit, továbbképzési eredményeit, gyakorlatának jegyzőkönyveit. A rosszul vizsgázott népbírókat behívták, és megbeszélték velük a jobb eredmények elérésének lehetőségét.

Nem pusztán az Igazságügyminisztérium helyi igazgatóságának, hanem magának az Igazságügyminisztériumnak is lehetősége és jogköre volt a bíróságok és bírák, illetve a népbíróságok munkájának ellenőrzésére. Az IM ellenőrzése kiterjedt az ún. "helytelen ítéletek" kiszűrésére, s ennek kapcsán "rendkívüli felülvizsgálat" kezdeményezésére. Az IM közvetlenül vizsgálhatott népbírót, és ellenőrizhette a területi ellenőrző szervet is.

A Köztársaságok minisztériumai szervezték a kétéves jogi iskolákat, ahol népbírákat, ügyészeket és nyomozókat neveltek. A felvétel feltétele nemcsak a munkakör betöltése volt, hanem a 23. életkor elérése és középiskolai végzettség. A népbírák részére a Szovjetunió Igazságügyminisztériuma szervezett 9 hónapos és 1 éves továbbképző tanfolyamokat, ám ide csak az egyes Köztársaságok minisztériuma által kiválasztott hallgatók juthattak el.

A népbírák másik ellenőrzési csatornája az ügyészi hálózat volt. Az ügyészségnél minden szinten megszervezték a bírósági felügyeletet ellátó osztályokat, amely külön – külön ellenőrizte a polgári és a büntető bíráskodást. Az ügyész ugyanakkor a felettese

utasítására eljárta azokban a polgári ügyekben is, amelyek a népbíró előtt folytak, s ahol esetleg a peres fél pozícióját a felettes ügyész átváltotta ellenőrzési pozícióvá.

A népbíróságok feletti ellenőrzést a kerületi (rayon) ügyészségek végezték. A Jelentés szerzői meglátogatták a moszkvai Scserbakovszkij kerület ügyészségét, ahol 11 népbíróság felett gyakoroltak felügyeletet. Az ügyész a tárgyalás mellett a periratok megtekintése útján, illetve a felek panaszai alapján szűrte ki a "helytelen ítéleteket", és tette meg a szükséges (jogi és szervezeti) intézkedéseket a népbíróságokkal (népbíróval) szemben.

Úgy gondoljuk, az összefoglaló pontos képet nyújtott a népbírósági szervezet működéséről, jóllehet az ideológiai máz, avagy idealizált rajongás a szovjet rendszerért néha eltéríti az olvasót (főleg a Jelentés szerzőit) a valóságtól. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a magyar igazságszolgáltatás – még az ötvenes években sem – nem a beszámoló alapját képező szervezeti logikájában működött, s ezt számos – azóta született -- tudományos elemzés alátámasztja.¹³³ Egy más társadalomban fogant, egy másik hatalmi – szervezeti környezetben felépített intézmény átvétele annak ellenére nagy kockázatot – társadalmi feszültséget – jelentett, hogy az átvételt a kortársak az ideológiai azonosság, a hatalmi berendezkedés hasonlósága, a birodalmi dependencia alapján egyszerűen kivitelezhető technikai műveletnek gondolták el. A magyar levéltárakban talált levéltári iratok rámutatnak arra, hogy az egyszerű adaptáció végül illúzióknak bizonyult, hiszen a rendszer meghonosítását elhatározó döntést követően semmi másról nem esett annyi szó a dokumentumokban, mint éppen az adaptáció nehézségéről, mondjuk ki: lehetetlenségéről.

A területi bíráskodásnak elkeresztelt népbírósági rendszer bevezetése azonban nemcsak az apparátuson belül készült majd három évig, hanem évekig tartott a jogi közvélemény felkészítése is. A rendszer alapja ugyanis a Visinszkij nevével fémjelzett igazságszolgáltatási rend volt, amelynek teoretikus propagandáját a névadó magyarországi cikkei és tanulmányai mellett néhány szovjetorientált hazai szerző és szerkesztő végezte. Nem világosak e tekintetben az álláspontok, minthogy a tanulmányok szerzői visszarettentek számos – a polgári eljárásjog jövőjét érintő – kérdés feltételétől. E

¹³³ Az olvasó figyelmébe ajánljuk különösen Fleck Zoltán könyvét. (FLECK, 2001.)

vitában a korabeli jogtudomány kimagasló személyiségei és a korabeli hatalmi gépezet kulcspozíciót betöltő hivatalnokai egyaránt részt vettek.¹³⁴

2. Törvénykezési jog versus polgári eljárásjog

A területi bíráskodásra kényszerített bírák nehéz helyzetbe kerültek. Polgári ügyszakosként a büntetőeljárás szabályait, büntető ügyszakosként pedig a polgári eljárásjogot kellett alkalmazniuk. Helyzetüket több tényező “megkönnyítette”. Egyfelől három hét alatt átképezték őket, a kor jó szokásának megfelelően. Másfelől az eljárásjogok dogmatikai közelítése, a polgári eljárásjog – mindenekelőtt a perrendtartás – "büntetőjogosítása", különösen a bírói eljárások közös elvei (pl. az officialitás dominanciája, a bizonyítási eljárás közös – az igazság kiderítését előíró – normái, a felek rendelkezési jogának megnyirbálása¹³⁵) nem igazán engedtek következtetni a kétfajta bírói eljárás sajátosságaira, elkülönült, össze nem cserélhető jellegére. Ráadásul a polgári és a büntető területek bíróságainak megszüntetése, az egységes bírósági szervezeti rendszer létrehozása valóban ahhoz a meggyőződéshez vezethetett el, miszerint itt egy egységes bírósági ítélkezés folyik, amelynek meghatározó jellegét a bíróság mint egységes szervezet adja. A kommunista hatalomelmélet ezt a látszatot támasztotta alá akkor, amikor a bíróságokat, mint szervezeti egységeket a proletárdiktatúra hatalmi szervei köze rendelte. Visinszkij – Sztálin díjas könyvében – így irt erről: “... *a bírói tevékenység az állam igazgatásának egyik hatalmas eszköze*”¹³⁶ A területi bíráskodást működtető bírói szervezet erre az alapelvre épült.

Amennyiben a területi bíráskodás egységes bírói eljárásokat követel, nincs sok értelme a polgári és a büntető eljárásokat egymástól megkülönböztetni, sőt könnyen eljuthatunk a polgári eljárásjog tagadásáig. E ponton megállva feltétlenül meg kell jegyeznünk, még a legvérmesebb szovjet jogtudósok illetve magyar elvbarátaik sem jutottak el a polgári eljárásjog megszüntetésének, és a büntető eljárásjogba való teljes beolvasztásnak követeléséhez. A megoldás inkább egy közös többszörös keresésében, a

¹³⁴ Pl. a Jelentés egyik szerkesztője dolgozatunk időpontjában éppen az IM Elméleti Főosztályának vezetőjeként a törvényelőkészítő osztály munkáját felügyelte. Szabó Imréről van szó.

¹³⁵ Kitűnő bemutatását adja a problémának Kengyel Miklós 2003.-ban megjelent könyvében. A kortársaknak is feltűnt a büntető és a polgári per szabályainak közeledése. Hábermann Gusztáv pl. a törvénykezési jogról tartott anketon (1954) így fogalmazott: “... *a polgári és a büntető eljárás viszonylatában a rendelkezési elv új felfogása ... a kereseti és a vádelv közötti távolságot jelentősen csökkentette.*” (SKORKA, 1954.) Az anket joggyűjtőkönyvírója ezzel kapcsolatban megjegyzi: “*Ez az érvelés elvileg kifogásolható, mert arra mutat, mintha a szocialista jogfejlődés a polgári eljárásra annyira jellemző rendelkezési elv elsorvasztása irányába tartana.*” (uo.) Megjegyezzük: Hábermannak volt igaza.

polgári és a büntető eljárásjogot magába foglaló jogág megteremtésében, a törvénykezési jog (később törvénykezési szervezeti jog) létrehozásában állt. Az ötletgazda nem volt más, mint az egységes szocialista bírói szervezet megteremtője és működtetője, A. J. Visinszkij – a koncepciók perек főügyésze, a szovjet igazságügyminiszter.

Visinszkij 1938. július 16.-án, a szovjet állam és jogtudomány kérdéseiről rendezett első szövetségi értekezleten¹³⁷ a következőket mondta: *“Én úgy látom, hogy helyesen és jobban biztosítja az eredményességet, ha a tudományos munkát úgy szervezzük meg, hogy a polgári és a büntető eljárások kérdését egyetlen tudomány, a bírósági jog (kiemelés tőlem, Gy.T.) tudományának keretei között egyesítjük.”*¹³⁸ Természetellenes az – fejtegeti --, ha a tudomány a bűnügyi eljárás kérdéseit a polgári eljárástól elszakítva tárgyalja. *“... a civiljogászok egyáltalán nem foglalkoznak a bizonyítékok elméletének kidolgozásával. Számukra különösnek tűnik fel az, ha a polgári eljárás területén tárgyi bizonyítékokról beszélnek, vagy pedig ha kriminalisztikáról beszélnek polgári eljárásban. Pedig a közvetett tárgyi bizonyítékokról szóló tanításnak elég sok köze van a kriminalisztikához is (apasági pereknél a vércsoport megállapítása, kötelmi vitáknál az okiratok megvizsgálása...)”*¹³⁹

Ennek ellenére Visinszkij maga -- és szovjet követői¹⁴⁰ sem --, nem akarta felszámolni a polgári eljárásjogot. Mai szemmel nézve – és utalva a magyar szakirodalomban Kengyel Miklós, Fleck Zoltán munkáira – némi cinizmussal azt mondhatjuk, erre nem is volt szükség. A büntetőeljárás joghoz közelített polgári eljárásjog önmagában, jogágazati önállóságát megtartva képes volt a sztálini uralmi rend céljait szolgálni. Visinszkij a bírósági jog egyik alkotóelemének tartotta a polgári eljárásjogot. A Bírósági jog többi alkotórésze a szovjet bünvádi eljárásjog, bírósági rendszer megszervezésének alapelvei, a kontradiktórius bírósági tárgyalás szabályai, a bizonyítékok elmélete és a kasszáció szabályai lettek (volna).

Visinszkij és szovjet követőinek munkáiban nem lehet megkülönböztetni, hogy milyen eljárásról, milyen eljárási helyzetről, esetleg melyik (polgári vagy büntető eljárás)

¹³⁶ VISINSZKIJ, 1952, 12. old.

¹³⁷ Az előadás Budapesten 1950.-ben jelent meg magyarul. Vö. VISINSZKIJ, 1950.

¹³⁸ Uo. 83. old.

¹³⁹ uo.

¹⁴⁰ Pl. Sztrogovics, Poljanszkij, Kleinman. Sztrogovics írta 1957.-ben: *“A szovjet törvénykezési szervezetet és a bírósági eljárást (büntető és polgári) két fajtáját rendező jogszabályok egységet, egységes komplexumot alkotnak, a szovjet jog egységes és ugyanakkor összetett ágát, amelyet eljárási jognak, vagy törvénykezési jognak lehet nevezni.”* idézi Névi László 1961.-es könyvében. (NÉVAI, 1961. 21. old.)

peres eljárás problémáiról írnak. A bizonyítási problémáról szóló könyvében¹⁴¹ Visinszkij nem tett különbséget a bírósági eljárások között, hanem egységes bírósági eljárást elemzett. Ugyanakkor Durmanov és Kleinman vegytisztán különválasztotta a büntető és a polgári eljárásjog szabályait¹⁴², és egyetlen megjegyzést sem tett a két eljárásjog kapcsolatára. A magyar recenzens – Pálosi Béla – szigorúan követve a magyar jogtudományi tradíciót pedig nem is említette meg a polgári és a büntető eljárások szabályainak lehetséges (törvénykezési jogban megtestesülő) összefüggését.¹⁴³

A törvénykezési jog bevezetésének követelése és a jogág koncepciójának kidolgozása Magyarországon Névai László nevéhez fűződik. Írásaiban és Tanulmányaiban Névai az ötvenes évek elejétől – az 1949-nem írt könyvében még nem – a hatvanas évek közepéig kiállt a törvénykezési jog, majd a törvénykezési szervezeti jog hazai alkalmazása és bevezetés mellett. Munkáinak időrendjét követve, nem mondhatjuk el, hogy álláspontja 1952 és 1961 között sokat változott volna, sőt 1961.-ben még mindig Visinszkij 1938.-ban meghirdetett koncepciója mellett tört lándzsát, és Visinszkij korabeli előadásából vezette le a törvénykezési szervezeti jog szükségességét.

Névai 1952-ben megjelent egyetemi jegyzetében egyértelműen fogalmazott: *“A szovjet polgári eljárásjog, mint a szovjet törvénykezési jog egyik ága, természetesen szoros kapcsolatban áll a bírósági szervezeti joggal és a büntető eljárásjoggal. A bírósági szervezeti jog a szovjet bíróságok feladatait, felépítését, működési elveit, stb. a büntető eljárásjog pedig a büntető ügyek kivizsgálása és elbírálása kapcsán e bíróságok és a felek tevékenységét tanulmányozza. Ilyenformán e három jogterület sok helyen érintkezik egymással.... A bírósági szervezeti jog főként a bíróságok felépítésének kérdéseivel foglalkozik, és a bíróságok működését is csak szervezeti szempontból nézi... Ezzel szemben a polgári eljárásjog (és a büntető eljárásjog is), a bírósági szervezet kérdéseit csak a bíróságok működésével kapcsolatban vizsgálja. Ezek a körülmények egyben meg is szabják a három, magába véve önálló jogterület külön ágazatban való egyesítésének szükségességét.”*¹⁴⁴

¹⁴¹ VISINSZKIJ, 1952.

¹⁴² DURMANOV - KLEINMAN, 1949.

¹⁴³ Lásd. Jogtudományi Közlöny, 1949. Augusztus 20. –i száma. 1949-ben még nincs új Polgári Perrendtartás, illetve Büntető Perrendtartás, a régi törvények módosított változatait alkalmazzák. Korabeli szerzőink mentségére el kell mondanunk, csak a két új törvény dogmatikai kidolgozása és elfogadása után van lehetőség egzakt összehasonlításokat keresni, és találni.

¹⁴⁴ NÉVAI, 1952. 44. old.

A lassan magára találó polgári eljárásjog tudománya 1953.-ban publikálta “A magyar polgári perjog főbb kérdései” című kötetét. A kötet mai szemmel nézve kitűnik szakszerűségével és – a kor lehetőségei között értékelendő – jogdogmatikai precizitásával. Többek között Névai sem hozakodik elő – a magyar polgári perjog alapelveiről írt munkájában – a törvénykezési jog általa képviselt koncepciójával. Ezzel szemben Vass Tibor – az Állam és Jogtudományi Intézet igazgatója, a kötet szerkesztője – bevezetőjében megjegyezte, hogy “*az eljárási jognak egyik igen érdekes kérdése a törvénykezési jog problémája. Visinszkij elvtárs az egységes törvénykezési jog mellett foglalt állást a szovjet jogtudományban*”¹⁴⁵ A kötet aztán a lábjegyzetben utalt Karcev (szovjet jogtudós) hármas jogterületi felosztására, ami – úgy tűnik – a törvénykezési jog művelői körében általános elfogadottságnak örvendett. A polgári eljárásjog művelői vagy nem akartak vagy nem igen mertek belemenni a vitába, esetleg nem volt elegendő információjuk a szovjet irányzatokról. Mindez azonban csak látszólag volt így, 1954.-ben ugyanis – a területi bíráskodás kiépítése ekkor gőzerővel folyt – külön ankétot rendeztek a törvénykezési jog problémájáról, s az ankét résztvevői közül többen éles kritikával illették Névai koncepcióját.¹⁴⁶ Lehetséges, a szabadabb kritikák mögött Nagy Imre névvel jelzett reformkor szabadabb alkotói légköre húzódott, lehetséges azonban, hogy a törvénykezési joggal kapcsolatos averziók kifejezésére csak ekkor nyílt a szakmának lehetősége. Mindenesetre Névai 1961.-ben keserűen jegyezte meg: “*az 1954.-es vita a többségi álláspont ellenére sem tudta nyugvópontra juttatni a törvénykezési jog problémáját.*”¹⁴⁷ – magyarul sem hivatalos elismerésére, sem “bevetett jogági legitimitációjára” nem került sor.

Névai az ankéton tartott előadását külön publikálta.¹⁴⁸ A tanulmányban kitért a törvénykezési jog magyarországi adaptációjára, valamint a törvénykezési jog bevezetése mögött álló egységes szellemi támogatásra. (Ami a valóságban nem létezett.) A dolog

¹⁴⁵ A magyar polgári perjog főbb kérdései. Budapest, 1953. Bevezető.

¹⁴⁶ Skorka György (Jogtudományi Közlöny, 1954.) pontos jegyzőkönyvet publikált. A következőket írta: “*Önálló tanulmánynak is megfelelő, több mint egyórás hozzászólásában fejtette ki Móra Mihály egyetemi tanár Névai téziseivel ellentétes állásfoglalását.*” (uo.) Móra elemezte Visinszkij gondolatainak szöveggörnyezetét, és arra a megállapításra jutott, hogy Visinszkij csak a bizonyítás elmélet hibáinak leküzdése kapcsán, illetve tudomány módszertani szempontból említi a bírósági jogot. Nagy Lajos, Barát Lajos, Szabó András, Berényi Zoltán Névai ellenében szólta, szerintük a törvénykezési jognak nincs önálló tudományos vizsgálati tárgya. Farkas József kiállt az önálló polgári eljárásjog mellett. Beck Salamon azt vetette az előadó szemére, hogy logikailag onnan indul el, ahová el kellene érnie, ti. a törvénykezési jog önállóságához. Látjuk tehát, hogy Névai 1961.-es könyvében nem mondott igazat, a résztvevők többsége egyáltalán nem támogatta őt. Csak a hatalomhoz közeliek, pl. Szabó Imre -- aki zárszavában kifejtette: a törvénykezési jog elvetése a burzsoá jogtudomány felé közelítené a jogtudományt -- helyeselte Névai álláspontját.

¹⁴⁷ NÉVAI, 1961. 23. old.

pikantériája, hogy Móra Mihályt – aki az ankéton (a tudósítás szerint) majdnem egy óras ellenelőadást tartott – éppúgy a törvénykezési jog hívei közé sorolta, mint Vas Tibort, illetőleg Nizsalovszki Endrét. Névai azt vizsgálta, kialakultak-e a magyar törvénykezési jog létrejöttének feltételei, és a válasza igenlő volt. Magyarozatként felsorolt számos, a jogi életet valóban befolyásoló változást. Felszámolódott a közjog – magánjog magyarországi kettőssége, új bírósági szervezeti rendszert hozott az 1949.-es Alkotmány és a bírósági törvény, létrejött az új, szocialista ügyészség és bíróság, megalkotásra került a szocialista büntető és polgári eljárási törvénykönyv. Döntő azonban, hogy *“a büntető és a polgári bíraskodás szervezeti különállása, sőt az ítélkező bíróság személyi összetételének néhány évig fennállott különbsége (népi ülnökök hiánya a polgári ügyekben) megszűnt.”*¹⁴⁹ Hozzátehetjük, a területi bíraskodás pedig eltörölte a bírói szakosodást is, így semmi akadálya a törvénykezési jog megszületésének.

E döntő lépést azonban sem a korabeli jogpolitika, sem a korabeli jogtudomány nem tette meg. Említettük korábban Durmanov és Kleinman 1949.-es álláspontját, de a szovjet szakirodalomból említhetnénk Abramov nevét (akinek főiskolai tankönyve a magyar perrendtartás készítőinek elméleti szakirodalma volt) azok között, akik a polgári eljárásjog önállósága mellett léptek fel. Maga Visinszkij sem megszüntetni akarta a polgári eljárásjogot, hanem integrálni és Névai sem jutott el a polgári eljárásjog negligálásig. A magyar szakirodalom álláspontját talán Farkas József nézetei tükrözték a legjobban, aki ezt mondta az ankéton: *“Hangsúlyozom, hogy nincs szó a két eljárásjog összeolvadásának, vagy akár együttes művelésének szükségességéről. Ez is ... teljes félreértése volna a törvénykezési jog lényegének. Egyébként a differenciálódás a fejlődés iránya. (Kiemelés tőlem Gy.T.) A Szovjetunióban egyenesen károsnak és ellenségesnek minősítettek minden ilyen kísérletet, sőt helytelenítik azt a felfogást is, mintha a rendelkezés elve a polgári perben elhalóban lenne.”*¹⁵⁰

Mindez nem zavarta Névait, aki a törvénykezési jogot mint befejezett tény kezelte amikor az 1954.-es bírósági törvényt üdvözölte a Jogtudományi Közlöny hasábjain. *“Az új törvény révén teljessé vált törvénykezési szervezetünk jogszabályanyaga és tulajdonképpen megszületett a magyar törvénykezési szervezet, mint az egységes*

¹⁴⁸ NÉVAI, 1954. Jogtudományi Közlöny, 372. – 377. old.

¹⁴⁹ uo. 375. old.

¹⁵⁰ SKORKA, 1954. 410. old.

szocialista magyar jogrendszer egyik önálló jogágazata, és azon belül egy szűkebb összefoglaló terület, a magyar törvénykezési jog része.”¹⁵¹

A törvénykezési jog (szocialista) koncepciója – bár a gyakorlati folyamatokra maga Névai sem reflektált – a területi bírászkodás kialakításával párhuzamosan született meg.¹⁵² A törvénykezési jog igazi terepe a területi bírászkodás gyakorlata (lett volna), mivel a területi bírászkodás nem más, mint elkülönült eljárásokban de azonos szervezeti, személyi feltételek és keretek között folyó ítélkezés. Azaz maga a gyakorlattá vált törvénykezési jog. Mégsem találunk a korban sem direkt szellemi kapcsolatot, sem a joggyakorlatból kiinduló utalást a területi bírászkodás és a törvénykezési jog összekapcsolhatóságára. Talán túl gyorsan történtek a szervezeti változások, talán mire az elmélet be tudta volna fogni a területi bírászkodást, az már véget is ért. A területi bírászkodást és a törvénykezési jogot azonban máig összekapcsolja az a történelmileg tagadhatatlan tény, hogy mindketten a Szovjetúnióban meghonosodott és Visinszkij nevéhez fűződő igazságszolgáltatási (ami e korban csak tudományos fogalom) rendszer alkotórészei voltak. A területi bírászkodás a szervezeti rendszert, a törvénykezési jog az ideológiát, a szellemi szubsztanciát képviselte. Külön társadalomtörténeti tanulmány tárgya lehet az a kérdés, Magyarországon miért nem találtak egymásra, miért nem nőtt össze az ami – a Szovjetúnióban -- összetartozott. Társadalomtörténeti folyamatok elemzése helyett meg kell elégednünk azzal a felismeréssel, hogy a területi bírászkodás szervezeti rendszerének átvétele még a szovjet minta redukált (legyengített) változatában sem sikerült. Ettől függetlenül -- természetesen -- egymásra találhattak volna, ám a területi bírászkodás technikai, szervezeti lépésekre korlátozott bevezetése kizárta a jogtudomány művelőit a változások hétköznapijaiból. Elég volt megemésztetniük a törvénykezési jog koncepcióját.

3. A kudarc, avagy a dokumentumok vallomása

A területi bírászkodás kísérletét bemutató iratok ismertetését messziről kell kezdenünk. A kezdetek 1950 Októberére nyúlnak vissza, amikor az MDP PB. határozatot

¹⁵¹ Névai az 1954.es Jogtudományi Közlöny Január – Februári számában köszönti a törvényt. (NÉVAI, 1954. 4.-11. old.) Igazságtalanok lennénk, ha nem említenénk, hogy Névai – igaz lábjegyzetben – a következőket is megjegyezte: *“Ez -- ti. a törvénykezési jog megjelenése -- természetesen nem jelenti a büntető és a polgári eljárásjog egy jogágazatba való egyesítésének követelményét. ... A szocialista igazságszolgáltatás feladatainak és alapelveinek éppen a Bírósági szervezeti törvényben manifesztálódó egysége mellett – az anyagi jogok különbsége folytán – a büntető és a polgári per egyes eljárási elvei és eszközei egymástól lényegesen eltérnek.”* (uo.)

¹⁵² Meg kell jegyeznünk a Törvénykezési jog a magyar jogtörténet 1945 előtti időszakának bevett és elismert irányzata, egyetemi disciplina, mint ilyen nem idegen a magyar jogtudományban. Az ismertetett vitában azonban senki nem említette ezt a történeti vonulatot.

hoz az igazságügyi apparátus teljes lecseréléséről. A személyi állomány létszámának csökkentése egybeesett a bírósági szervezet átalakításával, és harmonizált a megváltozott bírói fórumrendszer létszámgényével. Az Igazságügyminisztérium – végrehajtva a politikai döntést -- meghozta a maga intézkedéseit.¹⁵³

“A Politikai Bizottság 1950. október 19.-i határozata alapján 1950. novemberében megindítottuk az igazságügyi apparátus átszervezését és ezzel hozzákezdünk ahhoz a munkához, amelynek célja, hogy az igazságügyi szervezet a szocializmust építő dolgozó nép fegyverévé váljon, s a proletárdiktatúra fokozott védelmét és erősödését szolgálja.

Eddig az alábbi intézkedéseket tettük:

1./a./ A túlméretezett apparátusban jelentős létszámcsökkentést hajtottunk végre, amit összekapcsoltunk az ellenséges és megbízhatatlan elemek eltávolításával. Részben politikai okokból eltávolítottunk, részben létszámfelettiként végelbánás alá vontunk 366 bírót, 54 ügyészt, 59 közjegyzőt, 178 fogalmazót, továbbá 19 minisztériumi előadót, összesen tehát 676 fogalmazási alkalmazottat. /A bírói és ügyési karból elbocsátottak közül további 57 személyt közjegyzőnek nevezünk ki./

Ezen felül végelbánás alá vonva elbocsátottunk az apparátusból 682 segédhivatali alkalmazottat, 121 hivatalsegédet és 53 telekkönyvvezetőt, összesen tehát 856 kezelő személyzeti dolgozót. Az összes elbocsátottak száma 1532 fő, az átszervezés által érintett állomány 21%-a.

A létszámcsökkentés november 20.-án a miniszter által tartott vezetői értekezlettel indult meg és beütemezve december 31-ig tartott.

A bírók részére a felhívást, ill. a segédhivataliak részére a rendelkezési állományba helyező határozatot november 22-28-ig terjedő héten kézbesítettük ki. A politikai okokból elbocsátottakat azonnal felmentettük a szolgálat alól, a segéd-hivataliakat december 1-től, míg nyilatkozatukra a miniszter határozatot hozott, gyakorlatban január 1-ig a Felső Bíróságok megszűnéséig. A felhívások kibocsátásánál számba vettük azt is, hogy a szükséges áthelyezések miatt nagyobb számú lemondás is várható. /Kb. 200 lemondást fogadtunk el./

¹⁵³ Az igazságügyminisztérium jelentése a Politikai Bizottságnak az igazságügyi apparátus útszervezése tárgyában hozott határozat végrehajtásáról 1951. május 16.-án. MOL M- KS – 276.f.56. cs. 3. öe. 121. old.

Az elbocsátottak elhelyezkedését általában sikerült biztosítani. Nagy részük hivatali munkán helyezkedett el, különböző állami vállalatoknál, egy részük fizikai munkásként dolgozik, az idősebbek nem helyezkedtek el, nyugdíjukból élnek. Munkába állításuknál voltak zökkenők, egyes munkahelyeken előfordult, hogy amikor megtudták, hogy volt bírák, elbocsátották őket. A tapasztalatok alapján a politikai okból felhívott bírák közül 60-nak elhelyezkedésük megkönnyítésére olyan igazolást adtunk, hogy elbocsátásuk létszámfelettiként történt. Ma az elbocsátottak általában dolgoznak, egyesek, mint jogászok gazdasági vonalon helyezkednek el, s azonnal több fizetést kaptak, mint elbocsátásuk előtt. A nyugdíjasok egy részét azonnal meg kell vonni, mert nyugdíjat jelentős részben még értelmetlenek is kapnak. A nyugdíjintézzettel most folyik szempontjaink összeegyeztetése.

b./ Az 5 felsőbíróság megszüntetése a pesti és vidéki apparátus aránytalanságának felszámolása, egyes járásbíróságok megszüntetése, a gazdasági hivatalok decentralizálása, az elbocsátottak helyének betöltése jelentős számú áthelyezést tett szükségessé. Budapestről vidékre helyeztünk át 128 bírót és államügyészt, vidéken pedig áthelyeztünk 242 bírót és államügyészt. Közjegyzői, segédhivatali, hivatalsegédi kategóriákban Budapestről vidékre helyeztünk kereken 150 dolgozót. Vidéken pedig áthelyeztünk kereken 600 dolgozót. Az áthelyezéseknél a legnagyobb nehézséget a lakásproblémák jelentették, amit a mai napig sem sikerült teljes egészében megoldanunk.

c./ Az áthelyezésekkel kapcsolatban igyekeztünk az egyes bíróságokat, különösen a járásbíróságokat, a viszonylag legjobb erővel megerősíteni. Eddig leváltottunk 7 megyei bírósági vezetőt, 37 járásbírósági vezetőt és 5 ügyészségi vezetőt, helyükre megfelelőbb, túlnyomórészt párttag vezetőket állítottunk. A bírói és ügyészi akadémia végzett hallgatói csak a múlt év végén léptek munkába és a szükséges vezetői gyakorlatot még csak most szerzik meg. A legjobbakból eddig hatot kineveztünk ügyészségi vezető-helyettesnek és e hónap elején egy munkásügyészt bízunk meg a szolnoki ügyészség vezetésével.

d./ 1950 végén 82 bíró és ügyész részére rendeztünk 6 hetes továbbképző tanfolyamot Budapesten. A tanfolyamot elvégzettek közül eddig vezetői megbízatást kapott 15 fő. 1951. március 1.-én 74 fővel 6 hetes bírói, ügyészi, fogalmazói továbbképző tanfolyamot rendeztünk, s május 7.-én 65 fővel újabb fogalmazói továbbképző tanfolyam indult.

e./ 1950. október végén, illetőleg november elején megindítottuk a bírói és államügyészi akadémia új tanfolyamát 180 hallgatóval. Az akadémia személyi összetétele sokkal jobb a múlt évinél. A hallgatók közül munkás, illetőleg munkásszármazású kereken 70%, dolgozóparaszt 25%. Az akadémiát a Politikai Bizottság határozatának megfelelően bírói és ügyészi akadémiává szerveztük át. A tervezett 200 hallgatót - megfelelő összetétellel - nem sikerült biztosítanunk, bár a szociális összetétel megjavítása és a létszám betöltése céljából a tanfolyamot két részletben indítottuk meg, másik felét három héttel az első után. Menetközben 14 hallgatónak az üzembe való visszahelyezése vált szükségessé.

f./ 1951. január 1-ével az eddigi egységes bírói és ügyészi vizsga helyébe külön bírói szakvizsgát szerveztünk minisztertanácsi határozat alapján, amely lehetővé teszi a bírói kinevezést 1 évi fogalmazói gyakorlat után. Eddig 4 szakvizsga nélküli fiatal kádert nevezünk ki bírónak ill. ügyésszé.

g./ Az egyetemi oktatás kérdésének megvizsgálása most folyik.

2./a./ A minisztérium racionalizálása tárgyában a Népgazdasági Tanács előterjesztésünkre határozatot hozott. A határozat a minisztérium dolgozóinak létszámát a Politikai Bizottság határozatán túlmenő csökkentéssel 438 főben állapítja meg, azzal, hogy ezt a létszámot 1951. június 30-ig kell elérniük. A minisztérium dolgozóinak létszámát a mai napig 449 főre csökkentettük. A Politikai Bizottsághoz tett javaslatunkon túlmenő létszámcsökkentés az átszervezés megkezdésével kapcsolatban nyert újabb tapasztalatok alapján tapasztalatok alapján vált lehetővé, olyképen, hogy a fogalmazói dolgozók számát egyidejűleg némileg növelniük kell a kezelőszemélyzet létszámának erősebb apasztása mellett.

Az átszervezés során a minisztériumban dolgozó 3 munkáskádert osztályvezetővé nevezünk ki. 1 új osztályvezetőt a káderosztálytól kaptunk, behoztunk a minisztériumba 2 munkáskáder osztályvezető-helyettes. Jelenleg az 5 osztályvezető és osztályvezető-helyettes közül 8 munkáskáder.

b./ A bírói és ügyészi felügyeleti osztályok munkáját részben új káderek odahelyezésével, részben az osztályok munkájának átszervezésével sikerült némileg megjavítanunk. A minisztériumba előadónak eddig 10 akadémiát végzett munkáskádert hoztunk be, jelenleg 6 dolgozik előadóként. A két osztály munkájának megjavításával

elértük, hogy a bírói és ügyészi apparátus az aktuális kampányfeladatokat bár hibákkal, de a fél évvel ezelőtti helyzethez képest mégis eredményesebben hajtja végre. Rendszeres jelentések megszervezésével, rendszeres és esetenkénti tájékoztatók és utasítások bevezetésével elértük, hogy az ítélkezést nagyjában kézben tartjuk. Az ítélkezést általában sikerült meggyorsítani, a hátralékok jelentős részét sikerült feldolgoztatni. Bár még ma is előfordul, hogy a jogerős ítélet meghozataláig fél év is eltelik, az ma már kivétel, míg ezelőtt természetesnek találták és több éves büntetőügyek is előfordultak. Az ítélkezés általános gyorsulását mutatja pl. az, hogy az előzetes letartóztatottak, ill. nem jogerősen elítéltek száma az országban ma 3400 fő, /a kereken 20.000 letartóztatottból/ míg ez év január 15.-én 4657 volt /20.767 letartóztatott közül/, 1950. január 15.-én pedig 5265 volt /18.393 letartóztatott közül/.

A felügyeleti osztályok munkájának további megjavítása és az átszervezés eredményeinek megszilárdítása a következő hónapokban lehetővé fogja tenni a bírói és ügyészi apparátus munkájának további megjavítását.

c./ 1950. december 31.-én az 1950. évi IV. sz. törvényben elrendelt alkotmánymódosításnak megfelelően megszüntettük a felsőbbíróságokat és ezek megszüntetésével egyidejűleg alaphíróságainkká a járásbíróságok lettek. Ugyanakkor minden vonalon bevezettük az egyfokú perorvoslati rendszert. Az új bünvádi perrendtartás elkészült, a polgári perrendtartás be fogja vezetni a népi ülnökök rendszerét a polgári bíraskodásban is.

3./ Jogalkotási feladataink megoldása folyamatban van azzal a céllal, hogy a kodifikációs munkák a határozatban kitűzött határidőig, 1951. szeptember 30-ig elkészüljenek. A munkatörvénykönyve már hatályba lépett. Az új közigazgatási eljárás és kihágási jog kodifikációs munkálatai a Belügyminisztériumban folyamatban vannak.

4./ Az Alkotmányban előirt ügyészi szervezet felállításával kapcsolatban az adatgyűjtés, tájékozódás, átszervezés előkészületi munkálatai folyamatban vannak.

A minisztérium tehát a politikai célzatú elbocsátásokat összekötötte a apparátusának állami úton sürgetett leépítésével. Példátlan elbocsátási hullám alakult így ki, s következményeit évekre (ha nem évtizedekre) megérezte az igazságügyi szervezet. Természetes, a mennyiségi létszámhiány egyúttal minőségi hiányhoz vezetett, s látni fogjuk, a belső feljegyzések még 1955-ben is az ítélkezés (főként a járásbíróságokon)

színvonaltalanságáról panaszkodtak. Az ötvenes évek elején az igazságügyi politika alakítói szerették volna megakadályozni a maradandó létszámhiányhoz kialakulását,¹⁵⁴ ezért – illeszkedve a rendszerhű káderek kiképzésének tervéhez – gyors léptekben felállították a Bírói és Államügyészi Akadémiát. Az 1952.-ben induló első évfolyamot 1953 –ban követte a második évfolyam, s a leendő káderek 13,5 hónap alatt szerezhettek bírói és államügyészi munkahelyek betöltéséhez szükséges képesítést. A tananyag főleg ideológiai oktatást tartalmazott, azonban az előkészítő évfolyamon a tananyag gerincét a számtan és a magyar nyelv (olvasás, írás) képezte.¹⁵⁵ Később az akadémiát végzett bírók és ügyészek előtt megnyílt a jogi egyetem elvégzésének lehetősége.

A Politikai Bizottság részére 1952 májusában készített feljegyzés, az 1950 ben hozott határozatot értékelve bírálta a minisztériumot, mivel *"a minisztérium munkája mutat fel eredményeket, de az apparátus jelenlegi összetételében változatlanul horthysta apparátus. Az érdemi ügyintézők: bírák, ügyészek, fogalmazók között a mai napig 85% az olyan beosztott, aki munkáját mint horthysta bíró, ügyész, fogalmazó kezdte."*

Politikai Bizottság szerint a felszabadulás nyolcadik évében ez a helyzet tarthatatlan. *"A proletárdiktatúra megszilárdításában nem támaszkodhatunk olyan igazságügyi apparátusra, amelyben a proletárdiktatúrához hű, új káderek csak elenyésző kis százalékban találhatók."* 1952 - és 1955 között el kell érni -- fogalmazott a PB. --, hogy a minisztérium apparátusa *"a proletárdiktatúra apparátusává váljék és többségében a proletárdiktatúrához hű káderekből tevődjék össze"*.

A Politikai Bizottság előírta, *"... az eddiginél sokkal határozottabban és erőteljesebben gondoskodjunk új káderek bekerüléséről, nevelésről és a megfelelőeknek vezető helyekre való előbbre viteléről."* Gondolva a működés folytonosságára, követelményként merült fel, a folyamatos, zökkenőmentes munka, amit a PB szerint csak úgy lehet elérni, ha *"fokozott gondot fordítunk a még bent lévő régi káderek munkájának megjavítására és fejlődésük elősegítésre."*

"A régi káderekkel való munkában azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy ha ezek közül egyesek mutatnak is fel jelentős fejlődést, mégis a horthysta igazságügyi apparátus bírái és ügyészei. nem kezelhetjük őket úgy mint a technikai értelmiséget,

---

¹⁵⁴ Ajánljuk az olvasó figyelmébe Léderer Pál és munkatársainak kutatását (LÉDERER, 1977,) illetve Solt Pál által szerkesztett dokumentumválogatást. SOLT, 1992 - 1996.

hanem összességükben úgy kell őket tekinteni, mint akik a Horthy-rendszer politikai kiszolgálói és a Horthy-rendszer egyik elnyomó szervének megbízható tagjai voltak. E mellett azonban a lehetőségekhez képest mégis arra kell törekednünk, hogy a régi káderek, amíg az apparátusban vannak, nyugodt légkörben dolgozzanak.

A régi káderek újakkal való kicserélésének ütemét a káderutánpótlási lehetőségek szabják meg. A kicserélés ütemének meggyorsítására, az utánpótlás biztosítására a Politikai Bizottság felemelte számunkra eddig biztosított káderek számát a következő három évre évenként 100-100 fővel. Ez azt jelenti, hogy a most folyó Akadémia mellett még ez év végén indítható egy újabb Akadémia az eddigi keret fel nem használt részével együtt 150 fővel, majd 1953 áprilisában és 1954 májusában újabb Akadémiát indíthatunk 300-300 fővel. Az Akadémiára kerülő káderek biztosításához az Adminisztratív Osztály fokozott segítséget nyújt.

Ezzel az utánpótlással 1955 évre a bíróválasztás, illetve az Alkotmány ügyészségre vonatkozó rendelkezéseink végrehajtása biztosítható lesz olyan káderekkel, akik az Akadémián alapos kiképzést nyernek és e mellett az apparátusban is megszerzik a kellő gyakorlatot."

A káderutánpótlás másik csatornája az apparátuson belüli mobilitás. „Az utánpótlás további, kisebb részének biztosítással részben mint új káderek számolhatunk a fogalmazói karba a felszabadulás után bekerült fiatal jogász káderekkel. Bár ezek többségükben kispolgári elemek, mégis fiatal koruk miatt és mert az egyetemet a felszabadulás után végezték el és nem dolgoztak a horthysta apparátusban –, rájuk biztosabban támaszkodhatunk, mint a régi bírókra és ügyészekre. Ezek közül a fogalmazók közül azoknak a részére, akik az előirt egyéves joggyakorlatot megszerezték és fejlődést mutatnak fel, négyhetes tanfolyamokat rendezünk és a tanfolyamok eredményéhez képest a megfelelőket, vizsga nélkül is, elsősorban ügyészi, majd pedig bírói állásokra nevezzük ki. Még ebben az évben kb. 6200 fő részére rendeztünk tanfolyamot. Tanfolyamonként 50-50 fővel. A tanfolyamok anyagát az ügyészi és bírói funkció ellátásához szükséges alapvető ismeretek elsajátításának megfelelően kell összeállítani.

Egy sajátosan végbemenő kádercserére gondolt a PB, olyan változássorozatra, ahol a folyamatosság nagy szerepet játszik. "Az apparátus meg nem felelő, régi kádereinek

¹⁵⁵ Javaslát a Bírói és az Államügyészi Akadémia új évfolyamának megszervezésére. MOL M-KS-276.f.96 cs. 26.

eltávolítása a következő három évben természetesen az új káderek kinevelésével párhuzamosan történhetik csak meg. A kicserélésnél fokozottan éljünk a fegyelmi úton való eltávolításokkal, egyébként a lehetőséghez képest ügyelni kell arra, hogy az eltávolítások közvetve /más életpályán való elhelyezkedéssel kapcsolatos lemondás, áthelyezéséből vagy átsorolásból való lemondás/ történjenek.

A kádercserében fontos szerep jutott az egyetemeknek. "A fogalmazói karban a káderutánpótlást az egyetemekről a szükséges mértékben nem kapjuk meg. Ezért az utánpótlást itt olyképen biztosítjuk, hogy a becsületes, jó képességű segéd hivataliakat, gyors- és gépirókat bírósági fogalmazókká nevezzük ki, akik a tárgyalási jegyzőkönyveket is eddigi gyakorlatuk alapján gyorsabban tudják elkészíteni. Ennek a megoldásnak többek között meglesz az az előnye is, hogy a perspektíva javulásával kezelő-személyzetünk legjobbjai még nagyobb kedvvel és sokkal jobban fognak dolgozni, hogy ezt az előbbre vitelt elérjék."

A kádercsere során "... arra kell törekedni, hogy ezekre a tanfolyamokra általában a legfejldőkésebb fiatalok és a régi szakemberek közül azok kerüljenek, akik előreláthatólag az új összetételű apparátusban is megmaradhatnak. Behívhatóak azonban olyan káderek is, akik átmenetileg még az apparátusban vannak és jelenlegi beosztásuk miatt a tanfolyamokon való részvételük szükséges. Az apparátus általános szakmai oktatása színvonalának emelésében is segítséget kell nyújtaniuk a felügyeleti osztályoknak.

Az egyik és legsürgősebb döntő feladatuk az akadémiai oktatás megjavítása. Meg kell szűnnie annak az állapotnak, hogy az Akadémiát bizonyos mértékig mellékes ügyként kezeljük. Az akadémiai anyag összeállításában az elvi főosztálynak, továbbá a bírói és ügyészi felügyeleti osztályoknak minden segítséget meg kell adniuk a tanulmányi osztály részére. A tananyagot az eddigi tapasztaltok felhasználásával alaposabban, rendszeresebben, a szocialista jogelveknek megfelelőbben kell kidolgozni. Az összeállításban figyelmet kell fordítani arra is, hogy az Akadémiáról most már majd kerülnek ki polgári ügyszakba is bírák. Azt az anyagot, ami új törvénnyel biztosítva nincs /így különösen polgári jogunk/, olyan tankönyvekbe kell összeállítani, amelyeknek segítségével új bíráink az ítékezésben boldogulni tudnak.

Minthogy az igazságügyi apparátus a legközelebbi jövőben még döntő többségben régi káderekkel dolgozik, s így a proletárdiktatúrában reá váró feladatokat csak fokozott irányítás és ellenőrzés mellett képes ellátni, a Politikai Bizottság határozata kiemeli a felügyeleti osztályok megerősítését. Döntő feladatunk, hogy a felügyeleti osztályokat politikailag a legszilárdabb és szakmailag a legképzettebb, legjobb káderekkel erősítsük meg.

A változások eredményeként a PB megfogalmazta azon véleményét, hogy a kádercserék után az apparátusban túlsúlyba kerülnek a proletárdiktatúrához hű új káderek és a régi apparátusból a politikailag legmegbízhatóbb és szakmailag legkiválóbb káderek maradnak. *"Az apparátus ezzel a káderállománnyal azután alkalmassá válik arra, hogy az Alkotmányban lefektetett igazságügyi szervezeti alapelveket megvalósíthassuk."*¹⁵⁶

Minden intézkedés elégtelennek bizonyult a létszámhiány pótlására. Az 1952.-ben felgyorsított elbocsátások hatására maga a Szervezeti Osztály csak 1955 –re tartotta kitölthetőnek – változatlan szervezeti struktúra mellett – a hiányzó káderek okozta űrt. Ennek ellenére az Igazságügyminisztériumban újabb tisztogatást indítottak el 1953.-ban. A tisztogatás értelmi szerzője a párt Központi Vezetősége volt, ugyanis a KV 1953 május 5-én meghozott határozata kötelezte a minisztériumot apparátusának a "megbízhatatlan elemektől" való megtisztítására.¹⁵⁷

Az intézkedési terv szerint "az eltávolításokat a legnagyobb körültekintéssel és a legkisebb zökkenővel kell végrehajtani. A titoktartás biztosítása végett javasoljuk, hogy a pártból való kizárást a hivatali pártalapszervezetek f. hó 29-ei taggyűlésén hajtsák végre. A hivatali pártszervezet taggyűlését jól elő kell készíteni."

Fennmaradt az a bizonyos I. sz. melléklet (a II. számú nem). A teljes lista közlését mellőzve röviden áttekinthetjük, kiket akartak az IM-ből elbocsátani. Találunk a listán főelőadót, párttagot, "aki "1946-tól 1947 a cionista szervezetnek volt tagja, és

¹⁵⁶ Feljegyzés a Politikai Bizottság részére. MOL M-KS-276.f.96 cs. 9/2 öe. 382. old.

¹⁵⁷ "1953 május 30-án a budapesti igazságügyi szerveiből - Igazságügyminisztérium, Budapesti Megyei Bíróság és Ügyészség, Legfelsőbb Bíróság és Ügyészség – eltávolítunk 115 fő ellenséges és politikailag megbízhatatlan személyt. Az eltávolításra kerülő személyek nevét és az elbocsátás okát tartalmazó feljegyzést I. sz. mellékletként csatoljuk. Az elbocsátandók közötti párttagokat, akik múltjukkal kapcsolatban kompromittáló tényeket elhallgattak /cionista kapcsolat, kommunista perekben eljáró ötös tanács tag, osztályidegen, stb.), ki kell zárni a pártból. A kizárást 1953 május 20-tól május 31-ig kell végrehajtani az illetékes alapszervezeteknek. A kizárásra javasolt személyek névsorát és a kizárás okát szintén az I. sz. melléklet tartalmazza. Az elbocsátottak helyére 1953 június 1-én megbízható személyeket kell beállítani. A beállításra kerülő személyek névsorát a II. sz. melléklet

kommunista Párttagkönyvét az idő alatt elvesztette, aki gerinctelen, képmutató.” Listázásra került kizárt párttag is, *“aki a Turul, Verböczy szövetségnek tagja volt. 1946-ban népbirósági eljárás folyt ellene, mert fasiszta énekeket énekelt.”* A pártonkívüli munkatárssal azt volt a baj, hogy *“apja kiskereskedő. A felszabadulás előtt jólmenő ügyvédi irodával rendelkezett... 1947-ben nővére az USA-ba ment. Kapcsolata van vele. Még 1948-ban ki akart menni Amerikába. Megbízhatatlan.”* Volt, aki egy már kizárt párttag – aki valószínűleg a készülő cionista per egyik vádlottja lett volna /nevezzük D-nek/ – *“javaslatára került a minisztériumba. Fecsegő. Apósának több száz holdas földbirtoka volt. Az osztályidegen elemeket és az ötös tanács tagokat mentegette.”* Van akire azért került sor, mert *“Ries (a szociáldemokrata igazságügyminiszter, akit Rákosi börtönében kihallgatása közben agyonverték) személyi titkára volt. Apósa nyilas volt, ezért 1949-ben elítélték.”*¹⁵⁸

A lista szomorú, mai szemmel nézve pedig érthetetlen. Ezek a munkatársak 1953-ig közreműködtek az “új” igazságügyi politikai megalkotásában, jogszabályokat alkottak és döntéseket hoztak. 1953 májusára azonban – a politika forgószele – ellenséget csinált belőlük. Szerencsére, a májusi határozat megvalósítása megbukott a júniusi kormányprogramot követő politikai kurzusváltásban, ám a dolog pikantériája, hogy a tisztogatás a Földvári Rudolf – Rákosi Mátyás duó tevékeny közreműködésével kezdődött és végződött. Jóllehet a hibákat azonnal áthárították a "túlbugzó" apparátusra, a magyarázkodás tipikusan mondható:

“A Budapesti Pártbizottság felülvizsgálta az ez év május végén elbocsátott 70 igazságügyi dolgozó és ezen belül 28 párttag kizárását. A pártbizottság a kizárási határozatokat érvénytelennek tekinti és újból felülvizsgálja a kizárásokat egyéni elbírálás alapján. A budapesti Pártbizottság egyben felveti a felelősség kérdését is a kizárásokkal kapcsolatban.

Földvári elvtárs közlésével kapcsolatban az alábbi észrevételeket teszem:

Az igazságügyi apparátusból a K. V. Titkárságának 1953 május 5-én kelt határozata alapján kellett május 31-én eltávolítani 230 ellenséges és politikailag személyt. Az eltávolítottak között kellett lenniük szám szerint 37-en azoknak, akikre

---

tartalmazza.” Az MDP KV Adminisztratív Osztálya Vezetőjének, Keleti Ferencnek levele Földvári Rudolfnak, a Budapesti Pártbizottság Titkárának. MOL M-KS-276.f. 96 cs. 17 / 1 .őe. 79.old.

¹⁵⁸ Uo.

vonatközán D¹⁵⁹ terhelő vallomást tett. A határozat 5. pontja kimondja többek között azt is, hogy <<az elbocsátandók közötti párttagokat, akik múltjukkal kapcsolatban kompromittáló tényeket hallgattak el / cionista kapcsolat, ötös tanács-tagság, osztályidegen származás stb./, ki kell zárni a pártból. Ki kell zárni minden további nélkül azokat a párttagokat, akik D vallomásában szerepelnek.. >>.

Ennek a párthatározatnak az alapján indult meg a megbízhatatlan és ellenséges elemek összeírása az Igazságügyminisztériumban. A minisztérium vezetői a rendelkezésre álló adatok alapján az elbocsátandók nevei mellett feltüntették a határozatban említett kompromittáló tényezőket, az elbocsátandó párttagok névsorát rendelkezésünkre bocsátották.

Május végén Földvári elvtárshoz és valamennyi megyei pártbizottság titkárához – akiknek területén párttagok elbocsátására került sor június elsejével – levelet intéztem, melyben konkrétan közöltem mennyi az illető pártbizottsági titkár elvtárs területén lévő elbocsátásra javasoltak száma, név szerint kik azok és amennyiben párttagok szerepeltek közöttük, felkértem az elvtársakat, hogy a Titkárság határozatának értelmében járjanak el velük szemben.

A Földvári elvtárshoz irt levelében többek között a következőt irtam:

<< az eltávolításokat a legnagyobb körültekintéssel és a legkisebb zökkenővel kell végrehajtani. A titoktartás biztosítása végett javasoljuk, hogy a pártból való kizárást a hivatali pártlapszervezetek f. hó 29-ei taggyűlésén hajtsák végre. A hivatali pártszervezet taggyűlését jól elő kell készíteni.>>

Kértem Földvári elvtársat, hogy K. V. határozatának a végrehajtását a budapesti Adminisztratív osztály vezetőjével ellenőriztesse és a hivatali pártszervezet titkárának ehhez nyújtson segítséget. Én tehát sem írásban, sem szóban senkitől mást nem kértem, mint K. V. határozatának végrehajtását. Abban valóban hibás vagyok – mint most utólag látom –, hogy a minisztérium által adott adatok nem minden esetben feleltek meg a valóságnak és azt megfelelően nem ellenőriztem. Arról azonban nem tehetek, ha a Budapesti Pártbizottság területén a kizárásra javasolt párttagok eseteiben egyes pártszervezetek és pártbizottságok nem jártak el pártszerűen, nem voltak annyira

¹⁵⁹ Az általunk csak D –vel jelölt személy a készülő cionista per egyik fővádlottja lett volna. A per előkészítéséről az olvasó figyelmébe ajánljuk Pünköshti Árpád Rákosi életrajzának a korral foglalkozó kötetét, valamint Romsics

rugalmasak, hogyha a minisztérium által megadott terhelő adatok nem bizonyulnak valóban, elálltak volna kizárástól. Kizárták pl. dr. F S-t, aki azonban a D féle listán szerepelt és mint ilyent a titkársági határozat értelmében ki kellett zárni. A Budapesti Pártbizottság területén működő alapszervezet durva hibája volt, hogy ezt a következő képen hajtották végre: dr. F a Legfelsőbb Bíróság pártalapszervezetének elnöke volt. (Helyesen: az LB Pártbizottságának Titkára -- Gy.T.) Mint ilyent május végén felszólították arra, hogy a Legfelsőbb Bíróságon lévő 4 párttag bírót, mint a pártszervezet elnöke zárasson ki a pártból. Néhány órai tárgyalás után egy cédulát adtak a kezébe, hogy 6 órákor várják a kerületi pártbizottságnál. Amikor átment, akkor közölték vele, hogy ilyen és ilyen vádak állnak fenn vele szemben és kizárták a pártból.

Földvári elvtárs levelében azt írja, hogy amikor a titkár elvtársak nálam érdeklődtek, én is a végrehajtást javasoltam. Engem ebben az ügyben emlékezetem szerint V I és P-né elvtárs hívtak fel. Konkrét esetek kapcsán én valóban az elvtársaknak mást nem tudtam mondani, mint azt, hogy amennyiben a minisztérium közlése szerint az illető ötös tanácsstag volt stb. és ezt idáig elhallgatta, a párthatározat szerint amennyiben ez megfelel a valóságnak, ki kell a pártból őket zárni. P-né elvtárs dr. F S esetében kérdezett meg, aki mint mondtam a D listán szerepelt /ezt P-né elvtársnak nem mondhattam/ és kértem, ha lehet zárják ki, mert vele kapcsolatban más egyéb kompromittáló adatok merültek fel. Dr. F S elvtársat azóta vissza tették a pártba.”¹⁶⁰

A területi bíraskodás 1953-ban történő bevezetésekor hiányzott tehát a szakképzett bírói állomány, s e hiány nagyrészt a politikai tisztogatásokra illetve a káderutánpótlást biztosító akadémiák elégtelen működésére vezethető vissza. Mindez nem zavarta a korabeli jogpolitikát, gőzerővel kezdte meg a polgári ügyszakos bírák büntetőjogi s a büntetésök polgári jogi kiképzését.

A szovjet tapasztalatok szem előtt tartásával tervbe vette az igazságügy-minisztérium a járásbírói ügybeosztásnak területi beosztás szerinti megállapítását. Ennek folytán a járásbírák büntető és polgári ügyszakban egyaránt el fognak majd járni. Ez a fejlődés szükségessé teszi az addigi kizárólag polgári ügyszakban működött bírák polgári, a kizárólag polgári ügyszakban működött bírák büntető továbbképzését.

A büntetőbírák között különös gondot kell fordítanunk az Akadémiát végzett büntetőbíró elvtársak ilyen képzésre nemcsak azért, mert munkás és kádereinkről van szó, hanem azért is, mert ezek az elvtársak az Akadémián vagy egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben kaptak polgári jogi kiképzését.

Előkészítő munkánk során megbeszélést tartottunk néhány büntető és polgári ügyszakban dolgozó bíróval, valamint a bírói felügyeleti osztállyal. A megbeszélésnek a célja az volt, hogy feltárja azokat a gyakorlati követelményeket, amelyeket ennek a tanfolyami képzésnek elsősorban meg kell valósítani. Ezeknek a figyelembevételével az alábbi tanfolyamok szervezését javasoljuk:

- I. Akadémiát végzett büntetőbírák polgári továbbképző tanfolyamát, /6 hetes/*
- II. Büntetőbírák polgári továbbképző tanfolyamát, /3 hetes/*
- III. Polgári bírák büntető továbbképző tanfolyamát./3 hetes/*

A tanfolyamok célja az, hogy a legszükségesebb képzéssel segítséget adva gyakorlati ítélezési munkához, könnyítse az új ügybeosztásra való áttérést.

A II. és III. alatt javasolt tanfolyamokat előkészítő előzi meg. Az előkészítő ideje 1 hónap. Ez alatt az idő alatt a tanfolyamra kerülők egyéni tanulás formájában foglalkoznak a tanfolyam anyagával, melynek jegyzetét a tanulmányi osztály a résztvevőknek előre megküldi.

Az előkészítő azért szükséges, mert ezeken a tanfolyamon résztvevő régi képzettségű bíráknál nemcsak az elvi, politikai ismeretek hiányosak, hanem hiányzik az új tételes polgári jogszabályok és egyéb vonatkozó anyag kellő ismerete is. Az utóbbi tanulását biztosítja az 1 hónapos előkészítő idő, amit konferencia zár le.

Az Akadémiát végzett bírák részére előkészítő anyagot nem adunk, mert ez zavarná egyetemi levelező tanulásban részvételüket. Egyébként az alaposabb tanulást ennek a tanfolyamnak hosszabb időtartama tenné lehetővé.”¹⁶¹

Az iratokból kiderült – s e ténnyel a tanfolyamok előkészítőinek számolniuk kellett --, hogy az Akadémiák főleg a büntető területre koncentráltak, hiszen – megismételjük -- “ezek az elvtársak az Akadémián vagy egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben kaptak

¹⁶⁰ A KV Adminisztratív Osztály Vezetőjének (Keleti Ferenc) Feljegyzése Rákosi elvtárs részére. MOL M-KS-276.f. 96 cs. 17/ 2. öe. 255. old.

¹⁶¹ Az IM Tanulmányi Osztályának javaslata a büntetőbírák a polgári és a polgári bírák büntető tanfolyami továbbképzésére. Előterjesztés a Kollégium részére. MOL M-KS-276.f. 96.cs.15 öe. 150. old.

polgári jogi kiképzést.” A bírák továbbképzését 3-3 hét alatt akarták lebonyolítani, ami már önmagában megkérdőjelezi a tanfolyamok komolyságát. Talán az előkészítőknek az járhatott a fejében, hogy a másik (idegen) ügyszakban való ítélkezést elősegíti a két eljárásjog egymás közelében elhelyezkedő intézményszerkezete.

Az Igazságügyminisztérium Kollégiumának már 1953 novemberében foglalkoznia kellett a területi bíráskodás kérdéseivel. A napirendi előterjesztés oka az volt, hogy *“a területi bíráskodásra való áttérés általában vontatottan halad”*.¹⁶² Az előterjesztés nyíltan utalt az elbocsátások okozta létszámhiányra, ám az eredménytelenség okaként utalt a büntetőbírók amnesztia miatti túlterheltségére. Fontos rámutatnunk arra a tényre, hogy a magyarországi modell a területi bíráskodást a hivatásos bírói szervezeten belül alakította ki, ebben eltért a szovjet mintától, ahol a bírókat *“választották”*. A szovjet megoldástól eltérően alakultak a népi ülnökök részvételének szabályai éppúgy, mint a bírót kiszolgáló apparátus szervezeti felépítése, nem beszélve arról, hogy a magyar rendszer nem ismerte az IM helyi igazgatóságait, és ezzel együtt mentes volt a belső revizorok ítéletértékelő tevékenységétől. A modell átvétele tehát – jóllehet a kísérlet így is katasztrofális következményekhez vezetett – nem volt tökéletes, és nem volt száz százalékos, még a modell lényegi elemeit tekintve sem.

Problémák ennek ellenére azért jócskán akadtak. A kollégium számára készült jelentés nagy részét ezek teszik ki, az eredményeket csak a mai napig megdöbbenő számsorok jelzik. 1953. november 15. napjáig az ország 138 járásbírósága közül 112 járásbíróságon vezették be a területi bíráskodás. Az előterjesztés azonban beszámolt arról – s erre a Szovjetúnióban nem volt példa --, hogy a 20 megyei bíróság közül 16 áttért a területi bíráskodásra. Nem túlzunk, ha azt állítjuk, ez a bírósági szervezet teljes felforgatását jelentette, még akkor is, ha a területi bíráskodás nagyrészt az ítélkezési szakok megszüntetésével volt azonos.

A jelentés szociológiai pontossággal szólt a bevezetés akadályairól. A bírói létszám és szakképzettség hiánya mellett technikai nehézségeket említett, a területek feloszthatóságának nehézségét. Az akadályt a jelentés – és később a Kollégiumi határozata – azzal hátrította el, hogy szakított a szovjet szervezési elv alapjával, mivel a közigazgatás területi beosztására rendelte ráépíteni a bírói körzeteket. A szovjet mintából

---

¹⁶² Kollégiumi Előterjesztés a területi bíráskodás bevezetéséről az idevonatkozó tapasztalatokról, az elért eredményekről és a további teendőkről. MOL M-KS-276.f.96cs. 18/2 öe. 156. old.

így igazából megmaradt az ügyszakok felszámolása. A Jelentés összes többi eredménye semmitmondó és nem intézmény specifikus, tehát bármelyik korabeli bíróságokról szóló beszámolóinak része lehetne, ezért a mai kutató számára hallatlanul izgalmas.

“A korábbi szakosított szervezeti formáról a területi bíráskodásra való áttéréssel kapcsolatos előkészítő munkálatok megindítását az Igazságügyminisztérium III. Főosztályának 1953. év első negyedévi munkaterve tűzte ki feladatul. ... Az előkészítő munka egyik fontos részét alkotta a bírák átképzése. Ez év tavaszán a Minisztérium három tanfolyamot szervezett, amelyen 28 büntetőbíró polgári jogi és 56 polgári bíró büntetőjogi oktatásban részesült. Folyó év szeptemberéig a Tanulmányi Osztály további 30 polgári és 80 büntető bíró rövid tanfolyamon való átképzését vette tervbe. Ennek megvalósítása azonban mindez ideig elmaradt.

... Rá kell azonban mutatni arra, hogy a Minisztérium előkészítő munkája egyébként is hiányos volt; az április 25.-én kiadott tájékoztatón továbbá az instruktorokon keresztül nyújtott, szórványos, inkább technikai kérdéseket érintő támogatáson kívül egyéb segítséget nem adott....

.. A területi bíráskodás bevezetésének legkomolyabb akadályja a bírói létszámhiány. Emiatt nem vezették azt be a körmendi, kőszegi, a szentgotthárdi, zirci, tapolcai, tiszafüredi, makói, szentendrei, nagyatádi, mezőtúri, jászapáti, tiszafüredi és kunhegyesi járásbíróságon, illetve a kecskeméti, szombathelyi és egri megyei bíróságon.

Vannak bíróságok, ahol áttértek ugyan a területi bíráskodásra, az áttérés után bekövetkezett áthelyezés, lemondás, stb. miatt azonban egyelőre nem működhetnek a területi elv szerint. Ilyenek: a bonyhádi, deveceeri, mohácsi, pécsváradi, szerencsi és putnoki járásbíróság. A létszámkeret teljes feltöltésének sürgős szükségessége a fentiek alapján is nyilvánvaló. ...

Bíránk jelentős nagy része egyoldalú szakismerettel rendelkezik. A kétirányú - polgári és büntetőjogi - gyakorlat elsajátítása terén van ugyan fejlődés, ez azonban még nem elegendő ahhoz, hogy a területi bíráskodás mindkét irányú gyakorlati képzettséget feltételező követelményét általánosságban kielégítse. Ez a magyarázata annak, hogy több bíróságon nem vezették be a területi bíráskodást, illetve gyakorlatilag ma sem a területi elv szerint működnek... A megfelelő szakképzettség hiánya egyébként valamennyi bíróság működésében nagyobb nehézséget okoz. Minden megyei bírósági elnök arra utal

jelentésében, hogy a területi bírászkodás szempontjából egyik legdöntőbb követelmény a bírák szakmai ismereteinek mindkét irányban való kiterjesztése, elmélyítése.

Évégett is legfontosabb feladatunk egyike a bírák megfelelő átképzése. Sürgősen pótolni kell az előkészítés során elkövetett mulasztásainkat és tanfolyamok szervezésével, arra alkalmas jegyzetek, tájékoztatók kiadásával, a szakoktatási felelősök útján történő hatékony instruálással, stb., el kell érni, hogy minél előbb elsajátítsák bíráink a mindkét irányú ítélkezéshez szükséges elméleti és gyakorlati szakismereteket.

... A győri megyei bíróságon azért nem vezették be a területi bírászkodást, mert mind máig nem kaptak utasítást annak bevezetésére. Ezt a mulasztást a bírósági főosztálynak sürgősen pótolnia kell. ... A békéscsabai járásbíróságon nincs bevezetve még a területi bírászkodás, "mert dr. P. E. járásbíró a büntetőügyek tárgyalására nem vállalkozik" /: gyulai megyei bíróság elnökének jelentése:/ Szerinte a területi bírászkodásra áttérés visszafejlődés, a szakosítás előfeltétele a minőségi munka megjavításának. ... Nyilvánvaló, hogy ilyen helytelen, egyéni megítéléstől nem lehet függővé tenni a területi bírászkodás bevezetését.

A jelentés összefoglalta az elért "eredményeket". Megállapította, hogy a "... területi bírászkodás alig pár hónapos múltra tekint vissza. Az érintett szervezési akadályok és.. működési nehézségek ellenére azonban máris kézzel fogható eredmények mutatkoznak, amelyek nagyrészt a területi bírák kezdeményezése folytán jelentkeznek. E fejlődés röviden a következőkben értékelhető:

a./ Szorosabbá vált és termékenyebb egyfelől a párt, - állami - és egyéb szervek, valamint a dolgozók, másfelől a bírák közötti kapcsolat.

A helyszíni tárgyalások, fogadónapok alkalmával a bírák érintkezésbe lépnek a helyi pártszervek vezetőivel. Kölcsonösen informálják egymást a terület problémáiról. Előfordul, hogy a felsőbb pártszervek egy-egy funkcionáriusa közvetlen segítséget nyújt a területi bírónak a községi pártszervekkel való kapcsolat felvételéhez. /:Zala-megye:/.

Szorosabbá vált a tanácsai szervek és a bírák közötti kapcsolat is. Egyes községi tanácsok igen szívesen fogadják a területi bírót, mert előbbiek maguk is sokszor kérnek felvilágosítást, jogszabály magyarázatot a bírótól. /: Somogy-megye:/. A bírák általában

részt vesznek a községi tanács ülésén. Sok helyen /: pl. Békés, Győr-megye:/ a bíró a tanácsi szervekkel karöltve és együtt tartja a fogadónapot.

A dolgozók és a bírák közötti kapcsolat elmélyítésének legfontosabb eszközei a helyszíni fogadónapok. A fogadónapon nagy számban keresik fel a dolgozók a területi bírót. Nem csupán peres ügyekben kérnek tanácsot, segítséget, hanem általános jelenség, hogy mindenféle ügyes-bajos dolgokat /: adókivetés, tovább tanulás, stb.:/ megbeszélnek a bíróval. A kapcsolat elmélyülésére jellemző, hogy sokan levélben keresik fel a terület bíróját és nagy bizalommal kérnek tanácsot tőle /: adókivetés, tovább tanulás, stb.:/ megbeszélnek a bíróval. A kapcsolat elmélyülésére jellemző, hogy sokan levélben keresik fel a terület bíróját és nagy bizalommal kérnek tanácsot tőle /: Szombathely, Szolnok:/.

... A kapcsolatok elmélyülésének természetes következménye a bíró eredményesebb operatív és nevelő tevékenysége. Pl. Fejér-megyében a területi bírák a fogadónapon szerzett értesüléseik alapján számos helytelen jelenségre hívták fel az erre illetékes szervek /: ügyész, tanács:/ figyelmét.

Országsszerte sok üzemi előadást tartottak a bírák a társadalmi tulajdon védelme, a munkafegyelem megszilárdítása, stb. tárgyában. Ezeknek az előadásoknak a nevelő hatása sok esetben már rövid idő múlva érezhető volt. Az üzemi látogatások során ez esztergomii járásbírák a bíróságnál már működött ülnökök kalauzolása mellett járják végig az üzemet...

A fellebbezési tanácsok általános tapasztalata, hogy a területi bírák ítéleteiben észrevehető a tényállás helyi ismeretekre támaszkodó jobb megalapozottsága, a büntetés megfelelőbb egyéniesítése. A tényállás körültekintőbb megállapítása azzal is magyarázható, hogy a helyszíni tárgyaló területi bíró bátrabban rendel, illetőleg vesz fel bizonyítást. Ugyanis ez nem eredményezi a tárgyalás elnapolását, mert a bizonyítás rövid úton tanukkal, stb. foganatosítható...

A nyomban foganatosítható bizonyítás felvétel az ítélkezés meggyorsítását is eredményezte. Bizonyos vonatkozásban csökkent a peres ügyek száma. A fogadónapon gyakran behívja a bíró a panaszos ellenfelét s kibékíti őket. /: Debrecen, Szolnok:/.

A panaszok elintézése egyébként is meggyorsult. Tudniillik a bíró nyomban érintkezésbe lép a tanács szerveivel s a jogos sérelmeket azonnal orvosolja. Helyes az a kezdeményezés, hogy a fogadónapot a bíró és a helyi tanács közösen tartja. A közigazgatási jellegű panaszok - ilyenekkel pedig sokszor fordulnak a bíróhoz - kivizsgálása és elintézése ily módon jelentősen meggyorsult.

Falvakban a Szabad Föld Téli Esték keretei igen alkalmasak felvilágosító, nevelő jellegű előadások megtartására. /: paksi járásbírószág:/. A fogadónapokat célszerű az illető község piaci napjain tartani. A bíró számára ez különösen alkalmas erre, hogy közelebb kerüljön az illető község tanyavilágában lakó dolgozókhöz. ..."

Az anyag a problémákat, hiányosságokat a következőkben fogalmazta meg: ..."Nem elegendő e létszámot feltölteni, biztosítani kell a bírák huzamosabb működését is egy-egy bíróságon. Jelenleg még elég gyakoriak az áthelyezések. A terület megismerésének kezdő lépésein már túljutott bíró az új működési helyén ismét kénytelen előlről kezdeni a terület tanulmányozását; s ez a fejlődést fékezi. Evégett biztosítani kell, hogy a bírák hosszabb ideig maradjanak ugyanannál a bíróságnál. ..A helyszíni fogadónapok tartása, a terület megismerése, felvetették a kiszállások költségei fedezésének kérdését.

A fogadónapokat eddig rendszerint úgy tartották a bírák, hogy egybekötötték azokat a helyszíni tárgyalásokkal. Ez a megoldás azonban nem megnyugtató. A tárgyalások után alig maradt idő a fogadónapok megtartására. Ha erre volt is lehetőség, a fogadónapon annyi panaszos jelent meg, hogy ez kizárta az üzemek látogatásának és más irányú operatív tevékenységnek a lebonyolítását. Egyébként is a legtöbb helyen - a határidők betartása miatt - nem várható, míg egy-egy községből annyi ügy érkezik, amennyi a helyszíni tárgyalás megtartását indokolná. A kiszállás költségeinek fedezésére különben eléggé minimális összeg áll a bíróságok rendelkezésére.

További probléma a táska írógépek hiánya. Lassan halad a helyszíni tárgyalás, a panaszfelvétel, ha kézírással történik a jegyzőkönyvvezetés. A bíróságok általában nem rendelkeznek táska-írógéppel, így a bírák kiszállásaikra írógépet nem tudnak vinni. A helyi tanács sem tudja egész napra írógéppel kiségetni a bírót.

Nagyon hátráltatják a területi bíró munkáját a közlekedési nehézségek. Számos kisebb községnek nincs vasút állomás, ezek megközelítése gépjárművel, vagy kerékpárral

történik. A bíróságnak nincs gépkocsija, a bírák nagy része kerékpárral nem rendelkezik. Időnként a tanács, vagy más szervek járművét vette igénybe a bíró olyan formában, hogy amikor előbbieket kimentek a területre, ő is hozzájuk csatlakozott. Ennek a megoldásnak az a hibája, hogy az alkalmi közlekedési eszközök igénybevétele esetén a bíró kötve van a segítséget adó napirendjéhez, továbbá nincs mód arra, hogy a bíró előzetesen értesítse a község lakóit kiszállásáról. A bírák részéről felmerült az a kíváncsi; hogy a Minisztérium biztosítson minden bíróságnak egy-egy kerékpárt...

... A területi bíró működését gyakran gátolják a vállalatok, üzemek, stb. vezetői abban, hogy eredményes munkát végezzen. Pl. a pápai Húsüzem vezetője a dolgozókat egyáltalán nem volt hajlandó a bíró által tartandó üzemi előadásra mozgósítani. Több pécsi és komlói üzem vezetője a pártszervek közbelépése után is kitartott emellett, hogy az üzemi előadást nem tudja beütemezni... Nincs biztosítva, hogy a helyszíni tárgyalásokon, fogadónapokon az adott helységből való ülnök vegyen részt a tárgyaláson... "

Mai szemmel nézve azonban úgy tűnik, a legnagyobb probléma a bírák szemlélete és felfogása volt. Ezt a dokumentum készítői nem hallgatták el.

"... Több bíró a területi bíráskodásnak nem tulajdonít olyan jelentőséget, amellyel az valójában bír. Ebből következik, hogy sokan közülük nem ismerik fel a területi bíráskodás szükségességét, a szakosítás fontosságával érvelnek. A pestmegyei bíróság egyik fellebbezési tanácsának véleménye szerint << a jog egész területén működő bíró hamarabb téved, mint a specialista >>.

Vannak bírák, akik a területi bíráskodás elvét és alkalmazását helyesnek tartják, azonban nincsenek tisztában annak gyakorlati megvalósításával. Ezek a körülmények eredményezik azt, hogy a területi bírák működésében sok helyen nincs elég kezdeményezés, öntevékenység és lelkesedés, amely az új szervezeti forma megvalósításánál fontos előfeltétel. ...

A bírák megfelelő átnevelése terén a Minisztérium elhanyagolta az idevonatkozó tapasztalatok ismertetését, a területi bíráskodás hazai tapasztalatainak összegyűjtését és egy tájékoztatóban való kiadását, stb. Ezt a mulasztást annál sürgősebben pótolni kell, mert több megyei bírósági elnök kifejezetten kérte egy ilyen tájékoztató kibocsátását a végett, hogy a maga területén megvalósíthassa a máshonnan kiindult helyes kezdeményezéseket.... "

A javaslat a fogyatékoságok kijavítására, megszüntetésére szűk határidőket szabott meg. 1953 decemberéig tulajdonképpen fel kellett volna számolni a területi bírászkodás bevezetését gátló fontosabb akadályokat.

Mindez nem sikerült, nem sikerülhetett. Így a Kollégium 1954. április 20.–án ismét elővette a területi bírászkodás problémáit. Az előterjesztésből úgy tűnt, lezárult a területi bírászkodás szervezési szakasza. A dokumentum Vas megye helyzetével foglalkozott alaposan, sajnos más megyék bírósági átszervezéséről nem találtunk iratokat, főleg nem Kollégium szintű előterjesztést. Az előnyök és az eredmények azoknál a szervezeti mutatóknál jelentek meg, amelyek minden bírói szervezet hatékonyságának mérőszámai, pl. az ügyek befejezésének gyorsasága, az eljárás hossza, a fellebbezések gyakorisága és eredményessége. A jelentés valahol azt sugallta, hogy a bírósági szervezet teljesítménye feljavult a területi bírászkodás bevezetésével. Az előterjesztésben ezért a strukturális - szervezeti kérdések szerepeltek az első helyen.

"...A bírászkodási területek kialakítása a legkülönfélébb tényezők ésszerű összehangolását kívánja meg. E tényezők között vannak olyanok, amelyek feltétlen jellegűek, vannak viszont olyanok, amelyek érvényesítése feltételes, vagyis attól függnnek, hogy a gyakorlati követelményekhez való alkalmazkodás milyen teret, ésszerű lehetőségi kört enged számukra. Nyilvánvaló, hogy az a rendelkezés, mely szerint a járásbíróság területét annyi bírói területre kell felosztani, amennyi az illető járásbíróság megállapított bírói létszáma /utasítás 1. pont /1/ bek./ - feltétlen jellegű követelmény, amennyiben az utasítás maga kimerítő felsorolással szabja meg a hivatkozott általános elv alóli kivételeket. Véleményünk szerint ilyen feltétlen jellegű tényezők továbbá: a közigazgatási egységen belüli felosztási tilalma, a bírászkodási területek olyan értelmű elszigetelése, hogy egyik terület bírása a másik terület ügyei egy részének elintézésével az állandóság jellegével nem bízható meg, stb. Ezzel szemben az arányosság, a földrajzi fekvés, a közlekedési adottságok stb. olyan tényezők, amelyek megítélésünk szerint háttérbe szorulhatnak olyan mértékben, amilyen fokban mellőzésüket valamilyen feltétlen jellegű rendelkezés szükségessé teszi...

A bírói területek helyes kialakításánál egyik legnagyobb nehézség az arányos elosztás biztosítása. Ebben a körben különösen az alábbiakra kell figyelemmel lenni:

a) *Az egyes bíraskodási területekre vonatkozó ügyforgalmi adatok nem eléggé megbízhatóak. Éspedig azért, mert az ügyforgalmi adatoknak a bíraskodási területek szerinti gyűjtése csak a területi bíraskodás bevezetése óta vált időszerűvé. Ilyen adatgyűjtést azonban a Központi Statisztikai Hivatal elnöke nem rendelt el és nem is engedélyezett. Egyes járásbíróóságok a saját tájékozódásuk érdekében mégis készítettek erre vonatkozólag ügyforgalmi összeállításokat. Ezeket azonban nem lehet irányadóul elfogadni, mert céljuk a területi beosztás arányos előkészítésének a megkönnyítése volt, s ezek az ügyforgalmi összeállítások a bíraskodási területek menetközbeni módosításához igazodva változtak. Ilyen körülmények mellett a jelen előterjesztésben közölt ügyforgalmi adatok csak hozzávetőleges tájékozódást nyújtanak. Az arányosság vizsgálatánál emellett figyelemmel voltunk a lakosság számára s a terület gazdasági jellegére.*

b) *A 10/1954. számú utasítás előírja, hogy a járásbíróági elnök számára is kell kijelölni területet. A terület nagyságának meghatározásánál azonban tekintetben kell venni a bíróság vezetésével járó elfoglaltságot. Mármost az a kérdés, hogy milyen arányban vehető számításba a járásbíróági elnök a bírói (ítélkezési) munka szempontjából. Nyilvánvaló, hogy a bíróság nagyságától függ ez az arány. Nézetünk szerint, egy 2-3 bírói járásbíróóságon – s így van a legtöbb – a járásbíróági elnöke kb. 60%-os bírói munkaerőnek tekinthető. Nagyobb járásbíróóságon – minő pld. a debreceni járásbíróóság – ez az arány alig éri el a 10%-ot.*

c) *A területi bírák megterhelése tekintetében a legkülönbözőbb eljárás mellett is szembetűnő aránytalanság jelentkezik. Járásbíróóságokon belül ugyanis mód van a kiegyenlítésre, ámde a különböző járásbíróóságokhoz, illetve megyei bíróságokhoz tartozó területi bírák megterhelésének arányosítása egyenlőre keresztülvihetetlen. Tudniillik a területek kialakításának alapja a bírói létszám. Ez megszabja a felosztás kulcsszámát, s a járásbíróóság egészének ügyforgalma meghatározza a felosztandó munka, illetve ügyek mennyiségét. Mármost azonos kulcsszám mellett is változó az egy-egy területi bíróra eső kiosztás mennyisége aszerint, hogy milyen viszonyban áll egymással a járásbíróóságok, mint egységek érkezési mennyisége. Vagyis előfordul, hogy egy megyei bíróságon belül is eltér egymástól a területi bírák megterhelése, de még szembetűnőbb ez az eljárás a különböző megyei bíróságok összehasonlításában. Pl. a derecskei járásbíróóság területi bírójára havonta átlag 80 ügy jut, ezzel szemben a móri járásbíróóság területi bírójára csak 41 ügy. Az ilyen aránytalanságok áthidalására csak az ügyforgalmi adatok pontos rögzítése mellett az általános létszámfelülvizsgálat befejezése után kerülhet sor.*

Ezeknek a körülményeknek a figyelembevételével foglaltunk állást az arányosság – mint nem feltétlen jellegű tényező – kérdésében, s ahol attól eltér a javaslatunk, a különös indokra a megfelelő helyen esetenként hivatkozunk.

3. A közlekedési adottságok vizsgálatánál a menetrendszerű vonat-, illetve autóbusz közlekedésből indultunk ki. Arra törekedtünk, hogy az egy közlekedési vonalra eső községek lehetőleg egy bírói területet alkossanak, részben e helyiségek megközelítésének könnyebbége miatt, részben költségkímélés céljából is. Ismételten hangsúlyozzuk azonban, hogy abban a kérdésben sincs helye merev szemléletnek. Az arányosságot és a közlekedési adottságokat mindig párhuzamosan vizsgáltuk és a lehetőség szerint a nagyobb ügyforgalmú terület bírójának megterhelését közlekedési szempontból előnyösebb területkialakítással igyekezzük kárpótolni... "

A kollégiumi anyag Vas megye bírói karáról meglepően pontos statisztikát tartalmazott. Jóllehet nem egy országosan reprezentatív adatsor részei, a helyzet bemutatása végett közöljük:

" A megye területének bírói és fogalmazói létszáma – bele nem értve a közjegyzőket – 36 fő. Szociális összetételt vizsgálva a következő képet kapjuk:

<i>Munkás származású:</i>	<i>5 bíró</i>	<i>1 fogalmazó</i>
<i>Agrárproletár</i>	<i>2 “</i>	<i>1 “</i>
<i>Kisparaszt</i>	<i>3 “</i>	<i>– “</i>
<i>Középparaszt</i>	<i>1 “</i>	<i>– “</i>
<i>Kisiparos, kiskereskedő</i>	<i>3 “</i>	<i>– “</i>
<i>Alkalmazott</i>	<i>4 “</i>	<i>1 “</i>
<i>Értelmiségi</i>	<i>9 “</i>	<i>5 “</i>
<i>Osztályidegen</i>	<i>1 “</i>	<i>– “</i>

A bírák közül 11 bírót neveztek ki a felszabadulás után, közülük 3 Akadémiát végzett bíró van.

A bírák és fogalmazók közül 7 MDP. tag, 7 kizárt párttag, 22 pártonkívüli."

A bírói kar szakmai és politikai helyzete mellett az anyag a bírák "szociális" problémáiból szintén felvillant valamit.

" A munkahelyétől 3 bíró, 3 közjegyző és egy fogalmazó lakik távol. W K járásbíró Szombathelyről jár ki Vasvárra... B Gy közjegyző Vasvárról jár be Szombathelyre.

Lakáscsere lehetséges volna közöttük, W K azonban nem kíván lakást változtatni. F G közjegyző Pápáról jár Sárvára, K G közjegyző Sopronból jár át Szombathelyre. Mindkettő szeretne lakóhelyére kerülni. F S megyei bírósági tanácsvezető Kőszegről jár be Szombathelyre. Egészségi állapotára tekintettel nem kíván Szombathelyre költözni. S L sárvári járásbíró Szombathelyről jár ki Sárvára. "

Vas megyében a területi bíraskodás mind járásbírói, mind megyei szinten működött. Legalábbis a jelentés szerint. *"...A megyei bírósághoz 7 járásbírói tartozik. .. A megyei bíróságon 1 büntető, 1-1 polgári elsőfokú, egy Pf. és egy Bf. tanács működik .. Az elsőfokú polgári ügyeket V F tanácsvezető tárgyalja, az ügyek zömét "A" ügyek teszik ki. Február hónapban 32 ügy volt folyamatban, ebből 20 ügyet fejezett be, 13-at ítélettel, 7-et más határozattal. Ezenkívül mint a polgári fellebbviteli tanács vezetője 5 ítéletet dolgozott ki. Elsőfokú polgári ügyeket hetenként egyszer tárgyal. Havi átlag-befejezése 15-20 ügy... A polgári fellebbviteli tanács hetenként egyszer tárgyal. Február hónapban 58 ügy volt folyamatban, melyből 26 ügyet fejezett be. A tanács vezetője V F, beosztott bírák Cs G és H Gy.*

A fentiek alapján megállapítható, hogy a megyei bíróság bíráinak megterhelése nem nagy, a bírói munkának feltétlenül termékenyebbnek, a befejezési arányszámoknak kedvezőbbnek kell lenni ... A járásbíróiokon a büntető ügyszakban a megyei bírósághoz hasonlóan a megterhelés nem nagy."

"A megyei bíróságon, minthogy egy polgári és egy büntető fellebbviteli tanács van, a területi bíraskodással probléma nincs. A járásbíróiokon a terület felosztása 1953 júniusában megtörtént. Ezt a felosztást az általunk kiadott utasításnak megfelelően az elnök felülvizsgálat alá vette és a terület felosztására vonatkozóan térképpel ellátott javaslatot készített..."

.. Azoknál a járásbíróioknál, amelyeknél a területi bíraskodás bevezethető volt, a területi bíró felvette a kapcsolatot a helyi szervekkel, a helyi szervek vezetői jogi kérdésekben sok esetben fordultak tanácsért a területi bíróhoz. Nagyrészt megismerték területük sajátosságait, problémáit és dolgozóit. Több alkalommal tartottak tárgyalást a területen, melyet fogadónapokkal kötöttek egybe. Előadásokat tartottak termelőszövetkezetekben, állami gazdaságokban és üzemeket látogattak. A járási szervek

a területi bírák működésével meg vannak elégedve és további támogatást helyeztek kilátásba a bírák számára. ...

Mint a megye általános jellemzésénél már utalás történt arra, hogy a kormányprogramot megelőző időben a területen baloldali túlzás és gyakori törvénysértés volt tapasztalható, ugyanez megállapítható a bíróságok ítélkezésére vonatkozóan. Sok esetben előfordult, hogy a bíróságok bűnösség nélkül ítétek el embereket. Maga a vádemelés ténye csaknem egyenlő volt a bűnösség megállapításával. Nem vizsgálták az ügyekben, hogy a cselekmény elkövetésénél milyen külső, a vádlott akaratától független körülmények játszottak közre. Ezt az időszakot jellemezte a konkrét ügyekben való illetéktelen beavatkozás is.

A bíróságok munkájában a kormányprogram után változás következett be. A törvényesség megszilárdult, az ítélkezés színvonala emelkedett, az irányítás egységesebb, szervezettebb lett.

Eredményesen felvették a harcot az ítélkezésbe való illetéktelen hagyatkozással szemben. A bírák nagyobb önállóságra tettek szert. Igyekeztek az ítélkezés során az eset összes körülményeire figyelemmel a dolgozók érdekeinek megfelelően törvények szem előtt tartásával minden káros külső behatástól függetlenül ítélkezni.

Csökken a kevésbé megalapozott bizonyítékok alapján való elítélések száma. Nagyobb gondot fordítanak a tényállások kellő tisztázására, s a helyesen megállapított tényállás alapján foglalnak állást a vádlott bűnössége, vagy nem bűnössége tekintetében. Kedvező jelenség, hogy csökkent a felmentések száma, mely az országos felmentések átlagánál minden ügycsoportban alacsonyabb...

Javult a felekkel való bánásmód és a tárgyalásvezetés színvonala. A bírák az ügyek tárgyalására jól felkészülnek. A felekhez feltett kérdéseik lényegbevágóak, az ügy körülményeinek tisztázását célozzák. A nagyobb ügyeket kijegyzetelik. A tárgyalást perrendszerűen vezetik, a fegyelem fenntartására gondot fordítanak, a felekkel udvariasan, megfelelő modorban beszélnek, de szem előtt tartják a bíróság tekintélyének megóvását is. A védelem szabadságára a törvényes kereteken belül gondot fordítanak. Az ítélhetőzatalt megelőző zárt tanácskozások nem nyúlnak el, az ügyel arányban állnak.

Az ítélelhirdetés magasabb színvonalú, tartalmasabb, mint ahogyan az írásbafoglalt ítéletek azt mutatják. Jobban kidomborodik nevelő hatásuk és meggyőző erejük...

.. a büntető és a polgári fellebbviteli tanács egyes tagjai a járásbíróknál megvizsgálta az egyes ügycsoportokat. A vizsgálat során tapasztalt hiányosságokat felfedték, a vizsgálatról összefoglaló értékelést készítettek és azt a megyei bíróság elnöke valamennyi járásbíró részére megküldötte. Ebben a módszerben felismerhetők a kollégiumok működésének körvonalai. A fellebbviteli tanácsok ítélezése magas színvonalon áll... "

A jelentés kitért a megyei szinten jelentkező problémákra.

" A fenti eredmények mellett azonban igen komoly hiányosságok tapasztalhatók a bíróságok munkájában. A fejlődés korántsem kielégítő. .. A megyei bíróság büntető fellebbviteli tanácsának munkájában is tapasztalhatók eseti hiányosságok ... Nem adott pl. helyes útmutatást a fellebbviteli tanács az osztályhelyzet megállapítása tekintetében, pedig a járásbírók ezt várták, sőt a márciusi hivatali értekezleten a Bf. tanács emiatt bírálatot is kapott. Ezen a téren szükség volt az irányításra, mert a járásbírók helytelenül állapították meg több esetben a vádlottak osztályhelyzetét, vagy a vádlott foglalkozását vették alapul az osztályhelyzet megállapításánál, vagy hibás elvi alapon állva, a régi kuláklistánál indultak ki. – A Bf. tanács ezeket a hibákat figyelmen kívül hagyta...

.. a járásbírók ítélezése messze elmarad a fellebbviteli tanácsok munkájának színvonalától és a fejlődésük sokkal lassúbb. Megállapítható, hogy a járásbírók egy része, ha meg is értette a kormányprogramot, annak célkitűzéseit, elveit nem tudják helyesen és következetesen átvinni a bírói munkába... " ¹⁶³

A kollégium az előterjesztés után hozott határozatában¹⁶⁴ megállapította, hogy a "területi bíráskodás megszilárdításáról és fejlesztéséről szóló 10 / 1954. számú utasítás /a továbbiakban Utasítás/ változatlanul érvényben kell tartani. .. az állandó bírói területeket az Utasításban lefektetett alapelveknek megfelelően kell meghatározni és jóváhagyni. A jóváhagyott bírói területeket rá kell vezetni a községhatáros térkép

¹⁶³ Kollégiumi előterjesztés a bírói területek kialakításáról. MOL M-KS – 276. f. 96. cs. 21. öe. 1954. április

hivatalos igazságügyi példányára és ebben a formájában véglegesség és kötelezővé kell tenni."

Felhatalmazást adott a megyei bíróságok elnökeinek *"arra vonatkozóan, hogy a jövő év közepéig (június 30-ig) saját maguk végrehajthassanak területükön kisebb kiigazításokat, és... az egyenként kialakított bírói területeket párosával összekapcsolhassák .."*. Látnunk kell, hogy számos egyéb intézkedés és felhatalmazás mellett a területek kérdésnek meglehetősen "laza" kezelése nemcsak a Szovjetúnióból importált, hanem a hazai szervezési elvnek (államigazgatási terület egyenlő a területi bíróságok illetékességével) is ellentmondott.

Az igazságügyi apparátus kötelező optimizmusának ellentmond Erdi Ferenc miniszternek a Szovjetúnióban tartott és a Családjogi Törvény kapcsán idézett beszámolója. Erdi eltúlozta a magyarországi szovjet hatásokat, a mintakövetési hajlandóságot, de egy birodalom fővárosában a vazallus általában nem az önállóságát szokta hangsúlyozni. Ezért lepődünk meg azon, hogy a területi bíraskodásról szólva voltaképpen a rendszer redukált változatának csődjéről szólt, arról, hogy sem a magyarországi közigazgatás hagyományai, sem a bírói szervezetek történeti kialakulása nem tették lehetővé a területi bíraskodás teljes körű bevezetését, még legyöngített formájában sem. Hiszen megmaradtak számos esetben a büntető és a polgári ügyszakok, megmaradt néhány egész közigazgatási területre illetékes bíróság, egyszóval a 100% -os mintakövetés kizárt. Megjegyezzük, hogy a beszámolóból páratlanul éles képet kapunk a mintakövetésre épülő jogintézmény átvételének lehetetlenségéről, tágabb összefüggésben a szovjetesítés kudarcáról.¹⁶⁵

" ... Bírósági szerveinket az új bírósági törvény teljesen a szovjet szervezetnek megfelelő módon alakította ki, azonban ennek a bírósági szervezetnek a kialakítása nem egyszerre, hanem fokozatosan történik meg... Az új bírósági törvény megvalósításával kapcsolatban két bonyolult kérdés merül fel. Az egyik a vidéki bíróságok kérdése, a másik az igazságügyminisztériumi felügyelet, illetve irányítás kérdése. A magyar bíróságok történeti fejlődése folytán nálunk nem a szovjet típusú népbíróságok alakultak ki, hanem járási bíróságok. Ez azt jelenti, hogy egy járásnak /rajon/ egyetlen járásbírósága van,

¹⁶⁴ Az Igazságügyminiszternek az Igazságügyminiszteri Kollégiuma 1954. április 20.-án tartott ülésén hozott 17 6/1954. Ig. Koll. Számú határozata. MOL. M- KS – 276.f. 96. cs. 21. öe.

¹⁶⁵ A szovjet jog- és igazságügyi rendszer útmutatásainak felhasználása a Magyar Népköztársaságban. Erdi Ferenc Miniszter előadása a Szovjetúnióban. MOL M-KS-276.f.96. cs. 34. öe.

amely a járás nagyságához mérten több bíróból áll "2-20-ig/. A járásbíróóságok korábbi szervezete az volt, hogy a bírák szakokra elkülönítve működtek, a járás egész területére kiterjedő illetékességgel. Szem előtt tartva a szovjet népbíróóságoknak azt az elvét, hogy a bírának egy meghatározott területen kell működni, amelyet részletesen és jól kell ismernie ahonnan a dolgozók köréből választott bírák hatékony résztvevők lehetnek a bíróság tevékenységében, mi is megvalósítottuk a járásbíróóságok kerületén belül minden bíró számára a külön bírói területet, amelyen egy személyben látja el mind a büntető, mind a polgári ítélezést. Tekintettel azonban a korábbi helyzetre, átmenetileg néhány szükségmegoldást kellett alkalmaznunk. Egyik az, hogy városokban, illetve Budapest kerületeiben a városi /kerületi/ bíróság bírói az egész igazsági területre illetékesek és ezen belül szakokra különítve működnek. A másik pedig az, hogy falusi területen két ilyen bírói területet összekapcsoltunk, hogy a két területen belül lehetőség legyen különböző képzettségű bírák kiegészítő együttműködésére.

Másik komoly az igazságügyminisztériumi felügyelet, illetve irányítás ellátása a minisztérium részéről. A Szovjetunió igazságügyi igazgatóságához hasonló szerveink nekünk nincsenek és megyéink kis területe, valamint az államigazgatási területek várható rendezése folytán ilyenre rövidesen sor nem kerülhet. Ez a helyzet elkerülhetlenné teszi az igazságügyminisztérium közvetlen irányító tevékenységét a bíróságok felett a helyi bíróság elnökén keresztül. Ilyen módon a mi magyar bíróságaink elnöke egy személyben olyan funkciót tölt be, amit a Szovjetunióban az oblaszty bíróságnak az elnöke és ugyan azon terület igazságügyi igazgatójának a vezetője. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a bírósági elnököt az igazságügyminiszter a bírói igazgatás kérdéseiben közvetlen utasítja, míg a bírói tevékenység egyéb vonatkozásaiban csak a törvényes felügyeletet látja el felett. A mi viszonyaink között a bírósági elnök személye sajátos funkciókat egyesít magában, ami eltérő a szovjet rendszertől. Egy személyben az igazgatási vezetői szerepet és ítélezés elvi irányító szerepet tölti be. Kétségtelen, hogy ilyen feladatok együttes ellátása nehézséget jelent mind az elnökök, mind az igazságügyi minisztérium számára, figyelembe véve azt is, hogy bíróink egy része felszabadulásunk előtti bíró, kisebb része pedig még kevés tapasztalattal rendelkező új káder... "

Nehéz lenne megválaszolni azt a kérdést, mi lett a vége a területi bíraskodásnak? Erre vonatkozóan ugyanis nem találtunk anyagot a levéltárban. Feltételezhető, az 1954. –ben hatályba lépett bírósági szervezeti törvény reteszelte el a kísérletező kedvű politika további útját. Közvetett bizonyíték áll rendelkezésünkre, a törvény a megyei bírósági

szinten ugyanis kifejezetten törvényerőre emelte a bírák ügyszakonkénti ítélkezését, a büntető és a polgári kollégiumok megszervezését, tehát megyei (II. fokú) szinten nem volt már törvényes lehetőség a területi bíraskodás fenntartására. Lehet azonban, hogy mindennek politikai oka volt. A területi bíraskodás bevezetése összekapcsolódott Nagy Imre reformjaival, ezért osztozott a névadó bukásában. Nem tudjuk. Egyelőre csak annyi bizonyos, hogy sem a közvetlen emlékezés, sem a későbbi utókor nem említi a területi bíraskodás -- meglepően nagy apparátust mozgató -- megszervezését. Névai László pl. 1961.-es könyvének történeti fejezetében egyszerűen kihagyja az 1953 - 1954.-ben történeteket. Az alkotmányjog, a polgári eljárásjog, vagy a büntető eljárásjog művelői sem szólt soha egyetlen szót sem a területi bíraskodás bevezetésének kísérletéről. Pedig -- reményeink szerint -- a történet a mai napig ívelő tanúságokkal jár, s megfélekedezni róla még akkor sem szabad, ha a társadalomtörténeti következtetések levonása egy másik fejezetbe tartozik.

VI. FEJEZET: 1954: AZ ELSŐ MÓDOSÍTÁS

Több mint hatvan évvel az első PP novella után a polgári eljárásjog tudományának művelői tisztázták a módosítás körülményeit, elemezték hatását, bemutatták a változások dogmatikai rendszerét. Kengyel Miklós az első novella megszületésének körülményeiről írva kiemelte a sietős törvényalkotást, a változások terjedelmes listáját, s külön felhívta az olvasó figyelmét az egyes perjogi szereplők (ügyészség, Legfelsőbb Bíróság) eljárásjogi helyzetének újraszabályozása mögött kitapintható etatista szemléletmódra.¹⁶⁶

A szakirodalom ma már egyetért abban, hogy a kodifikátorokat nem utolsó sorban az a szándék vezette, hogy a magyar Perrendtartás még jobban hasonlítson a szovjet polgári eljárásjogi törvényre. Előző fejezetünkben láttuk, az 1953 után megindult politikai olvadás nem feltétlenül járt együtt a szovjet társadalmi, gazdasági és jogi modellek elvetésével, ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a Perrendtartás újraszabályozását a szovjet minta követésének motivációja mozgatta. Ennek ellenére úgy gondoljuk, a törvénymódosítás lényegi kérdései az egyszerű adaptációnál bonyolultabb és összetettebb szervezeti és jogalkotási folyamatokban alakultak ki. Könyvünk következő fejezetében két szálon elemezzük a történéseket. Először a korabeli szakirodalom írásait vesszük nagyító alá, majd a levéltári iratok alapján bemutatjuk a módosítást végző munkabizottság elképzelései mögött meghúzódó szervezeti mozgásokat.

1. Szakirodalmi álláspontok

Schleiffer Pál a Jogtudományi Közlöny 1954. márciusi számában részletes “hibajegyzéket” tett közzé a Perrendtartásról.¹⁶⁷ A hibák jegyzéke a perrendtartás napi működéséből leszűrt tapasztalatokból származott, hiszen a szerző több, kizárólag a joggyakorlatban észlelhető problémát vetett fel. Módosító javaslatok szintén a joggyakorlat számára készültek. Konceptcionálisan a cikk nem támadta a PP. szerkezetét, alapelveit, intézményeit, mivel ezek – írta a szerző -- beváltak, így az általa javasolt változtatások sem érintik a kódex “maradandó értékeit”.

Schleiffer a kódex számos problémáját kiküszöbölhetőnek tartotta novelláris úton, s e módosító javaslatokkal – ma így mondanánk – a perhatékonyságot akarta

¹⁶⁶ KENGYEL, 2003. 284 – 285. old.

¹⁶⁷ SCHLEIFFER, 1954.

növelni. A részletes javaslatok azonban nem minden esetben maradtak meg a pragmatikus, gyakorlatra koncentrált indítványok körében, mivel a szerző nem egy kérdésfelvetése éppen a kódex koncepcionális – s általa “maradandó értéknek” tartott -- építményét feszegette.

Schleiffer szerint az 1952. évi III. Törvény egyik legnagyobb, és politikai szempontból súlyponti kérdésnek tekintett újdonsága a népi ülnöki rendszer bevált, ám a perek "egyszerűsödését" szolgáló más intézményekről ugyanez -- szerinte -- már nem mondható el. Így például a törvény akkor, amikor a kötelező előkészítő iratokat a legszűkebb körre szorította vissza, a bonyolultabb perekben lényegesen megnövelte a per időtartamát, holott az eredeti cél a perek időbeli hosszának lerövidítése lett volna.

Másképpen szólva: a törvénynek a szóbeli pervitel széles körben megengedő rendelkezései 1954.-ben már nem feleltek meg az összetettebb, bonyolultabb tényállású perek lebonyolítási követelményének. Ebben az időben a törvénybe zárt populista értékrend, a laicizmussal szembeni engedékenység láthatóan a perhatékonyság ellen dolgozott. A szerző – nem kevés bátorságról téve tanúbizonyságot – még ennél is radikálisabb álláspontot képviselve több pontban kifejezetten támadta a PP laicizmussal szembeni engedékenységét. Kritikai állásfoglalása ellenére elismerte, a szóbeli kereset, vagy az egyszerű perindítást lehetővé tevő más eljárásjogi intézmények a gyakorlatban működőképeseek.

Bonyolultabb tényállású ügyekben a szerző a laikus pervitel felszámolása mellett érvelt, és a kötelező képviselő mellett szállt síkra. Ezért Schleiffer a novelláris reform első helyére tette a kötelező (azaz egyértelműen jogi) képviselőt újra bevezetésének szükségességét. Az eljárás meggyorsítása volt a célja akkor, amikor javasolta az alperesi ellenkérelem, illetőleg a másodfokú eljárásban a fellebbezési ellenkérelem tárgyalás előtti benyújtásának (szóbeli előadásának) előírását. Elképzelhetőnek tartotta kemény szankciók alkalmazását az írásbeli nyilatkozat elmaradása, vagy a hiányos szóbeli előterjesztés eseteire.

A mai olvasónak úgy tűnik, hogy a szerző pusztán pertechnikai megközelítéssel élt a hiányosan előterjesztett keresetek és beadványok problémáit elemezve akkor, amikor a nem ügyvéddel eljáró fél számára – abban az esetben, ha a fél kellő példányban nem csatolja a beadványokat – javasolta a bírósági iroda kötelező másolatkészítésének

bevezetését. (Természetesen a fél költségére.) A javaslat azonban olyan kérdéseket érintett, amelyek a mai napig beárnyékolják polgári peres eljárásunk hétköznapijait, a mélyebb elemzés kiderítené: egyáltalán nem technikai, vagy ügyviteli kérdésekről van szó.

A szerző jóllehet nem követelte -- nem is követelhette -- a laicizmus teljes kiküszöbölését, az általa felvetett problémák – pl. a felek aktivitása és a mulasztás összefüggése – valahogy mégis elvezettek a szakszerűséghez, avagy a laikus fél eljárásjogi privilégiumainak beszűkítéséhez. Egy példa a tanulmányból erre. Miközben a kor felfogásával összhangban Schleiffer vallotta, a mulasztási ítélet megszüntetése sikeres intézkedés volt, észrevette az intézmény megszüntetésével jelentkező szabályozási űrt. A törvény szerint ugyanis, ha a felperes az első tárgyaláson nem jelent meg, nem volt lehetőség az eljárás folytatására még alperesi mulasztás hiányában sem. A Pp. rendelkezései szerint ekkor vagy megszűnt a per – ha azt az alperes kérte -- vagy szünetelt. A cikk javaslata szerint a hivatalból való eljárás -- egyébként általános -- szabályait kellene e szituációra alkalmazni, így mód nyílik a per lefolytatására, és érvényesíteni lehet a perek gyors befejezésének -- a nyilvánosság előtt egyébként hangosan követelt -- elvét.

Schleiffer nem tárta fel az általa jelzett problémák mögött álló koncepcionális hiányokat, ezért a perhatékonyság növelésére, az eljárás gyorsítására összpontosított. E cél motiválta őt akkor, amikor indítványozta a per szünetelési időtartamát meghatározó törvényi szabály megváltoztatását.

Az írás számos pragmatikus javaslata az alapvető perjogi intézmények reformját vetette fel. A beavatkozás lehetőségéről szóló értesítési kötelezettséget Schleiffer ki akarta terjeszteni a jogi személyen kívüli érdekeltekre, felszámolva ezzel a jogi és a természetes személyek közötti perjogi megkülönböztetést. Módosítani akarta a Pp. 164 §. –át, megerősítve a bíróság hivatalból való bizonyítási lehetőségét, s ezzel hozzányúlt a PP bizonyítási rendszeréhez.

Láttuk a PP. milyen pontatlanul szabályozta a törvény előkészítés során sebtében a törvényszövegbe varrt házassági bontóper megelőző előkészítő eljárást. Schleiffer a szabályok dogmatikai tisztázása mellett szállt síkra, elképzelései szerint a tanúmeghallgatás szabályainak átvételével, a bíróság tényállás felderítési

kötelezettségének bevezetésével, az eljárást befejező végzés jogi természetének definiálásával, a végzés elleni jogorvoslat szabályainak kidolgozásával, a bontóper megindítása határidejének szabályozásával igazi eljárásjogi intézménnyé lehet(ett volna) tenni az előkészítő eljárást. Mi a magunk részéről megállapítjuk, a cikkben felvetett kérdéseket a szakirodalom a tanulmány születését megelőző időszakban pontosan feltárta, Schleiffer cikkének mondanivalója tehát széles szakmai konszenzusra támaszkodott.

Schleiffer éles szeme észrevette, ellentmondás van a mulasztási ítélet eltörlése és az ellentmondással meg nem támadott fizetési meghagyás (adós meghallgatása nélkül) végrehajtható jogi jellege között. Megoldása egyszerű: nemcsak a tényeket kell a fizetési meghagyásban előadni, hanem csatolni kell a kérelmezőnek a tényelőadás bizonyítékait. A kérelmet elbíráló bírónak -- amennyiben kételye támad a követelés jogalapja vagy összecszerúsége tekintetében -- meg kell adni azt a jogot, hogy a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmet keresetlevélnek tekintse.

Schleiffer rámutatott arra, a polgári peres eljárásban félként be/fellépő személy és az ügyész kapcsolatát a törvény nem szabályozza megfelelő módon. A korrekt szabályozásra a szerzőnek ugyan nem volt konkrét elképzelése, de cikke egyik erénye magának a rendezés szükségességének felvetése.

Schleiffer számos javaslata a PP. perorvoslati rendszerének részletkérdéseit érintette a nélkül, hogy magának a perorvoslati rendszernek az alapjait vitatta volna. Mindez azért érdemel figyelmet, mert a hatályba lépett módosítás gyökeresen megváltoztatta a PP perorvoslati intézményeit, bevezette a -- soha többé nem követett és a következő novellában eltörölt -- kasszációs – revíziós rendszert. Schleiffer csak egészen kicsi, és a per gyorsabb lebonyolítását szolgáló változtatásokra gondolt. Így megszüntette volna azt a másodfokú eljárásra vonatkozó szabályt, /Pp.255. §. (2)/ ami kötelezően előírta a fellebbezéssel megtámadott első fokú határozatok (teljes egészében) hatályvesztését akkor, amikor fellebbezési eljárásban a per több mint egy évig szünetel. A rendelkezés eltörlésére tett javaslatát a szerző a részben pernyertes felperes érdeksérelmére hivatkozva indokolta, mivel a határozat hatályvesztése következtében az elsőfokon részlegesen pernyertes felet súlyos méltánytalanság éri. Kifogásolta, hogy a törvény nem tisztázta, vajon a hatályvesztés esetében mi lesz a következménye a pervesztes fél önkéntes teljesítésnek, miképpen alakul az önként teljesítő alperes

eljárásjogi helyzete? Ellenmondást tapasztalt a szerző a hatályvesztést kimondó rendelkezések és a másodfokú bíróság jogerősítő határozata között, mivel a PP szerint a perorvoslattal meg nem támadott határozatokat (vagy határozati részeket) a másodfokú bíróság (a másodfokú eljárás során bármikor) jogerősnek nyilváníthatta. Jogerős határozatok hatályvesztése -- ez Schleiffer számára elfogadhatatlan. A szerző javaslata egyszerű: amennyiben a per a másodfokú eljárásban szünetelés folytán megszűnik, csak a fellebbezéssel megtámadott határozatrész veszítse el jogi hatályát.¹⁶⁸

A tanulmány pragmatizmusa valójában a Perrendtartás alapkérdéseit feszegette, bár tanúságos a szerző hallgatása. Ismerve a korabeli tudományos közélet és nyilvánosság viszonyait, cikk pragmatikus javaslatai -- például a perorvoslati rendszer esetében -- tekinthetőek a hivatalos elképzelések elleni állásfoglalásnak. Schleiffer gyakorlati javaslatai mögött ugyanakkor lényeges, az új, a szocialista perrendtartás egészéből fakadó ellentmondások húzódtak, ezeket takarta (vagy hallgatta) el a tudatosan felvállalt pragmatizmus. Az írásbeli előkészítés, a beadványok száma, minősége végső soron elvezetnek a PP által megszüntetett perfelvételi tárgyalás problematikájához, azaz az új PP tárgyalási rendszeréhez. Mindez azonban 1954 –ben még nem szakmai, hanem ideológiai – politikai kérdés. Az első tárgyalás alperesi és felperesi mulasztásait, a mulasztások jogkövetkezményeit újraszabályozni kívánó javaslatok pedig a mulasztási ítélet megszüntetésével keletkező ürt tárták fel, a mulasztó fél elleni szankció bevezetésének követelése nyílt állásfoglalás az 1952. évi III. Törvény popularizmusa ellen. E támadást Schleiffer – a koncepcionális intézményekre tüzet nem zúdítva – több pontban indította meg, így például ott, amikor a kötelező képviselő részleges visszaállítást, vagy a laicizmus (korlátozott) kiküszöbölését szorgalmazta. Javaslatai közül néhány már 1954.-ben a törvény szerves részévé vált, de gondolatai visszaköszönnek a hatvanas és a hetvenes évek perjogi reformjaiban is. (pl. a bírósági meghagyás bevezetése, az írásbeli előterjesztés kötelező jellege).

Amíg Schleiffer javaslatai (előbb vagy utóbb) utat törtek maguknak, addig a korabeli szakirodalomban megjelent másik markáns cikk reform elképzeléseinek feledés lett a sorsuk¹⁶⁹. Pedig Névai László írása – könyvünk második fejezetében röviden

¹⁶⁸ Hatályos perrendtartásunkban mindkét megoldás szerepel. Pp.255. § (2.) bekezdése.

¹⁶⁹ Teljes joggal állapította meg Kengyel Miklós, hogy a tanulmány ötletei szerencsére csak két ponton váltak a törvény részévé. KENGYEL, 2003. 285 – 286. old.

említettük – még a “ne ultra petitiūm” tilalmát is feloldotta volna, annyira radikális elemeket tartalmazott.¹⁷⁰

A szerző egyértelműen felvállalta cikkének elméleti – koncepcionális indíttatását. Érdekes viszont, hogy nem a hagyományos, Sztálinra és Marxra hivatkozó érveléssel tört lándzsát a (Gáspárdy László szavaival élve etatista vonulatot követő) változások mellett, hanem hűen a kor szelleméhez az 1953 júliusi Kormányprogrammal indokolta a perjogi változtatások szükségességét. Az 1953 -as Párt és Kormányprogram a törvényesség fejlesztése miatt megköveteli az új jogszabályok megalkotását – írta Névai. E célkitűzést szem előtt tartva tovább kell fejleszteni a kodifikációs munkát, az új törvények megalkotását. Nem feledkezhetünk azonban el a PP – már meglévő törvényeink – korszerűsítéséről sem — vélte a szerző.

Névai alapos kritikával illette az 1952. évi III. Törvény előkészítőit. Tudományellenes törvénynek tekintette a PP-t, mivel nem használták fel a jogtudomány eredményeit a törvényalkotásban. Lehet, hogy személyes sértettségén túlmenően a jövőbeli pozíciókra gondolt, amikor arról írt, hogy 1953 előtt csekély volt a jogtudomány kritikai szerepe, mivel a tudomány nem tett eleget alapvető feladatának, azaz nem végezte el a jogszabályok értékelő és összehasonlító bemutatását.¹⁷¹

“Legfőbb ideje már, hogy eljárásjogunk ne elégedjék meg a lex lata – kétségkívül könnyebb és veszélytelenebb – tudományának babéraival, hanem bátrabban vegye fel és tegye bírálat tárgyává a jogszabályi rendelkezéseket, vessen fel problémákat és terjesszen elő javaslatokat. Különösképpen szükség van erre az 1952. évi III. törvénnyel kapcsolatban, amelynek megszerkesztésébe annak idején külső szakembereket nem vontak be a megkívánt mértékben, és amelynek előkészítő munkálatai korántsem voltak olyan széleskörűek, mint a szocialista kodexeknél általában szokásos.”¹⁷²

Az elméleti indokokon kívül szerinte két kézzelfogható tény szintén megalapozza a módosítás szükségességét. Az egyik az új bírósági szervezeti törvény (BSZ), melynek

¹⁷⁰ NÉVAI, 1954. 190 – 192. old.

¹⁷¹ A levéltárban fennmaradt egy feljegyzés, amely “Névai e. észrevételei a polg. perrendtartás terv.-hez” címet kapta, és amely a szövegek rekonstrukciója után megállapíthatóan az 1952. évi május 03. napi dátumot viselő változat kritikája. Ebben Névai a PP számos pontjára tett szövegszerű módosító javaslatot. Az utolsó simítások között néhány javaslata beépítésre került a szövegbe, a többség azonban nem. Mindenesetre a törvényalkotás szakemberektől való teljes függetlensége nem állapítható meg, bár az igaz: nem Névai vezette a törvényelőkészítést, az iratok szerint még a PB. határozat utáni fázisban sem. MOL M-KS-276.f. 96. cs. 52. öe. 151.- 153. old.

következményeként a BsZ. és a PP összhangjának megteremtéseként módosítani kell a PP fellebbviteli rendszerét.

“Még ha a BSZ nem is vonná maga után a lex posterior erejével a Pp. többrendbeli módosításának szükségességét, akkor is – úgy gondolom – időszerűnek lehetne tekinteni néhány a BSZ - től függetlenül célszerűnek mutakozó – változtatás keresztülvitelét. “ (uo.)

Könyvünk területi bíraskodással foglalkozó fejezetében bemutattuk, e változások miként vezettek el a területi bíraskodás megszűnéséhez. Az 1954. évi II. Törvény (A bíróságok szervezetéről) átalakította a polgári ügyekben (is) eljáró bíróságok összetételét, módosította a hatásköri és illetékességi szabályokat. A Legfelsőbb Bíróság és Elnökének szerepét megnövelve jelentős mértékben kibővítette mindkettőjük hatáskörét. A változásokat generáló jogszabályok közé kell sorolni az 1953. évi 13. törvényerejű rendeletet az ügyészségekről, hiszen a rendelet a Perrendtartás “perorvoslat a törvényesség érdekében” elnevezéssel szereplő rendkívüli perorvoslatát “törvényességi óvás” elnevezésre változtatta. A jogszabály-változások nem tagadhatóan szükségessé tették a Perrendtartás módosítását, és bizonyos mértékben előre eldöntötték a perjogi módosítások tartalmát. (Például ezután törvényességi óvásnak kellett nevezni a felülvizsgálat jellegű rendkívüli perorvoslatot.) A nagy kérdés azt volt, vajon e változások megállnak-e a szükséges kollíziós reformoknál, vagy a változtatási kényszert kihasználva a jogalkotó túlmegy a szükséges változtatások körén, így számos más rendelkezést módosít a Perrendtartásban. A levéltári iratokból látni fogjuk, ez utóbbi történt. Visszatérve Névai tanulmányára, szeretnénk megjegyezni, a PP novella már a kezdeti elképzelésekben sem korlátozódott kizárólag a kollíziós változtatásokra.

Névai mindenesetre valóban terjedelmes listát készített a kívánatos reformról.¹⁷³ Közöttük a kérelemhez kötöttség elvének feladása volt a leginkább figyelemre méltó javaslata, ám listájának számos eleme a PP szerkezetére vonatkozott. Így például a tárgyalás előkészítése során javasolt szélesebb bírói intézkedési jogosultságban a pervezúra megszüntetésével és az egységes tárgyalási rendszer bevezetésével keletkező pervezetési, pertechnikai problémák feloldására tett javaslatot, a bizonyítási fejezet általa elképzelt módosításában pedig a kódex tárgyalási és rendelkezési elvének dogmatikai

---

¹⁷² UO.

ellenmondásait iktatta volna ki. Névai a szovjet (orosz) PP magyarra lefordított alapelveinek következetesebb érvényesítéséért szállt síkra, ennek tudható be a fizetési meghagyásos eljárás eltörlésére irányuló javaslata. A fizetési meghagyásos eljárás ugyanis -- szerinte -- a PP összes kodifikált alapelvét megsérti. Ugyancsak a szocialista jogtudomány általános követelményeként javasolta a végrehajtási eljárás szabályainak bekerülését a Perrendtartásba.¹⁷⁴

A polgári eljárásjog kérdéseivel foglalkozó korabeli szakirodalom a bemutatott két tanulmányon kívül direkt módon nem foglalkozott a PP reformjával.¹⁷⁵ A tanulmányok – visszahelyezve őket korukba -- természetesen kapcsolódtak egy – egy újraszabályozandó kérdéshez, ám e kapcsolatok mélyebb feltárásához elengedhetetlen a novellát előkészítő módosítások iratanyagának bemutatása.

2. A színpalak mögött: a változások előkészítése.

2.1. A minisztérium és a nagypolitika

Az 1954. évi PP módosítás – igazat kell adnunk Kengyel Miklósnak¹⁷⁶ – sietve készült, nagy terjedelmű volt, és alig másfél évvel a kódex elfogadása után 1954. augusztus 01. napján hatályba is lépett. Valóban gyors ütemben készült a törvény, mivel az Igazságügyi minisztérium munkatervében csak az 1954. év I. félév jogalkotási feladatai között bukkant fel, április 15.-i elkészülési határidővel. A munkaterv 27. pontja szerint *“A polgári perrendtartás módosításáról szóló törvényjavaslat, valamint az életbeléptető és az átmeneti rendelkezéseket tartalmazó törvényerejű rendelet elkészítése.... A törvényjavaslatra ápr. 15, a törvényerejű rendeletre ápr.30 (a határidő –*

¹⁷³ Kengyel Miklós könyvében bemutatta e listát, mi a magunk részéről inkább csak a változtatások irányát elemezzük. KENGYEL, 2003. 285. old.

¹⁷⁴ Névai javaslatai közül az állam jogi személyiségére történő utalás bekerült a módosított törvénybe. Ugyancsak figyelembe vették az álláspontját a tárgyalás hatékonyabb előkészítését elősegítő bírói intézkedések újra szabályozásában. A többi javaslata az idő múlásával merült fel (pl. a Névai által helytelennek tartott anyagi igazság fogalmát később a törvényben felváltotta az “igazság” kifejezés, de megtörtént a bizonyítási fejezet “kiigazítása” is.), illetőleg soha többé nem halottunk felőlük. A javaslatok azonban – mindentől függetlenül -- a magyar polgári eljárásjog kardinális kérdéseit jelentik. Így a végrehajtási eljárás perrendtartáson belüli elhelyezkedése a végrehajtási jog újraszabályozása során állandóan felmerült, jöllehet a XIX. sz. vége óta a magyar jogi tradíció a külön – külön törvényben történő szabályozás elvét követi. Nem problémamentes viszont a végrehajtási eljárás illeszkedése a Perrendtartáshoz, számos kérdésben súlyos ellentmondások és viták terhelték a két eljárás kapcsolódását. (pl. jogorvoslati rendszerek) ami valóban indokoltá tenné a Pp-ben való elhelyezését. vö. NÉMET, J. – VIDA, I. – KISS, D. 2005.

¹⁷⁵ SZEMENYEI, 1954., MÓRA, 1954., FARKAS, 1954.

¹⁷⁶ KENGYEL, 2003. 284.

Gy.T.).¹⁷⁷ A megelőző időpontban – 1954. január 28. napi dátummal -- született 5 / 1954. IM. Kollégiumi határozatban az eljárásjogi rendelkezések felülvizsgálatán túlmenően semmilyen utalás nem található akár a perrendtartás, akár a perrendtartáshoz kapcsolható jogszabályok módosítására. A minisztérium vezetése e határozatával akarta elérni az eljárásjogot érintő különböző belső utasítások hatályon kívül helyezését. A jogszabályi “dereguláció” végrehajtásának befejezésére 1954. március 31. napját szabták meg, s ennél többről nincs szó a határozatban.¹⁷⁸ E két iratból tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy a törvénymódosítás munkálatai – optimális esetben -- 1954. január 26. és 1954. április 15. között (2 és fél hónap alatt) történtek, feltehetőleg külső – pártközpontból eredő – nyomásra, mivel a minisztérium apparátusa fel sem vette első féléves munkatervébe a törvény módosításának programját. Természetesen mindez nem zárja ki, hogy a minisztériumban -- más feladatokkal összefüggésben, belső iratokban, jelentésekben és javaslatokban -- ne vetődött volna fel a módosítás lehetősége.

A minisztérium törvényelőkészítő apparátusa 1953 nyarától – a bírósági szervezet fejlesztését előíró politikai bizottsági határozat megszületésétől nagy erővel dolgozott a bírósági szervezeti törvényen. A Minisztérium Kollégiuma 1953. augusztus 25. –én tartott ülésén hozott döntés szerint már 1953 szeptemberében át kell tekinteni a bíróságok, ezen belül a Legfelsőbb Bíróság munkáját¹⁷⁹, s ezzel párhuzamosan pedig – igazodva a júliusi kormánynyilatkozathoz – meg kell alkotni a bírói szervezeti törvényt.

“A törvényesség megszilárdítása a kormány egyik legsürgősebb feladata. Szigorú intézkedésekkel és ha nem használ, súlyos büntetéssel a hibák és a lazaságok kiküszöbölésével rövid időn belül el kell érni, hogy az igazságügyi és a rendőri szerveink, valamint helyi tanácsaink a nép államának, a törvényességnek, a jogrendnek szilárd támaszai és egyben biztosítékai legyenek. Fokozottabban védelmezzék dolgozó népünk érdekeit, éberekben őrkdjenek államunk biztonsága felett és a néppel összeforrva erőteljesebben harcoljanak demokratikus rendünk megátalkodott ellenségei ellen, akikkel szemben a törvények teljes szigorát kell alkalmazni.

¹⁷⁷ Az Igazságügyminisztérium 1954. évi I. félévének munkaterve. II. Jogalkotási feladatok. MOL M-KS-276.f. 96. cs. 35. öe. 120. old.

¹⁷⁸ Az Igazságügyminisztérium Kollégiuma 1954. január 26. –án tartott ülésén hozott 5 / 1954. I. Koll. Számú határozat. MOL M-KS-276. f. 96. cs. 21. öe. 38. old.

¹⁷⁹ Az Igazságügyminisztérium Kollégiumának 1953. augusztus 25. napján tartott ülésén hozott 6 / 1953. Ig. Koll. Számú határozata. MOL M-KS-276.f.96.cs. 16. öe. 41. old.

Ez a kormányprogram az igazságügyi szervek minden területén követendő eljárásának legfőbb irányelve és egyidejűleg számos szervezeti, káder-, és kodifikációs feladat végrehajtását teszi az igazságügyminisztérium kötelességévé.

Ennek megfelelően a IV. negyedévi munkaterv döntő feladatai: a kormánynyilatkozat elveinek konkrét megvalósítása, közelebbről a bírói szervezeti törvény, a végrehajtói törvény, és az ügyvédi törvény életbeléptetésével kapcsolatos feladatok, valamint a korábban kiadott igazságügyminisztériumi utasítások általános felülvizsgálat alá vonása.”¹⁸⁰

Összegezve a helyzetet: a minisztérium kiemelt politikai feladatként foglalkozott a bírósági szervezeti törvénnyel, ám munkájuk a bírósági szervezetről szóló jogszabály más törvényekre – pl. a PP.-re – gyakorolt hatását nem érintette. A kapcsolódó törvények módosítását 1954 január végéig nem vették fel a jogalkotási programba, ezért nem indították be az ilyenkor szokásos apparátusi előkészítő munkát sem.

Pedig a minisztérium politikai vezetése és a minisztérium egy – két munkatársa tisztában voltak azzal, hogy a bírósági szervezeti törvény minden bizonnyal hatással lesz a Perrendtartásra. Találtunk olyan feljegyzéseket, amelyek a Perrendtartást végigfésülve 1953 őszén már szisztematikus reformot javasoltak, de talákoztunk olyan feljegyzéssel is, amely egy – egy eljárásjogi kérdés kapcsán vetette fel a Perrendtartás részleges megváltoztatásának szükségességét.

Az utóbbiak közé tartozik Erdei Ferenc miniszter 1953 november 11.-én kelt előterjesztése a politikai bizottsághoz. Előterjesztésben – amivel a KV Adminisztratív Osztálya egyetértett – lényegében a törvényességi óvás definícióját és törvényi szabályozását indítványozta, eldöntve ezzel hosszú évekre a törvényességi óvás intézményének (jogi) jellegét.

A politikai bizottság eredeti határozatának szövege a következőket írta elő: *“A bírói szervezetről szóló törvényben ki kell mondani, hogy a Legfelsőbb Bíróság, a Népköztársaság Legfőbb Ügyésze óvása alapján elvi döntéseket köteles hozni és ilyen határozatokat hozhat a Legfelsőbb Bíróság elnöke kezdeményezésére is. “*

¹⁸⁰ Javaslat a minisztérium munkatervéhez 1953 X. 1. – től XII.31. ig. MOL M-KS-276 f. 96. cs. 16. öe. 43. old. Szeretnénk megjegyezni, hogy a munkaterv a területi bíraskodással majdnem minden hónapra jegyzett elő feladatokat, valamint konkrét beszámolókra kötelezte a különböző igazságügyi szervezeteket.

Erdei ezt a szövegrészt a következőkre javasolta megváltoztatni:” *A bírói szervezetről szóló törvényben ki kell mondani, hogy a Legfelsőbb Bíróság jogerős bírói ítéletet a legfőbb ügyész törvényességi óvása, valamint a Legfelsőbb Bíróság Elnöke indítványára felülvizsgálhat és megváltoztathat. Ezen kívül a legfőbb ügyész, valamint az igazságügyminiszter illetve a Legfelsőbb Bíróság Elnöke kezdeményezésére elvi döntéseket köteles hozni a Legfelsőbb Bíróság, amely a bíróságokra kötelező.*”¹⁸¹

Látni kell, hogy az eredeti és a később javasolt szöveg nem ugyanazt az eljárásjogi intézményt tartalmazta. Az eredeti határozat csak a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseit tette volna lehetővé, egyedi ügyekre kiterjedő ítélkezést nem. Az Erdei Ferenc által javasolt szöveg mindkettőt tartalmazta, sőt az elvi döntések meghozatala iránti kezdeményezés jogkörét kiterjesztette az Igazságügyminiszterre. A politikai döntéshozatal érdekessége, s egyben jellemzője --, hogy a levélre Farkas Mihály kézzel ráírta “Lássa Rákosi elvtárs”, holott a pb.-nek Nagy Imre éppúgy a tagja volt, sőt mint kormányfő ő volt a törvényalkotásért felelős apparátus feje.

Erdei levelében “háttérkonszenzusról”, az összes érdekelt egyetértéséről beszélt, ami jelzi: a minisztériumon kívül, a minisztérium mellett fontos és jelentős – a Perrendtartást érintő – jogalkotási kérdések -- így a törvényességi óvás kérdése – dőltek el. Miközben tehát a törvényalkotás szakmai apparátus még fel sem vette programjába a Perrendtartás módosítását, a politikai térben, a politikai – állami – érdekcsoportok konszenzuális úton lényegében már eldöntötték a Perrendtartás egyik – törvényességi óvás – intézményének szabályozási megoldását.

2.2. A bírói kar javaslatai

A Perrendtartás módosításához vezető másik szál a minisztérium belső apparátusa. A módosítást előkészítő szervezett munka jeleire utaló iratokat egészen 1954 január végéig nem találtunk, azonban néhány szakmai – és minden bizonnyal a bírói karból érkező -- módosítási javaslatot tartalmazó Feljegyzés elérte a minisztérium politikai

¹⁸¹ Igazságügyminiszter Mb/110. 1953. november 11. i. Előterjesztése a politikai bizottsághoz. Az irat jelzete: MOL M-KS-276.f. 53. cs. 147. öe. 101. old. A módosítást Erdei a következőkkel indokolta: “*A bírósági szervezeti törvény kidolgozásánál az összes érdekelt egyetértésével tisztázódott, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak egyrészt a legfőbb ügyész óvása alapján, másrészt a Legfelsőbb Bíróság elnöke kezdeményezésére jogerős bírói ítélet felülvizsgálatára és megváltoztatására kell jogot adni, elvi döntést pedig a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése, a legfőbb ügyész, a Legfelsőbb Bíróság Elnöke vagy az igazságügyminiszter kezdeményezésére hozhat, illetve köteles hozni. A tervet ilyen értelemben készült el és a minisztertanács következő ülésének napirendjére van*

vezetését. A két legrégebbi Feljegyzés és Javaslat címet viselő irat 1953 október 31.-i keltezésű. Ezekben az előterjesztők 11 illetve 15 pontban foglalták össze a perrendtartás módosításának szükségességét.

A levéltárban megtalált egyik irat¹⁸² -- így a későbbi (november 02, illetőleg november 03) iratok -- sem árulkodik koncepcionális háttérrel, sőt az egyes javaslatok megfogalmazásainak belső logikai koherenciája is hiányzik. Ennek ellenére néhány pontban a már ismertetett és a szélesebb nyilvánosság előtt publikált jogtudományi álláspontokkal harmonizáltak (Schleiffer, Névai), különösen akkor, amikor közvetett módon vetették fel a Perrendtartás szerkezeti alapkérdéseit.

Koncepcionális kérdésként merültek fel az illetékességi és a hatásköri szabályok, a mulasztás problémái és a mulasztás szankcionálása, a perek elhúzódásának megakadályozása (kézbesítés anomáliái), a tárgyalás jobb előkészítése, valamint az ítélethozatalra (az ítélet írásba foglalása, kiegészítése) vonatkozó rendelkezések. Az iratok készítői a PP egyes szakaszaihoz konkrét módosítási javaslatokat terjesztettek elő, ezekkel próbálták meg feloldani a Perrendtartás számos belső logikai ellentmondását.¹⁸³

Feltehetően a bírák pragmatizmusát közvetlenül nem befolyásolták az igazságügyi politika tervei, vagy a Kormányprogram megvalósításának feladatai, hanem a maguk tapasztalatait igyekeztek összefoglalni. Néhány esetben saját pereikből vontak le általános következtetéseket, vagy a törvényszöveg nyelvtani homályából fakadó jogalkalmazási nehézségekről számoltak be.

---

kitűzve. Miután ez a kérdés az anyag részletesebb feldolgozása során tisztázódott és egyébként nem áll ellentétben a határozat eredeti szövegével, kérem a határozat eredeti szövegének módosítását.

¹⁸² A Következő iratokról van szó: Feljegyzés a perrendtartási kérdésekről. (Zsembery aláírás), Javaslatok a polgári peres eljárásra vonatkozó jogszabályok módosítására és kiegészítésére. (olvashatatlan aláírású megyei bíró), A Pp. és az ezt életbe léptető törvény ill. rendelet módosítása. (aláírás: dr. Simor Antal mb. bíró), Feljegyzés az Elnök kartárs részére. (olvashatatlan aláírású bíró), Vadász Lajos felirat nélküli javaslatai. Valamennyi irat jelzete: MOL XIX-E-1-c-1525 – 1526./ 1952. 168 – 177. old.

¹⁸³ Feljegyzés a perrendtartási kérdésekről. 1953. október 31. MOL XIX-E-1 –c- 1525 – 1526 / 1951. 117. old. E feljegyzés markáns állásfoglalásokat tartalmaz. Pld. *“Az eddigi eszközök nem elegendőek a per elhúzódásának megakadályozására.”* Vagy *“Ha már a törvény arra az álláspontra helyezkedik, hogy a büntető bírói ítélet kihát a polgári perre – ami bizony néha igazságtalan eredményekre vezet --, miért nem mondja ki ugyanezt a polgári ítéletekre is?”* A Feljegyzés megközelítése pragmatikus, pl: *“Miért nem mondhatja jegyzőkönyvbe a távollakó fél a folyamatban lévő perben is kéréseit a helybeli járásbírószágon?”* Vagy: *“... a 218. § /1/ rendelkezés így rossz. Ha a tárgyalást p.o. d.u. ½ 6 kor fejezzük be, miért kell feltétlenül fáradság tanácskozni, és esetleg rossz határozatot hozni, amikor holnapután kialudva, nyugodtan megbeszélhetjük az ügyet. És ha most úgy látszik, hogy ítélet lesz, és elhalasztjuk a határozathozatalt, illetőleg az ítélethirdetésre tűzünk ki időpontot, mi történik ha a tanácskozásnál mégsem hozunk ítéletet, hanem bizonyítást rendelünk el? Akkor törvényt sértettünk? Vagy ha már határozathozatalra tűztünk ki határnapot, akkor akár jó, akár rossz, valamiképpen ítéletet kell hozni, még ha tudván tudjuk is, hogy nincs betárgyalva az ügy? Vagy egy bizonyítást elrendelő végzés nem olyan bonyolult, hogy*

A bírói javaslatokat áttekintve elmondható: a javaslatok a törvény szinte valamennyi fejezetét érintették. Természetesen nem mindenki akarta megreformálni a PP valamennyi paragrafusát, e megállapítást a vélemények összegzése alapján mondja ki a mai elemző. Előfordult, hogy két javaslattevő egymásnak ellentmondott, -- így például a büntető bírói ítéletek polgári bíróság általi elismerése kérdésében¹⁸⁴ --, azonban számos esetben az előterjesztők – tudtukon kívül – azonos módon és szinte egymással egyetértve fogalmaztak.¹⁸⁵ Így valamennyi javaslat foglalkozott a perköltség viselése, a pervezetés (jegyzőkönyv), a határozatok (kijavítása, kiegészítése) szabályaival. A PP különös részébe foglalt különleges perek szabályait a bírák erőteljes kritikával illették, módosítási indítványaik többsége e perekre vonatkozott. Nemcsak azt hiányolták, hogy számos esetben következtelen a szabályozás (pl. a származás megállapítása iránti perekben nem lehetett alkalmazni a kereseti kérelmen való túlterjeszkedés szabályát, így hivatalból nem volt lehetőség megfelelő tartásdíj megállapítására, amit házassági perek esetében meg lehetett tenni /Vadász Lajos/), hanem szóvá tették a logikátlan, a mindennapi peres gyakorlattól idegen szabályozási bukfenceket. (Házassági perekben ha a külföldi fél nem ügyvédnek ad meghatalmazást, akkor nehézkés és drága a közjegyzői ellenjegyzés. Vagy az apasági vélelem megdöntése iránti per és az apaság megállapítása iránti per szabályozási függetlensége voltaképpen újabb per indítását kívánja meg, holott a beavatkozás megengedésével elhárítható lenne a hosszú pereskedéssel a gyermeknek okozott érdeksérelem /Simor Antal/). Összefoglaló módon anonim bírónk megállapítását idézzük, aki ezt írta le *“Általánosságban helytelen az, hogy a PP számos kérdést nem rendez és ezzel a legkülönbözőbb jogszabályokban való eligazodás problémái elé állít.”*¹⁸⁶ Az ismeretlen bírónk által felvetett problémákat a bírói gyakorlat napjainkig húzódo alkotó közreműködése igyekezett megoldani.

---

kihirdetését másnapra kell hagynunk?” Megjegyezzük: e kérdéseket a mai bíró is feltehetné, mivel megnyugtató módon az itt felvetettek – az azóta bekövetkező módosítások ellenére -- nem nyertek rendezést.

¹⁸⁴ A Feljegyzésbe foglaltakkal ellentétbe az “Elnök kartársnak“ készített Feljegyzés álláspontja az, miszerint *“a büntetőbírói ítéletekre vonatkozó megállapítást feleslegesnek tartom (a törvényben - Gy.T.). Helyesebb lenni visszatérni a korábbi eljárásjogokban érvényesült arra az elvre (sic!) hogy a polgári bíróság nem volt kötve a büntetőbírói ítélethez.”*

¹⁸⁵ Pl. a javaslatok anonim megyei bírója és Simor Antal bíró abban értenek egymással egyet, hogy a költségmentesség engedélyezése nehézkés, és sokszor megakadályozza a keresetlevél elintézését. A törvény ugyanis vagy tanácsulésen tartja ezt elintézhetőnek, vagy az ügy jellegéből fakadóan kell a döntést tanácsulés elé vinni. A tanácsot alkotó népi ülnökök pedig nem mindig érhetőek el, holott az ő aláírásukat is tartalmaznia kell a végzésnek. Itt javasolják az elnök hatáskörébe utalást, amivel – az anonim bíró szerint – sok bíró is egyetért, mert ezt a gyakorlatot követik.

¹⁸⁶ Feljegyzés az Elnök Kartárs részére. MOL XIX-E-1-c-1525 – 1526./ 1952. 175. old.

A belső iratok közül egyetlen egy reagál az időközben megszületett – és a PP módosítás ideológiai háttérének szánt – jogszabály módosításokra. Vadász Lajos rögtön a Pp 2. §. –hoz írt megjegyzéseiben jelezte: a szöveg homályossága mellett (arra kérdezett rá, vajon mit takar az <<ügyészi fellépés>> intézménye) az 1953. évi 13. tvr. (az ügyészségről) léte kollíziós problémák sorát veti fel a Perrendtartásban. Ezek feloldását ő a szovjet PP rendelkezéseinek átvételében látta. Szerzőnk -- egyedülálló módon a bírói vélemények közül – ezen kívül egy - két pontban indokoltnak tartotta a szovjet PP átvételét, pl. az általános illetékességet megalapozó rendelkezések közé beiktathatónak vélte az alperes állandó foglalkozási helyét. A bírák reflexiói és észrevételei egyébként megmaradtak a magyar törvény és a magyarországi jogalkalmazás keretében.

Az egyes bírói tapasztalatok ismertetése nem öncélú szerzői vállalkozás volt, mivel a PP 1954.-es módosításának elemzésénél szeretnénk e tapasztalatokra visszatérni, és megvizsgálni: a módosítás támaszkodott-e a bírók jelzésére, s ha igen milyen kérdésekben, milyen mélységben.

Az Igazságügyminisztérium apparátusa nemcsak a bírói Feljegyzésekből, Javaslatokból ismerkedhetett meg a mindennapi bírói gyakorlattal, a bíróságok tevékenységével, vagy éppen a Perrendtartás alkalmazásának nehézségeivel. Mivel aktívan ellenőrizte a bíróságok ítélkező tevékenységét, ennek során beszámoltatta a bírósági vezetőket, jelentések és statisztikai összegzések álltak rendelkezésre a Perrendtartás hatályba lépése után felmerült ítélkezési problémákról. Jóllehet a Perrendtartás alkalmazása során felmerült kérdések összegzésére a hatályba lépés óta eltelt 10 hónap nem volt elég – ez idő alatt esetleg az egyes bírók szintjén jelezhető tapasztalatokat lehetett begyűjteni – mégis az iratok alapján megpróbáljuk kideríteni, vajon a minisztérium rendelkezett-e információkkal a Perrendtartás bevezetéséről. Rákérdezzünk arra, vajon ezek az információk befolyásolták, vagy befolyásolhatták-e az 1954 –es PP módosítását.

3. Az apparátus információi

3.1. Ügyforgalom

Könyvünk korábbi fejezeteiben nem egy esetben különböző statisztikai adatsorokat tártunk az olvasó elé. A statisztikai adatok hitelességét, a felvétel és az adatrendezés

kategóriáit kételkedve fogadtuk, bizonyos trendek bemutatására azonban a statisztikai adatsorok megfelelő illusztrációnak bizonyultak.

A statisztika megbízhatósága 1954.-re sem javult. Sőt, romlott áttekinthetősége, mivel különböző, korábban nem mért statisztikai adatszoportokat vezettek be, így az időbeli összehasonlítás majdnem lehetetlenné vált. Például a nem peres ügyeket felosztották fizetési meghagyásos, végrehajtási és egyéb csoportokra, míg korábban ezt egy csoportban kezelték, beleértve a három nem peres ügýtípus mellett az összes nem-peres eljárást. De megemlíthetnénk, hogy egyes megyei bontásokban felvettek olyan pertípusokra vonatkozó statisztikákat, amelyeket más megyéknél más bontásokban mértek.

A polgári ügyek mérőszámának alakulása számunkra rendkívül fontos. Szeretnénk az olvasót a Perrendtartás Politikai Bizottsági előterjesztésekor leírtakra emlékeztetni, mivel az 1952. évi III. Törvény egyik legitimációs pillére éppen a csökkenő – egyre inkább jelentéktelenebbé váló – polgári bírósági ügyforgalom volt. Írtuk, a PB elé kerülő előterjesztés már 1952.-ben sem tükrözte a valóságot, mert a polgári ügyek kétségtelen csökkenése a valóságban nem volt olyan drasztikus, mint azt a PB előterjesztés állította. Mindettől függetlenül a Perrendtartás ideológiai koncepciója a polgári – magánjogi jellegű – ügyek szocializmusban való csökkenését állította, s ezért vezettek be számos, a peres eljárás egyszerűsítése felé mutató eljárásjogi intézményt.

Az ügyszám alakulása tehát a Perrendtartás egésze szempontjából sem közömbös. Joggal feltételezhető, amennyiben a polgári ügyek emelkedése masszív trendként kimutatható, kidől a PP szerkezetét kialakító ideológia egyik fontos pillére. A statisztika számai – előre kell bocsátanunk – minden hiányosságuk és problematikusságuk ellenére a polgári ügyek jelentős növekedéséről tanúskodnak, de a vizsgált korban az adatsorokra visszavezetve senki nem követelte a Perrendtartás koncepciójának reformját. Nem csak feledékenységről, esetleg a jogász szakma csendes háttérbe húzódásáról beszélhetünk, hanem arról, hogy az ügyszámok alakulására maga a törvény is hatott, számos hatásköri szabály 1953.-as bevezetése ugyanis újrendezte a bírósági ügyek megoszlását és magát a polgári peres ügy fogalmát.

Az 1953.-as évről készített némely statisztika visszamenőleges adatsorokban mutatja be a polgári ügyek alakulását. Kiderült, már 1952. II. negyedétől kezdve nőtt a

polgári ügyek száma, a csökkenés voltaképpen csak 1951 III. negyedéve és 1952. I. negyedéve közötti időszakban volt statisztikailag szignifikáns. (Megjegyezzük: ez éppen a Perrendtartás kidolgozásának időszaka.) 1952. IV. negyedévében a járásbírósi hatáskörbe tartozó elsőfokú érkezett ügyek aránya 83% -al haladta meg az 1951. III. negyedévben érkezett ügyek számát. Pedig ekkor még a régi eljárásjog szabályai szerint ítéleztek a bíróságok, az új PP még nem lépett hatályba.

Az ügyek száma a járásbírósi hatáskörnél egyenesen emelkedett. Különböző szűrőfeltételeket alkalmazva a statisztikai jelentések kiderítették, hogy 1953. I. negyedévében a vagyoni perek – az állami szervek perei nélkül, tehát csak a magánfelek által indított perek -- aránya 57% -al volt magasabb az 1951. III. negyedévében mért adatoknál. Ugyancsak nőtt a fizetési meghagyásos ügyek száma, két negyedév alatt megduplázódott a beadott kérelmek aránya. Ezen eljárásokat nagyrészt a MÁV indította, úgy tűnik nem véletlen odafigyelés volt a törvény megalkotásánál végzett lobbista tevékenysége.

A megyei bíróságokon indított elsőfokú ügyek 1952. IV. negyedévben kulmináltak. Az ügyszám emelkedés mindenképpen – a korábban említett – házassági bontóperekre vezethető vissza, láttuk, az új PP hatályba lépése előtt sokan kísérelték meg a régi – a felekre méltányosabb – szabályok szerinti bontást. Ezen kívül kimutatható az ügyszám növekedése a megyei bíróság előtt indított elsőfokú vagyoni ügyekben, vagy a törvény által megyei bírósági hatáskörbe rendelt perekben.¹⁸⁷

Egyértelmű a polgári perek számának emelkedése. Éppen ellenkezője történt annak, mint amit a politika prognosztizált, illetve amit szeretett volna látni. 1954.-ben sem volt más a helyzet, a Perrendtartás hatályba lépése után mind a járásbírósi hatáskör előtt, mind a megyei bíróságoknál egyenesen emelkedett az elsőfokú polgári ügyek száma. Átmeneti visszaesést a házassági bontóperek szabályainak megváltozása okozott, azonban a járásbírósi hatáskörbe utalt előkészítő eljárások aránya 1953 I. negyedéve és 1954. II. negyedéve között 20% -al nőtt. A járásbírósi ügyszám-növekedés jellemző mutatója, hogy – a fenti időszakban – az új peres eljárások száma (percsoportra vetítve) átlagban 10% -al nőtt, a nem-peres eljárások aránya összességében nem változott.

¹⁸⁷ A polgári jogi statisztika 1953. évi főbb adatai. MOL M-KS-276.f. 96. cs. 36. öe. 195. old. – 200. old.

A megyei bíróságok előtt indult elsőfokú eljárások számát a statisztikai jelentés különböző pertípusokra vetítette. Érdeemes megemlíteni, a személyállapotú perek aránya a hét negyedéves periódusban 32 % -al nőtt, a többi kategória (pl. kártérítési perek) bizonyos – az átlagos növekedési trendet nem befolyásoló – csökkenést mutatott.¹⁸⁸ Ettől függetlenül – szűkebb periódust vizsgálva – 1953. II. negyedéve és 1954. II. negyedéve között a megyei bíróságok előtt elsőfokon indított perek száma 40% -al emelkedett.

A statisztikai elemzések – akarva vagy akaratlanul – felhívták a figyelmet több szokatlan, illetőleg korábban nem tapasztalt jelenségre. Csak a legfontosabbra utalunk akkor, amikor a folyamatban lévő ügyszám adataiban megbúvó “befejezetlenség”, illetőleg “ügyhátralék” kategóriáit emeljük ki. 1954 közepéről úgy számolt be az egyik jelentés, hogy *“a polgári peres ügyhátralék – az 1 havi érkezést meghaladó ügyek száma – a járásbíróságoknál csaknem eléri a másfél havi átlagos ügyérkezést, a megyei bíróságoknál pedig mind elsőfokú, mind a másodfokú eljárásban meg is haladja (azt – Gy.T.)*¹⁸⁹ Járásbírósági szinten 1954 III. negyedévre – az 1953. I. negyedévet bázisnak tekintve – a folyamatban maradt ügyek aránya 156 % -os, azaz minden második ügyet nem intéztek el a bíróságok.

Úgy gondoljuk, e jelenségek leírásának perelméleti fogalma a perhatékonyság. E ponton emlékeztetnünk kell az olvasót Schleiffer Pálnak a perhatékonyság növekedését követelő cikkére. Úgy tűnik Schleiffer problémái a valódi életet tükrözték, hiszen a statisztikák alapján egyértelműen bizonyított a peres időtartam megnövekedése, a perek befejezésnek elhúzódása. Mindez a Perrendtartás hatályba lépése után alig egy évvel merült fel, s e problémákra az 1954.-es módosításnak – amennyiben a valóságos folyamatokat akarta szabályozni – mindenképpen reagálnia kellett /volna. Schleiffer még akkor is egy valóságos problémakört feszegetett, ha nem nyúlt e problémák mögé, azaz nem érintette a Perrendtartás szerkezeti kérdéseit.

Nemcsak a perek számának növekedése, vagy a perek befejezésnek elhúzódása mutattak rá a Perrendtartás fogyatékoságaira. Működni kezdtek azok az intézmények, és pervezetési technikák, ügyviteli eljárások, amelyeket szintén az 1952. évi III. Törvény vezetett be. A statisztikai jelentések összegzői ezért kitértek az idézés, a kézbesítés, ügyészi beavatkozás, tárgyalás előkészítése, tárgyalás elhalasztása stb. kérdéseire. Az

¹⁸⁸ Polgári ügyek statisztikája. MOL M-KS-276.f. 96. cs. 36. öe. 51. – 56. old.

¹⁸⁹ Uo. 51. old.

összefoglaló jelentések a korábban leírt, és a számok mögött megbúvó jelenségeket kibontva – természetesen a rendszeresen beküldött adatok elemzésére támaszkodva – mutatták be a polgári peres eljárások problematikus oldalait.

Egy 1953. év végén készült összegzés¹⁹⁰ – amely valójában a Perrendtartás egy évét foglalta össze – az alábbiakban látta a legfontosabb problémákat:

“Az idézések kézbesítése, a tértivevények visszaküldése gyakran sorozatosan elmarad .... a megkeresések ismételt sürgetések ellenére megválaszolatlanok maradnak, vagy csak nagy késedelemmel kerül sor a válaszadásra. A letiltások teljesítése körül is gyakori a mulasztás, vagy a késedelmeskedés....

A járásbíróknál viszonylag nagy számban fordulnak elő házassági bontóper megelőző előkészítő eljárások. Ezek azonban az ügyek előkészítése és a házaspár békéltetése tekintetében nem váltották be a hozzáfűzött reményeket. Csak elvétve vezetnek a felek kibékítésére. A jelentési időszakban országos viszonylatban is alig egy – két eset fordult elő /kapuvári, budapesti III. és X. kerületi járásbíróknál/...

Az előző jelentésekben kiemelt azon jelenség, hogy az állampolgárok egymás közötti vagyoni jogi pereinek szaporodása észlelhető, továbbra is jellemzi a polgári peres ügyforgalmat. ....

A jelentés időtartamában már több esetben került sor polgári perekben ügyészi beavatkozásra...

Az elnapolt tárgyalások száma az elmúlt ½ hónap alatt tovább emelkedett. Amíg ugyanis november első felében a bíróságok 8026 személy ügyéből 2875 személy ügyében napolták el a tárgyalást, ami 35, 7 %, addig a jelentés tárgyát képező időben 9866 személy ügyéből 3704 személy ügyében vagyis az ügyek 37,5 % -ában került sor a tárgyalások elnapolására. ... Az átlagos számon belül egyes bíróságoknál különösen rossz képet mutat az elnapolások kérdése...

A bírák az ügyek az ügyek kitűzése alkalmával nem tanulmányozzák át gondosan az iratokat, és így a kitűzéssel egyidőben nem teszik meg mindazokat az intézkedéseket, amelyek az ügyeknek egy tárgyaláson való befejezését biztosíthatják. ...

¹⁹⁰ Gyulai Dezső összefoglaló jelentése. Polgári Ügyszak. MOL M-KS-276.f. 96.cs. 19/ 2 öe. 371. – 379. old.

Az elnapolások számának és a hátralékok emelkedésének a kérdése szorosan összefügg. A kecskeméti megyei bíróság elnöke megállapította, hogy a bírák egy részének a munkateljesítménye nem kielégítő. Egy – egy bíró havonta csupán 20 – 22 büntető és 14 – 15 polgári ügyet fejez be. A megyei bíróság elnökének véleménye szerint ez a jelenség összefügg a területi bíráskodás bevezetésével, mert a régi polgári bírák a büntető ügyek, s méginkább a büntető bírák a polgári ügyek intézése tekintetében nem rendelkeznek megfelelő gyakorlattal.

A budapesti megyei bíróság felismerve azt, hogy az elnapolások nagy számában a laza bírói munka jelentős szerepet játszik, a járásbírói tanácsvezetők részére egy útmutatót készített, amely felsorolja mindazokat a teendőket, amit a tanács elnökének a kitűzés alkalmával el kell végeznie, s ami biztosíthatja az ügyeknek egy tárgyaláson történő befejezését... “

Összefoglalva: a minisztérium belső jelentésének probléma katalógusa kisebb nagyobb eltérésekkel összecseng nemcsak a Schleiffer, hanem a Névai cikkben olvasható felvetésekkel. Bár a szakírók nem reagáltak a területi bíráskodás által felvetett problémákra -- pedig 1954 tavaszán már működött a területi bíráskodás rendszere --, felvetéseikkel nem álltak távol a joggyakorlattól. Természetesen a tétel megfordítva is igaz, a minisztérium (vagy munkatársai) e jelentésekből tudott (tudtak) a gyakorlat által jelzett ítélkezési problémákról. Talán ez a magyarázata annak, hogy a PP 1954.-es módosítása – túllépve a jogszabályi harmonizáció követelményén -- néhány kardinális ponton belenyúlt a Perrendtartás törvényi kollíziótól független szabályaiba. Hipotézisünk igazolása még várat magára, mivel meg kell vizsgálnunk, vajon a statisztikai összegzéseken kívül miről tudott még a minisztérium, milyen egyéb információk birtokában állt neki a törvény módosításának.

3.2. A bíróságok munkája

A korabeli igazságügyi igazgatás egyik fő feladatának a bíróságok munkájának ellenőrzését tartotta. Hol nyíltan, hol leplezetten, de rajta tartotta a szemét a bíróságok munkáján, talán úgy is fogalmazhatunk, nem volt olyan területe a bírósági rendszernek, amely nem állt volna az igazságügyi tárca ellenőrzése alatt. A már idézett statisztikai jelentéseken kívül a minisztérium illetékes főosztálya a bírói ítélkezés tartalmi

kérdéseiről éppúgy kért adatokat, mint a bírák képzéséről, tanfolyamaikról, vagy a Gazdasági Hivatalok működéséről.

A mai kutatónak, amennyiben meg akarja ismerni a bíróságok munkáját, gazdag iratanyag áll rendelkezésére. Igaz, a jelentéseket azért néha nem árt megfelelő távolságtartással kezelni, ám az általunk feltett kérdés megválaszolásához elsőrendű dokumentumok. Elárulják, hogy a minisztérium objektíven milyen típusú adatokkal rendelkezett a bíróságok működéséről, függetlenül attól, hogy a bekért és feladott információk tükrözték-e a valóságos folyamatokat. (A minisztérium munkatársainak személyes úton szerzett információit természetesen a dokumentumokból nem, csak mélyinterjúkból tudnánk rekonstruálni.)

Az Igazságügyminisztérium Bírósági Főosztálya gyakorlatilag a kommunista hatalomátvétel óta (1949) szigorú és mindenre kiterjedő ellenőrzést folytatott a bíróságok felett. A Főosztály mellett a minisztérium Kollégiuma beszámoltatta a megyei bíróságok, és a Legfelsőbb Bíróság elnökét. A beszámoltatások módszertana már 1949 / 1950 –re kialakult, főbb pontjait egy korabeli irat¹⁹¹ a következőkben foglalta össze:

“Az osztály feladata a bíróságok felügyelete kapcsán az, hogy ellenőrizze, figyelemmel kísérje az ítélkezést. Gondoskodjék arról, hogy ez megfelelő legyen, hogy a bíróságok az Alkotmány szellemében ítélkezzenek. Ennek érdekében elvileg és gyakorlatilag irányítsa a bíróságok munkáját, támaszkodjon elsősorban a Szovjetunió tapasztalataira, általános és konkrét szempontokat adjon a bíróságoknak, általánosítsa a helyes irányban alakuló gyakorlatot, leküzdje az elhajlásokat, felkutassa az ellenséges elemeket... Ezeknek a feladatoknak teljesítését úgy tudjuk megközelíteni, ha minél inkább arra törekszünk, hogy áttekintsük az egész munkát. Minél több ügyet ismerjünk meg az egyes bíróságokon, figyelemmel kísérjük azok elintézésének módját. ... Tisztában legyünk mindenkor azzal, hogy a bíraskodásban melyek a legfontosabb, soronlévő kérdések, figyelemmel az általános politikai helyzetre. .. Biztosítanunk kell, hogy osztályszempontok érvényesüljenek az ítélkezésben...”¹⁹²

Az ellenőrzés módszertana 1951 től – a felsőbb bírósági elnökök felügyeleti jogkörének (és magának a felsőbb bíróságoknak) megszűnése után változott. “Ez év

¹⁹¹ Beszámoló a bírósági ellenőrzés módszereiről és eredményeiről. Dr. Sömjén Pál Főosztályvezető előterjesztése 1951. február 10. napján. MOL M-KS-276-96.cs. 7 / 1. öe. 123. – 135. old.

¹⁹² Uo. 123. – 124. old.

*kezdetével szakítottunk ezzel a rendszerrel, és pedig szükségszerűen már csak annak folytán is, hogy a felsőbírósági elnökök mint felügyelő szervek kiestek. A mi osztályunk területi előadóin keresztül most közvetlenül fogja a megyei bíróságokat. Területi előadóink havonta egyszer vannak lent megyéiknél, és pedig három napot. Ebből két napot a megyei bíróságon töltenek, harmadik napon pedig a megyei bírósági elnökkel kiutaznak a járásbíróságokhoz. ... Ez utóbbinak célja, hogy lássuk, hogy dolgozik a megyei bíróság elnöke a járásbíróságokra kiszállva, hogy van erre a kiszállásra felkészülve....”*¹⁹³

Az Igazságügyminisztérium ilyen alapos, mindenre kiterjedő ellenőrzés mellett széles körű információkhoz juthatott, ha ezen ellenőrzések célja nem a politikai – hatalmi elvárások számonkérése lett volna.¹⁹⁴ Ezért a beszámolók a tényleges problémákat éppúgy mellőzték, mint az ítélkezési gyakorlat reális bemutatását. Nem egyszer a jelentés a bírói kar politikai “hozzaállásának” minősítésére szorítkozott, vagy az ítéletek nyelvezetét, fogalmazását kritizálta. Mivel az ellenőrzések bevallott célja főleg a büntető eljárások elemzése és felügyelete volt, a területi ellenőrök figyelme nem mindig, vagy csak részlegesen terjedt ki a polgári ügyekre. Pedig két havonta részletes jelentéseket (táblázatokat, statisztikákat) kaptak a megyei bíróságok elnökeitől, amelyek a megyében folytatott teljes ítélkezési gyakorlatot felölelték. A Főosztály vezetője azonban önkritikusan jegyezte meg, hogy ezekre a jelentésekre nem reagáltak, vagy csak részben, főleg a hibás – értsd a politikai elvárásoknak nem megfelelő – határozatokra, vagy az aktuális ügyekre reflektáltak. Számunkra nyilvánvaló: maga a rendszer működött kontraszelektíven, ezért volt felettebb egyoldalú a szervezet információs visszacsatolása¹⁹⁵

¹⁹³ Uo. 125. old.

¹⁹⁴ “Ismeretem közelebről a mi felügyeletünk gyakorlati módszereit. Mielőtt az előadó lemegy a megyei bírósághoz, átnézi az előző hónap jelentéseit kerületéről és jegyzetekkel készül fel a leutazásra. Ott mindenekelőtt az elnökkel beszél. Tájékozik a forgalom, a a személyzet kérdései felől, a hátralékról, általában az ügymenetről stb. Miután a fontosabb ügyszakokban a jelentésekből már van egy kép, először ezek alapján beszél át az elnökkel az érdemi ítélkezés kérdéseit. Ezután ezt a képet kiegészítendő, átnéz fénypróbaszerűen 30- 40- polgári és 60 – 100 büntető ügyet. /Különböző természetű ügyekből és különböző tanácsoktól./ Beszél az alapszerv párttitkárával. A lehetőségekhez képest elmegy a területi pártszervekhez és a tanácshoz. Mindezek alapján szerzett tapasztatait átbeszéli az elnökkel. Beszél a bírakkal, tanácsokkal is. Megállapítja, hogy milyen elvi kérdések foglalkoztatják a bírókat, és azokat, ha a minisztérium álláspontját ismeri, ha a kérdést világosan el tudja dönteni, megválaszolja, ha nem akkor a kérdést haza hozza. Tájékozik az elnökkel a járásbíróságok felől, amelyeknek munkájáról közvetlen tapasztalatot is szerez a fellebbviteli ügyek átvizsgálása kapcsán.” Uo. 129. old.

¹⁹⁵ A kampány bűncselekményeknél /pld. feketevágás és elszámoltatás/ naponta kapunk jelentéseket, amelyekre közvetlenül tesszük meg a szükséges intézkedéseket, adunk útmutatást.” Uo- 131. old.

Az ellenőrzések szemlélete, módszere és célja a vizsgált időszakunkig – 1954.-ig – nem változott. Erre utalnak azok az észrevételek, és megjegyzések, amelyeket a főosztály vezetője egy – egy megyei bíróság elnökének Kollégiumi beszámolójára tett, illetőleg a jelentések és statisztikai adatközlések rendszerének változtatás nélküli fenntartása. 1953. Október 7. –én például a következő megjegyzést fűzte a főosztály (ekkor új vezetője Vida Ferenc) a balassagyarmati megyei bíróság elnökének beszámolójához: *“Komoly hiba, hogy a bírák nem figyelnek kellőképpen az ügyek politikai tartalmára ... A befolyásmentességet a ... bírák helytelenül értelmezik, és a dolgozók véleményétől is “független” ítélezést kívánnak megvalósítani...”*¹⁹⁶

A vizsgált dokumentumokból megállapítható, a polgári perrendtartás bevezetéséről, a polgári eljárások alakulásáról, az esetleges módosítás szükségességéről a Bírósági Főosztály iratanyaga semmit nem tartalmazott. Hihetetlen nagy apparátust mozgattak meg, iratok százait gyártották, de ezek nem foglalkoztak semmilyen konkrét szakmai – netán eljárásjogi – problémával. Nincs ez másként a másik információs csatorna, a Kollégium elé kerülő megyei bírósági jelentésekkel sem.

A megyei bíróságok minisztériumi beszámoltatása 1950.-től rendszeressé vált. Amikor létrehozták a miniszteri kollégiumot, a Kollégium egyik legfontosabb napirendi pontja a megyék jelentésének értékelése, elfogadása, és a jövőbeli feladatok meghatározása lett. Az 1954.-es Perrendtartás módosítása előtti időszakból két megyei bíróság jelentését vizsgáljuk meg: a Nógrád megyei és a Békés megyei bíróságét. A szöveg elemzését egy kérdésre szűkítjük: a beszámolók adnak-e valamilyen kapaszkodót a Perrendtartás (későbbi) reformjához.

A Nógrád Megyei Bíróság jelentését 1953. Október 13.-i ülésén fogadta el a minisztérium Kollégiuma. A jelentés a polgári ügyek alakulását a megye gazdasági adottságaival kapcsolta össze:

“A megye ipari jellegét mutatják a polgári ítékezés adatai is. A folyamatban lévő perek döntő többségének tárgya ugyanis gyermektartás, vagy személyi és családi állapottal összefüggő más kérdés. Magánszemélyek közötti vagyoni viták csak a megyének gazdasági jellegű részében fordulnak elő, de ezek is az ügyforgalom kisebb részét képezik. Állami vállalatok és szervek közötti pereknek viszonylagosan nagyobb

¹⁹⁶ Észrevételek a balassagyarmati megyei bíróság elnökének kollégiumi jelentésére. Budapest, 1953. Október hó

száma a salgótarjáni járásbíróóság előtt ugyancsak a termelés ipari jellegével van összefüggésben.”¹⁹⁷

Fel kell figyelni arra, hogy a jelentés a megye ipari jellegéből vezette le a családjogi perek dominanciáját. A jelentés kapcsán utalunk könyvünk családjogi törvényről írt fejezetére, ahol bemutattuk, miképpen függ össze az iparosítás – a területi munkaerő mobilitás – a családok életével, és ezzel összefüggésben a családjogi perekkel. Kimondatlanul, de a jelentés szintén erre az összefüggésre utal, a családjogi perekké váló -- és így kezelhetetlen – családi / társadalmi konfliktusokra.¹⁹⁸

Az elnöki jelentés beszámolt arról, hogy a területen jelentős ügyhátralék nem volt, jóllehet a járásbíróóságok nem mindig tudták betartani a határidőket. A járásbíróóságok a jelentés időpontjában területi bíróságként működtek ezért a kapcsolatuk a bíróságok területén élőkkel közvetlenné vált. Mindez azonban rontott a polgári ítélkezés színvonalán, mert *“nehézséget okozott az eddig kizárólag büntető ügyekben foglalkoztatott bírónak a polgári jogban való járatlansága. Egyes bonyolultabb ügyben ezért nem az a bíró tárgyal, akinek területe a bíróság illetékességét megállapítja... A járásbíróóságoknál gyakori a polgári eljárásjogi szabályok megsértése, minek magyarázata az, hogy a területi bíráskodás folytán eddig polgári gyakorlattal nem foglalkozó bírák is tárgyalnak polgári ügyeket, ezen jogi gyakorlati képzésben nem részesültek.*”¹⁹⁹

A családjogi perek mellett a legfontosabb polgári ügyek – s ez szintén a megye ipari jellegéből következik – a munkafegyelmi ügyek, a baleseti kártérítési perek. Gond volt a házassági bontó perekben hozott ítéletekkel, mert néha indokolatlan volt a bontás, máskor viszont indokolatlan volt a bontás elutasítása – jelentette az elnök. Ezzel összefüggésben keményen bírálta a minisztérium ellenőrzési gyakorlatát, mivel az *“nem mélyült el a bírói gyakorlat tanulmányozásában, hanem felszínes vizsgálat alapján jutott a bíróság egészét nem jellemző általános következtetésekre.*”²⁰⁰

---

7. napján. MOL M-KS-276. f. 96. cs. 18 / 1. öe.

¹⁹⁷ A balassagyarmati megyei bíróság elnökének Jelentése az igazságügy-minisztérium 1953. október 13.-i kollégiumára. MOL M-KS – 276. f. 96 cs. 18 / 1 öe. 35.- 41. old.

¹⁹⁸ A területi egyenlőtlenségekre, és a területfejlesztést meghatározó iparpolitika összefüggéseire Germuska Pál könyvét ajánljuk az olvasónak. GERMUSKA, 2004. Részletesen bemutatja az első öt éves terv területi beruházásait, az iparosítás folyamatait és a szocialista országrendezési terv összetevőit.

¹⁹⁹ Uo. 37 / B. és 39. / B. oldalak.

²⁰⁰ Uo. 39./B. old. Nem csodálkozunk azon, hogy a Bírósági Főosztály kommentárjában alapos bírálat tárgyává tette a megyei elnök jelentését.

A jelentés végül – minden tartalmi és logikai kapcsolat nélkül – javasolta a Kollégiumnak, hogy a minisztérium *“vizsgálja felül...az eljárási szabályokkal kapcsolatos utasításait, és hozza azokat összhangba az érvényben lévő jogszabályokkal /Határidőkre vonatkozó utasítások, és a Pp. 243. §. 2. bekezdése.../.* “²⁰¹ E feladatának a minisztérium eleget tett, az utasítások hatályon kívül helyezése ezt követően 1954. Januárjában megtörtént.

A Békés Megyei Bíróságról szóló előterjesztés megvitatására 1953 novemberében került sor.²⁰² A jelentés már az első mondatában utalt a megye agrár jellegére, s – miként Nógrád megye bírósági elnöke – ebből vezette le a perek számát és típusait. 1953. végére a termelészövetkezetek gyors felbomlása és az ebből eredő polgári (és büntető) eljárások nyomták rá bélyegüket az ítélkezés alakulására. A jelentés a polgári ügyek zömét a gyermektartási, vagy személyi és családi állapotra vonatkozó perekben jelölte meg, s e nagy tömegű eljárás okát – vö. Nógrád megye – a megye agrár jellegében látta. (Zárójelben megjegyezzük: nincs ellentmondás a korábban kifejtett álláspontunk és a Békés megyei jelentésben megjelenő vélemény között, mivel a munkaerő elvándorlás az agrár megyékből történt az iparosítás zónáiba, így elvileg mindkét helyen felduzzadhatott a családjogi ügyek száma.)

A jelentés amellet, hogy az előző elnök tevékenységét messzemenően kritizálta, még annyi konkrétumot sem tartalmazott, mint Nógrád megye elnökének jelentése. A polgári ügyekről megtudhattuk, hogy azok szervezetlenül, és az ellenőrzés teljes hiánya mellett zajlottak. A megye nem “állt rá” teljesen a területi bíraskodásra, mert az a békéscsabai járásbíróságnál még a jelentés időpontjában sem működött.

A jelentés bírálta a megye polgári ügyszakon bíraskodó bíráit, mivel azok ítélkezési gyakorlata számos ellentmondást takart. A családi ügyekben (amely a polgári ügyek 70%-a volt) nem megfelelő a tartásra kötelezett jövedelmének megállapítása (arról, hogy mi a megfelelő, nem szólt a jelentés), a gyermek érdekeit a bírák szembeállítják a tartásra kötelezett érdekeivel, a házassági perekben az előkészítő eljárás túl hosszú és a bírák már ekkor lefolytatják a bontóperi bizonyítást, a külön-illeték kiszabásánál nem folyik egységes gyakorlat.

---

²⁰¹ Uo. 40. old.

²⁰² Kollégiumi Beszámoló a békésmegyei bíróságok vizsgálatáról. MOL M-KS-276.f.96.cs.18/2. öe. 115 – 121. old. Összeállította: a Bírósági Főosztály.

E probléma katalógus – ez ma már megállapítható – nem “megye specifikus”. Sőt a katalógus egy – két eleme (tartásdíj alapját képező jövedelem kiszámítása) napjainkban is akkut kérdése a bírói gyakorlatnak. Mégis feltűnő, hogy a jelentés a személyi hibákra, bírói tévedésekre, sőt politikai tudatlanságra vezette vissza az ítélezés napi gondjait.

A jelentés kifogásolta, hogy a megyei bírái megsértik az ügyfélegyenlőség elvét az állami vállalatok hátrányára (magyarul az állampolgár oldalán jártak el méltányosan), a tárgyalások hangneme durva, nevelő hatásuk ezért nem érvényesül, a tárgyalásvezetés halk, az ítéletekben sok a “jogászkodás” a politikai érvelések hátrányára.

Azt gondoljuk, e beszámolóból sem lehetett kiindulnia a Perrendtartás reformjához, sőt e jelentés a problémák tisztázásához még annyi segítséget sem nyújtott, mint Nógrád Megyei Bíróság elnökének beszámolója.

A megyei bíróságok mellett az elemzett időszakban a Legfelsőbb Bíróság Elnöke kétszer számolt be az Igazságügyminisztérium Kollégiumának. Igaz, két különböző elnök beszámolóját értékelte a Kollégium, ám az elnökök személyében megmutatkozó eltérések nem igazán voltak döntő hatással a jelentések szemléletmódjára és problémakezelésére.

Először 1953. Július 2. napján Jankó Péter előterjesztését vitatta meg a Kollégium.²⁰³ Jankó Péter 1950. November 24. én vette át a Legfelsőbb Bíróság irányítását, s e pozíciójában Rákosi bizalmi emberének tekinthető. Jelentésének -- szigorúan a Perrendtartás hatályba lépése utáni időszakra, és szigorúan a polgári ügyszakra vonatkozó -- megállapításait elemezve, érdekes de nem egyértelmű kép tárul elénk a Legfelsőbb Bíróság polgári peres gyakorlatáról.

A Perrendtartás hatályba lépése után 1618 polgári ügy érkezett az LB –hez, ami az időszakban érkezett ügyek 52 % -át tette ki. A havi érkezések növekvő tendenciát mutattak, tehát a polgári ügyek számának emelkedése elérte a Legfelsőbb Bíróságot. A Legfelsőbb Bírósághoz másodfokú ügyek érkeztek, főként a közületek egymás elleni pereiben az elsőfokon eljáró megyei bíróságok ítélete ellen benyújtott fellebbezések. A Legfelsőbb Bíróság peres gyakorlatában ekkor tehát nem az állampolgárok klasszikus polgári ügyei domináltak, e tényt nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Mindettől

²⁰³ Kollégiumi Előterjesztés a Legfelsőbb Bíróság munkájáról. 1953. július 2. MOL M-KS-276.f.96.cs.26.öe. 214 – 221/B. old.

függetlenül jelentős ügyhátralék jelentkezett a Legfelsőbb Bíróságon, amit a jelentés a polgári eljárásjog szabályozási rendszerével indokolt. Az LB Elnöke úgy vélte, mivel a befejezéseket nagymértékben az elhúzódó bizonyításkiegészítések hátráltatták, a háttérben az elsőfokú bíróságok hiányos tényfeltárása áll. A széles másodfokú bizonyítás kiegészítésre a Perrendtartás adott törvényi alapot akkor, amikor a másodfokú eljárásban a másodfokú bíróság által végzett bizonyítási tevékenységet a büntető eljárásoknál szélesebb körben határozta meg.

Az LB Elnökének érvelése jelzi számunkra, a másodfokú bíróságok gyakorlatában az eljárásjog új szabályainak köszönhetően megjelentek bizonyos problémák, s ezek nem egyszer más – főleg társadalmi / politikai – elvárásokkal ütköztek. A széles körben megengedett bizonyításkiegészítés például a perek gyors befejezésének (politikai) követelményével ütközött. Az ellenmondást természetesen fel lehet oldani úgy is, hogy megváltoztatjuk a másodfokú eljárás szabályait, esetleg kizárjuk a bizonyítás kiegészítésének, felvételének lehetőségét. (Ami a kasszációs - revíziós perorvoslati rendszer bevezetésével sikerülhet.)

Nem állítjuk, hogy az LB Elnöke egy ilyen lépés szükségességét sürgette volna az előterjesztésében. Elégedetten nyugtázta, hogy a felügyelet (IM Bírósági Főosztály) részéről a polgári ügyszakon hozott *“konkrét ítéletekkel szemben még kevesebb kritika hangzott el a múltban.”*²⁰⁴ Voltaképpen az ítéletek politikai tartalmával volt elégedetlen, azzal, hogy az *“ítéletek indokolásából nem sugárzik a meggyőző, nevelő erő...”* (Megjegyezzük: az állampolgárokat érintő ügyek kisebbségben voltak az LB előtti eljárásokban, a közületeket pedig elég nehéz a szocialista magatartásra nevelni.) Az LB Elnöke mint pozitívumot jelezte, az *“osztályharcos szemlélet – az ítéleti döntések kihatásában – ezzel szemben viszonylagosan gyorsabb ütemben javult. ...”*²⁰⁵

A Bírósági Főosztály vezetője a beszámolóra kemény kritikai – főleg politikai érveket tartalmazó – észrevételeket tett, jelezve az LB Elnökének közelgő leváltását.²⁰⁶

²⁰⁴ Uo. 219. / B. old.

²⁰⁵ Uo. 220. old.

²⁰⁶ Észrevételek a Legfelsőbb Bíróság elnökének kollégiumi előterjesztésére. 1953. Július. 3. Vida Ferenc, a Bírósági Főosztály vezetője. *“Annak ellenére, hogy Jankó elvtárs a vezetés és irányítás munkáját segítség nélkül végzi, /nincs helyettese, megfelelő titkára/, erélyes kézzel irányítja és kézben tartja az ítélkezési gyakorlatot, tájékozott a konkrét ügyekről, tárgyalásokat hallgat, és a tanácsok politikai és szakmai erejét jól méri fel ... Lényegében a Legfelsőbb Bíróság .. elszigetelten dolgozott, nem ismerte a minisztérium által az alsóbíróságok felé kiadott intézkedéseket, az alsóbíróságok alapvető problémáiról nem volt tájékozott... Nem ismerte fel Jankó elvtárs a Párt segítségének lendítő erejét, amikor a Párt alapszervezetét sem vette igénybe a Legfelsőbb Bíróság*

Ez az esemény bekövetkezett, az 1953. december 23. i Tájékoztatót már az új elnök, Molnár Erik terjesztette elő.²⁰⁷

A Tájékoztató az előzőnél részletesebb információkat tartalmazott, és a bírói ítélkezés néhány területéről pontos statisztikai adatokkal szolgált. Fél évvel az első beszámoló után megállapította, hogy az érkeztetett *“polgári ügyek száma hónapról hónapra nő.”* Az egy évi polgári ügyforgalom átlagos növekedése 50% -os volt, azonban a házassági pereknél – a PP hatályba lépése miatt – a növekedés háromszoros. Ennek köszönhetően a polgári ügyeket 1953 végén 7 tanács tárgyalta, szemben az 1952 –es 4 tanáccsal.

A Tájékoztatóban először találunk adatokat a törvényességi perorvoslatok alakulásáról. 1953.-ban a polgári tárgyú perorvoslatok száma 65 volt, ebből 35 az év második harmadában került benyújtásra. Az LB Elnöke megállapította, hogy *“kevés azoknak a törvényességi perorvoslatoknak a száma, amelyeknek nyomán az ítélkezés helyes elvi irányvonalát érintő kérdéseknek megvilágítására, s az ítélkezési gyakorlatnak ezen keresztül való segítésére adódik lehetőség. A polgári törvényességi perorvoslatok túlnyomóan gyermektartási díjakra, lakásügyekre és kötbérügyekre szorítkoznak. Az év második felében az igazságügyminiszter 11 a legfőbb ügyész 2 elvi döntést kezdeményezett. Ezek közül függőben van, helyesebben előkészítés alatt áll az osztályhelyzet mint a büntetés kiszabását befolyásoló tényező kérdésének elvi megoldása, úgyszintén a kitelepítettek vagyoni igényeinek kérdésében való állásfoglalás. .. a Legfelsőbb Bíróság eddig 5 polgári elvi döntést hozott.”*²⁰⁸

A Tájékoztató bizonyos kérdésekben erős kritikával illette az alsó bíróságok munkáját. Megállapította, hogy a tényállások meghatározásánál – akár büntető, akár polgári ügyről van szó – alig mutatkozott javulás, sorozatosan észlelhető a tényállás nem megfelelő felderítése. *“A közületi perekben úgyszólván mindennapos, hogy az első bíróságok a tényállást ügydöntő részeiben sem tisztázzák. Gyakran tapasztalható a*

---

munkájában mutatkozó problémák megoldásánál... Az osztályértekezleteket kizárólag arra használják fel, hogy az egyes tanácsoknak menetközben felmerült problémáit, jogeseteket különösen minőségi problémájukat megvitassák, és az egységes gyakorlatot ezen a téren biztosítsák. Uo. 222 / B. old. A Bírósági Főosztály ezért javasolta a Kollégiumnak a szakosztály értekezletek kéthetenkénti bevezetését, a teljes ülés rendszeres megtartását, arra az IM, MDP. LÜ. meghívását. Előírta még, hogy a Legfelsőbb Bíróság bírái “számolják fel ítéleteik rendelkező része és indokolása közötti színvonalkülönbséget, a régies és nehézkes stílust.”

²⁰⁷ Tájékoztató a Legfelsőbb Bíróságnak az 1953. év második felében a párt és kormányhatározatok alapján végzett munkájáról. 1953. december 23. Előterjesztő: Molnár Erik a Legfelsőbb Bíróság Elnöke. MOL M- KS – 276.f. 96. cs. 18 / 2. öe. 198 – 204/B. old.

házassági pereknek is elutasító ítélettel, megfelelő ténymegállapítás nélkül történő, elsietett befejezése. E miatt azután a Legfelsőbb Bíróságon kerül sor a bizonyítás elrendelésére. “²⁰⁹

A Tájékoztató korábban soha nem olvasható összefüggést talált az eljárásjog és a törvényesség biztosítása között. *“A törvényesség megvalósítása érdekében a Legfelsőbb Bíróság fokozott súlyt helyez az eljárási szabályok tiszteletben tartására. Ezek a szabályok nem önmagukért valók, hanem eszközök a cél eléréséhez, jelentőségük kibővítése, a közöttük való minden olyan önkényes válogatás, aminek eredményeként konkrét esetekben egyes eljárási szabályoknak a sorsa a felretétel lesz, sérti a törvényességet, hátrányosan befolyásolja a dolgozó népnek a törvényességbe vetett bizalmát. Ezért a Legfelsőbb Bíróság, ha az eljárás hatálytalanítására okot nem is adó eljárási szabálysértésekről van szó, azokat mindig kifogásolja, felhívja rájuk az elsőbíróság figyelmét. Ilyen gyakori szabálysértések például, hogy ... a házassági perekben a felek személyes meghallgatását mellőzik, különösen közületi perekben a perbeli képviselő szabályszerű meghatalmazását nem kívánják meg.”*²¹⁰

A Tájékoztató kitért – alkalmazkodva a Legfelsőbb Bíróságon tárgyalt perek típusaihoz – az ítékezés tartalmi problémáira. Elsőként említette a családjogi törvény hatályba lépése után kialakult bírói gyakorlatot, amelyről a következőket állapította meg – igazolva ezzel e könyv szerzőjének a politikai jogalkotásról kifejtett véleményét. *“A polgári ügyszakban a családjogi törvény életbelépése után a Legfelsőbb Bíróság a bontás komoly és alapos okának elhatárolása körül a házasság intézményének védelme érdekében szigorú gyakorlatot kezdett: a gyakorlat enyhült, sőt féltő, nehogy ez az irányzat az ellenkező túlzásba csapjon át. A Legfelsőbb Bíróság most keresi a helyes utat, ez még távolról sem mondható biztonsággal kialakítottnak. Meg kell jegyezni, hogy az ülnökök komoly erkölcsi mértékkel mérnek, kifejezetten a szigor felé hajlanak. Gyakran észlelhető, milyen megütközést kelt náluk, amikor egyes kiemelt káderek új életkörülményeik között régi feleségüktől szabadulni akarnak. Különös gondot fordít a Legfelsőbb Bíróság a külön illeték helyes alkalmazása kérdésében való elvi irányításra....”*²¹¹

---

²⁰⁸ Uo. 198 / B. old.

²⁰⁹ Uo. 199. old.

²¹⁰ Uo.199/ B. old.

²¹¹ Uo. 202. old.

A Perrendtartás alapelveit felidézve az Elnök megállapította, hogy a Legfelsőbb Bíróság egyértelműen az “anyagi igazság” követelményének megfelelően járt el az apasági perekben. Az anyagi igazság kiderítésének követelményét érvényesítve az LB Elnöke sérelmezte, hogy az IM olyan útmutatót adott ki, amelyben – mint tudománytalant -- kizárta az embertani vizsgálatok elvégzésének lehetőségét. Ezzel sérült az anyagi igazság kiderítésnek elve – vélte az LB Elnöke --, mert e perek eldöntéséhez szükségesek lennének az antropológiai vizsgálatok. De ezt kívánja a törvényesség érdeke is, ezért a minisztérium álláspontja a bíróságok részére elfogadhatatlan.

Bizonyítási problémákat feszegetett az LB Elnöke akkor, amikor a termelőszövetkezeti tagok jövedelme megállapításának problémáit vizsgálta – összhangban a megyei bíróságok beszámolójával. *“Kínos helyzetbe kerül a bíróság annál a kérdésnél, hogy egy - egy ilyen szegénységi bizonyítvánnyal operáló dolgozó paraszt ellenében a gyermektartási díjat milyen összegben állapítsa meg.”*²¹²

Láttuk, a megyei bírósági beszámolók érintették az ügyfél egyenlőség kérdését. Ez alól a Legfelsőbb Bíróság Elnöke sem kivétel, ezzel jelezte, a probléma él, és aktuális. *“A törvényesség sérelmét jelentette, hogy bíróságaink köztük a Legfelsőbb Bíróság is túlzott óvatosságot tanúsított az állampolgároknak a közületekkel szemben indított, különösen kártérítési perekben. A Legfelsőbb Bíróság a kormányprogram hatása alatt teljes határozottsággal rálépett ez állapot felszámolásának, az igények egyedül a törvényesség irányelvei szerint való elbírálásnak útjára.”*²¹³ Könyvünkben e kérdéskör tárgyalására hamarosan visszatérünk, ne feledjük azonban, a Tájékoztató időpontjában a Legfelsőbb Bíróság éppen elfektette az ügyfélegyenlőség megsértésének egyik legkirívóbb esetében történő döntést, a kitelepítettek vagyoni kártérítésének ügyét.

Az LB polgári ügyekben folytatott ítélezési gyakorlata a következőképpen alakult. A Legfelsőbb Bíróság az ügyek 48 % -ban az elsőfokú ítéletet helyben hagyta, 27 % -ban részben, 21 % -ban egészében megváltoztatta azt. A fennmaradó 4 % -ban hatályon kívül helyezésre (hatály feloldására) került sor. Bizonyítást, illetve bizonyítás kiegészítést az LB az ügyek 21 % -ban rendelt el.

Nem annyira eljárásjogi, mint szervezeti kérdéseket feszegetett az LB Elnöke akkor, amikor az elvi döntések előkészítésének esetlegességéről írt, illetve kritikával

---

²¹² Uo. 202. old.

illette mind az Igazságügyminiszter, mind a Legfőbb Ügyész elvi döntést kezdeményező beadványainak kidolgozatlanságát és színvonaltalanságát. A Tájékoztató olyan előkészítő eljárás bevezetését kezdeményezte, amely biztosította volna a döntések megalapozottságát éppúgy, mint azok szakmai korrektséget. Ugyanakkor a Tájékoztatóban a Legfelsőbb Bíróság Elnöke felvetette, nem lenne-e célszerű az LB mindenkori Elnökének a törvényességi perorvoslat és az elvi döntés kezdeményezésén túlmenően megadni azt a jogot, hogy az ország bármelyik bíróságán folyó ügyet magához vonja, s újra kiszignálja, vagy a Legfelsőbb Bíróságon azt elintéztesse. Javaslatát az LB Elnöke egyrészt azzal indokolta, hogy csak így tudná az országos ítélkezési gyakorlatot figyelemmel kíséreni (ezt a követelményt még az előző elnökkel szemben fogalmazta meg a minisztérium), valamint, az adott konkrét ügyekben szükséges helyes jogszabály értelmezés is csak így biztosítható. Az LB Elnöke hivatkozott a polgári ügyek számának emelkedésére, mondván, az emelkedő ügyszám miatt az LB csak részben tudja betölteni törvényes jogkörét, hiszen jelenleg nem tudja az alsó bíróságok minden ügyét figyelemmel kíséreni. *“Bármennyire szűk is lesz a keresztmetszete a Legfelsőbb Bíróság fellebbezési ügykörének, teljes mértékben ki kell használni az ezen keresztül történő irányítás lehetőségét. A múltban a Legfelsőbb Bíróság és az alsó bíróságok között nem volt meg a megfelelő kapcsolat, nem egyszer megtörtént, hogy az utóbbiak elutasították a helyes döntéseken keresztül érvényesíteni hivatott irányítás elfogadását...”* ²¹⁴

A Tájékoztató felvetette, hogy a Legfelsőbb Bíróság – lengyel minta nyomán – kapja meg a jogszabály értelmezés jogát. Azaz az intézmény bevezetése után -- függetlenül a fellebbezési jogoktól, perorvoslati rendszerektől -- az alsó bíróságok vezetői közvetlenül a Legfelsőbb Bíróság Elnökéhez fordulhatnak helyes jogszabály-értelmezést kérve. Ezzel intézményesedett volna az LB és az alsó bíróságok közötti kapcsolat, és ezzel az ítélkezés egysége valóban biztosított lett volna – vélte az Elnök.

Összefoglalva: az 1953. decemberi Tájékoztatóból kiolvasható a Legfelsőbb Bíróság – és Elnökének – jogkörét bővíteni igyekvő szándék. E szándék mögött a szervezeti centralizáció, a bírósági szervezet hierarchikus jellegének “jogon kívüli” megerősítése húzódik, még akkor is, ha az érvelés a szakmai hatékonyság növelésére, a jogalkalmazás egységességére, a növekvő ügyszám elintézhetőségére összpontosít. Előrebocsátjuk, mind a bírósági szervezeti törvény, mind a PP módosítása felé utat talált a

---

²¹³ Uo. 202. old.

²¹⁴ Uo. 204. old.

Legfelsőbb Bíróság Elnökének véleménye, jóllehet a szabályozás nem követte mindenben elvárásait.

3.3. A népi ülnökök

A népi ülnökök a polgári peres eljárásban a Perrendtartás hatályba lépésével egyidejűleg jelentek meg, a polgári ítélezést végző tanácsok ülnökök közreműködésével 1953. Január 01. napjától jártak el. A népi ülnöki rendszer bevezetését az 1952. évi III. Törvény előterjesztői és nyilvános méltatói korszakalkotó eseménynek tekintették. E könyv oldalain utaltunk arra, a népi ülnöki rendszer bevezetése a politikai – hatalmi ellenőrzés kiterjesztése, az igazságszolgáltatás politikai integrációjának eszköze volt.

1952 őszén ülnökválasztást kellett tartani, mert csak így lehetett biztosítani a népi ülnökök január elsejei munkába állását. 1952. Október 05.-én jelent meg a Minisztertanács 92 / 1952. /X.5./ sz. rendelete, amely részletesen szabályozta a bíráskodásban részt vevő népi ülnökök helyzetét, s ezt követte Október 16.-án az Igazságügyminiszter és a Belügyminiszter együttes utasítása a rendelet végrehajtásáról. Az utasítás részletes szabályokat tartalmazott a választás menetrendjéről, a kiválasztás szempontjairól, és a technikai lebonyolításról.

Az utasítás szerint *“a dolgozó népnek ez a közvetlen részvétele azonban csak akkor eredményes, ha a bírói tanácsokban olyan politikailag öntudatos, élettapasztalatokkal rendelkező, feddhetetlen multu népi ülnökök vesznek részt, akik a bírósági eljárásokban méltóan képviselik a dolgozó népet, annak meggyőződését helyesen fejezik ki...”*²¹⁵

Az utasítás a rendszer bevezetése óta eltelt három év²¹⁶ tapasztalatait elemezve szokatlan élességgel bírálta az ülnökkiválasztás gyakorlatát. *“...a népi ülnököket kijelölő szervek nem mindig gondoskodnak megfelelően arról, hogy olyan ülnökök kerüljenek a bíróságokra, akik valóban emelik az igazságszolgáltatás színvonalát. A kijelölő szervek nem egyszer régi nyugdíjas hivatalnokokat, kisiparosokat, a nők közül pedig*

²¹⁵ Az Igazságügyminiszter és a belügyminiszter együttes utasítása a bíráskodásban részt vevő népi ülnökökről szóló 92 / 1952. /X.5./ M.T. sz. Rendelet végrehajtásáról. MOL M-KS-276.f.96.cs. 11/2. öe. 275 – 280. old.

²¹⁶ A büntető bíráskodás területén ugyanis 1949 - től vettek részt az ülnökök a bíróságok munkájában. A jelentés készítői még nem tettek különbséget a különböző szakon eljáró ülnökök között, bár ez -- értelemszerűen -- nehéz lett volna. Az 1952 őszén megtartott választás viszont már egyaránt érintette a polgári és a büntető ügyszakon eljáró ülnököket.

*nagyszámban háztartásban dolgozó, politikailag szintén kevésbé fejlett asszonyokat jelöltek.”*²¹⁷

Az elkövetett hibák többé nem ismételhettek meg. Ezért az utasítás részletesen meghatározta, hogy a bíróságok és a minisztérium alkalmazottainak hogyan kell eljárni az üzemekben, milyen módon kell biztosítani az ülnökök megfelelő kiválasztását. Az utasítás több pontból összetevődő szempontrendszer alkalmazását írta elő, még arra is tekintettel volt, hogy az ülnökök között *“ne legyenek nagyszámban olyan ülnökök, akiknek lakóhelyéről a bíróság nehezen közelíthető meg.”*²¹⁸ Ennél lényegesebb szempont volt, hogy *“az ülnököket elsősorban a politikailag fejlett üzemi, állami gazdasági, termelőszövetkezeti dolgozók köréből kell javaslatba hozni. Az ipari központokban, általában a jellegzetesen ipari területeken az ülnököknek legalább a felét ... üzemi munkásokból kell jelölni. Természetesen jelölhetők kisebb számban értelmiségiek, egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok is. A választásra javaslatba hozottak jegyzékét úgy kell összeállítani, hogy a megválasztásra jelölteknek legalább 25% -a dolgozó nő legyen. A javaslattevő szervezet fel kell kérni arra, hogy javaslataikat tárgyalják meg a pártszervezetükkel.”*²¹⁹

A jelölés azonban nem kötötte a tanácsok végrehajtó bizottságát. A vb mint előterjesztő szerv ugyanis a jegyzékbe felvehetett olyan alkalmasnak talált személyeket, akiket a jelölő szervek nem neveztek meg, sőt kihagyhatott olyan jelölteket, akiket nem tartott alkalmasnak a népi ülnöki tevékenységre. A vb.-nek úgy kellett a listát összeállítania, hogy a *“lista elejére kerüljön a megválasztandóknak az a fele, akiket elsősorban kell majd a bíróságoknak ülnöki működésre behívni.”*²²⁰

Más jelölési rend érvényesült a Legfelsőbb Bírósági ülnökök esetében. Az általános kvalitásokon kívül az utasítás megkövetelte, hogy azokat vegyék fel a listára, *“akik nagyobb élettapasztalatuk és szélesebb látókörükre tekintettel az ítékezés legmagasabb fokán való közreműködésre alkalmasnak mutatkoznak. Ezek a személyek más bírósághoz népi ülnökké nem jelölhetőek, illetőleg nem választhatóak meg.”*²²¹ A Legfelsőbb Bíróságra kerülő népi ülnökök listájáról a végrehajtó bizottság határoz, ez a lista nem

²¹⁷ Az Igazságügyminiszter és a belügyminiszter együttes utasítása a bíraskodásban részt vevő népi ülnökökről szóló 92 / 1952. /X.5./ M.T. sz. Rendelet végrehajtásáról. MOL M-KS-276.f.96.cs. 11/2. öe. 276. old.

²¹⁸ Uo. 276. old.

²¹⁹ Uo. 277. old.

²²⁰ Uo. 278. old.

²²¹ Uo. 279. old.

kerül a tanácsülés elé. A döntés után a listát fel kell küldeni a Belügyminisztériumba, ahonnan az egyes listákat összesítve (valószínű komolyabb személyzeti ellenőrzések után - Gy.T.) a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elé terjesztik.

A kutató szerencséjére a központosított diktatúrák működési logikájának megfelelően a népi ülnökök megválasztása után szinte azonnal elkészült a Jelentés a választásokról.²²² A Jelentés beszámolt az utasítás előírásainak rendszeres megszegéséről, amelynek okát a jelentés készítői az előírások betarthatatlanságában és a nem egyértelmű rendelkezésekben találták meg.

A listák összeállításával a szoros és feszített határidők ellenére sok helyen jelentős mértékben lemaradtak, sőt létezett olyan szakszervezet (a Vasas Szakszervezet) amely a megszabott határidő leteltéig egyetlen egy javaslatot sem küldött be. Néhány üzemben kifogásolták, hogy nem a felettes pártszervezet vagy gazdasági irányító szervezet felől, hanem a helyi tanácsok irányából érkezett a megkeresés.

A személyi jelöléseket az utasítás szellemének megfelelően ejtették meg, de számos esetben nem tartották be a kiválasztás kritériumait. Ismerünk olyan eseteket, amikor a jelölő szervek "túlzásba esve" csak párttagokat, máshol hajdani nyilas párttagot, csendőrt, vagy a helyi kocsmáros lányát jelölték. A magyaróvári járásban egy korábban elhalt személyt vettek fel a jelöltek közé. Általában azonban *"a jelöltek nagy része részt vesz a pártoktatásban, népnevelő stb. a munkában élenjáró, nem egyszer sztahanovista dolgozó. ... A jelöltek között megfelelő számban vannak nők és egyénileg dolgozó parasztok."*²²³

Már a választások után kiderült, szükség van a feszített ütemű tervgazdaságban a munkaszervezet centrális helyzetű dolgozóira és azok munkaidejére. Ezért a vállalatok nem igazán szívesen engedték el a dolgozóikat bíraskodni. *"Egyes üzemekben találoztunk olyan helytelen megnyilatkozással, hogy kevésbé fejlett dolgozókat kívántak jelölni azzal az indokolással, hogy a jól dolgozók kiesése a termelésben hátránnyal fog járni."*²²⁴ Nem időszakos problémáról volt szó, az ülnökrendszer további működés során szintén komoly konfliktusok merültek fel az üzemi / vállalati érdekek és a hatalom között.

²²² Jelentés a bíraskodásban részt vevő népi ülnökökről szóló 92/ 1952. M.T. sz. R. végrehajtásáról. MOL M-KS-276.f.96.cs. 11/2. öe. 139.- 141. old.

²²³ Uo. 139. old.

²²⁴ Uo. 140. old.

A jelentés szerint a választások előkészítése “adminisztratív vonalra csúszott”, így a rendelet igazi végrehajtói a tanácsok igazgatási osztályai voltak. Ezért a politikai tartalom néhol nem érvényesült – kifogásolták –, sőt a tanácsok oly mértékben “bizalmasan” kezelték a választást, hogy sokszor nemcsak a tanácsok személyzeti osztályait, hanem néha magukat az érintetteket sem tájékoztatták a jelölésről.

*“A jelölő szerveknél a személyügyi megbízott /személyzeti osztály/ és a pártszervezet vezetősége készítette el a jelölést, amit a vállalatvezető /gazdasági vezető/ elé terjesztettek, s az beküldte a járási tanácshoz. Számos helyen még a jelöltek sem tudtak arról, hogy jelölve vannak, még kevésbé tudnak általában a dolgozók arról, hogy üzemük az arra érdemes dolgozó társaikat ülnökválasztásra ajánlja.”*²²⁵

Voltak persze ettől eltérő esetek. *“Az egri dohánygyárban úgy kezdtek hozzá a munkához, hogy hangszórón kihirdették, jelentkezzék, aki képességet érez arra, hogy ülnökként működjék, és hajlandó részt venni a bíraskodásban. ... Kevés helyen találkoztunk azzal, hogy a dolgozókat összehívták volna, és az ő véleményüket meghallgatva, a jelölés jelentőségét ismertetve tették volna meg ajánlásukat.”*²²⁶

Mivel minden politikai agitáció, és politikai nyomás ellenére sem javult a helyzet, a jelölés irányítói több fontos lépés megtételére szánták el magukat. 1952. November 11.-én több megyei lapban ismertetés jelent meg az ülnökök munkájáról, az ülnökválasztásról és tervbe vették a korábban megválasztott népi ülnökökkel való interjúsorozatok megjelentetését. A Belügyminiszter november 12.-én utasította a megyei tanácsok végrehajtó bizottságának elnökeit, hívják meg az ülnökválasztó tanácsüléseikre a jelölteket.

A jelentés az elmaradás okát a politikai munka hiányosságaiban jelölte meg. Hamar kiderült, nem véletlenszerű működési zavarok vagy rossz előkészítettség állnak az ülnökválasztás problémái mögött, hanem magából a rendszerből fakadó diszfunkciók.²²⁷

²²⁵ Uo. 140. old.

²²⁶ Uo. 140. old.

²²⁷ A hatvanas években kibontakozó jogszociológia első vizsgálatainak egyike a népi ülnökök helyzetének elemzése volt. Kulcsár Kálmán állapította meg könyve összefoglalásában a következőket: *“... mindenfajta szervezet törekszik arra, hogy a munkájába bevonandó de <<szervezetidegen>> elemet megtestesítő embereket úgy válassza ki, hogy ezeknek a szervezet követelményeinek megfelelő adaptálódása a megszokott és <<bejáratott>> szervezeti tevékenységet ne zavarja. Természetes tehát, hogy az igazságügyi szervezetben is kialakulnak – s nem is tudatosan – ebből a sajátosságból adódó következmények, amelyek bizonyos fokig már a kiválasztásban érvényesülnek, de még inkább a bírósági szolgálatra való behívás során.”* KULCSÁR, 1971. 117. old. A lengyelországi vizsgálatokról készült összefoglalót publikálta Adam Podgorecki. PODGORECKI, 1979.

E konfliktusok pedig nemcsak a kiválasztás folyamatát jellemzik, hanem meghatározzák az ülnökök mindennapjait. Egy 1953. márciusában elkészült, és az Igazságügyminiszternek címzett feljegyzés számos komoly problémáról számolt be az újonnan megválasztott népi ülnökök tevékenysége kapcsán.²²⁸

A jelentés készítői részletes statisztikát mellékeltek. Megyéenként csoportosították az adatokat nemi, foglalkozási és a kitüntetések birtoklása szerint. 1952 év végén összesen 21 850 ülnököt választottak, ennek 66% -a férfi és 34 % -a nő volt. Munkás foglalkozású volt a megválasztott ülnökök 48 %-a, paraszt 18%, értelmiségi 6 %, a fennmaradó 28 % pedig az un. egyéb (külön nem nevesített) foglalkozási kategóriába tartozott. Az alapsorokból csak a megyék mentén állítottak elő kereszt táblákat, így nem tudjuk, hogy a munkások milyen arányban voltak férfiak ill. nők, vagy a kitüntetettek közül mennyi a nők aránya. Mindenesetre a népi ülnökök közül 351 ülnök rendelkezett sztahanovista kitüntetéssel, 3 ülnök a Kossuth díj 4 pedig a Népköztársaság érdemrendjének volt birtokosa. Mellettük 37 élmunkást választottak meg a bíróságokhoz. Érdekes adat, hogy az un. agrár megyékben (Baranya, Bács – Kiskun, Békés, Hajdú Bihar, Tolna) egyetlen egy népi ülnöknek nem volt kitüntetése.

A jelentés az első helyen foglalkozott azzal – a már említett – jelenséggel, hogy “*a munkáltató üzem nem engedi el az ülnököket, vagy megpróbálják az ülnököt mentesíteni tisztsége alól. Az esztergomi megyei bíróság elnökének pl a megyei pártbizottság segítségét kellett kérni, mert egyes üzemek nem akarták az ülnököket elengedni.*”²²⁹

Számos esetben a jelentés az ülnököket marasztalta el. Így pl. a Legfelsőbb Bíróságon az ülnökök a tárgyalásokat követően azonnal elhagyták az épületet, a hivatali időt sem tartották be. Az LB Elnökének közbelépése kellett ahhoz, hogy a tárgyalások után az ülnökök az iratok tanulmányozásával töltsék ki az időt, és felkészüljenek a soron következő tárgyalásra. Másfelől a jelentés az ülnökök bizalmatlanságról, tartózkodásról, az igazságszolgáltatási szervek dolgozóitól való távolságtartásról számolt be.

Az ülnökök tevékenységük megkezdése előtt megkapták a minisztérium tanulmányi osztálya által kiadott Tájékoztatót, azonban ezt vagy nem, vagy csak nehezen értették meg, így nem sok segítséget nyújtott munkájukban. A bírák – bár jó néhány

²²⁸ Igazságügyminisztérium Bírósági Főosztályának belső jelentése 1953. Március 16.-án a megválasztott népi ülnökök működéséről. MOL M-KS-276.f.96.cs. 11/2. öe. 270. – 275. old.

²²⁹ Uo. 270. old.

esetben kiadták az iratokat az ülnököknek, és felkészítették őket a tárgyalásokra – nem adták meg mindig azt a támogatást, amire az ülnököknek szüksége lenne. Ezért aztán az ülnökök passzívak, nem tudnak a felektől kérdezni, nem látják az ügy lényegét, egyszóval “megadják magukat a bírónak”. – állt a jelentésben.

“Az ülnökök passzivitását okozza még az a körülmény is, hogy a tanácsvezető bírák gyakran jogászok nyelvzetet használnak, melyet sem az ülnökök, sem a felek nem értenek meg. Zalaegerszegen például egyik tanácsvezető azt kérdezte a féltől a kereset előterjesztése után, mi az <<ellenkérelme>>. Ezt a perjogi kifejezést sem az ülnökök, sem a fél nem értették meg.”²³⁰

Az ülnökök hetente tartottak kötelező ülnök-értekezletet. Az értekezleteken a bírósághoz behívott összes ülnök részt vett, de néha a korábban a bíróságnál működő ülnökök is jelen voltak. Az ülnökértekezletek “helyes” módszertani, és vezetési módja nem mindenütt felelt meg a követelményeknek. Egyes helyeken a kiadott tájékoztatót iskolás módszerekkel visszakérdezték, máshol az ügyeket úgy beszéltek át, hogy az ülnököknek csak a büntetés mértékének meghatározásába engedtek beleszólást. Az ülnökök szinte sohasem vetettek fel problémákat, ezért az értekezleteken vita nem volt, formálisak és az ülnököket passzivitásra szoktató tanácskozások voltak.

Az ülnököket az értekezleteken nyíltan nem bírálták, ám a jelentés számos kritikai megnyilvánulásról számolt be. Úgy tűnik, az ülnökök (vagy közülük némelyik) rendelkeztek azzal a megfelelő kapcsolati hálózattal, amivel a bíróságok munkáját a megfelelő helyen és a megfelelő időben észrevételezni tudták. Az ülnökrendszer voltaképpen a bíróságok ellenőrzésének több szintjét építette ki, nemcsak az egyes, konkrét bírósági ítéletek felett biztosította a politikai irányvonal érvényesülését, hanem a bírósági szervezet, és a bírósági munka egésze felett működtette a pártállami ellenőrzés csatornáit. Nem véletlen jelenség, hanem a bírák részéről egészséges elzárkózás, önvédelem volt az ülnökökkel szembeni közömbösség, és távolságtartás.

A jelentés konkrét eseteket sorolt fel, amikor az ülnök – mai szóval – feljelentette a bírósági eljárások résztvevőit – tekintet nélkül azok perbeli szerepére. A budapesti megyei bíróságon megbíráltak egy ügyészt, aki elaludt tárgyalás közben, a pécsi megyei bíróságon egy bírót, aki goromba volt a felekkel, Salgótarjánban egy tanácsvezetőt, mert

---

²³⁰ Uo. 272. old.

nem biztosította az ülnök kérdezői jogát, de ugyanez történt Székesfehérváron is, ahol a bíró leváltásáról a bíróság vezetője azonnal gondoskodott. Bonyhádon egy fogalmazó ellenséges magatartására hívták fel az elnök figyelmét (ez tudjuk mit jelentett az ötvenes évek nyelvezetében), Pécsen és Miskolcon pedig az alperes vállalatvezetőt jelentették fel, mert a baleseti kártérítési ügy tárgyalásánál kiderül a vállalatvezetők vétke. ²³¹ (Ennyit a titoktartásról) Kis ügyek ezek, azonban ezeken keresztül tette kézzelfoghatóvá a hatalom: itt vagyunk, figyelünk, tudunk a dolgaitokról.

A korabeli igazságszolgáltatás (amennyiben erről a szó jelentése, értelme szerint beszélhetünk) politikai irányítói a laikus elemeket felhasználták arra, hogy munkahelyeiken, kis közösségi tereikben “tapasztalataik” továbbadásával (élménybeszámolók, értekezletek) elősegítsék a rendszerhű (rendszer adaptív) magatartások kialakulását. Nevelésnek hívták ezt a korban, és a jelentés lelkendezve emelte ki, *“az ülnökök helyes kritikai készségükkel nemcsak az igazságügyi apparátus munkájának megjavításához járulnak hozzá, hanem a bíróságon szerzett tapasztalataikat eredményesen viszik le munkahelyeikre, és az ott dolgozó társaik nevelésére felhasználják. Számunkra ez kétségkívül igen jelentős fordulat...”* ²³²

Példákat felidézve a jelentés külön kiemelte a társadalmi tulajdon védelme érdekében szót emelő ülnökök előadásait, a munkafegyelem fontosságát hangsúlyozó ülnöki beszámolókat – mindkettő kulcsjelenség a korabeli gazdasági és társadalmi életben éppúgy, mint a kor ítélkezési gyakorlatában. ²³³ A társadalmi tulajdon problémája azonban nemcsak az ötvenes évek központi témája, a sajtó még a nyolcvanas évek elején is nagyszámú cikkben védelmezte a szocialista társadalmi tulajdont – annak működtetői a munkások ellen. Számunkra nyilvánvaló, a probléma gyökere mélyen lenyúlik a szocialista gazdaság szerkezetéhez, érderendszeréhez, a gazdasági szervezet és munkavállaló viszonyához éppúgy, mint a magántulajdon megszüntetése következtében színpadra lépett tulajdon nélküli tömegmunkaerő magatartásához. ²³⁴ Nem érdektelen felidézni, miként próbálták meg az ülnökök felvilágosítani munkástársaikat arról, hogy társadalmi tulajdon dézsmálása elítélendő, vagy -- legalábbis -- jogilag tilalmazott.

²³¹ Uo. 273. old.

²³² Uo.274. old.

²³³ Az ötvenes évek munkafegyelem megsértése miatt elítélt dolgozóinak szociológiai elemzését a szerző végezte el korábbi tanulmányaiban, könyveiben. A legfontosabb összefoglaló GYEKICZKY, 1989.

²³⁴ Az olvasó figyelmébe ajánljuk Varga László könyvét. VARGA, 1994.

“A nagykanizsai járásbírószakoknál szolgálatot teljesítő ülnökök pl. felhozták, hogy az üzemben a társadalmi tulajdon fosztogatóit nem tartják tolvajnak és az a hangulat, hogy szabad a társadalmi tulajdont dézsmálni. Elmondották, hogy ülnöki működésük eddigi eredményét abban látják, rájöttek ennek az állapotnak a tarthatatlanságára, és a vezetőséggel megbeszélték, hogy üzemben be fognak számolni a bíróságon szerzett tapasztalataikról, és erősen előtérbe helyezik a társadalmi tulajdon védelmét. ... A tatai járásbírószakon szolgálatot teljesítő egyik ülnök, aki az üzemben a társadalmi tulajdon védelméről és a munkafegyelemről tartott előadást elmondotta, hogy az előadás után sok dolgozó jött oda hozzá, akik beismerték hibájukat, hogy eddig maguk is lazán kezelték a nép vagyonát, nem tartották be pontosan a munkaidőt, de az előadás nyomán belátják, hogy milyen hibás magatartást tanúsítottak, és meg fogják javítani munkájukat.”²³⁵

Az ülnökök tehát a rendszer legitimitációja szempontjából kulcsszerepet játszottak, még akkor is, ha a bíróságok vezetői – szigorúan a bírósági teljesítményeiket nézve -- nem örültek olyan nagyon az ülnökök tömeges beáramlásának. A már idézett békés megyei beszámoló erőteljesen kifogásolta a bírósági tanácsokban résztvevő népi ülnökök politikai felkészültségének színvonalát. A jelentésben kiemelt politikai felkészületlenség fogalom valójában szakmai felkészületlenséget takart, erre a jelentés megfogalmazásából következtethetünk. *“Amíg a megyei bíróságok ülnökbírának felkészültsége általában megfelelő, ugyanakkor a járásbírószakokhoz beosztott ülnökbíraknál gyakori a teljes passzivitás, az ügyek eldöntésének megvitatásánál az aktivizálódás hiánya. E jelenségnek oka megállapításunk szerint az, hogy az ülnökbírak személyi összetétele, különösen a vidéki járásbírószakoknál még mindig nem kielégítő, de ezenkívül a bíróságok vezetői és tanácsvezetői sem foglalkoznak rendszeresen és állandóan az ülnökökkel... Gyakori akadály, hogy az egyes üzemek, vállalatok, hivatalok különböző okokra hivatkozással igyekeznek mentesíteni a behívott ülnök elvtársakat a bírósági munka alól. Ennek oka legtöbb esetben, hogy a bíróságok vezetői nem érdeklődnek az ülnökbírak behívását megelőzően arról, hogy munkahelyükön nélkülözhetőek-e, és nem igyekeznek összehangolni az ülnökbírak behívását a termelési érdekekkel... Komoly hiba az ülnökbírak és szakbírak együttműködésénél, hogy a kölcsönös bírálat munkájuk során alig, vagy egyáltalán nem érvényesül. .. Az ülnökök működési idejük alatt csak néhány helyen tartottak beszámolót... Az ülnökbírak egységes álláspontja az, hogy az új rendszerű*

²³⁵ Igazságügyminisztérium Bírósági Főosztályának belső jelentése 1953. Március 16.-án a megválasztott népi ülnökök működéséről. MOL M-KS-276.f.96.cs. 11/2. öe. 274. – 275. old.

*összülönökaktíva értekezletek nem biztosítják a felmerült elvi és gyakorlati problémák alapos, elmélyült, kollektív megvitatását... “*²³⁶

A jelentés a problémák gyökeréig nem hatolt le, személyi hibákban, technikai, szervezési problémákban látta a “negatív” jelenségek okait. Így szóba sem került a rendszer működésének korrekciója. Jankó Péter Legfelsőbb Bírósági Elnök 1953 Július 2.-án kelt beszámolója hosszasan kitért a Legfelsőbb Bírósághoz beosztott népi ülnökök munkájának elemzésére. (Láttuk, őket külön úton választották ki, és az Elnöki Tanács választotta meg őket.) 1953. –ban az LB –n 200 budapesti, és 100 vidéki ülnök működött – írta a beszámoló. Ez azért fontos tény, mivel ennek következtében az ülnökök munkarendjét (heti 5 tárgyalás) nem lehetett az országos előírásoknak megfelelően alakítani. A vidékről történő bejárás, valamint a tárgyalótermek hiánya miatt az ülnökök váltogatták egymást 2 hetente és ügyszakonként, s e közben heti 3 napot tárgyaltak. Így aztán ülnöki összerétekezletet az LB nem tudott tartani, legfeljebb ügyszakonként és a napi tárgyalási időszak végén.

Az LB Elnöke – ellentétben az országos tapasztalatokkal – arról tudósított, hogy szakbírák odaadóan foglalkoznak az ülnökökkel, akik az ügyeket alaposan megismerik. Az ülnökök a tárgyalásokon aktívak (ezt az LB Elnöke a személyes tárgyalás látogatáson tapasztalhatta). Az Elnök gyakran beszámoltatja őket egy-egy ügyről, s e beszámolók alapján az ülnökök felkészültnek tűnnek. *“Nem téveszthet meg a tárgyalások alatti hallgatagságuk, a túlnyomórészt az egyik szakbíró előadásából, a legfőbb államügyész-helyettes és a védő felszólalásából álló fellebbezési tárgyalásokon ritkán is volna mit beszélniük.”* – fogalmazott az LB Elnöke.²³⁷ Az ülnökök *“a szakbírákról olyan elismeréssel nyilatkoznak, hogy most már egyenesen ennek tompítására törekszem. Bírálatot kipróbálni sem lehet belőlük. Egyébként jelentős részüknek állásfoglalásából a bíróság komoly erősítést kap, de nem jelentéktelen azoknak a száma sem, akiknek részéről jövő enyhítési tendenciával kell megküzdeni, illetve akiket ennek helytelenségéről kell meggyőzni.”* (Azaz az a büntető ítéletekben kiszabott büntetéseket súlyosnak tartották az ülnökök.)²³⁸

²³⁶ Kollégiumi Beszámoló a békésmegyei bíróságok vizsgálatáról. MOL M-KS-276.f. 96.cs. 18/2. öe. Összeállította: az IM Bírósági Főosztálya.117 / A.- 117 /B. old.

²³⁷ Kollégiumi Előterjesztés a Legfelsőbb Bíróság munkájáról. 1953. július 2. MOL M-KS-276.f.96.cs.26.öe. 217/ B. old.

²³⁸ Uo. 218. old.

Felhívjuk az olvasó figyelmét arra, hogy 1953 decemberében Molnár Erik beszámolója már nem tért ki külön a népi ülnökökre, egyetlen mondatban sem foglalkozott velük. A júliusi kép idilli, valamikor a rendszer kitalálója így képzelhette el a nép igazságszolgáltatásban való részvételét. Jankó Péter még arról sem tudósított, amiről az országos összesítés készítői – más forrásokból -- tudtak, kezdetben a népi ülnökök a tárgyalások végeztével azonnal elhagyták a Legfelsőbb Bíróság épületét, és nem várták be a hivatali munkaidő végét.

A Legfelsőbb Bíróság jelentése alapján valóban nincs ok a rendszer megváltoztatására. Az ülnökrendszer bevált, az ítélkezés jól halad, a népi ülnökök megfelelően látják el feladataikat. Kérdés csak akkor merül fel, ha a bírói szervezetről szóló törvény tervezetét, majd a végleges törvényszöveget elolvassuk, mivel a tervezetben, illetve a hatályba lépett törvényben alapvetően módosult az ülnökrendszer. Az 1954. évi. II. Tv. 8. §. (2) bekezdése, majd 83. §. (3) bekezdése kifejezetten az első fokú eljárásokra korlátozta a népi ülnökök ítélkezési részvételét. Az általános elv szerint *“A másodfokon eljáró bírósági tanács három hivatalos bíróból áll.”* (8. §. (2) bek.) A Legfelsőbb Bírósága vonatkozó külön rendelkezések (83. §. (3) bek.) pedig megerősítették, hogy a Legfelsőbb Bíróságon népi ülnök csak elsőfokú eljárásban tevékenykedhet, minden más – másodfokú, ill. törvényességi óvás – eljárásban az LB hivatásos bírókból álló tanácsokban jár el. Mivel az LB elsőfokú hatáskört a törvénytől kifejezetten nem kapott, ezért az ülnökök tevékenysége a legfőbb bírói fórumon befejeződött.

Visszatérve a módosítások hátterének vizsgálatához, megállapítható: a bírósági törvényben – majd a PP módosítása során – részben figyelembe vették a beszámolóik tapasztalatait, helyzetelemzését. Igaz, a népi ülnökök tevékenységét éppen ott szüntették meg, ahol az – legalábbis papíron – kiválóan működött, de még hosszú évekig nem szüntették be a *“laikus elem”* ítélkezési részvételét. Nyilvánvaló, ez a döntés sem érthető meg a politikai mozgások nélkül, valószínű a politikai törekvéseknek nagyobb szerepe volt a népi ülnökök sorsának alakulásában, mint a valóság bármilyen jelzésének. Tanúságos az Igazságügyminiszter beszédvázlatának érvelése, aki a rendszer legitimitációját a következőképpen építette fel:

“Eljárásjogaink alapelve a népnek az igazságszolgáltatásban való részvétele. Az érdemi döntést tartalmazó elsőfokú ítéletet ezért a népi ülnökkel eljáró tanácsnak kell

meghoznia. A másodfokú bírászkodás megjavítása érdekében azonban a bírósági szervezetről szóló törvény úgy rendelkezik, hogy a másodfokú bíróság három szakbíróból álló tanácsban jár el. A polgári perrendtartást tehát úgy kell módosítani, hogy az érdemi döntés a népi ülnökökkel eljáró elsőfokú bíróságokra háruljon, és a másodfokú bíróság lényegében csak jogi felülbírálatot végezzen. Éppen ezért a javaslat úgy rendelkezik, hogy a másodfokú bíróság maga nem végez bizonyítást, hanem az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyja ha azzal egyetért, ha pedig nem, akkor azt hatályon kívül helyezi, és a bíróságot új eljárásra kötelezi... A javaslat a fellebbezési eljárást lényegében a szovjet jogban is elfogadott és bevált kasszációs – revíziós rendszernek megfelelően alakítja. ²³⁹

A beszédvázlatban érintett kérdésekre visszatérünk, mivel az 1954.-es módosítás egyik kardinális intézményi változásáról volt benne szó. Fejezetünk gondolatmenetét lezárva a beszédvázlat több problémás pontjára szeretnénk felhívni az olvasó figyelmét. Először az ülnökök és a bíróságok ellenmondásos kapcsolatára. A jelentésekből egyértelműen kiolvasható, a népi ülnökök belépése súlyos zavarokat okozott az ítélkezés területén. Ezért a zavarelhárítást felvállaló módosításnak – elvileg – az ülnökrendszer korrekciójára kellett vezetnie. Az 1954.-es novella radikális lépéssel igyekezett csökkenteni az ülnökrendszerrel felmerült szervezeti problémákat, szigorúan az elsőfokú eljárásra korlátozta a népi ülnökök működését. E változtatással azonban éppen másodfokú eljárásban szüntették meg teljes egészében az ülnökrendszert, ott ahol működőképes volt, mert – népiesen szólva -- nem sok vizet zavart.

A változásokkal ugyanakkor az 1952.-es Perrendtartás egyik tartópillérét – a népi ülnöki rendszert -- úgy lötték ki, hogy azt az ideológiai mezőben jelentős előrelépésnek állították be. Sőt a szovjet példára hivatkozva azonosították a szovjet jog térhódításával és átvételével. A tényleges folyamatok ezzel ellenkező irányba mutattak, mivel a szakelem visszavétele éppen a szovjet minta radikális elvetését jelentette, hiszen az teljes egészében a laikus elem bevonására épült fel. A magyar reformlépésnek azonban nagy volt az ára: a PP másodfokú eljárásának a kasszációs – revíziós modellbe történő belegyűrése.

3.4 Az ügyészség

²³⁹ Beszédvázlat. MOL XIX – E – 1 – c – 1525 – 1526 / 1952. (117. old.) 162. old.

A Legfelsőbb Bíróság Elnöke 1953. július 2.-án keltezett beszámolójában részletesen kitért a Legfőbb Államügyészséggel kialakított együttműködésének bemutatására. Nem tudjuk, volt-e információja arról (biztosan), hogy ugyanazon a napon a Kollégium beszámoltatta az IM illetékes Főosztályát a Legfőbb Államügyészség munkájáról, amiben viszont az LB működését értékelték hosszasan. Az ügyészség az 1952. évi III. Törvényben (PP.) lényeges – és a magyar perjogban addig szokatlan – jogosultságot kapott a polgári perekben (és eljárásokban). E tény indokolja, hogy részletesebben foglalkozunk azzal a kérdéssel, miképpen működött az ügyészség a törvény felhatalmazása alapján, milyen polgári perekben lépett fel, mikor indított keresetet, illetve milyen problémák merültek fel az ügyészek működése során. Megvizsgálandó az ügyészségről alkotott 1953. évi Törvényerejű rendelet hatása is, mivel az 1954 -es módosításokat részben e rendelettel indokolták.

A Legfelsőbb Bíróság Elnöke kiváló kapcsolatról számolt be. *“Az irányítás munkájában segítségemre voltak azok a szempontok is, amelyeket kritikai megjegyzéseként Domokos Legfőbb államügyész elvtárstól kaptunk. Ugyanezt mondhatom azokra a megjegyzésekre is, amelyek egyes konkrét ügyekre vonatkozóan a minisztérium felügyeleti osztályáról érkeztek hozzánk ... A Legfelsőbb Bíróságnak a Legfőbb Államügyészséggel való kapcsolata a közvetlen, szoros érintkezés képét mutatta. Domonkos elvtárs rendszeresen közölte velem a Legfelsőbb Bíróság ítélezésére vonatkozó bíráló észrevételeit. A két hatóságot (kiemelés tőlem Gy.T.) közösen érdeklődő kérdéseket mindig közösen beszéltük meg. Átbeszéltünk számos konkrét ügyet is, s minden jelentősebb elvi állásfoglalásnál tájékoztam a Legfőbb Államügyészség álláspontja felől, s az így nyert szempontokat is hasznosítottam. A kapott bírálat egyes kis számú konkrét ítéletre, nem pedig a folytatott ítélezés irányvonalára vonatkozott. A Legfelsőbb Bíróság részéről a Legfőbb Államügyészséggel szemben még kevesebb kritika érvényesült... Itt kel megemlítenem, azt is, hogy több esetben a Legfelsőbb Bíróság hívta fel a Legfőbb Államügyészség figyelmét arra, hogy törvényességi perorvoslat benyújtásának alapja látszik fennforogni. Volt olyan eset, hogy a polgári szakosztály gyakorlatában felszínre került eset vezetett alapos törvényességi perorvoslat érvényesítésére...”²⁴⁰*

²⁴⁰ Kollégiumi Előterjesztés a Legfelsőbb Bíróság munkájáról. 1953. július 2. MOL M-KS-276.f.96.cs.26.öe. 216./B. és 217. oldalak.

A Legfőbb Államügyészség Kollégiumi beszámolóját – ugyancsak 1953. július 02. napi dátummal -- az Igazságügyminisztérium Büntetőjogi és Ügyészi Főosztályának megbízott vezetője írta alá. Szignálásnak egyetlen oka volt, ebben az időszakban nem működött Magyarországon Legfőbb Ügyészség, és nem volt Legfőbb Ügyész sem. E helyzetet a beszámoló rendkívül tömören a következőképpen foglalta össze: *“A Legfőbb Államügyészség alkotmány szerinti működésének szabályozása még nem következett be. Az államügyészség irányítását, felügyeletét és ellenőrzését jelenleg is az Igazságügyminisztérium büntetőjogi és ügyészi főosztálya végzi. Ezért a Legfőbb Államügyészség ma is csak mint a Legfelsőbb Bíróság mellett a vádképviselőt ellátó szerv működik.”*²⁴¹

Fontos hangsúlyozni: polgári ügyekről szó sincs, feltehetően az 1952. évi III. Törvény (PP) ügyésznek adott eljárási felhatalmazása sem működött. Amennyiben ez igaz, akkor a Perrendtartás harmadik pillére esett ki, vagy esett volna ki – ha az ügyészi munka megmaradt volna az 1953 évi szinten, de nem ez történt. Az ügyészségről készült jelentés fényében korrigálni kell a Legfelsőbb Bíróság Elnökének beszámolóját, mivel polgári ügyek hiányában a két hatóság együttműködése a büntető ügyekre vonatkozott, ami újabb adalék a kor “pártatlan és törvényes” büntető bíraskodásához.

A Legfőbb Államügyészség szervezeti és működési állapotáról a beszámoló kendőzetlenül kritikus megállapításokat tartalmazott. *“A Legfőbb Államügyészség munkaterv nélkül, teljesen szervezetlenül végezte munkáját. .. A tárgyaló ügyészek tárgyalási magatartását a legutóbbi időkhöz senki nem ellenőrizte. .. Iránymutató, érdemi munkát érintő írásbeli utasítás nincs... A Legfőbb Államügyészségen egy teljes napot igénybe vevő hivatali értekezletet minden héten rendszeresen tartottak... Az értekezlet állásfoglalásai kétségtelenül sok segítséget nyújtottak azoknak az előadóknak, akik a Legfőbb Ügyészséghez történő beosztásuk idején megfelelő szakmai gyakorlattal és jogszabályismerettel nem rendelkeztek. .. A Legfőbb Ügyészség nem tart kapcsolatot az országos párt szervekkel és az állami főhatóságokkal. A párt helyi alapszervezetével való együttműködés a hivatali munkára érezhető hatást nem gyakorolt.”*²⁴²

²⁴¹ Kollégiumi Beszámoló a Legfőbb Államügyészség működéséről. 1953. július 2. MOL M-KS-286.f.96. cs. 26. öe. 199 – 204 / B. old.

²⁴² Uo. 199 /A – 200. /A old. Meg kell jegyeznünk, hogy külön tanulmányt érdemelne az ügyészség “káderutánpótlásának” elemzése, mivel rendkívül sok, a munkapadból, és a munkahelyekről kiemelt, tanulatlan ember került be ekkor – pártutasításra – az ügyészségekhez. Számukra (is) szervezték meg a Bírói és Államügyészi Akadémiákat.

A beszámolóból az derült ki, hogy a legfőbb ügyészi szervnek semmilyen kapcsolata nem volt a polgári ítélkezéssel. A Legfőbb Ügyészség szervezeti szintjén -- azaz a Legfelsőbb Bíróságon -- folyó polgári ügyeket nem ismerték, és nem volt információjuk az országban folyó polgári ítélkezéstről sem. A rendkívüli perorvoslati kérelmeket, a polgári ügyekben beadott panaszokat (1953. Január 1. és Május 31. között 19 polgári ítélet ellen érkezett törvényességi perorvoslatra irányuló panasz) áttették az Igazságügy-minisztériumhoz, így az ügyészség munkatársai teljes egészében a büntető eljárásokra koncentráltak. *“ A polgári perrendtartást életbeléptető tvr. rendelkezése ezidőszerezt kizárja, hogy a Legfőbb Ügyészség a polgári perekben törvényességi felügyeletet gyakoroljon. Polgári perekkel kapcsolatosan egészen jelentéktelen tevékenységet fejtett ki a legfőbb Államügyészség a házassági jogról és a családjogról szóló törvények alapján. Ezekkel a perekkel kapcsolatban a Legfőbb Államügyészségen érdemleges irat nincs. ... A Legfelsőbb Bíróságtól értesítést kap a tárgyalás határnapjáról s ennek alapján a tárgyaló ügyész betekinti az iratokat, majd megjelenik a tárgyaláson és a tárgyalási értesítés hátlapjára rávezeti a tárgyalás eredményét. Sem az ügy állásáról, sem a tényállásról tájékoztatást nyújtó feljegyzés nem készült. Értékelés nincs, így az egész eljárás teljesen formális. ”*²⁴³

A polgári bíróságok tevékenysége feletti ügyészi ellenőrzés megvalósulásához jogszabályi változásra volt szükség. E jogszabályi felhatalmazást adta meg az 1953. évi 13. Tvr. -- amely a IV. fejezetben külön foglalkozott a bíróságok tevékenysége felett gyakorolt ügyészi törvényes felügyelettel. A polgári eljárásjog tudománya pedig hamar szállította a megfelelő fogalmi hálót, amennyiben kidolgozta az ügyészi általános felügyelet és bíróságok felett gyakorolt törvényességi felügyelet kategóriáit.

A törvényerejű rendelet 6. §. (2) bekezdés c.) pontja általános érvennyel mondta ki: *Az ügyészségek "örkődnek a felett, hogy a Magyar Népköztársaság bíróságai helyesen alkalmazzák a törvényeket (a bíróságok tevékenységének törvényessége feletti felügyelet) ... "* A rendelet IV. fejezete pedig felsorolta mindazokat a tevékenységi formákat, intézkedési lehetőségeket és jogi intézményeket, amelyek a törvényességi felügyelet ellátásában az ügyészségek rendelkezésére állnak. A skála széles volt, a beadványoktól a törvényességi óvásig terjedt, és ügyészi szervezeti szintekre lebontva határozta meg az ügyészség eszközrendszerét. Természetesen az ügyészségi rendelet nem érintette a Pp

²⁴³ Uo. 203. /A. és 203 / B. old.

vonatkozó szabályait -- ezért érveltek a kollízió szükségességével a novella elindítói -- , így voltaképpen a perrendtartásban biztosított lehetőségekhez képes kibővítette az ügyész (és ügyészség) jogkörét.

A polgári perekben biztosított cselekvési lehetőséget a szakirodalom megkülönböztette az általános ügyészi felügyelettől. Névai László értelmezésében, amíg az általános felügyeleti jogkör olyan politikai jogosultság, amely felhatalmazza az ügyészt arra, hogy a párt politikájának érvényesítését kérje számon a jogalkotón és a jogalkalmazón, addig a bíróságok feletti törvényességi felügyelet külön eljárások által szabályozott, speciális eszközöket igénylő, adott ügyekre és határozatokra összpontosító tevékenység. Mint az általános és a különös, úgy viszonyulnak egymáshoz.²⁴⁴

Ezt a speciális, különös, de az eljárásjog által szabályozott tevékenységet a szakirodalom hamar felfedezte.²⁴⁵ A szerzők először a bírói függetlenség -- a korban alkotmányosan fenntartott -- elvével igyekeztek összeegyeztetni -- a gyakorlat példáinak levéltári iratait nézve, nem sok sikerrel. Ennek során azonban pl. Horgosi György úgy vélte, amíg az ügyészi tevékenységet az eljárásjog szabályozza, addig nincs különös tennivaló, így az nem érinti, nem érintheti magát a bírói függetlenséget sem. Amikor azonban már nem peres eljárásról van szó, akkor a felügyelet messze túlterjed a peren, és belesimul az általános felügyeleti tevékenységbe. Ekkor viszont a bírói függetlenség már nem probléma, hiszen a bíró szerepe a perre korlátozódik.

Az ügyésznek magára a peres eljárásra kell koncentrálnia. Kerülnie kell a törvényességi óvásokat, hiszen a perben kell a törvényességre felügyelnie -- a rendelkezésére álló peres eszközökkel. Nem ér véget azonban az ügyész szerepe a határozat meghozatalával, hanem a rendelet alapján megvizsgálhatja a bírói határozatokat. Kérdés azonban, hogyan. Betekinthet az iratokba, felvilágosítást kérhet, azonban a bíróságok felé e tevékenységeket korlátok között végezheti. De a rendelet sem vizsgálatról beszél -- vizsgálatot az általános felügyeleti jogkörön belül az állami szervekkel szemben lehet végezni --, hanem a "megvizsgálásról", ami szűkebb és a közvetlen ügyészi tevékenységgel összefüggő határozatokra vonatkozik.

A törvényerejű rendelet által adott felhatalmazás alapján az ügyészségek gőzerővel indították meg a bíróságok feletti törvényességi felügyeleti vizsgálódásokat. 1953 végére

---

²⁴⁴ NÉVAI, 1955.

részletes összefoglaló jelentést tettek le az asztalra, 1953. Október 12.-én pedig a Legfőbb Ügyész kiadta a 22 / 1953. Legf. Ü. Sz. utasítását a bíróságokon végzendő ügyészi munkáról (beleértve a polgári perben való részvételt). A Legfőbb Ügyész utasítása alapján az ügyészi munka szemlélete számos kérdésben országosan egységessé vált. A megyei ügyészségeken külön polgári csoportokat akartak szervezni, de *“a fennálló létszám és káderviszonyok folytán a megyei /fővárosi/ ügyészségeken külön erre a rezortra kijelölhető ügyészeket találni nem lehet... Ezért a legtöbb megyei ügyészségen a polgári ítélkezés törvényessége feletti felügyeletet ugyanaz az ügyész elvtárs végzi, aki egyben a büntető – ítélkezés törvényességi felügyeleti munkáját is ellátja, illetve abban részt vesz.”*²⁴⁶

Az ügyészség korábbi polgári peres gyakorlatát az év végére készült összefoglaló a Legfőbb Államügyészségről készített beszámoló szerzőjéhez hasonlóan ítélte meg. *“Ügyész elvtársaink még nem ismerték fel a polgári ítélkezés törvényességi feletti felügyelet fontosságát és jelentőségét. Jórészt még mindig bűnügyi nyomozás és vádképviselő munkájára helyezik a fősúlyt. ... A polgári ítélkezés törvényessége feletti felügyeletet azonban többnyire mellékes feladatnak tekintik. Nem értették meg kellőképp annak jelentőségét, hogy a bírói eljárások többsége a polgári ügyszakra esik, a polgári perek az állampolgárok életviszonyainak sokkal szélesebb és változatosabb körét ölelik fel, mint a büntető perek. A polgári ítélkezés, -- ha az a szocialista követelményeknek megfelelő színvonalú – kiválóan alkalmas eszköz az állampolgároknak a szocialista együttélés szabályaira való nevelésére, annál is inkább, mert az eddig beszerzett adatok szerint a polgári perek száma, ellentétben a büntető perekével, emelkedő tendenciát mutat.”*²⁴⁷

A törvényerejű rendelet alapján 1953 második felében az ügyészség országos ellenőrzést hajtott végre, amelynek célja a tartási perekben tapasztalható bírói gyakorlat elemzése volt. Visszamenőlegesen – 1953. Február 8. napjáig – átvizsgálták az egyes ügyeket, elemezték a jegyzőkönyveket és a periratokat, majd országos jelentést készítettek.

²⁴⁵ HORGOSI, 1955., SZILBEREKY, 1954.

²⁴⁶ Beszámoló a polgári bíráskodás feletti ügyészi felügyelet gyakorlásáról. Budapest, 1953. december 15. MOL M-KS-276.f. 96. cs. 19 / 1. öe. 119.- 124. old.

²⁴⁷ Uo. 120. old.

Az országos helyzetkép – a következőkben szigorúan az eljárásjog kérdéseire összpontosítva – nem volt túl kedvező a bíróságokra nézve:

“Számos törvénysértést hozott felszínre az ellenőrzés, részben a bírói ítélkezés, és bírói eljárás során, részben pedig külső szervek /: alperesek munkáltatói/ részéről. .. a törvénysértésekre részben az vezetett, hogy bíróságaink tartási perekben sem képesek teljesen elszakadni a felek rendelkezési elvétől és ennél fogva az ítélkezésben nem érvényesül a kellőképpen az officialitás... a legkritikább esetben fordul elő, hogy a bíróság a Pp. 3. §.-ban írt köteletségéhez képest a peres feleket jogaikra és kötelezettségeikre kioktatná. .. még egyezségkötés esetében sem... Egyetlen olyan eset nem fordult elő, hogy tartási perekben a bíróság a gyermek érdekei megvédése céljából az ügyészt értesítette volna a tárgyalásról. ... az átlagkereset összegének megállapításánál sokszor mellőzi a bíróság a hivatalból való bizonyítást és gyakran elfogadja e tekintetben a felek egyező előadását, sőt az alperes egyoldalú nyilatkozatát.... Az ítéletek indokolásában ideológiai, politikai hibát a vizsgálatban részt vett ügyészek egy esetben sem találtak. Ennek azonban távolról sem az az oka, mintha az ítéletek minden esetben kifogástalan ideológiai álláspontot foglalnának el, hanem sokkal inkább az, hogy az ügyek ideológiai – erkölcsi vonatkozásaival egyáltalán nem foglalkoznak, hanem megelégszenek pusztán tényállásbeli tárgyi adatok rögzítésével.... A gyermektartási perek tapasztalat és becslés szerint a vagyoni pereknek mintegy 30 % -át teszik ki.”²⁴⁸

A vizsgálat a bíróságok szemére hányta a családjog anyagi rendelkezéseinek helytelen alkalmazását. (hibás átlagkereset számítás, rosszul meghatározott tartásdíj, az azonnali utalás elrendelésének elmulasztása, stb.) A Perrendtartás működése szempontjából fontosabb a jelentés többi részlete. Az országos ellenőrzés után ugyanis az ügyészség 50 óvást (az intézmény ilyen megnevezését a jelentés az Ütvr. alapján használta, holott ekkor még törvényességi perorvoslat volt a PP elnevezése) nyújtott be, amelyből 1953 december 1. napjáig az LB 19-et elbírált és valamennyi óvásnak helyt adott. Egy elvi döntést kezdeményezett az ügyészség, amit az LB az előterjesztésnek megfelelően hozott meg.

Az ügyészség tehát – mondhatni -- “ráállt” a polgári ügyekre, ám az ügyészi ellenőrzés kampányszerű maradt még akkor is, ha az ellenőrzésnek tartós következményei lettek. (Elvi Döntés) A Perrendtartás módosításának időszak alatt (1954)

azonban a polgári bíróságok ítélkezése feletti törvényességi felügyelet még intenzívebbé (és rendszeressé) vált, annak ellenére, hogy *”a bíróságok sok helyen még ma is idegenkedve nézik a bíróságok polgári tevékenysége feletti ügyészi felügyeletet. Nem látják helyesen az ügyész szerepét a polgári perben, nem értékelik megfelelően ennek a felügyeletnek a jelentőségét, és ezért nem igénylik az ügyész perbeli részvételét az indokolt esetben. Több helyen előfordult például, hogy akkor sem értesítik az ügyészt a perről, ha a jogszabály ezt kötelezően előírja.”*²⁴⁹ Az MDP. KV. Adminisztratív Osztályának készült beszámoló azonban más fogyatékoságot is talál az ítélkező polgári bíróságok gyakorlatában. *”A polgári ítélkezés nem elég határozott, nem magabiztos. Egy – egy óvás, figyelemfelhívás nyomán előfordul, hogy az ítéletekben azelőtt elfoglalt álláspont az ellenkező végletbe csap át. ... Általános és igen élesen jelentkezik a bíróságok polgári ítélkezésében is a liberalizmus. Különösen látható ez a társadalmi tulajdont érintő perekben ... ahol ... a bíróságok szinte kivétel nélkül mérséklék a kártérítés összegét, és az esetek többségében mentesítik a felelős személyt a megtérítési kötelezettség alól... Liberálisnak mondható a gyakorlat a házassági bontóperekben is... Nem szolgálja a szocialista típusú házasság kialakítását az a gyakorlat, amely a bontópereknek több mint 90 % -ban helyt ad a keresetnek... Több percsoporthoz tapasztalható, hogy a bíróságok nem látják eléggé egyes percsoporthoz illetve perek politikai jelentőségét, azok politikai és gazdasági kihatását.”*²⁵⁰

Az ügyészség – köszönhetően a szervezeti és jogi reformoknak – átvette a polgári ítélkezés feletti politikai - ideológiai kontroll szerepét. Több irat megerősíti ezt, sőt találtunk olyan előterjesztéseket, ahol az ügyészség a polgári nem – peres eljárásokra vonatkozó jogszabály tervezeteket véleményezett. Az iratok meggyőznek arról, hogy 1954.-re az ügyészi munka tovább lépett az 1953.-as jelentés által rögzített színvonalon. Szakszerűbb, a jogterületet alaposabban ismerő, és a dogmatikai problémákat feltáró elemző előterjesztésekkel találkozunk. Nem egyszer azonban éles vita alakult ki a minisztérium és az ügyészség között, ahol a minisztérium szakembereinek kell az ügyészséget “helyre tenniük.” Például a Perrendtartást hatályba léptető Minisztertanácsi rendelet módosításával kapcsolatosan leírt ügyészi javaslatok opponálásában találkozhatunk olyan minisztériumi megfogalmazással: miszerint a bírói letét “az

²⁴⁸ Uo.121. – 122. old.

²⁴⁹ Tájékoztató a bíróságok polgári ítélkezéséről. Legfőbb Ügyészség Bírósági Főosztály. 1954. november 3. MOL M – KS-276.f.96.cs. 34. öe. 132./A old. – 133. /A old.

²⁵⁰ Uo. 132. / B. old.

*állampolgárok jogait érinti, utasításban tehát (amit az Ügyészség javasolt – Gy. T.) nem szabályozható.”*²⁵¹

Az iratok elemzése alapján megállapítható, a polgári eljárások -- különös tekintettel a polgári perek -- területén az ügyészség működése korántsem volt problémamentes. Kiinduló hipotézisünkre visszatérve, elmondhatjuk: nem véletlenül nyúlt hozzá a Pp módosítás az ügyész eljárásjogi szabályozásához, és nem véletlenül lépte át a kollízió szükséges kereteit. A módosítás számos munkaanyaga javasolta az ügyész peres szerepének újragondolását, ám ehhez hiányzott a politikai támogatottság. Utalnunk kell ismét arra a bírói véleményre, amely még a PP. ügyészségről szóló megfogalmazását is meditáció tárgyává tette.

4. Perjogi diszkrimináció és az 1953-as fordulat.

A kommunista párt az 1949-es politikai hatalomátvétele után a teljes államhatalom birtokában folytathatta az 1945-ben megkezdett és jogszabályokkal alátámasztott politikai és jogi diszkriminációt a különböző – ellenségesnek kinevezett -- társadalmi csoportokkal szemben. A jogalkalmazás brutális nyíltsággal lépett a “pszeudo” joggal legitimmé tett diszkrimináció mezejére.²⁵² A politikai diszkriminációt az osztályellenség ellen folytatott tudatos büntetőpolitika, a hatalom szempontjából kevésbé fontos csoportok elleni fellépést a munkajog, a polgári jog, és a polgári ítélkezés képviselte. A büntetőpolitika üzenete világos és egyértelmű volt, akit a politikai hatalom önmaga számára veszélyesnek nyilvánított, azt fizikailag megsemmisíti.²⁵³ A polgári ítélkezés területén más volt a helyzet, itt “finomabb” módszerek uralkodtak. Számos ellenségnek nyilvánított társadalmi csoportot el sem engedtek jutni a polgári per megindításának fázisába (kuláknak nyilvánított egyéni gazdák, kitelepítettek), sok esetben pedig a peres eljárás során “pervesztésre ítélték” az állami vállalatokkal, mezőgazdasági szövetkezetekkel pereskedőket. Mind a polgári anyagi jog (mai fogalmainkkal persze

²⁵¹ Feljegyzés a Legfőbb Ügyészségnek a 105 / 1952. /XII.28./ M.T. sz. rendeletre tett észrevételeiről.

²⁵² “Pszeudo” jogszabályok alatt azokat a szervezeti normákat értjük, amelyek jogszabályi formát öltenek ugyan, de a jogi leigítimitás kritériumait nélkülözik. E csoportba tartoznak még a szervezeten belül alkotott normatív jellegű előírások, a körlevelek, leiratok, szervezeti utasítások. Mindez az ötvenes évek politikai szerkezetéből, a politikai túlszabályozottságból eredt. BIHARI, 1985. 122. old. A kitelepítések jogszabályi hátterét, és a szabályozás történeti folyamatát mutatja be Hantó Zsuzsa tanulmányában. HANTÓ, 2004.

²⁵³ Sipos András és Závada Pál három “minta per” anyagát gyűjtötte össze 1989.-ben megjelent kötetében. Egy halálos, egy életfogytig tartó és egy súlyos határozott időtartamú szabadságvesztést szabtak ki a perekben eljáró rögtönítélő bíróságok. A mai napig nem tisztázott, hogy a kulákok ellen rendezett koncepciós perekben hány embert végeztek ki statáriális úton. SIPOS – ZÁVADA, 1989.

nem igazában értelmezhető a korabeli joganyag polgári vagy magán jogként), mind a polgári eljárásjog kivette részét e jogi diszkriminációból.

Az 1952. évi III. Törvény (Pp) 130. §. /c / pont szerint, a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül el kell utasítani, ha a pert más hatósági eljárásnak kell megelőznie. E törvényi előírást megfelelően alkalmazva nem egy állami vállalat vagy szövetkezet elleni perben utasították el idézés kibocsátása nélkül a keresetlevelet, mondván előbb államigazgatási vagy más (döntőbizottsági) egyeztetésnek van helye, a perlés csak ezután jogszerű.

Így jártak el a bíróságok az államhatalmi szervekkel (tanácsokkal) szembeni követelések esetében is. Természetesen csak akkor, ha a felperesnek volt bátorsága pert indítani az államhatalmi szerv ellen. A pártszervek (vagy az MDP) elleni perindítások szóba sem jöhettek, olyannyira, hogy nem találtunk még e perlési lehetőségre utaló nyomot sem a szakirodalomban vagy a levéltárakban.

1953.-ban a Nagy Imre kormányának reformjai elindították a lavinát.²⁵⁴ A jogfosztott csoportok – kiemelkedve korábbi helyzetükből -- érvényesíteni kívánták állampolgári státuszuk “kiegészítő” szegmensét, a vagyoni, esetleg személyi jogait. Nem ritkán ezért a bíróságok előtt követelték vissza elveszett, elkobzott, vagy másnak kiadott vagyontárgyaikat, lakásukat.²⁵⁵ Megjött a korábban másodrendűként kezelt szervek és gazdasági szervezetek hangja, így állami vállalatok, szolgáltató szövetkezetek fizetési meghagyás kibocsátását kérték a számlát ki nem fizető MDP alapszervezetek, területi párbizottságok ellen. Nem ritkán a szövetkezetekből kilépő tagok megtérítési kereseteket nyújtottak be volt szövetkezetük ellen. A politika rést nyitott a jogi diszkrimináció masszívnek megépített tömbjén, s e rés egyre tágult. A jogpolitika irányítóinak lépniük kellett, hiszen a magára találó társadalom egyre radikálisabban tágította a réseket.

²⁵⁴ A jogtörténet szempontjából felettebb “érdekes” helyzet alakult ki. Az 1953. évi 11. sz. Tvr, és az 1034 / 1953 (VII.26.) sz. MT határozat közül az utóbbit nem hozták nyilvánosságra, és a hatályon kívül helyezett jogszabályokat sem nevezték meg. Feltehető, nem volt jogszabályi háttére számos kényszerintézkedésnek. HANTÓ, 2004. 127. old.

²⁵⁵ Erre csak nagyon keveseknek volt energiája és lehetősége. Mivel a kitelepített és internált személyek nem térhettek vissza otthonaikba, sőt új életük megkezdését szigorú korlátok közé szorították (pl. rendőri felügyelet alá helyezték őket), alkalmuk és lehetőségük sem volt érdekeik védelmére. Perjogilag nézve pedig a perelőfeltételek hiánya (pl. alperes lakóhelyének, illetve személyének ismeretlensége) akadályozta meg őket perindításaikban. Az élet újrakezdéséről adnak áttekintést a KITASZTOTTAK c. kötet interjúi.

A jogpolitikai – igazságügy apparátusával együtt -- két úton indulhatott el, két egymást kizáró irányba. Egyfelől megrótt a bíróságokat a szövetkezetek elleni perekben a szövetkezet javára tanúsított elfogultság miatt, ám ezzel szinte egyidőben rövidre zárta a pártszervezetek elleni perindítás lehetőségét. A jogalkalmazást irányító apparátus mindezek ellenére tanácstalan volt, mert nem kapott – és nem is kaphatott – egyértelmű eligazítást a politikai hatalomtól, hiszen a politikai vezetés maga sem tudott mit kezdeni a szövetkezetek gyors – és nem várt – ütemű felbomlásával, illetve a korábban kulákká nyilvánított rétegek paraszti öntudatával.²⁵⁶

A helyzet megoldásán dolgozva az egyik utasítás követte a másikat, az egyik jelentés után bekérték a következő tájékoztatót. Egymásnak ellentmondó rendelkezések születtek, s a valóságot mind inkább hátrébe szorító előterjesztések. A bíróságok vezetői politikailag fejletlennek ítélték meg azokat a bírákat, akik döntésük meghozatalában nem értékelték kelőképpen a felek osztályhelyzetét, ám azonnal felszólították ítélező társaikat arra, hogy szüntessék meg az állami vállalatok felé mutatott egyoldalú elfogultságot, ha a másik fél egy volt termelőszövetkezeti tag. (pl. kártérítési perekben). A szabályozási deficit azonban nőttön nőtt, így 1954 novemberében joggal állapította meg egy jelentés: *“... olyan jelentős és átfogó jellegű kérdésekben nem történt még elvi állásfoglalás, mint a kitelepített személyek egyes igényei, a Sztálinváros területéről 1953. év tavaszán kiutasított dolgozók kártérítési igényeinek kérdése, valamint a helytelen kádervéleményekkel okozott károk megtérítésének kérdése, holott ezekben az ügyekben mind a bíróságok, mind az érdekelt felek sürgetik a minisztérium állásfoglalását.”*²⁵⁷

A lecke adott volt, feladta a történelem: le kellett bontani mindazokat az akadályokat, gátakat, amelyek a polgári jogi igény érvényesítése előtt tornyosultak. Ismerve a történéseket, nem árulunk el nagy titkot a mai olvasónak akkor, amikor azt mondjuk: mindez eleve kudarcra volt ítéelve. Meg kell jegeznünk, a kor szereplői nem számoltak a kudarc lehetőségével. Bízta abban, hogy lehetséges bizonyos cselekvési mezők kitágítása, s optimizmusukat maga a politika táplálta. Mindezek ellenére a lehetőségek valósággá válását a korabeli történelem határozta meg, s mi könyvünk

²⁵⁶ A mezőgazdaság helyzetét, a korabeli agrárpolitikát és a kollektivizálást mutatja be Donáth Ferenc 1977.-ben megjelent munkájában. DONÁTH, 1977. A kollektivizálás társadalomtörténeti elemzését napjainkban Valuch Tibor társadalomtörténeti munkájában, illetve korábbi – a parasztságról írott – tanulmányában találjuk. VALUCH, 2002, és VALUCH 1988. illetve ZÁVADA, 1984.

²⁵⁷ A polgári ítékezés helyzete. Az IM Bírósági Főosztály vezetőjének jelentése. MOL M- KS – 276.f.96.cs. 34. öe. 1134 / B.- 135 / A. old.

következő oldalain csak azt tudjuk bemutatni, amit a történelem a kor szereplőinek megengedett.

A politikai rendszer ideológiájából szervesen következett a mindenre kiterjeszhető, mindenkit körébe vonható megnevezés: az osztályellenség fogalma. A fogalom, az elnevezés “demonikus”, behelyettesíthető, csoportképző fogalom. Tartalma változhatott, cserélődhetett, ám mindenki (individuumként vagy szűkebb társadalmi csoportjának tagjaként) magára ölhette a fogalom palástját. Meghatározhatatlansága állandó fenyegetettséget gerjesztett, alak nélküli absztrakciója általános felhasználhatósága előtt nyitotta meg az utat.²⁵⁸

A klasszikus sztálinista időben elég volt az osztályellenség bélyegét rásütöni valakire, vagy valamilyen társadalmi csoportra, sorsa megpecsételődött. A büntető ítélkezés területén ez években (életben) vált mérhetővé, ám a polgári ítélkezés e fogalmat ritkábban használta. Az ok egyszerű volt: az osztályellenség elleni jogi fellépés a büntetőjog területére tartozott. Más (behelyettesíthető) csoport neve a polgári ítélkezés területén nem egyszer felbukkant, így a kulák (felperes – alperes), vagy a volt kizsákmányoló (gyáros, vagy bankár) elnevezés.²⁵⁹

1954.-ben a Legfelsőbb Bíróságra várt a feladat: meghatározni az osztályhelyzet jogi értékelését, különösen a büntető perekben, ott is a büntetés kiszabásának területén. Az LB fektette az ügyet, halogatta a döntést, végül a jogirodalom adott iránymutatást az alsóbb bíróságoknak. A fent idézett szerző 1956.-ban megállapította: *“...jelenleg létező egyetlen ellenséges kizsákmányoló osztály a kulákság, és nem lehet osztályként kezelni a volt kizsákmányoló osztályok maradványait, az u. <<deklaszált elemeket.>>”*²⁶⁰

Az alsóbb bíróságok közvetlenül az 1953-as Kormányprogram után továbbra is az osztályellenség elleni harcot tekintették első számú feladatuknak. E harcban nemegyszer támogatást kaptak az Igazságügyminisztériumtól. Egy 1953.-as jelentés szerint a Nagy Imre kormány új Igazságügyminisztere (Erdei Ferenc) a megyei bíróságok elnökeinek

²⁵⁸ A fogalomhasználat eredete Révai József 1946. június 22.-i. Szabad Nép cikkére nyúlik vissza. Felidézi: HANTÓ, 2004. 117 old.

²⁵⁹ Az osztálytartalom vizsgálata mélyen beivódott a kor joggyakorlatába. Vida Ferenc 1956 júliusában a Jogtudományi Közlöny hasábjain publikálta tanulmányát arról, hogy a perben (büntető és polgári perben) miképpen kell a bíróságnak tisztázni a felek osztályhelyzetét, és ennek milyen jelentősége van az ítélet szempontjából. Nyíltan feladta az állampolgári jogegyenlőség elvét az un. “osztályelv” primátusa érdekében. VIDA, 1956.

²⁶⁰ VIDA, 1956. 414. old.

tartott értekezleten “... kihangsúlyozta, hogy a szocialista törvényesség szellemében az eddig tapasztalt opportunistá és liberális ítélkezéssel ellentétben következetes, határozott s az eddiginél keményebb ítéletekkel kell biztosítani az osztályellenség minden támadásának visszaverését...”.²⁶¹ Erdei kijelentése még a Nagy Imre Kormány sorsdöntő lépesei előtt született, 1954.-ben a hasonló hangnemben fogalmazott osztályharcos fellépések jelentős mértékben csökkentek.

Az osztályellenség elfedhette a konkrét csoportot, azaz általános fogalomként magába olvaszthatta az ellenség különös (részleges) csoportjának nevét. A csoportmegnevezés absztrakciója kifejezetten előnyös volt akkor, amikor egy különös (konkrétan körülírható) csoport státuszának megítélése bizonytalanná vált, mivel az általános szintre fel emelve fel lehetett lépni a különös csoport ellen. 1953 végén a kulák elnevezés tartalma vált bizonytalanná, így került újra előtérbe az ítéleti indokolásokban az osztályellenség kifejezés használata.²⁶² Az Igazságügyminisztérium a Békés megyei bíróságok munkáját értékelve rámutatott arra, hogy “az osztályhelyzet megállapításánál tapasztalt bizonytalankodás oka kétségtelenül a bírák politikai képzettségének hiánya miatt a kormányprogram meg nem értése. Különösen kirívó példa volt erre a gy.-i járásbíróság vezetőjének P. elvtársnak az állásfoglalása, aki, midőn megkérdeztük, hogy indokolt esetben a “kulák” szót miért nem használják az ítéletekben, azzal érvelt, hogy a kormányprogram után úgy gondolja, hogy ez a megjelölés helytelen, és ezért használják következetesen a nép ellensége osztályellenség stb. megjelölést a kulákokkal szemben.”

263

Az osztályellenség mint diszkriminálható csoportfogalom túlélte az 1953 – 1954-es reformok korát, sőt üres és behelyettesíthető tartalmának segítségével mélyen beívódott az igazságszolgáltatás mindennapjaiba. A kor szereplői ennek ellenére nem az osztályellenség meghatározásával voltak elfoglalva, hiszen a polgári pereket társadalmi és gazdasági státuszukban meghatározott személyek és csoportok indították. A volt (vagy

²⁶¹ Beszámoló a kormány programnyilatkozata alapján tett igazságügyminiszteri intézkedésekről és azt követően a bíróságok munkájában tapasztalt jelenségekről. MOL M – KS – 276.f. 96. cs. 16. öe. 11 / B. old.

²⁶² Vida 1956.-ban írt cikkének fényében “átmenetinek” tűnik ez az elbizonytalanodás. Závada Pál Kulákprens című könyvében bemutatta a “kulák” elnevezés történeti geneológiáját. A “kulákozás” 1946 / 47 –ben elkezdődött, s már ekkor kialakult az elnevezéshez tapadó “sztereotípiák”. A kulák “tarkóján fodrozó hájrétteggel, pufók arcával ... csak áll, zsíros fejét hol jobbra, hol balra kapja, de mégis csak azt hajtogatja: -- Nem mondom le egy darab földről sem. Sok – sok földtelen paraszt hajja le fejét csüggedten. Hiába, nem találunk megértésre.” Idézi Závada a Viharsarok Népe c. kommunista napilap 1947. március 22.-i riportját. ZÁVADA, 1991. 92. old.

²⁶³ Kollégiumi Beszámoló a békésmegyei bíróságok vizsgálatáról. IM. Bírósági Főosztály. MOL M-KS – 276.f. 96. cs. 18 / 2. öe. 119. old.

a keresetlevél beadásakor annak számító) kulákok indítottak pert vagyoniuk visszaszerzése iránt. Máskor ellenük léptek fel azok a magántermelő, volt tsz. tagok, akikkel valamilyen kérdésben jogvitába keveredtek. (pl. vitatott volt a föld használati joga) Az igazságügyi apparátus – különösen a politikai vezetése -- e vitákban a pártatlanság és ügyfél egyenlőség elvét követte – nem egyszer szembefordulva az évekig heccelt ellenséges (és rendszerhű) közvéleménnyel. Erdei Ferenc Igazságügyminiszter az MDP KV Adminisztratív Osztálya Vezetőjének 1954. Február 17-én írt levelében nemcsak az ügyfél egyenlőségen alapuló ítélkezési gyakorlat követésére hívta fel a KV osztályvezetőjének figyelmét, hanem keményen bírálta a pártszervek bírósági ügyekbe történő beavatkozását.

“Az ny.i megyei bíróság polgári fellebbviteli tanácsa egy vagyoni jogi perben hozott határozatot, ami az alperes részére hátrányos kimenetelű volt. Az alperes a megyei bíróság döntése ellen a megyei pártbizottság adminisztratív osztály vezetőjéhez – X elvtársához – fordult panasszal. X elvtárs a megyei bíróság vezetőjét és az ítéletet hozó bírót áthívatta magához azzal, hogy az ügy iratait is vigyék magukkal. X elvtárs az iratok átnézése után azt a kijelentést tette – az alperes jelenlétében --, hogy megyei bíróság döntése az ügyben helytelen, a kormányprogrammal össze nem egyeztethető, mert a kisparaszt és a kulák felek között fennálló peres ügyben a bíróság a kulák javára hozott döntést ....

*... Véleményem szerint X elvtársnak ez a magatartása mindenképpen helytelen, függetlenül attól, hogy az egyik fél kulák volt. Különösen helyteleníteni kell azt, hogy az egyik peres fél jelenlétében tett olyan kijelentést, hogy a bíróság helytelenül járt el és az alperesnek van igaza. Emellett azonban az ügy lelkiismeretes áttanulmányozása alapján azt kellett megállapítani, hogy a megyei bíróság fellebbviteli tanácsa a kérdéses ügyben helyesen hozott ítéletet. X elvtárs eljárása nézetem szerint sem a bírói függetlenséggel sem különösen a pártbizottság tekintélyével nem egyeztethető össze. Éppen ezért javaslom, hogy az ügyet az Osztály is vizsgálja meg és ennek eredményéhez képest járjon el X elvtárssal kapcsolatban.”*²⁶⁴

A panaszok azonban csak jöttek és jöttek, hol a pártközpontból az igazságügyminisztériumba, hol a területi szervektől a pártközpontba. A pereszes felek

²⁶⁴ Az Igazságügyminiszter levele Keleti Ferenc elvtársnak az MDP KV Adminisztratív Osztálya vezetőjének. MOL M-KS – 276. f. 96. cs. 35. öe. 236. old.

felhasználtak minden mozgatható kapcsolatot a bírói ítéletek ellen, s e támadások alapja nem egyszer a pernyertes felperes “osztályhelyzete”, pontosabban fogalmazva a felperes kulák státusza volt. Egy kulákkal szemben pert veszíteni – ez sokak szemében a szocialista igazságszolgáltatás végét jelentette. Az MDP Központi Vezetőségének címzett bejelentés (egy notórius feljelentő tollából) például a következőképpen fogalmazott: *“Hogy mennyire erős az ellenség ellenállása és támadása, azt misem bizonyítja jobban, mint a h.-i járásbíróság július 15.-én hozott véghatározata, mejben (sic!) megbünteti a dolgozó parasztot és támogatja a kulákat. Ezt a tényt szeretném bővebben megírni, és megkérni a központi vezetőséget, hogy sürgősen vizsgálta meg ezen ügyet, mert tűrhetetlen az, hogy a h. járásbíróság szárnya alá vegye a kulákat és sárba tapossa a termelészövetkezeti tagokat, valamint a becsületes dolgozó embereket...”*²⁶⁵

A választ (amit nem ismerünk) a pártközpont küldte meg a panaszosnak, de előbb megkereste az igazságügy-minisztériumot. Az IM véleményéből kiderül, folyamatban lévő ügyről volt szó, mivel az első fokú ítéletet megfellebbezték. Az IM szerint a fellebbezés miatt intézkedést nem igényelt a panasz, azaz a minisztérium távol tartotta magát a bírósági eljárástól, s erre ösztönözte a pártközpontot. Ezzel párhuzamosan szakmailag elmarasztalta a járásbírószágot, kritikusan szétszedte annak ítéletét, ám a minisztériumi véleményben fel sem merült a kulák – tsz. tag megkülönböztetése.

Az igazságügy-minisztériumhoz került más ügyekből rekonstruálható az igazságügy hivatalos álláspontja, ami nagyjából megegyezett az Erdei levélben leírtakkal. Az IM – kihasználva szervezeti irányító jogkörét – mindig bekérte a panaszolt ügy aktáját, szinte fellebbviteli bíróságként átvizsgálta a peranyagot, és csak ezután válaszolt a panaszosnak. Folyamatban lévő ügybe nem avatkozott be, de az általunk megismert iratok szerint soha nem kérdőjelezte meg a jogerős bírói ítéleteket sem. Pedig vegyes jellegű ügyek kerültek át az IM –hez. Végrehajtási ügy, lakáscsere, termelészövetkezeti földhasználat, ingókiadás, állatkár.

Amíg a kulákkal szemben a “dolgozó paraszt” vagy / és termelészövetkezeti tag, addig a szövetkezetekkel szemben az állami vállalat élvezte az állami ideológia támogatását. A peres eljárásban ez annyit jelentett, a termelészövetkezet perbeli pozíciója

²⁶⁵ K Község Tanácsának Végrehajtóbizottságától az M.D.P. Központi Vezetőségének. MOL – M-KS - 276. f. 96. cs. 34. öe. 44. old.

nem volt olyan erős, mint a vele szemben álló állami cégé. E helyzetben az igazságügy irányítói 1954.-ben változtatni akartak, ezért egymást követték a belső utasítások, jelentések, és feljegyzések. *“A termelőszövetkezeteknek számos jogvitája volt a szerződéses termelésből kifolyólag. Az ügyek nagy többségében kiderült, hogy a szerződések kötésénél a vállalatok megbízottai félrevezették a tsz. Vezetőket, más eseteknél a pereknek a megtárgyalását az igazságügyminisztériumi utasítás állította le, míg végül MT határozat rendezte a szerződéses termelésből eredő igényeket.... A termelőszövetkezetek ellen indított közületi perek megalapozottsága számos esetben hiányos. B. megyében ugyanis tömegesen indított a TÜZÉP központ a tsz-ek ellen pereket azon alapon, hogy a járási tanácsok mezőgazdasági osztálya által diszponált különböző építésanyagokat a tsz. nem vette át. A perek tárgyalása során kiderült, hogy a tanácsi szervek a megyei tervfelbontás során a tsz.-ek vezetőségét nem kérdezték meg, a tervfelbontást íróasztal mellől végezték, és ez a bürokratikus eljárás számos esetben járt azzal a következménnyel, hogy a bíróságok a tárgyaláson meg nem jelenő tsz.-ket indokolatlanul elmarasztalták ... Az igazságügyminisztérium több polgári jogi per átvizsgálása során megállapította, hogy részben a tsz. vezetők jogi jártasságának hiánya, részben az adminisztráció felületessége miatt rendkívül komoly károk jelentkeznek az egész szövetkezeti tagság terhére. .. A termelőszövetkezetek jogi képviselésének rendezése rendkívül sürgős.”*²⁶⁶

Az adminisztráció gyorsan intézkedett, az igazságügyminiszter és a földművelésügyi miniszter együttes utasításban rendezte a termelőszövetkezetek állandó jogi képviselését. Az utasítás lehetőséget adott, hogy az ügyvédi munkaközösségek szerződés alapján (amelyet az utasítás melléklete tartalmazott), eljárjanak a termelőszövetkezet pereiben, sőt tartós megbízási szerződést kössenek (havi 30 – 80 Ft közötti összegért) a termelőszövetkezettel. Az utasítás a peres képviselés mellett megengedte a peres tanácsadást, kizárta viszont a termelőszövetkezet belső ügyeibe, termelési rendjébe való beavatkozást. (*“Minden ilyen cselekményt vagy ennek kísérletét fegyelmileg meg kell torolni”* – írta elő az utasítás.) Jogi képviselést az ügyvédi kamara által kijelölt ügyvédi munkaközösség láthatott el, aki az illetékes járási tanácsok végrehajtó bizottságának mezőgazdasági osztálya közvetítésével szerződést kötött a termelőszövetkezettel. A termelőszövetkezetek természetesen megbízhatták egyes

²⁶⁶ Feljegyzés a termelőszövetkezetek és tagjaikat érintő ügyekben folytatott bírói gyakorlat néhány kérdéséről. Budapest, 1954. február 9. MOL M-KS – 276. f. 96. cs. 17 / 2. öe. 172. – 173. old.

ügyekben közvetlenül is az ügyvédi munkaközösségeket, de az utasítás maga az állandó jogi képviselő szabályait fektette le. Az utasítás leszögezte: *“...a termelőszövetkezetek állandó jogi képviselőjének az a célja, hogy a termelőszövetkezeteket jogaik képviselőjében és kötelezettségeik teljesítésében támogassa és ezzel a törvényesség megszilárdítását ezen a téren is előmozdítsa. Erre való tekintettel a termelőszövetkezetek képviselőjében eljáró munkaközösségek, ezek vezetői, valamint az ügyek vitelére kijelölt ügyvédek kötelesek fokozott figyelmet fordítani a termelőszövetkezetek jogi képviselőjének ellátására, a szerződésben vállalt kötelezettségek és az ezzel kapcsolatos feladatok lelkiismeretes teljesítésére.”*²⁶⁷

A termelőszövetkezetek peres pozíciójának kérdését számos irat az ügyfélegyenlőség kérdéskörébe sorolta be. Az ügyfél egyenlőség kérdése azért merülhetett fel ebben az időszakban olyan élesen, mert korábban vagy nem egyenlő mércével mértek a bírák, vagy olyan helyzetbe kerültek a felek, amely megfosztotta őket a perlés esélyétől. Mindkét helyzet súlyosan sértette az eljárásjog alapelveit. A termelőszövetkezetek esetében nemcsak eljárásjogi értelemben vett másodrendűségről volt szó. A termelőszövetkezeti tulajdon -- szocialista tulajdoni formaként -- másodlagos tulajdoni forma volt a magasabb rendű, állami tulajdon mögött. Alacsonyabb rendűségét a jog szolgai módon szabályozta, számos – egyébként gazdasági szervezetekre jellemző – tevékenységtől, jogok szerzésétől, jognyilatkozat megtételétől megfosztotta a szövetkezeteket. A helyzetet bonyolította, hogy a szövetkezet tagja is osztozott a jogfosztottság állapotában.

A kitelepítettek az eddig bemutatott csoportoktól eltérő helyzetben voltak.²⁶⁸ 1953-ig -- a kitelepítések megszüntetéséig -- szóba sem jött polgári pereskedésük, jogfosztottságuk azonban úgy volt teljes, hogy nyíltan soha nem tagadták meg tőlük a polgári per indításának lehetőségét. 1953.-ban így minden további eljárásjogi rendelkezés nélkül a Perrendtartás általános felhatalmazása alapján polgári perek sorozatát indították vagyonuk visszaszerzéséért. Fellépésük alaposan meglepte a hatalom képviselőit.

²⁶⁷ Az igazságügyminiszter és a földművelésügyi miniszter együttes utasítása a termelőszövetkezetek állandó jogi képviselőjéről. MOL M-KS – 276.f. 96. cs. 35. öe. 86. old.

²⁶⁸ Hantó Zsuzsa a kitelepítettek mellett még számos csoportot különböztet meg a velük szemben alkalmazott represszió jellege alapján. Így a településekről kitiltottakat, a deportáltakat, az internáltakat. Az intézkedéseket sokszor nem alapozta meg semmilyen jogszabály, a háború előtti, vagy a háború alatt megszületett rendelkezésekre hivatkozott jónéhány esetben a rendőrség vagy az ÁVH. Az élet furcsa fintora, hogy a jogszabályi deficit elősegíthette a kitelepítettek bíróság előtti fellépését, mivel helyzetük rendezése nem ütközött a res judicata (ítélt dolog) tilalmába.

“A kitelepítettek /és internáltak/ jelentős számban indítottak különböző címen visszaigénylési pereket a bíróságok előtt. Ezek az igények többségükben ingóságok /bútorok, ruhák, használati tárgyak/ visszaadására vagy e helyett kártérítésre irányulnak, mégpedig vagy azok ellen a hatósági szervek ellen, amelyek az ingóságokat annak idején átvették, vagy olyanok ellen, akiknél ezek az ingóságok jelenleg akár hatósági intézkedés folytán, akár azért vannak, mert a kitelepített annak idején megőrzésre átadta vagy esetleg eladta. Indulnak továbbá pere az Ingatlankezelő Vállalat ellen azon a címen, hogy a kitelepítéskor átvett lakás a kitelepített öröklakása volt, a bér őt illeti, vagy ő fektetett bele a helyreállításkor jelentősebb összegeket. Indulnak továbbá perek azon a címen, hogy kitelepítettek munkabért – felmondási járandóságot – követelnek a vállalatoktól. Néhány esetben végül a volt kitelepítettek különböző büntető feljelentésekkel is kísérleteznek.

Az ilyen igényekkel szemben az igazságügy-minisztérium eddig a következő intézkedéseket tette:

a., utasította a bíróságokat, hogy ilyen visszaigénylési perek esetében a keresetet utasítsák el azon a címen, hogy itt hatósági intézkedésről volt szó, s az azzal kapcsolatban emelhető igények államigazgatási útra tartoznak. Véleményünk szerint azonban kívül esnek ezen a körön azok az esetek, amikor a kitelepített megőrzésre, vagy használatra adta át ingóságait magánszemélynek, továbbá azok, amelyek az ellen irányulnak, aki bűncselekmény útján jutott az ingóságokhoz /ellopta/

b., a Legfelsőbb Bíróság május 12.én elvi döntést hoz, amelyben megállapítja, hogy az előbb említett igények nem tartoznak bírói útra,

c., a büntető feljelentéseket – a legfőbb ügyészség utasítása alapján – az ügyészségek az említett körben nem veszik figyelembe, illetőleg azok alapján büntető eljárást nem indítanak,

d., Gondoskodunk arról, hogy az ügyvédi kamarák tiltsák el az ügyvédeket az ilyen igények érvényesítésétől, illetve fegyelmi úton haladéktalanul járjanak el az ilyen ügyeket vállaló ügyvédek ellen.

Ezek az intézkedések azonban távolról sem elegendőek.

Eldöntésre vár, hogy bizonyos méltányos esetben az államigazgatási szervek adhatnak-e kártérítés címén bizonyos összegeket, a volt kitelepítettek részére annak az összegnek az erejéig, amely az értékesített vagyontárgyakból befolyt.

Eldöntetlen kérdés, hogy mi történjék a mezőgazdasági ingatlan visszaigénylése iránti különböző kérelmekkel, amelyek a tanácsokhoz érkeztek?

Nincsen eldöntve, hogy mi történjék a különböző munkajogi igénnyel, elsősorban a felmondási járandóság iránti igénnyel, valamint a munkakönyvben történt bejegyzések kijavításával.

Az állami szerveknél bizonytalanság van mind az előbb említett kérdéseket illetően, mind a lakásügyeket illetően is. Nyugtalanság van e miatt azoknál a dolgozóknál, akik hatósági intézkedés folytán jutottak bizonyos ingóságokhoz, illetőleg beköltöztek a kitelepítettek lakásaiba.

Véleményem szerint mindezeket a kérdéseket a Politikai Bizottság elé kellene vinni.” ²⁶⁹

Összefoglalva a leírtakat: az igazságügyi apparátus – félve a társadalmi nyomástól, és kihasználva a kitelepítések körül kialakított felemás jogi helyzetet – akkor akarta eljárási jogaitól megfosztani a kitelepítetteket, amikor éppen megszüntették társadalmi (anyagi jogi) jogfosztottságukat. Az a megjegyzés, miszerint a kitelepítettek igénye nem tartozik bírói útra szabad utat engedett az 1954. évben módosított Pp. 130. §. f. pontja alkalmazásának, ami alapján a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül azért lehetett elutasítani, mert *“a felperes követelése időelőtti, vagy - az elévülés esetét ide nem értve – bírói úton nem érvényesíthető, illetőleg a keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan”*. Hozzátesszük a felhívott Pp szöveg utolsó mondatát az 1954.-es módosítás júniusban iktatta be a törvénybe (augusztusi hatállyal) úgy, hogy a nyilvánvalóan alaptalan perlés – mint elutasítási ok – az eredeti törvényjavaslat szövegében nem szerepelt. A kitelepítettek keresetlevelét már két jogcímen lehetett elutasítani, vagy azért mert államigazgatási útra tartozik ügyük, és a bírói út kizárt, vagy -- 1954. májusától a Legfelsőbb Bíróság IX. sz. elvi döntésétől kezdve, majd 1954 augusztusától törvényi felhatalmazás alapján -- azért mert az alaptalan.

²⁶⁹ Jelentés a kitelepítettek által a bíróságok előtt támasztott igényekről. MOL M-KS – 276.f. 96.cs. 34. öe. 274 – 275. old.

A pártvezetés Adminisztratív Osztálya elégedetlen volt az IM jelentésével, és további eljárásjogi torlaszok emelését javasolta a politikai vezetésnek. Az Osztály 4 példányban készült szigorúan bizalmas Feljegyzése – amelyből egy példányt Farkas Mihály kapott meg – még az államigazgatási eljárásban juttatott kártérítést is megengedhetetlennek tartotta, így megróttá az IM előadóját. Másfelől az IM álláspont azon megengedő véleményét, hogy bizonyos esetekben mégis lehetséges a bírói út igénybevétele a következő érveléssel utasította el: *“Tudvalévő, hogy a kitelepítésre kerültek közül igen sokan már előre szétosztották, rendszerint kisembereknek vagyontárgyaikat. A minisztérium .. felfogásának megfelelően ezek ellen a kisemberek ellen indíthatnak a volt kitelepítettek pert, melyet a bíróság le is tárgyalhat. Ilyen módon néhány volt burzsoá elem egy sor kisembert zaklathat és ehhez a bíróságok segítséget nyújtanak a minisztérium utasítása alapján. .. Ezt a kérdést az elmúlt napokban az Igazságügyminisztérium és a Legfelsőbb Bíróság vezetőivel megbeszéltem, melynek eredményeként ők ezt a gyakorlatot nem fogják folytatni.”*²⁷⁰

A kitelepítetteknek a politikai vezetés szerint semmilyen kártérítés nem járt. Jogfosztottságuk további fenntartáshoz minden gátlás nélkül, cinikusan felhasználták az eljárásjog és igazságügyi szervezeti rendszer által kínált diszkriminációs rendelkezéseket. A szociológiai irodalomból tudjuk, a kitelepítettek sorsa örökre –1989–ig – megpecsételődött, sohasem válhattak a társadalom egyenrangú tagjává.²⁷¹

1953 – 1954 fordulóján a perjogi problémák körébe bejelentkezett egy olyan peres fél, akinek korábban mindent szabad volt, mert felette állt a törvényeknek: a párt.

A gazdaság korabeli szervezeteinek nem a párttal, mint politikai alakulattal, hanem az MDP helyi szervezeteivel voltak gazdasági, elszámolási vitái. Főként állami vállalatokat érintettek ezek az ügyek, akik – támaszkodva a kor ideológiájára, az állami tulajdon felsőbbrendűségére – egyenrangú peres félnek gondolták magukat az MDP helyi szervezeteivel. Perlési kedvük feltámadásában minden bizonnyal szerepet játszott az eljárásjog azon lehetősége, miszerint a Perrendtartás nyíltan nem tiltotta meg a párt szervezeteinek alperesként történő perlését, vagy velük szemben a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem előterjesztését. A jog szigorú szabályai alapján a

²⁷⁰ Feljegyzés. MDP KV Adminisztratív Osztály. MOL M-KS- 276. f. 96.cs. 34. öe. 276. old.

²⁷¹ *“A <hortobágyiaknak>> most jött igazán a neheze. Miskolcra nem mehettünk vissza. Egyáltalán hova menjünk? Barátoknál kegyelemkenyéren, majd egy környező falu parasztházának egy szobájában húztuk meg*

pártszervezetek (bár senki nem tudott pontosat jogi személyiségükről) éppolyan perelhető jogalanyok voltak, mint a társadalom természetes személyei.

A perindítás illetőleg a nem peres fizetési meghagyásos eljárás megindításának lehetősége azonban 1954 végére véget ért. Az Igazságügyminiszter 56 / 1954 sz. Titkos utasításában²⁷² pontosan “leszabályozta” az eljárási rendet, gyakorlatilag megtiltotta a bíróságoknak az eljárások megindítását. A belső utasítás kiadmányának címzettjei között volt a Legfelsőbb Bíróság Elnöke, a Legfőbb Ügyész, és annak helyettese, az illetékes főosztály és osztályok vezetői, tehát mindenki, aki a jogalkalmazásban vezető pozícióhoz jutott.

Az utasítás legelőször megállapította, hogy *“a pártszervek politikai szerepével és tekintélyével nem egyeztethető össze, hogy alaptalan perek indításával, bíróságok elé idézéssel zaklatásnak legyenek kitéve. “ A peres zaklatást maga az élet sem indokolta, mivel igaz ugyan, hogy “működésükkel kapcsolatban felmerülnek ugyan olyan gazdasági ügyek is, amelyekből kifolyóan követeléseket támaszthatnak valamely pártszervezettel szemben... de az indokolt követeléseket az arra illetékes pártszervek, ha erre a figyelmüket megfelelően felhívják, idejében rendezik is”.*²⁷³ Akkor perelték a párt szervezeteit, amikor azoknak a velük szembeni követelésekről nem volt tudomásuk – fejtegeti az Erdei Ferenc aláírását viselő utasítás –, így fontos feladat a felesleges és a helytelen perek megakadályozása.

Az utasítás elmarasztalja a bíróságokat. *“A bíróságok részéről helytelen az, hogy a pártszervezetek ellen beadott kereseteket, fizetési meghagyás iránti kérelmeket előzetesen alaposan nem vizsgálják meg, hanem minden további nélkül kitűzik a tárgyalást, kibocsátják a fizetési meghagyást. Az ilyen ügyekben legtöbbször nem is kerül sor tárgyalásra, mert a vitás ügyek rendszerint perenkívüli rendezést nyernek, ami igazolja azt, hogy teljesen indokolatlan volt a per megindítása és a tárgyalás kitűzése, illetve a fizetési meghagyás kibocsátása. ... “*²⁷⁴

---

magunkat. Munkát keresve azt tapasztaltam, hogy takarítónőnek is nehezen vettek fel, minden ajtó bezárult előttem.” KITASZÍTOTTAK, 146. old.

²⁷² Az Igazságügyminiszter 56 / 1954. sz. utasítása a pártszervek elleni peres ügyekben való eljárásról. MOL M-KS-276.f. 96. cs. 35. öe. 19 / A – 20./ A old. Az utasítás kelte 1954. Október 7. Ekkor a Pp. módosító rendelkezései hatályba léptek, így a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasításának új szabályai (vö. alaptalannak mutatózó perlés) is.

²⁷³ Uo. 19/A. old.

²⁷⁴ Uo. 19 / B. old.

A vidéki bíróságok azonban még *“e hibájukat tetézve ... a hozzájuk benyújtott keresetleveleket és fizetési meghagyás iránti kérelmeket, amelyekben alperesként az MDP. valamelyik szervezete volt érintve, a Pp. 30. §. /2/ bekezdésére hivatkozással a fővárosi bíróságokhoz tették át azon a címen, hogy a jogi személy általános illetékességét a központi szerv székhelye határozza meg.... Ez azt eredményezte, hogy a központi pártszerveket indokolatlanul zaklatták egyes vidéki szervezetek gazdasági ügyintézéséből felmerült, legtöbbször csekély jelentőségű olyan perekkel, amelyek helyes ügyintézése mellett peres eljárás nélkül, helyileg rendezhetők lettek volna.”*²⁷⁵

E téves jogalkalmazási gyakorlaton az utasítás a következőképpen változtatott:

1. Ha a bírósághoz valamely pártszervezettel szembeni keresetlevelet, vagy fizetés meghagyás iránti kérelmet nyújtanak be, a tanács elnöke az idézés illetve a fizetési meghagyás kibocsátása előtt köteles a felperestől /kérelmezőtől/ beszerezni azokat az adatokat, amelyek alapján elbírálnak, hogy a követelés alaposnak mutatkozik-e avagy sem. Ha az előzetes megvizsgálás alapján a Pp 130.§. illetve 316. §. értelmében intézkedés látszik indokoltnak, a keresetlevelet, fizetés meghagyás iránti kérelmet el kell utasítani.

2. Ha az előzetes megvizsgálás alapján a keresetlevél /kérelem/ elutasításának nincs helye, a járásbíró /városi, városi kerületi bíróság/ elnöke, illetve a megyei /fővárosi/ bíróság tanácsvezetője forduljon a megyei /fővárosi/ bíróság elnökéhez az ügynek a megyei pártbizottsággal való rendezése érdekében. A megyei /fővárosi/ bírói elnök – arra való tekintet nélkül, hogy községi, járási, vagy megyei pártszervezetet érintő ügyről van-e szó – minden esetben a megyei /fővárosi/ pártbizottsággal lépjen érintkezésbe, az ügy perenkívüli rendezése érdekében.

3. Ha a megyei /fővárosi/ bírói elnök olyan esetben, amikor a felperesi követelés alaposnak mutatkozik, az ügy rendezését a megyei /fővárosi/ Pártbizottság útján nem tudná megoldani, az ügyben tegyen hozzá jelentést, a központi pártszervek útján való rendezés kieszközölése végett.

4. Ha a megyei /fővárosi/ bíróság elnöke a pártbizottsággal folytatott megbeszélése alapján indokoltnak tartja, hogy a bíróság határozatot hozzon az alaptalannak mutatkozó vagy perben tisztázást kívánó ügyben, ez esetben a tárgyalást ki kell tűzni.

---

²⁷⁵ Uo. 19 / B. old.

*5. A jövőben mellőzni kell a Pp. 30. §. /2/ bekezdésében foglalt illetékességi szabályok alkalmazását, pártszervek ellen indított perekben, és a Pp. 30. §. /1/ bekezdésben foglalt szabályokat kell alkalmazni oly módon, hogy községi, járási, vagy megyei pártszerveket érintő perekben a képviselőre hivatott illetékes megyei pártbizottság székhelye szerint illetékes bíróság járjon el, és a keresetlevelet, illetve fizetési meghagyást a megyei pártbizottság részére kell kézbesíteni.*²⁷⁶

A miniszteri utasítás önálló perjogot teremtett a pártszervek elleni eljárásokban, s felülírta a peres eljárás megindításának szabályait. Nem térünk ki arra, hogy egy miniszteri utasítás miképpen semmisítheti meg a törvényi rendelkezéseket, és arra sem, milyen felhatalmazással ír elő konkrét ügyekben bírósági ügyintézési rendet a minisztérium. E kérdések csak egy jogállamban, esetleg a szocializmus későbbi korszakában értelmes kérdések, a korai szocializmusban értelmezhetetlenek. A kor – figyeljünk a dátumra, mivel 1954.-et írunk – gondolkodása természetesnek tartotta a politikai és a jogalkalmazási szervezet egybefonódását, sőt azt is, hogy peres fél (alperes) maga vegyen részt a per elkerülését, megszüntetését jelentő politikai és bírósági egyezkedésben. 1954.-ben a párt szervezetei a polgári per megindításának szempontjából nézve “érintetetlenek”, felette álltak a polgári eljárásjog (és a jogrendszer) normáinak. Nem küszöbölte ki a kor a zárványt, nem tette egyenlővé a peres felekkel a pártszervezeteket, erre 1990 –ig várni kellett. Addig győzött a politikum a jog felett, évekre beépítve az eljárásjog épületébe a társadalmi – hatalmi egyenlőtlenségek kövé dermedt maradványát.

5. A módosítás

5.1. Az előkészítő anyagok

Az 1954-es első Pp. novella fennmaradt előkészítő iratanyagára jellemző a szűkösség és a rendezetlenség. A levéltárban koncepcionális előterjesztések éppúgy megtalálhatóak, mint részletes szövegmódosító javaslatok, ám az anyagok nagy részéről hiányzik az aláírás, és keletkezésük időpontja sem mindig ismert. Lehetséges, hogy a levéltári anyagok állapota a sokat emlegetett sietséget tükrözi, nem tudjuk. Mindezek ellenére az iratokból rekonstruálható a módosítási javaslatok iránya és háttere, s megválaszolható korábban feltett kérdésünk: vajon mennyire vették tudomásul a

---

²⁷⁶ Uo. 20 / A. old.

szakirodalom, a joggyakorlat, avagy éppen a korszak problémáit a törvényjavaslat kidolgozói?²⁷⁷

A módosításról fennmaradt levéltári egység kezdő irata a PP első novellájának elvi indokolását, koncepcionális javaslatát foglalta össze. A változás szükségességét a Központi Vezetőség 1953. június 27 – 28. i. határozatából, az ügyészségről és bíróságról szóló jogszabályokból vezette le. Ennek megfelelően az előterjesztés először két – általunk kollíziós blokknak nevezett – csoportba sorolta a javaslatokat, majd a harmadik blokkban (“A Pp. egyéb rendelkezéseinek megváltoztatása” címszó alatt) számos, az ügyészségről és a bíróságról alkotott jogszabályokból nem következő módosítást szorgalmazott. A jogalkotói szándék tehát már a novella kidolgozásának kezdetekor túllépett a kollízió problémáin, s e túlterjeszkedés okai közé sorolhatjuk mind a szervezeti csatornákon érkező jelzéseket, mind a külső – szakírói – javaslatokat.²⁷⁸

Az ügyészi szervezetről alkotott törvényerejű rendelet alapján három kérdésben tartották szükségesnek a PP módosítását. Elsőként az ügyészt javasolták felruházni bármely bírói útra tartozó polgári eljárás megindításának jogával azért, hogy az ügyész a polgári per mellett korlátlanul indíthasson bármely bíróság elé tartozó polgári eljárást.²⁷⁹ Másodszer az ügyésznek olyan perbelépési lehetőséget javasoltak megadni, ami alapján egy adott polgári perben akkor is részt vehet, ha sem alperesi, sem felperesi pozíciót nem tölt be. A javaslat szerint az ügyész nyilatkozási jogkörrel felruházva -- “harmadik figyelő félként” -- valamennyi eljárási cselekménynél jelen lehet, észrevételeket, indítványokat terjeszthetett elő, ám e perekben sohasem léphet fel félként. (Az új Pp. 2/A §. (4) bekezdése erre a javaslatra épült.) Harmadszor, a javaslat szerint az ügyészt fel kellett menteni a költségek előlegezése alól, pervesztessége esetén pedig az államnak kell a perköltségeit viselni.

A bírósági szervezeti törvényre hivatkozva a koncepcionális előterjesztés módosítani javasolta az eljáró bíróságok összetételét (elsőfokon egy elnök, két népi ülnök, másodfokú tanács három hivatásos bíró), a járásbírósági hatáskör bővítését, a

²⁷⁷ Az iratok közös számon kerültek archiválásra, így az idézett és a következő iratok jelzése ugyanaz, az archiválás oldalszáma változik. Jelzetük: MOL XIX-E – 1- c- 1525 – 1526 / 1952. (Az 1952-es évszám megtévesztő, a PP kodifikációs iratainál találhatjuk meg az első novella iratait is.)

²⁷⁸ A polgári perrendtartás módosításáról szóló törvény javaslatának egyes rendelkezései /elvi rendelkezések/ é.n. MOL XIX-E – 1- c- 1525 – 1526 / 1952. 163. – 164. old.

²⁷⁹ Előreszaladva könyvünkben, meg kell jegyeznünk, hogy az ügyész végül a bíróságok előtt folyó polgári eljárások megindításának lehetőségét megkapta, de bizonyos szűkített feltétele mellett. Vö.: Pp. 2/ A §. (1) bek. szövege.

perújításnál a perújítás megengedhetőségéről szóló döntés és a perújítással támadott ítélet hatályon kívül helyezésének Legfelsőbb Bírósághoz történő telepítését, a törvényességi óvás megnyitását az LB elnöke előtt, és a kasszációs – revíziós fellebbviteli rendszer kitisztítását.

A harmadik blokkba sorolt javaslatok a Perrendtartás számos fejezetét érintették. Először annak a félnek a helyzetét akarták rendezni, akinek nevében az ügyész, a gyámhatóság, az anyakönyvezető stb. a bíróság előtt fellépett, vagy pert indított. Új szabályokat akartak alkotni a határozatok közlésének rendjéről, a jogerősítés folyamatáról. A harmadik blokk egyik új rendelkezése -- visszakanyarodva az első tárgyalás elmulasztásának szabályaihoz -- javasolta, hogy mindkét fél mulasztása esetében az eljárást meg lehessen szüntetni, kivéve, ha a felperes kéri a tárgyalás távollétében történő megtartását. Szigorú szabályként írták volna elő, hogy az ítélet kihirdetés előtt mindig írásba kell majd foglalni, függetlenül attól, hogy hol, mikor vagy hogyan történik az ítélet kihirdetése. Végül a javaslat a fizetési meghagyás intézményének fenntartása mellett érvelt, a kötelezővé téve a feleknek bizonyítékaik megjelölését. Kétséges követelés esetében a fizetési meghagyás kibocsátása helyett a bíróságot javasolta felszerelni a tárgyalás kitűzésének jogkörével.

Előreszaladva az időben, eláruljuk, e javaslatok közül számos elképzelés bekerült a PP novella rendelkezései közé. Pedig a koncepcionális javaslatot követő iratok élénk vitáról, széles körű kritikai véleményekről tanúskodnak. A vitákból néha a kritikusok véleményének adminisztratív értékelését ismerjük, néha az eredeti álláspontokat, ám a levéltári iratok hiányossága miatt sem az előterjesztések teljes szövegét, sem a kritikai vélemények teljes skáláját nem tudjuk az olvasónak bemutatni.

A levéltár iratai között a koncepcionális tervezet után egy 1954. március 17.i dátumot viselő irat következik²⁸⁰, amelyben az előterjesztő négy oldalon keresztül – gyakorlatilag függetlenül a kollíziós javaslatoktól – a Perrendtartás számtalan rendelkezésének módosítására tett indítványt. Az előterjesztés, jóllehet szerkezetében még követte a tömbösítés logikáját, már nem volt tekintettel a bírói és az ügyészi szervezetekről hozott új jogszabályokra. A feljegyzés öt nagy perintézmény majdnem teljes körű átszabályozása mellett javasolta 35 szakasz megváltoztatását. Az iratot

²⁸⁰ Feljegyzés a polgári perrendtartás módosításával kapcsolatos kérdésekről. Budapest, 1954. március hó. 17. MOL XIX-E – 1- c- 1525 – 1526 / 1952. 178. – 181. old.

“kipreparálta” egy név nélküli kéz, s majdnem az összes javaslat mellé a “nem” szót írta be. Az irat utalt egy általunk nem ismert tervezetre, amelynek oponenciája kívánt lenni, ám fennmaradt szövegét elemezve elmondható, e feladatkörön túllépve szinte önálló tervezetté vált.

A módosítani kívánt nagy perintézmények a következők voltak: az ügyészség, az elsőfokú eljárás, a fellebbezés, a perújítás, és a bíróságok.

Az ügyész perbeli helyzetét a feljegyzés készítői – híven az előzetes elképzelésekhez – az akkor hatályos szabályoktól eltérően kívánták rendezni, ám a feljegyzés felvetett olyan alapkérdéseket, amelyeket sem a külső szakmai nyilvánosság, sem a korábbi koncepcionális előkészítő irat nem vetett fel: a klasszikus eljárásjogból ismert megoldásokhoz képest milyen viszonyban van az ügyész a per résztvevőivel. *“Az ügyész helyzete mi legyen. Pertárs, beavatkozó, különleges harmadik személy?”* kérdezte a feljegyzés, amire a névtelen ceruza a pertárs szót húzta alá.²⁸¹ A feljegyzés maga is erre hajlott, mivel úgy foglalt állást, hogy *“a pertárs jogállásának a biztosítása minden jogot megad az ügyésznek és ez illik be a legjobban a Pp. rendszerébe is. A rendelkező cselekményeket nem kellene azonban az ügyész részére engedélyezni. /egyezség, elismerés, lemondás/* ²⁸² Az ismeretlen széljegyzet készítő ráírta az iratra, hogy *“a fél jogait gyakorolja, nem kell beszélni arról, hogy egyezséget köthet, stb. mert úgysem fog ilyet tenni.”*²⁸³

A feljegyzés rámutatott arra az ellentmondásra, ami az ügyészi általános perindítási felhatalmazás és a különleges perek konkrét perindítási jogosultsága között feszült. Kell-e külön jogosultságot adni az ügyésznek az egyes perek megindítására akkor, amikor az általános felhatalmazás elvileg kiterjed bármely per megindítására. Emlékeztetőül megjegyezzük, e kérdés felmerült az 1952. évi III. Tv. megalkotása során, úgy tűnik az ott megfogalmazott autentikus válasz 1954-ben elégtelennek bizonyult. Az 1954.-es feljegyzés azonban az ügyész helyzetének rendezését komplex módon képzelte el, így a perindítás mellett felvetette az ügyész kizárásának lehetőségét, a perköltség viselés problémáját, valamint az ügyész részére megállapítandó munkadíj kérdését. Az

²⁸¹ Ennek következtében a törvénybe iktatták az 53/A §. mint a pertársaság speciális alakzatát.

²⁸² Feljegyzés a polgári perrendtartás módosításával kapcsolatos kérdésekről. Budapest, 1954. március hó. 17. MOL XIX-E – 1- c- 1525 – 1526 / 1952. 178. old.

²⁸³ A pertárs jogállására külön utalt a normaszöveg (2/A §. 3. bekezdés utolsó fordulata), mégpedig az egységes -- 51. §. (1) bek. a pont alá eső -- pertársaságra. Meg kell még jegyeznünk, a rendelkező percselekmények tilalmát az 1957.-es módosítás mondta ki – teljesen más normaszöveg keretei között.

ügyész kizárását az ügyész saját perére javasolták megengedni, e perben mint ügyész nem járhatott volna el, illetve olyan perekre, ahol mint bíró, vagy jegyzőkönyvvezető korábban eljárta. A perköltség körében a feljegyzés inkább kérdéseket vetett fel, mintsem megoldásokat szolgáltatott volna. Az ismeretlen ceruza mindenesetre széljegyzte a felvetéseket: az állam viseli megjegyzéssel. Holott a kérdések teljes mértékben alkalmazkodtak az eljárásjog rendelkezéseire. Ugyanis az állam nevében indított perekben – ahol tehát nem a magánfél helyett indít pert – éppúgy lehet pereszes, mint az ellenfél – aki maga viseli a pereskedés költségeit --, másfelől a pernyertes ellenfél legemibb méltányossági érdeke, hogy a pereszes ügyész megfizesse perköltségeit, ami a magánféllel szembeni perében amúgy a javára megítélhető lenne. Kérdésként vetődött fel – és az állam viseli jelöléssel eldöntötté vált – az a helyzet, amikor az ügyész mellett magánfél is részt vett a perben, és vagy együtt veszítettek, vagy együtt nyertek. A kor jogi szabályozása némi zavart okozott a feljegyzés szövegezésében, ugyanis az 50 / 1953 / X. 23/ M.T. számú rendelet a költségvetési szerveket önálló jogalanyisággal ruházta fel, és e szerint mind a perben eljáró ügyészség, mint a Legfelső Ügyészség önálló jogalanyisággal (jogi személy) rendelkezve e jogszabály szerint viselni lett volna köteles – az államra történő utalás nélkül -- a perköltségeket.

A feljegyzés az első fokú eljárás szabályainak a bírósági törvényhez igazodó megváltoztatását erős kéttel kezelte. Rákérdezett arra, vajon indokolt-e az elsőfokú eljárás szabályai között meghagyni azt a lehetőséget, melynek alapján külön törvényi felhatalmazással három szakbíróból álló tanács járhat el. A ceruza válasza: nem kell erről beszélni. Pedig e pontban a Perrendtartás alapvető koncepcionális problémája köszönt vissza: a laikus elem ítélkezési részvétele, illetve a laikus elemnek a politika kedélyet nem borzoló kiváltása. A támadott javaslat kibúvót kínált a laikus ítélkezés alól, helyette a szakbírói ítélkezést támogatta. A megjegyzés talán arra utal, korai még erről beszélni, vagy jobb, ha hallgatunk róla, és fenntartjuk a törvényalkotónak szánt kiskaput a szakbírói tanácsok létrehozására.²⁸⁴

²⁸⁴ Komoly viták és jelentős érdekelteések húzódtak a háttérben. Az iparjogvédelmi perek esete a legmegfelelőbb bizonyíték e mozgások szemléltetésére. Az iparjogvédelmi perek szakbírói tanácsainak törvényi elismerése az első novella különböző javaslataiban szinte állandó elemként szerepelt, úgy tűnt a novella pontot tesz e kérdésre. Végül az utolsó perben maradt ki a módosításból. Az 1957-es második novella viszont kifejezetten utalt a speciális összetételű tanácsra – szabályozását rábízva az Igazságügyminiszter (OT Elnökével egyetértésben kiadott) rendeletére. Ismertetni fogjuk a módosítás érványát, amely 1957 –ben is a szakbíró eljárásjogi szerepének elismertetése, és a per speciális követelményei körül forgott.

Az elsőfokú eljárásban a feljegyzés elképzelhetőnek tartotta a határozatok bírói értelmezésének bevezetését, ami a szovjet orosz jogban alapvető perjogi intézmény volt. (OSZFSZK Pp. 185§.)²⁸⁵ E kérdésben a ceruzás állásfoglalás nem kétséges: nem kell, így nem is került be az elfogadott novellába ez a szakasz.

A feljegyzés harmadik fókuszált intézménye a fellebbezési eljárás volt. Az irat már a kasszációs – revíziós eljárás problémáit feszegette a fellebbezési eljárásban megengedhető keresetváltogatás, az esetleg felmerült új tények és új bizonyítékok kezelésének problémáinak felvetésével, és meglehetősen bizonytalanak ítélte az új rendezést. Érdekes módon a megjegyző ceruza “kis pipával” jelezte egyetértését, ám valószínű, hogy a széljegy-készítő a korrekcióra, a pontosításra, a mechanizmus finomítására, semmint az intézményes változások visszavonására gondolt.

A perújítás új intézményének megítélésében a feljegyzés készítői a szovjet – orosz eljárásjog szabályait tekintették etalonnak. Javaslatukban azonban nem egyszerűen a szovjet-orosz polgári eljárásjog, hanem a büntető eljárási törvény megoldását tartották elfogadhatónak. “.. *A perújítás megengedhetősége a szovjetorosz polgári eljárás szerint a tervezetben foglaltakhoz hasonló ... Kérdés, nem lenne-e helyesebb a szovjetorosz büntetőeljárás szabályait átvenni, amely szerint a perújítás megengedhetősége tárgyában a Legfelsőbb Bíróság dönt és a jogerős ítélet hatályon kívül helyezése után járhat el az elsőfokú bíróság*”²⁸⁶ Bemutattuk, a koncepcionális javaslat szintén e megoldást támogatta. Úgy tűnik, 1954.-ben nemcsak a szovjet polgári eljárásjog jog átvétele, hanem a magyar eljárásjognak a büntetőeljárás szabályaihoz való közelítése sem fejeződött be.

A szovjet jog átvételének javaslata mellett a feljegyzés felvetette, ki járjon el a perújítás során, az alapperben eljár tanács illetőleg új elsőfokú tanács. A háttéranyagok előterjesztése a perújítási eljárást más tanácsra bízta, ennek indokoltságát vitatta a feljegyzés. Világos megoldást nem vázolt fel, a kérdés megoldását attól tette függővé, hogy melyik bíróság fogja hatályon kívül helyezni az alapperben hozott ítéletet.

²⁸⁵ “Az ítélet értelmezése és magyarázása az ügyben eljáró bíróság feladata. Az ítélet magyarázatára irányuló kérelem benyújtása semmilyen határidőkhöz nincs kötve, feltéve, hogy még nem hajtották végre, vagy nem vesztette el hatályát az elévülési idő eltelte következtében.” Az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság Igazságügyminisztériuma. Törvénykönyv a Polgári Perrendtartásról. Hivatalos szöveg az 1923. július 7.-én elfogadott törvényszöveg 1950. évi július 1. napjáig terjedő módosításokkal és szakonként rendszerezett joganyagot tartalmazó függelékkel. Moszkva, 1950. Kiadja a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Igazságügyminisztériumának jogügyi kiadóhivatala. MOL XIX.-E-1-c-2011 /24 (221/1) – 1954. 145. d. 78. old.

²⁸⁶ Feljegyzés a polgári perrendtartás módosításával kapcsolatos kérdésekről. Budapest, 1954. március hó. 17. MOL XIX-E – 1- c- 1525 – 1526 / 1952. 179. old.

Az irat a bíróságok szervezeti és személyi összetételének változásait a kollízió témakörén túllépve képzelte el. A szovjet orosz perrendtartásra hivatkozva például felvetette az egyesbírói eljárás lehetőségét. Mivel a szovjet orosz eljárásjog utalt az egyesbírói eljárásra, a dokumentum megfogalmazói szerint meg kell fontolni, bizonyos *“egészen lényegtelen ügyekben”* nem lenne-e indokolt bevezetni az egyesbírói eljárást. A feljegyzés problémafelvetésével már másodszer érintette közvetetten a Perrendtartás koncepcionális alapkérdését, a laikus elem ítélkezési részvételét. Az egyesbírói eljárás bevezetése 1954.-ben azonban túl korai volt, még akkor is, ha a szovjet orosz polgári eljárásjogból az intézmény bevezetésének indokoltságát le lehetett vezetni, és még akkor is, ha a javaslat logikusnak és racionálisnak tűnt. Nem véletlen írta a feljegyzés e pontjára rá a ceruza: *“rendes 3 tagú tanács”*.

A Perrendtartást érintő többi javaslat különböző csoportokba sorolható. Egyrészt érintették a per előkészítésének szakaszát (fegyveres testület tagjának, külföldön tartózkodó félnek az idézése), másrészt a tárgyalást, az ítélethozatalt, a perorvoslatokat és a különleges pereket. A javaslatok a novelláris úton változtatásra szánt rendelkezésekhez igazodtak, többek között az 1954.-re már – már botránykövé vált házasság perek előkészítő eljárásának szabályaira összpontosultak. Találkoztunk még az ítélet meghozatalának, szerkezetének új szabályaival, ám mivel e felvetésekre a ceruza odaírta a nem szócskát, így valójában e javaslatoknak inkább történeti jelentősége, semmint gyakorlati súlya volt. A törvénybe azok a módosító javaslatok kerültek be, amelyek vagy megjegyzés nélkül maradtak – előkészítő eljárás és a házassági perre vonatkozó felvetések --, vagy belesimultak egy általános – a koncepcióból jól / rosszul kiolvasható – jogalkotói elképzelésbe. Ilyen volt például az a szabály, ami szerint az ítélet jogereje azzal a féllel szemben is beáll, aki helyett az ügyész pert indított, feltéve, ha az ítéletet a félnek szabályszerűen kézbesítették. E szabály hatályos jogunkban tovább él.

A tervezetekből az apparátus 1954. március 26.- dátummal újabb törvényjavaslatot készített. E javaslat szövege nem került elő a levéltári anyagokból, azonban ismerjük a Legfelső Bíróság, a Legfőbb Ügyészség, valamint a Fővárosi Bíróság bírúinak véleményét, amelyekből nagy vonalakban rekonstruálható a tervezet.²⁸⁷ A bírák és ügyészek nem elképzeléseket és koncepciókat, hanem kifejezetten opponáló ellenjavaslatokat tettek le az asztalra, azonban – az iratból visszaolvasható – a törvény

²⁸⁷ Észrevételek a Pp. III. 26.-i tervezetére. MOL XIX-E – 1- c- 1525 – 1526 / 1952. 182. – 185. old

március 26.i tervezetének 3/ 4 -ét elfogadták. Ellenjavaslattal a következő elképzelésekkel szemben éltek:

Javasolták az örökbefogadás felbontása iránti per hatásköri utalásának mellőzését, mivel szerintük ez a kérdés csak elvi döntéssel rendezhető. A végleges szöveg a megyei bírósági hatáskörbe sorolta a pert oly módon, hogy zárójelben kibővítette e pertípussal a státuszperek körét (definiálva ezzel fogalmukat). Vitatták a felperesi vagylagos illetékességet a járadék vagy más hasonló célú időszakos szolgáltatás követelése iránti perben, itt a törvényszövegbe az elkészített javaslat került át, azaz a módosított Pp. 34. §. (1) szerint a jogosult lakóhelye szerinti illetékes bíróság előtt is megindítható lett a per.

Az apparátus megfontolandónak tartotta a Legfelsőbb Bíróság azon javaslatát, ami szerint az alkalmazottak képviseleti jogát ki kellene terjeszteni a munkáltató gazdasági tevékenységével összefüggő perekre. Az elfogadott novella szövege szerint a perben meghatalmazottként eljárhat *“az alkalmazott a munkáltatójának kisiparosi tevékenységével, irodájával, rendelőjével, üzletével, illetőleg műhelyével kapcsolatban keletkezett pereiben”*. A módosítás – építve az LB véleményére -- kiterjesztette az alkalmazott képviseleti jogát, és -- erre fel kell hívnunk a figyelmet – egyben visszahozta az ötvenkettes törvény elővitáiból megismert megoldás egy részét, amikor a kisiparost és a kisiparos alkalmazottját beléptette a meghatalmazotti körbe. Az 1952.-es törvény hatályba lépett eredeti szövege szerint ugyanis a perben meghatalmazottként eljárhat *“az alkalmazott a munkáltatójának vállalatával (üzemével, irodájával, rendelőjével stb.) kapcsolatban keletkezett pereiben”*. A leheletnyi finomítás azonban korszakos jelentőségű, mivel a kisiparost, a sokszor kifigurázott, a kapitalizmus szülőjének tartott egyéni vállalkozót -- legalább perjogi szinten – ezzel beemelte a vállalkozások közé, megszüntetve eljárásjogi diszkriminalizációját. Természetesen – emlékezünk vissza – a Perrendtartás első szövege az 1954-es körnél szélesebb csoportot ölelt fel.

A képviselet szabályai mellett az apparátus még két tárgykörben tartotta megfontolandónak a szakma elképzeléseit. Az egyik a perújítás, a másik a házassági előkészítő eljárás. E témakörön túlmenően az apparátus a szakmai észrevételeket elutasította.

A perújítás kapcsán a Fővárosi Bíróság és a Legfelsőbb Bíróság bírái pontosítást kértek, és egyértelmű szabályozást. Nem volt világos számukra, hogy a perújítási

eljárásban miképpen alakul az ügyész részvétele, illetve hogyan köteles eljárni az elsőfokú bíróság, milyen jogorvoslat van a döntése ellen, ha a Legfelsőbb Bíróság hozza meg a hatályon kívül helyező döntést. Egyúttal az észrevételezők aggodalmukat fejezték ki – főként a Legfelsőbb Bíróság bírái – a megnövekedett munkateher miatt. A bírói álláspontot értékelő hivatali reakció lényegében az elfogadott törvény alapján válaszolta meg a kérdéseket, pontosítva és tisztázva a jogalkalmazói felvetéseket. Az észrevételeket értékelő elvi álláspontot képviselve azon a véleményen volt, hogy *“jogerős bírói ítéletet csak a legfelsőbb bírói fórum helyezhet hatályon kívül”* ezért a tervezet rendelkezéseinek fenntartása mellett állt ki. A törvényhozás végül a bírák által kért pontosításokkal, de az előkészítők tervezetét fogadta el.

A házassági előkészítő eljárás szabályainak javasolt változtatását a Legfőbb Ügyészség tartotta elégtelennek. Szerette volna elérni, ha a törvény bővebben meghatározza az eljárás célját – lásd Feljegyzés --, vagy az eljárást befejező végzés kötelező tartalmát. Mellőzni javasolta azt a rendelkezést, amikor az előkészítő eljárás azért kizárt, mert a kérelmező fél ellenfelét három évet meghaladó szabadságvesztésre ítélték.

Az értékelő elutasító álláspontja ellenére a végleges törvényszöveg az ügyészi javaslatoknak, meglátásoknak megfelelően készült el. A novellában meghatározták az eljárás célját, a befejező végzés tartalmát, és a három éves határozott időtartamú szabadságvesztésből határozatlan időtartamú szabadságvesztés lett.

Az iratok alapján elmondható, az előkészítő apparátus saját elképzeléseiből ott engedett, ahol a szakmai vagy jogalkalmazói ellenérvek koncentráltak és egységesek voltak. Nem engedett viszont a koncepcionális kérdésekből, még akkor sem, ha azok – akár újdonságuk, akár ellentmondásos szabályaik miatt – valóban rászolgáltak az átgondolásra. E csoportba tartoztak a perújítási eljárás új szabályai, melyek nemcsak idegenek voltak a magyar jogi hagyományoktól, hanem a mintaadó szovjet – orosz perjog sem szabályozta őket egyértelműen. A végleges törvényszöveg a perújítás megengedhetősége tárgyában hozott döntéseket szétválasztotta tartalmi és un. alaki döntésre, az előbbit a Legfelsőbb Bíróság elé, az utóbbit az első fokú bírósághoz utalta. Dogmatikailag a Legfelsőbb Bíróság döntését a megalapozottság vizsgálatára szorította, így az a megengedhetőségről csak közvetve döntött. A megengedhetőség közvetlen vizsgálata alatt az új rendelkezések a törvényi feltételek fennállásának vizsgálatát

értették, és ezt az elsőfokú bírósághoz rendelték. Így vált a koncepcionális tervezet javaslata valósággá és így érvényesültek – egy kicsit -- az ellenvélemények.

A bírói karnak a fentiekén kívül eső javaslatait az apparátus jogalkotói nem vették figyelembe. A Fővárosi Bíróság, Legfelsőbb Bíróság bírái részéről felmerült például az állami szerv nevében eljáró képviselő részére megítélhető munkadíj, amelynek bevezetését a javaslatok értékelői nem támogatták. Elvetendőnek tekintették házassági perekben a kötelező személyi igazolvány bemutatását – hivatkozva az anyakönyvvezetés pontatlanságára, illetve az élet változásaira. Erre a sorsra jutottak a határidők rövidegét panaszoló megjegyzések, de az első tárgyalás szüneteltetésének korábbi szabályait fenntartó ügyészi vélemények is.

Az elutasítás ellenére egy-két ponton lényeges kérdéseket vetett fel a bírák és az igazságügy vitája. Így például a bírák jelezték a végrehajtás és a perrendtartás szabályai közötti asszinkronitást, s ennek megfelelően különböző módosításokat, finomításokat láttak volna szívesen. Javaslataikat az előkészítő apparátus visszautasította. Vita alakult ki az ítéletszerkesztés szabályai körül, itt az előkészítő apparátus a Büntető Perrendtartáshoz igazodó szabályozást látott volna szívesen – szemben a bírák által változatlanul követni javasolt korábbi gyakorlattal. A PP novella módosításai az eredeti törvényszöveg vonatkozó szakaszait (Pp. 221. §. 1954. VIII. 1. -től) nem érintették.

A módosítás körül kitapintható érdekcsoportok véleménye nemcsak a bemutatott törvényi rendelkezések megítélésében különbözött, hanem számos egyéb kérdésben is eltért egymástól. A levéltárban fent maradt egy irat arról a vitáról, amely a bírósági határozatok írásba foglalása körül bontakozott ki. Az apparátus el akarta érni, hogy a határozatokat kihirdetésük előtt kötelező legyen írásba foglalni. A fennmaradt irat szerint e javaslatot a szakértők opponálták, ami – az eljárásjogi problémán túlmenően – azért érdekes számunkra, mert felfedi a módosítás körül tevékenykedő, és többnyire homályban maradó csoportokat.²⁸⁸ *“A javaslat tárgyalása során meghallgatott szakértők /a Legfelsőbb Bíróság és a Fővárosi Bíróság bírái, az Eötvös Lóránd tudományegyetem (sic!) jogi karának polgári eljárásjogi professzora, az Állam- és Jogtudományi Intézet képviselője / nem értenek egyet a javaslatnak azzal a rendelkezésével, hogy a bírósági határozatokat – kihirdetésük előtt – teljesen írásba kell foglalni, továbbá, hogy a*

²⁸⁸ Cím nélküli irat. MOL XIX – E – 1 – c – 1525 – 1526 / 1952. 204 – 205. old.

*határozatok szerkezete a jelenleg használatos szerkezettől eltérjen...“.*²⁸⁹ Az irat tükrözi az argumentációs keretet, s ezek nagyrészt gyakorlati, a racionális pervezetésre, a perek gyors lefolytatására hivatkozó érvelések. A “szakértők” arra hivatkoztak, hogy a határozatok teljes írásba foglalása felületes határozatszerkesztést eredményez, hátráltatja a befejezést (megvárakoztatja a feleket). A tapasztalatok – az állami és a szövetkezeti, valamint a társadalmi szervezetek pereiben ugyanis az írásba foglalás kötelező volt – nem megnyugtatóak, mivel a másodfokú bíróságok a hamarjában írásba foglalt ítéletekről azok felületessége, megalapozatlansága miatt *“állandóan panaszkodtak”*. A határozatok írásba foglalásának előnyét a szakértők a bírósági tanácsok pontosabb munkájában, a határozat kihirdetésére kitűzött tárgyalás mellőzésében, az eljárás lerövidítésében látták. Elismerték ugyanakkor, hogy a tárgyalás időtartama meghosszabbodik (szemben a rövidebb ügybefejezéssel), és a népi ülnökök munkaterhe nő. A szakértők kitértek arra a problémára, miszerint a mintaadó szovjet jogban nem egységes a szabályozás. Amíg a szovjet büntető perrendtartás szerint a határozatokat nyomban, a tárgyalás után ki kell hirdetni, a polgári perrendtartás erre három napot biztosít.

A másik vitatott kérdésben – a határozatok szerkezetére vonatkozó új javaslatok esetében – *“a szakértők azt az álláspontot foglalták el, hogy a jelenlegi szerkezet megegyezik az államigazgatási eljárásban is használatos szerkezettel /bevezető rész, rendelkező rész, indokolás /, ezt a szerkezetet az állampolgárok ismerik, és nincs semmi nyomós indok ennek a szerkezetnek a megváltoztatására.”*²⁹⁰

Az apparátus tesz még egy kísérletet igazának bebizonyítására, és arra hivatkozik, hogy *“a szovjet jog szerint a határozat bevezető, megállapító és rendelkező részből áll. Ezt a megoldást követi az előterjesztett javaslat is... A javaslatnak a szakértők véleménye alapján történő módosítása szükségképpen felveti a büntető perrendtartás már elfogadott szövegének megfelelő módosítását is.”*²⁹¹

Számunkra nem érdektelen a szöveg mögött meghúzódó elméleti problémák feltárása. A meglehetősen hivatali stílusban írt szöveg ugyanis nemcsak a – módosítások mögé helyezett és ideológiailag preferált -- tökéletesebb szovjet modell átvételének szakértői elutasításáról tanúskodik, hanem arról is, hogy az apparátust 1954.-ben még mindig a perrendtartások egységesítésének koncepciója vezette (amit a polgári eljárásjog

---

²⁸⁹ Uo. 204. old.

²⁹⁰ Uo. 205. old.

kriminalizációjának nevezhetünk), ám e törekvést a szakma – hivatkozva az államigazgatási határozatok meglehetősen kétes szerkezetére -- ekkor már végkép nem támogatta. A szakértőket még az a fenyegetésnek szánt érvelés sem riasztotta vissza, hogy a büntető perrendtartás már elfogadott szövegéhez is hozzá kellene nyúlni -- így maradt az eredeti rendelkezés a PP.-ben.

Az iratok beszámolnak azonban a novelláris módosítás olyan kérdéseiről, ahol a különböző álláspontok feloldása nem maradt meg az előkészítés keretében, hanem az Országgyűlés jogi bizottsága mondta ki a végső szót.²⁹² Megjegyezzük, hogy a jogi bizottság, mint országgyűlési bizottság 1952.-ben semmilyen szerepet nem játszott, 1954.-re a helyzet megváltozott.

Két kérdés került a bizottság elé. A Pp. 130. § f./ pontjának, (Keresetlevél idézés kibocsátás nélküli elutasítása), valamint a törvény 1. §.-ának módosításai. Hozzá kell tennünk, hogy a bizottság mindkét esetben elfogadta az (egyébként) ismeretlen előterjesztő álláspontját, és ennek megfelelően tett javaslatot a változásokra. Mivel mindkét módosítás alapvető kérdéskört érint, elemzésükre hosszabban kitérünk.

A PP. 1. §. eredeti szövegét a törvényalkotó a következőképpen állapította meg 1952.-ben: *“Ennek a törvénynek az a célja, hogy a bíróságok előtti eljárásban a polgárok személyi, vagyoni jogaival, továbbá az állam és az egyéb jogi személyek vagyoni jogaival kapcsolatban felmerült jogviták eldöntését az anyagi igazság alapján biztosítsa.”* Láttuk, a novelláris módosítás felmerülésekor Névai László azonnal jelezte e szakasz megváltoztatásának szükségességét, mivel a megfogalmazás szerinte – az egyéb kifejezés használatával -- tévesen az állam jogi személyiségére utal. A bizottsághoz érkezett javaslat Névai felfogását követte akkor, amikor érvelésében kifejtette, miszerint *“a törvény jelenlegi szövege szerint az állam egy színvonalon áll az egyéb jogi személyekkel. Ez nyilvánvalóan helytelen, az állam maga is létrehozhat, elismerhet, illetőleg megszüntethet jogi személyeket, ezért fogalmilag kizárt, hogy ezekkel a jogi személyekkel egy csoportba legyen sorolható.”*²⁹³ A jogi bizottság indokolása tompította az előterjesztők nyílt etatizmusát. *“Az állam a polgári jogok alanya lehet, de maga az állam*

²⁹¹ Uo. 205. old.

²⁹² Javaslat az országgyűlés jogi bizottságához a polgári perrendtartás módosításáról szóló törvényjavaslat tárgyában. Budapest, 1954. június hó 17. napján. MOL XIX–E–1–c–1525 – 1526 / 1952. 335. old.

A jogi bizottság javaslata a polgári perrendtartás módosításáról szóló törvényjavaslat kiegészítésére, valamint a polgári perrendtartás egységes szövegének kiigazítására. MOL XIX-E-1-c- 1525 – 1526 / 1952. 352. old.

²⁹³ Javaslat az országgyűlés... MOL XIX–E–1–c–1525 – 1526 / 1952. 335. old.

nem jogi személy. A polgári jog tanítása szerint u.i. az állam maga létrehozhat, elismerhet, illetőleg megszüntethet jogi személyeket, és fogalmilag kizárt, hogy ezekkel a jogi személyekkel egy csoportba sorolható legyen. Éppen ezért a szövegből az értelemszerűen “egyéb” szót mellőzni kell. Ez a kiigazítás a törvényjavaslatba új szakasz felvételét nem indokolja.”²⁹⁴

A jogi bizottság – utalunk az irat címére – utólag, a törvényjavaslat beterjesztése után nyúlt bele a szövegbe. Következtetésünk szerint tehát az Országgyűlés elé benyújtott eredeti módosító javaslat nem tartalmazta az egyéb szó negligálását. Természetesen nem tartalmazta a Pp. 130. §. módosítását sem, mivel ebben az esetben itt sem kellett volna utólag korrigálni a szöveget.²⁹⁵

A Pp. 130. §. módosításnak társadalmi háttéréről könyvünk előző oldalain írtunk. A benyújtott törvényjavaslat – ezt az iratok ismeretében meg kell állapítanunk – nem tartalmazta az ominózus f) pont módosítását, ezért volt szükség az Országgyűlés jogi bizottságának utólagos módosító indítványára. A bizottsági előterjesztés a következőképpen érvelt a változtatás mellett: *“Több esetben előfordult, hogy a felek olyan követeléseket támasztottak, amelyekről azonnal kitűnt, hogy alaptalanok. Ilyen ügyekben tárgyalás kitűzése szükségtelen és csak felek zaklatását eredményezi. A bírósági szervezetekről szóló 1954. évi II. törvény lehetővé teszi, hogy a bíróság tárgyaláson kívül döntsön arról, kitűzi-e az ügyet a tárgyalásra. Ez a rendelkezés értelemszerűen magába foglalja a kereset (sic) idézés kibocsátása nélkül történő elutasításának a lehetőségét is.”*²⁹⁶

A jogi és a dogmatikai csúsztatás nyilvánvaló. Freudi szintű az elszólás is, amikor a kereset és nem keresetlelél elutasításáról szolt a szöveg. Sem az előterjesztés, sem a bizottság -- még a szakírók sem – nem foglalkoztak azzal az alapvető perelméleti kérdéssel, hogy a PP alapelvi rendszere miképpen egyeztethető össze a kereset előkészítő eljárásban történő, érdemi és végleges, bírói végzéssel történő elutasításával. Később – 1956 – 57 –ben elemi erővel tört ki a vita e rendelkezés jogszerűségéről.

²⁹⁴ A jogi bizottság javaslata .... MOL XIX-E-1-c- 1525 – 1526 / 1952. 352. old.

²⁹⁵ Szemenyei László egy évvel a történetek után egy 1955-ös cikkében – ahogy mondani szokás – kipakolt és nemcsak a bizottság előtti változtatásról rántotta le a leplet, hanem a Legfelsőbb Bíróság és a jogpolitika irányítóinak összjátékáról. SZEMENYEI, 1955.

²⁹⁶ Javaslat az országgyűlés... MOL XIX-E-1-c-1525 – 1526 / 1952. 335. old.

Az Országgyűlés jogi bizottsága, mintha megérezte volna a módosítás problematikusságát, az előterjesztő érveléséhez – amit szó szerint átvett – hozzátett néhány gondolatot. *“A tárgyalás előkészítése során a bíróságnak – esetleg a felperes meghallgatása után – módja lesz a keresetet alaposan megvizsgálnia és a kereset a nem alaptalan, csak előadasmódja volt hézagos, vagy hiányos, a felperest szükséges kiegészítésekre fel lehet hívni. Hangsúlyozni kell, hogy a bíróságnak egyébként is a Pp. 3. és 5. §.-ában foglalt alapelveknek megfelelően kötelessége annak hivatalból való vizsgálata, hogy nem nyilvánvalóan alaptalan-e a kereset.”*²⁹⁷ Mintha a bizottság meg akarná nyugtatni saját lelki ismeretét, úgy érvel. Álláspontjának lényegét lefordíthatjuk ugyanis e szavakra: nem ez az egyetlen egy rendelkezés, ami a kereset előzetes megvizsgálását és esetleges elutasítását lehetővé teszi, ergo az új szűkítés szorosan beilleszkedik a PP dogmatikai rendszerébe. Nem új tehát a változás, sőt vannak garanciális elemek – felperes meghallgatása – a bírói visszaélésekkel szemben.

Mi a magunk részéről nem osztjuk sem az előterjesztők, sem a bizottság érvelését, e rendelkezés tagadása az ötvenes években kialakított Perrendtartás (maradék) garanciális rendelkezéseinek. Könyvünk előző fejezetében bemutattuk, miképpen vált az 1954.-ben inkorporált klauzula a politikai diszkrimináció eszközévé, miképpen konzerválta a kitelepítettek helyzetét, avagy miképpen szolgált jogpolitikai célokat. További elemzések és kutatások tárgya lehet, hogy e “gumiszabályt” a későbbi szocialista idők jogpolitikája hogyan, miképpen használja fel, használja-e egyáltalán.

5.2. A végleges szöveg

A levéltárban megtaláltuk a törvényjavaslat indokolásának eredeti szövegét.²⁹⁸ Nem sokban ugyan, de néhány kérdésben, hangsúlyban eltért az ismertté vált, és a módosításkor nyilvánosságra hozott indokolástól. A szöveg gondolatmenete ragaszkodott az elvi koncepció szerkezetéhez, azaz a bírói törvény és az ügyészségre vonatkozó törvényerejű rendelet mellett egy harmadik, korrekciós módosítási blokkról beszélt. *“... mivel e törvény gyakorlati alkalmazása során kitűnt, hogy egyik – másik megoldása nem volt következetes és nem teremtette meg kellőképpen az eljárási biztosítékokat, szükségessé vált annak (ti. a törvénynek – Gy.T.) módosítása egyéb*

²⁹⁷ A jogi bizottság javaslata ... MOL XIX-E-1-c- 1525 – 1526 / 1952. 352. old.

²⁹⁸ Indokolás a polgári perrendtartás módosításáról szóló törvényhez. MOL. XIX – E – 1 – c – 1525 – 1526 / 1952. 207 – 218. old.

*vonatkozásban is.*²⁹⁹ A módosítás ideológiai legitimációját – a korban szokásos módon – az 1953. évi Június 27 – 28. MDP KV ülés határozata adta.

Mind az indokolás, mind a felidézett beszédvázlat felkészítette a szakmai, politikai és tágabb közvéleményt a módosítás befogadására. A tényleges, és hatályba léptetett változások következtében ugyanis “újraferemtődtek” a Perrendtartás kulcsfontosságú intézményei, így a polgári bíróságok összetételének, hatáskörének, rendszerének, a Legfelsőbb Bíróság jogkörének, a fellebbezésnek (a másodfokú eljárás) szabályai. Ugyanez elmondható a rendkívüli perorvoslatokról, vagy a különleges perek egyes rendelkezéseiről. Némi túlzással azt mondhatnánk, új Perrendtartás született, olyan, ami a módosítás előtti szabályokat és eljárási intézményeket megszüntetve őrizte meg. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a tényleges változások messze túllépték az előkészítés során felvetett javaslatokat, illetve e javaslatokat hol beépítették, vagy éppen elvetették a végleges – 1958.-ig hatályos -- törvény szövegének láthatatlan készítői.

A módosítás indokolása – főként a “Beszédvázlatban” – számos ponton függetlenedett a szoros ideológiai levezetéstől, több új szabályt a perek meggyorsításának szükségességével, a hatékony tényfeltárás igényével indokoltak. Látni kell azonban, hogy az 1952.-ben megalkotott Perrendtartás politikailag “érzékeny” területeit a változások még a joggyakorlat jelzései (vagy néhány szakirodalmi észrevétel) ellenére sem érintették. Így az elsőfokú eljárásban fennmaradt a laikus bíráskodás, nem szűkítették a szóbeli perindítás és pervitel lehetőségeit, sőt -- a joggyakorlat egyértelműen jelzései ellenére – fenntartották a házassági bontó perekben az előzetes eljárás intézményét.

Az indokolás hosszan méltatta a munkavállaló-barát rendelkezéseket. Az illetékességi szabályokban bekövetkezett változásokat ugyanis úgy állították be, mintha azok a dolgozók nagy tömegének érdekeit szolgálták volna. Pedig csupán az alperes azon választási jogának törvénybe iktatásáról volt szó, miszerint 1954 től a per első tárgyalásán kérhette perének a munkahelye szerint illetékes bírósághoz történő áttételét. (Máig hatályos szabály.) A visszaélések megakadályozására az indokolás elegendőnek tartotta az időbeli korlát bevezetését, így azóta a kérelmet szigorúan az első tárgyaláson lehet előterjeszteni. Ugyancsak “dolgozóbarát” intézkedésnek szánták, hogy a munkaviszonyból származó pereket a munka teljesítésének helye szerinti illetékes

---

²⁹⁹ Uo. 207. old.

járásbíróságon is meg lehetett indítani – amennyiben fennáll a perindítás eljárásjogi lehetősége.

Néhány helyen az indokolás szövege meglehetősen zavaros. Főleg azokon a helyeken, ahol az előzetes vitákban és szakértői jelentésekben nem elhanyagolható nézetkülönbségek merültek fel. Ide tartozott a határozatok írásba foglalásának kérdésköre. Láttuk korábban, hogy Névai László mennyire ragaszkodott a határozatok írásba foglalásához, a bírói szakma pedig mennyire ellenezte azt. Az elfogadott törvényjavaslat nem érintette e kérdést, illetve a kihirdetéstől számított 8 napon belül írásbeli kézbesítést írt elő, ezzel vágva át a gordiuszi csomót. Az indokolás levéltári vázlatára – mintha nem erről a törvényről lenne szó – hosszan méltatta az írásbeli ítélkezés előnyeit és az írásba foglalás törvényességi garanciáját, holott nem volt olyan új szabály amit indokolnia kellett volna. Egy nem ismert kéz rá is rajzolt a tervezet kéziratára egy kérdőjelet, úgy gondoljuk okkal.

A perorvoslat új szabályainak indokolását a szovjet jogra vezette vissza a kézirat fogalmazója. *“A javaslat a fellebbezési eljárást a szovjet jogban is elfogadott kasszációs revíziós rendszernek megfelelően alakítja át.”* A Beszédvázlathoz hasonlóan kiemelte, miszerint e megoldás az, amely a nép ítélkezési részvételét biztosítja, hiszen az elsőfokú bíróság teljeskörű határozathozatali jogköre csak így biztosítható.

A bevezetett kasszációs – revíziós rendszer az előkészítés során megkért szakmai véleményeket és megoldási javaslatokat követte, mert a másodfokú eljárásban lehetővé tette a korlátozott bizonyítás felvétel lehetőségét. A felek meghallgatása, az okiratok beszerzése, az adatok kiegészítése után ugyanis a másodfokú bíróságnak lehetősége nyílt az elsőfokú ítélet hiányzó, vagy hiányos tényállásának pótlására, kiegészítésére, és csak ennek eredménytelensége esetén helyezhette hatályon kívül az elsőfokú ítéletet.

A levéltári iratok között fennmaradt szöveg nagyon röviden indokolta – holott fajsúlyos kérdés – a rendkívüli perorvoslatok rendszerében bekövetkezett változásokat. A Legfelsőbb Bíróság perújítási eljárásban játszott új szerepét egy törvényességi garanciális elvre (jogerős ítéletet csak a legfelsőbb bírói szerv helyezhet hatályon kívül), a törvényességi óvást pedig a bírósági szervezetről alkotott törvényre vezették vissza. Pedig a perorvoslatok új szabályai új intézményeket, eljárási rendszert telepítettek be a magyar polgári eljárásjogba.

A novelláris változások – egyetértve az eljárásjog tudomány mai véleményével – nagyívűek és jelentősek voltak. Százharminckilenc szakaszt érintett az első novella, ezen belül több szakaszt teljesen, de a módosítás során új szakaszokat iktattak be a törvénybe. Nem annyira a statisztikai adatok, inkább a módosítással érintett eljárásjogi intézmények és peres szabályok azok, amelyek meggyőznek bennünket a változások mélységéről. Igaz, hogy az előkészületeket feltáró szövegekből már sejthettük: alig marad érintetlen területe a Perrendtartásnak, mégis meglepő, hogy a törvény szinte minden része vagy kiegészült egy új szabállyal, vagy a normaszöveget átfogalmazva módosult egy korábbi szabály. A módosítások messze meghaladták a kollíziós módosítás szükségességét, a változások harmadik csoportjának – általunk néha egyéb blokként említett szabályrendszernek – oldalára billentették a mérleg nyelvét. A majdnem új Perrendtartás megalkotása azonban nélkülözte az eredeti törvény megalkotásakor nyilvánosan vállalt és hirdetett koncepciót, jogpolitikai alapelveket, világos és tiszta jogalkotási törekvéseket. Aligha hihetnénk, hogy a szovjet jogra tett egy – két utalás, vagy a júniusi határozatra történő hivatkozás lefedte volna a módosítás mögöttes értékrendszerét. Tágabb és a változások normaszövegét figyelembe vevő elemzés kell ahhoz, hogy megértsük: a változások mögötti koncepció – egyébként egy politikailag vállalt reformkorszakban – a bírói szervezet központosított működésének kiépítése, a bírói szervezeti hatalom biztosítása, -- Kengyel Miklóst idézve -- a bírói hatalomnak a felek rovására történő kiterjesztése volt.

Igazságtalanok lennénk, ha elhallgatnánk azt a tényt, hogy a módosítás nem érintett néhány klasszikus – az 1911.-es Perrendtartásból átemelt – eljárásjogi szabályt, így például a kézbesítésre, a határidőkre, a folytatólagos tárgyalás elmulasztására, a jegyzőkönyvre vonatkozó rendelkezéseket. Ezen túlmenően azonban alig maradt érintetlen terület a törvényben.

Számos új szabályt valóban a központosított bírói szervezet kiépítésére való törekvésből érthetünk meg. Például az 1952. évi III. Tv. 18. §.-a szerint *“Ha a kizárás kérdését igazgatási ügykörben nem intézték el, a bíró kizárása felől ugyanakkor a bíróságnak másik tanácsa tárgyaláson határoz.”* A módosítás utáni új szöveg: *“Ha a kizárás kérdését igazgatási jogkörben nem intézik el, a bíró kizárása felől ugyanakkor a bíróságnak ugyanazon a fokon eljáró másik tanácsa tárgyaláson kívül is határozhat.”* Egyfelől a módosítás megengedte a tárgyaláson kívüli döntést, másfelől a tárgyaláson kívüli döntés lehetőségét a bírói szervezet kezébe adta, hiszen nem szabályozta a

diszpozitivitás alanyát. A kizárás körébe eső új szabály példájával azt szeretnénk az olvasónak bizonyítani, hogy a tényleges – a hatályba léptetett -- módosítás – sok esetben eltért az előzetes vitáktól, javaslatoktól, sőt olyan változásokat is törvénybe iktattak, amelyekről korábban szó sem esett, és a kollíziós módosításhoz sem kapcsolhatóak. Úgy tűnik számunkra, a harmadik blokkba sorolt “egyéb változások” tervezése és elhatározása során a jogalkotó meglehetősen nagy szabadságfokot élvezett, amit a bírói szervezet megerősítésére, az egyoldalú bírói döntések kiépítésére, a felek és a bíró között az 1952.-es törvényben halványan meglévő hatalommegosztási rendszer annullálására használt fel. Az elmondottak tetten érhetőek más rendelkezésekben is, így például a Pp. 86. §. (1) bekezdés szövegében, ahol az új szabályok szerint a költségmentesség tárgyában a tanács elnöke is határozhat, szemben a korábbi rendelkezésekkel, amikor ez az eljáró bírói tanács hatáskörébe tartozott.

Elhallgatták az indokolások azokat a módosításokat, amelyek egyértelműen – az akkor is hatályos Alkotmány szabályaiba ütköző módon – megnövelték a bíróság egyoldalú rendelkezéseinek körét, sőt lehetővé tették az érdemi döntést meghozatalát tárgyalás tartása és a kontradiktórius eljárás lefolytatása nélkül. Az előbbieik közé a keresetlevél benyújtása utáni, a tárgyalás előkészítésének fázisába megengedett bírói intézkedések tartoztak, az utóbbiak közé a már sokat emlegetett Pp. 130. §. (1) bek. f. pontja, a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasításának új lehetősége. A valósághoz hozzá tartozik, hogy ez az utóbbi módosítás – láttuk – formailag az Országgyűlés jogi bizottságának módosító indítványa volt, így a beterjesztéskor elmondott (vagy előzetesen megírt) indokolás szükségszerűen nem tartalmazhatta e módosítás magyarázatát.

A tárgyalás előkészítése során meghozható bírói intézkedések szabályainak megváltoztatását a novelláris munkálatok megindításakor maga Névai László javasolta, és tudjuk, ebben a körben javaslatai termékeny talajra hullottak. Az 1954. augusztus 01.-től hatályos szöveg azonban lényegesen megnövelte a bíróság elnökének (tanács elnökének) és lényegesen csökkentette magának az eljáró tanácsnak a jogkörét. Négy új bekezdést iktattak be a törvénybe, s az új rendelkezésekkel gyakorlatilag létrehozták a tárgyalás előtti tárgyalás (egyesbírói) intézményét (a tárgyalási garanciák nélkül). A tanács elnökének lehetősége nyílt a felperes meghallgatására, bonyolultabb ügyekben az alperesére is, a kereset előzetes értékelésére (amennyiben felvilágosíthatta a felperest az alperes által tehető ellenvetésekről) pótlólagosan bizonyítékokat kérhetett be a

felperestől, elrendelhetette szakértő meghallgatását, helyszíni szemle foganatosítását. /Pp. 124. §. (3). bek./ Mindezt úgy, hogy az előzetes bizonyítás szabályait (Pp. 207. §.) érintetlenül hagyták.

Példánk alapján nyilvánvaló, a tárgyalás előkészítésének szakaszában meghozható bírói intézkedések új szabályaival a felek rendelkezési jogának csorbítását célozta meg a jogalkotó. Az előzetes bizonyítás ugyanis a fél kérelmére induló eljárás, az előkészítés során hozott bírói intézkedések pedig hivatalból elrendelhető bírói intézkedések. A módosítás a bírót felszerelte mindazokkal a lehetőségekkel, amelyeket az eredeti törvény – igazodva a klasszikus eljárásjogi intézményekhez -- a fél kezébe adott, s nyíltan, már a tárgyalás előtt lehetővé téve a hivatalból való bizonyítást. E változások még akkor is feltűnőek, ha a törvény eredeti szövege tartalmazta a hivatalból való bizonyítás lehetőségét. (Pp. 164. §.)

A tárgyalás előkészítésében biztosított bírói jogkör átlépte az előkészítő eljáráshoz szükséges intézkedések terjedelmét. Az indokolások mindebből azt emelték ki, amit a laikus közvélemény amúgy is hallani szeretett volna: a gyorsabb, hatékonyabb pereskedés lehetőségét. A keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasításának új szabályaival azonban már nem ilyen egyszerű a helyzet. A *“keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan”* megfogalmazás nemcsak kétértelmű, hanem a keresetlevelet megvizsgáló bírót abszolút hatalmi helyzetbe hozta, és lehetővé tette az ügy érdemének eldöntését – a kereset érdemi vizsgálata, majd érdemi döntés (ítélet) meghozatala nélkül. Az új szabály ütközött a Perrendtartás normáival, mivel a Pp 212. §. (1) bekezdése változatlanul kimondta: *“A bíróság a per érdemében ítélettel... határoz.”* Így az ügy érdemi kérdésében végzés meghozatalára továbbra sem volt eljárásjogi lehetőség. Az *alaptalan* fogalom mindemellett meghatározatlan fogalom, mivel egyaránt jelenthette a felperesi legitimáció hiányát – ami ítéleti kérdés --, vagy a kereseti kérelem megalapozottságának elmaradását – ami viszont a Pp. 121. § körébe eső probléma, vagyis bizonyítási kérdés. Ebben az esetben azonban a bizonyítatlanság következménye csak a lefolytatott tárgyalás, a felvett bizonyítás után terhelheti a felet. Az új klauzula ellentmondásossága ellenére megfelelő eszköz volt a politikai hatalom számára a nem kívánatos perindítások, például a kitelepítettek kártérítési pereinek megakadályozására, illetve a rendszer által védetté nyilvánított szervezetek és jogszemélyek (szövetkezetek) perjogi immunitásának biztosítására.

A novella következetesen szabályozta az ügyész perbeli helyzetét. Az ügyész széleskörű felhatalmazást kapott a bíróságok előtt folyó polgári eljárások megindítására, viszont a nemperes eljárások általános megindításának – az előkészítés során felvetődő -- jogkörét nem kapta meg. Véleményünk szerint azonban e felhatalmazás sem következett a kollíziós módosítás igényéből, a Perrendtartás az ügyészségre vonatkozó törvényerejű rendelet rendelkezéseinek messze túllépve emelte be a polgári peres és nem peres bírói eljárásokba az ügyészt. Az ügyész eljárési helyzetét valóban pertársként szabályozták, így a pertársaságról szóló fejezetet kibővítették egy új 53 / A §.-al, amiben az ügyész és a magánfél kapcsolatát rendezték. Felvetődtek azonban más problémák is.

A törvény szövege a következőképpen hangzott: *“Az állam és az egyes dolgozók érdekében – kivéve, ha a jogszabály valamely jog kizárólag személyesen érvényesíthető – az ügyész is jogosult a bíróság előtt eljárást indítani, továbbá jogosult a megindított eljárásban, annak bármely szakaszában, bármely fél érdekében fellépni”*. Minden, a magyar nyelv szabályaival kicsit tisztában lévő törvényértelmező a szövegből azt olvasta ki, hogy az ügyész az állam és az egyes dolgozók érdekében indíthat pereket és az ő érdekükben gyakorolhatja a fellépés jogát. Nos nem így volt a korabeli jogszabály készítőivel. Ők úgy értelmezték, hogy az ügyész mellett az állam vagy valamely állami szerv szintén rendelkezik perindítási és fellépési jogkörrel, ezért a novella az állami szerv perbeli helyzetét is pertársként rendezte. A törvény 53./A. §.-a következetesen érvényesítette e logikát, így mindig állami szervről, és ügyésztől szólt, és róluk rendelkezett, mint perindításra felhatalmazott pertársról. A korabeli szakirodalom, soha nem fejtette ki világosan e tényállást, és soha nem utalt arra, miképpen indít az állam (vagy állami szerv) az ügyész mellett polgári pert. Mindenesetre a szocialista államot (állami szervet) 1954.-től megillette a polgári per indításának joga (a dolgozó érdekében) de – a szoros dogmatikai értelmezés szerint – megillette a bíróság előtti folyó nemperes polgári eljárások megindításának joga is. A törvény ezen értelmezése és módosítása már – már túlment a polgári per jogtörténeti lényegén, voltaképpen a felek nélküli polgári pertette lehetővé. Az állam önmagában saját bíróságai előtt bizonyos dolgozók érdekében (officiális eljárásban) pereket indíthat és perekben léphet fel. Szerencsére nem a bíróságok, hanem az állam (állami szervek) kapott ilyen jogosítványt, ez szervezetileg mégis más egység. Előremutatva az időben megjegyezzük, az itt bemutatott értelmezés következményeit – a perköltség szabályokban, az irat kézbesítés rendjében – csak 1957

novemberében iktatták ki a majdnem kész törvényszövegből, miközben a Pp. 2/ A §. új normaszövege már végleges alakot öltött.

A novella a törvény szövegének minden részében következetesen újraszabályozta az ügyészre és a perindító, a perben résztvevő állami szervre vonatkozó rendelkezéseket. Így a perköltségviselés, az idézés, a kézbesítés, a perindítás, a mulasztás, a perorvoslati jogosultság stb. szabályait az új idők elvárásainak megfelelően változtatták meg. Képletesen szólva az ügyészség – trójai falóként – bevitte magával az állami szerveket (és magát az államot) a különböző peres intézményekbe. Csak egy kuriózumot említünk: az állami szerv – levezetve perbeli helyzetéből – perújító félként kezdeményezhetett perújítási perorvoslatot, ám ha az első tárgyalást elmulasztotta – szemben a perújító magánféllel – vele szemben nem lehetett alkalmazni a mulasztás jogkövetkezményeit. (Tegyük hozzá: az ügyésszel szemben sem.) Itt – és kimutatható módon más szabályoknál – a PP felrúgta az ügyfélegyenlőség elvét.

Az intézményes módosulások két másik nagy csoportja a bírósági rendszer és a perorvoslati rendszer intézményei voltak. A polgári eljárásjog művelői mára sokoldalúan elemezték e változásokat, s számos tanulmányban feltárták a változások irányát, perjogi jelentőségét.³⁰⁰ Az elemzéseket nem megismételve mi a magunk részéről arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a bekövetkezett változások e körben túlléptek a kollízió által megkívánt változtatások terjedelmén, s úgy teremtettek egy egészen új intézményrendszert, hogy erről sem koherens jogalkotási koncepciót, sem nyíltan felvállalt eljárásjogi modellt – kivéve a sokat emlegetett szovjet eljárásjogot – nem tártak a szakmai, vagy a politikai közvélemény elé. Még – emlékeztetőül jegyezzük meg – Névai László sem gondolt ekkora léptékű változásra, nem szólva a viták résztvevőiről, a feljegyzések készítőiről. A többségi álláspont nem lépett túl az 1952.-ben elfogadott és kodifikált törvény alapkoncepcióján és elfogadta az erre épített intézményrendszert, még akkor is, ha a kérdésfeltevések iránya közvetetten feszegette a törvény alapelemeit. A viták során közvetlenül vagy nem érintették a koncepcionális bázist, vagy – az épület meghagyásával – csak kiegészíteni, finomítani akartak e szabályokon. A hatályba lépett módosítás – jeleztük – megőrizve szüntette meg az eredeti Perrendtartást, jóllehet számos kulcsfontosságú intézmény, eljárási folyamat és norma megőrzésére sor került. A perorvoslati rendszerekben bekövetkezett alapvető változások következtében azonban a

³⁰⁰ A már idézett munkák mellett két, a Pp 50 éves születésnapjára megjelent kötetre hivatkozunk. KENGYEL, 2003, és WOPERA, 2003.

megőrzött intézmények, eljárási szabályok hatóköre beszűkült, és e körben az eredeti Perrendtartás jogpolitikai premisszáitól bizony búcsút kellett venni. Ide tartozik a népi ülnökök negligálása a másodfokú eljárásokból és a Legfelsőbb Bíróság nem elsőfokú eljárásából ami a népi igazságszolgáltatás e korban politikailag feladhatatlan elvét építette le, avagy a bírósági hatáskörök újrendezése, amelynek során a járásbíróságok nevesített hatáskört kaptak, fellazítva ezzel a járásbíróságoknak mint általános hatáskörű bíróságoknak jogpolitikai primátusát.³⁰¹ Jól tudjuk, a népi ülnökökkel sok probléma volt, jelezték ezt a bíróságok vezetői, az ellenőrök, a különböző jelentések. Azonban – úgy gondoljuk -- nem e problémák megszüntetése miatt, a valóságos konfliktusokat felismerve és a folyamatokba tudatosan beavatkozva került sor a népi ülnököknek a másodfokú eljárásból és a Legfelsőbb Bíróság eljárásaiból való visszavonására. A változások indoka más volt: a népi ülnökök nem illeszkedtek bele a kibontakozó központosított szakbírói szervezetbe, akadályozták a szervezet működését, rontották hatékonyságát. Számos feljegyzés panaszkodik arról, hogy az ülnökök miatt nem lehet határidőket betartani, kiadmányozni, végzéseket hozni. 1954 után részlegesen elhárultak az akadályok.

Összefoglalásképpen fejezetünk végén ismétlésekbe bocsátkozhatnánk. E helyett szeretnénk az olvasó figyelmét még egyszer arra felhívni, hogy a változások egésze, elve, logikája nem következett a megelőző másfél év vitáiból, a feltárt és bemutatott bírói, szakértői, szakírói álláspontokból. Természetesen ezek is hozzájárultak a módosításhoz, számos ötlet, javaslat beépítésre került. Meglepő azonban, hogy a rövid idő alatt elkészített novella mégis milyen markánsan és következetesen képviselte a centralizmust, az etatizmust és milyen határozottan építette le az eredeti törvény számos – a magánfelekre kedvező – intézményét. Valószínű, a nem ismert előkészítők rendelkeztek egy határozott elképzeléssel, és -- ismerve a módosítás folyamatát – valószínűsíthető, hogy ezek az elképzelések egy külső, politikai tétből importálódtak a módosítást technikailag jegyző minisztériumi apparátus szövegeibe. Mindenesre azok a társadalmi problémák, feszültségek, melyeket 1953 – 1954 hónapjai a felszínre hoztak, és amelyek megjelentek a módosítás előzményirataiban, elillantak mire a kész törvénysszöveg elkészült. Hacsak nem tekintjük releváns válasznak a Pp. 130. §.nak változásait, vagy az

³⁰¹ Az új rendelkezés szerint a Legfelsőbb Bíróság bármely bíróság bármely ügyét az eljárás bármely szakaszában magához követelhet, kivételes esetekben pedig magához vonhatta (Pp. 23 / A . §.). Ezzel a PP feloldotta a hatáskörelvonás tilalmának ki nem mondott, de következetesen érvényesített elvét. Az 1957 –es módosítás más szöveggel ugyan de változatlanul e tilalom ellenében szabályozta újra az LB hatáskörét.

állami szervek (és az ügyész) eljárásjogi lehetőségének bővítését. Felmerülhet a kérdés, egy eljárásjogi rendszer, különösen egy perrendtartás miképpen és hogyan reagálhat a társadalmi folyamatokra, a mögöttes érdekkonfliktusokra, a társadalmi szereplők viszonyának alakulására? Válaszunk egyik része hipotézis, a másik része még sok-sok kutatást, peres esetelemzést igénylő kutatómunka eredménye lehet. Hipotézisünk szerint az eljárásjog soha nem marad érintetlen a társadalom folyamataitól. A bíróságok munkájának értékelése, a peres felek perbeli lehetőségeinek, esélyeinek bemutatása bizonyítja, egy feszültségektől terhes korban az eljárásjog zárt világába behatol a társadalom számos konfliktusa, még akkor is, ha erről alakítói, szereplői közvetlenül nem vesznek tudomást, vagy nem akarnak tudomást venni róla. Megfordítva hipotézisünket, a centralizáltság, az etatizmus, az erőteljesebb szovjet modell követésének ideológiája és kísérlete maga volt a válasz a korabeli magyar társadalom egyre égetőbb – gyakran a bírói tárgyalótermekben lecsapódó -- konfliktusaira. Rossz válasz volt és ezt nem csak az 1956-os forradalom, hanem az 1956-ban megkezdett, majd 1957-re befejezett második novella előkészítése és elfogadása tanúsítja. Könyvünk következő fejezetét erről írtuk

VII. FEJEZET: KÖZBEJÖTT EGY FORRADALOM. (A MÁSODIK NOVELLA 1956 – 1957.)

1. Szakmai viták az első novella után

Nemcsak a kései elemző számára problematikus az 1954.-es Pp módosítás. A törvény új megoldásai viták sorozatát indította el 1954.-ben, s a tudományos eszmecserék 1958 -ig -- a második novella hatályba lépéséig -- folytatódtak. Az 1954-es módosítást követő időszakot a szakma – nyilvános folyóiratokban publikált – vitái alapján több szakaszra bonthatjuk, illetőleg több tematikus vita szerint tagolhatjuk. A viták között volt ami 1954 – 1955. ben zajlott le, volt ami 1955-ben kezdődött, de 1957 –ben még mindig jelentek meg hozzászólások a felvetett témához. Számos – nem kifejezetten vitára készült -- cikk a polgári perrendtartás dogmatikai, vagy elméleti kérdéseit boncolgatta – látszólag aktualitás nélkül. Aktualitásukat ennek ellenére az adta meg, hogy témakörük szorosan kapcsolódott a zárt körben folyó törvényt módosítás előkészítő munkálataihoz.

A nyilvános folyóiratok mellett – amelyeknek számát növelte az 1954.-ben meginduló Magyar Jog – élénk, és máig nem publikált vita folyt a módosítást előkészítő bizottság tagjai között. A belső viták súlypontja 1957, a végleges szöveg elkészítésnek éve volt, azonban Beck Salamon, Névai László, Farkas József már 1956 őszén egy-egy nagyobb tanulmánnyal felérő előkészítő iratot tett le a kodifikációs bizottság asztalára.

A törvényt módosítást érintő markáns – és látszólag spontán – viták a tárgyalás előkészítéséről, majd (főleg 1957–ben) a fellebbviteli rendszerről folytak. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy más – az általános kérdések közé sorolt – tanulmányok nem érintették volna – vagy ne értékelték volna – a Perrendtartás első novellával módosított szövegét.

A tárgyalás előkészítése az 1954–es módosítás egyik kardinális kérdése volt. Bemutattuk azt a törvényhozói szándékot, ami az ügyek elintézésének felgyorsítására irányult, és rámutattunk a módosítás mögött álló valóságos célokra: a bírósági (bírói) rendelkező hatalom kitágítására. A Jogtudományi Közlöny 1954 novemberi – decemberi számában Farkas József már úgy értékelte a módosítást, mint ami választ akart adni az

1952.-es Pp által “rosszul megoldott percezúra problémára”.³⁰² Farkas szerint ugyanis az a törvényi lehetőség, amely szerint az alperes ellenkérelmét legkésőbb az első tárgyaláson terjesztheti elő, változatlanul perfelvételi tárgyalássá tette az első tárgyalást. Az első novellával módosított törvény alapján azonban már a tárgyalás előkészítésének szakaszában mód nyílik az alperesi ellenkérelem előterjesztésére, annak bírói értékelésére, ezért a “helyes bírói gyakorlat kialakulása” elvezet(het) a percezúra megszűnéséhez.³⁰³

Hozzátehetnénk, az új szabály a perfelvétel szakaszát a keresetlevél beadása és a tárgyalás közötti időszakra helyezte át, ezzel az első tárgyalást mentesítette a perfelvétel alól. Az értelmezés természetesen még a mai szemmel nézve is abszurd, mivel a törvény szövege nem erről szólt, másrészt a Perrendtartás egységes tárgyalási rendszere nem változott meg. A novelláris módosítás nem a perfelvétel mikéntjéről rendelkezett, hanem a tárgyalás előkészítése során bővítette a bírói rendelkezési jogkört, ám valójában – és ebben Farkas Józsefnek igaza volt – az 1952-es törvény tárgyalási szerkezetének problémáit igyekezett valamilyen módon kezelni. A kibontakozó vita egyértelműen e körben zajlott, a hozzászólók között közül ki úgy, ki így értékelte a novelláris módosítást. A gyakorlati szakemberek – mindenekelőtt az ítélkező bírák – egyértelmű szimpátiával fogadták az új szabályokat.

1954 novemberében Bernáth Zoltán³⁰⁴ a bírónak adott széles körű felhatalmazásban a perek elhúzódása elleni védelmet, az 1952-es PP lassú ügyintézésének felgyorsítását látta a Pp. új 124. §-ban. Felvetette azonban azt a problémát, vajon a tárgyalás előkészítésének tág bírói terepe mennyire elegendő a bonyolultabb ügyekben, illetve elegendőnek bizonyul-e a nem ügyvéd által képviselt (laikus) felek esetében. A laikus felek által beadott keresetlevelek ugyanis gyakran nem tértek ki a tényállásra, hiányoztak a szükséges adatok, például házassági bontókereset

---

³⁰² FARKAS, 1954.

³⁰³ Farkas üdvözölte az e körben folytatott szovjet peres gyakorlatot, mivel – véleménye szerint -- ott a bíróság a bizonyítási tevékenységét a per előtti szakaszra tudja koncentrálni, amiért aztán az ügyek nagy része sikeresen befejezhető az első tárgyaláson. Az előkészítő szakaszban a bíró végzéssel határoz az előkészítés tartalmáról, a bizonyítási cselekményekről, s a bírói aktivitás megmutatkozik a bizonyítékok beszerzésében, biztosításában, előállításában. Farkas ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy a bizonyításnak a tárgyalás előtti szakaszra történő koncentrációja a Perrendtartás (és a szocialista eljárásjog) számos alapelvébe beleütközik, mivel azt írta: “*a szovjet polgári eljárásban a bíróság bizonyítási tevékenységének jelentős része a tárgyalás előkészítése során zajlik... az azonban korántsem jelenti azt, hogy a bíróság <<magán a tárgyaláson>> nem folytatna le aktív bizonyítási tevékenységet.*” FARKAS, 1954. 488. old.

³⁰⁴ BERNÁTH, 1954.

esetében mikor szakadt meg az együttélés. E hiányokat az előkészítés során pótolhatni lehet, akár oly módon, hogy -- élve az új szabályokkal -- a tárgyaló tanács elnöke szóban meghallgatja a felperest.

Bernáth itt – véleményünk szerint – összekeverte a laikus perlés és a tárgyalás előkészítésének problémáit. Az igaz, hogy számos probléma adódott a laikus felek hiányos, tárgyalásra alkalmatlan keresetleveléből, azonban az 1952-es Perrendtartás az ügyvédkényszer megszüntetésével egyértelműen a laikus perlekedést támogatta. Amikor a tárgyalás előkészítésének kérdéseként kezelték a laikus perindításból fakadó eljárásjogi problémákat, voltaképpen egy másik intézmény területére tolták át a PP koncepcionális szerkezetéből adódó problémákat. Kezelésük e területen ideig óráig lehetett sikeres.

Dogmatikai szempontból semmiképpen sem. Ugyanis az alperes meghallgatása a bíróság előtt csak akkor indokolt és törvényszerű, ha a keresetlevelet nem kell idézés nélkül elutasítani, ha nincs helye áttételnek, ha az rendelkezik a törvényes kellékekkel. Ha viszont ez így van, akkor a tárgyalást kell kitűzni, nem pedig az alperest tárgyalás előtti meghallgatásra megidézni. Bernáth számára természetes az alperes “megidézése”, sőt azt is természetesnek vette, hogy a felperes meghallgatásáról készült jegyzőkönyv másolatával kell az alperest “megidézni.” Bernáth ezt az abszoludt törvényellenes intézkedést a bíróság anyagi igazságkiderítési kötelezettségével, a szabad bizonyítás elvével magyarázta, azonban álláspontja egyértelmű: önálló perfelvételi szakaszként értelmezte az új rendelkezéseket. Ráadásul olyannak – ellentétben az 1911.-es Perrendtartással – amely nem tartalmazza a kontradikciót, hiszen a felek meghallgatására külön-külön, nem pedig egymás jelenlétében kerül sor, sőt észrevételt sem tehetnek közvetlenül egymás nyilatkozataira.

A bírói gyakorlat az új szabályokat jóval a Bernáth által adott értelmezésen túlmenően alkalmazta. Balog Imre ismertette azt a Legfelsőbb Bírósági álláspontot, miszerint a *“Pp. 124. §. –a szerinti jogok az elnököt nemcsak az első tárgyalás kitűzése előtt, hanem az eljárás további folyamán is megilletik.... Nem ellenkezik a Pp. 124. §. szellemével ... hogy az elnök a feleket előzetes meghallgatásukra együttesen idézze... az elnöknek szükségképpen nem kell mindig határozatot hoznia az előkészítő eljárás*

rendjén. Ha azonban határozatot hoz, azt nem kell indokolnia, és ellene nincs külön fellebbezésnek helye. “³⁰⁵

A hozzászólások ezek után két irányban szóródtak. A gyakorló bírák (elnökök) a leírt és bemutatott értelmezést kibővítették “eljárásjogon kívüli” szempontokkal, az eljárásjoggal elméletibb szinten foglalkozó szerzők pedig a tág értelmezés ellentmondásosságára, dogmatikai töréseire mutattak rá.

Nagy Lóránt – egy vidéki járásbíróság elnöke – kifejezetten üdvözlendőnek, aktuálisnak és nagyfokú segítségnek értékelte a Pp. 124.§.-nak módosítását.³⁰⁶ Értelmezése szerint az előkészítésnek "szorosnak" kell lennie, így meg kell akadályozni azt, hogy a felperes a tárgyaláson “*még valamit előadhasson*”. Kijelöli azonban az előkészítő eljárás határait is, így például az egyesbírói előkészítés nem lépheti át a társas bírászkodás hatáskörét, illetőleg nem válthatja ki magának a tárgyalásnak a megtartását.

A cikkíró álláspontja szerint a tárgyalás előkészítése nem a bírósági szervezeten belüli feladat, valójában a bíró társadalmi szerepével összefüggő magatartás. Így a bírónak a “terepismerete”, a letárgyalt ügyekből szerzett tudomása, a kis közösségek tagjaival ápolt kapcsolata mind – mind elősegítik a tárgyalás hatékony előkészítését. A cikkíró számos praktikus tanácsot ad a törvényben nem szabályozott előkészítés teendőire nézve.

“A községben a pártnál – tanácsnál mindenkit ismerek. Nemcsak személyesen, hanem problémáikban is. Egy – egy perbehozott kérdésnek a területen való szóbahozásánál számos alkalommal kap a bíró olyan felvilágosítást, amit a per anyagává tehet. (Osztályhelyzet, az ügy háttere, stb.) S ezeket a felkutatott információkat már nem jegyzőkönyvileg rögzítjük, nem alakszerűen tesszük a per anyagává, hanem csak a tárgyalás anyagává: a tárgyaláson ezek tekintetében is adunk kérdést és szerzünk be a féltől személyes előadást. .. Felhasználhatjuk a területen tartózkodást arra, hogy hivatalból, rövid úton kérünk tanácsit igazolást ... Ülnökeinkkel előre is megbeszélhetjük, hogy nézzenek utána ők is egyes helyi viszonylatú <<köztudomású>> ténynek... Nem lehet eléggé hangsúlyozni a bírónak jól kiépített területi kapcsolatait. S ezt a polgári tárgyalás előkészítésénél nemcsak akkor használjuk fel eredményesen, ha a párt – tanács szívesen ad elvtársi segítségül felvilágosítást, igazolást ... ,hanem akkor is, ha

---

³⁰⁵ BALOGH, 1955. 54. old.

*fogadónapjainkon a bennünk bízó ügyfelek felkeresnek... hányszor fordul elő, hogy a perelt alperes ilyen beszélgetés közben (egészen kötetlenül, elkísérve pl. a termelőségvetkezethe) megkérdezi, hogy igaza van-e a felperesnek, s elhiszi a véleményemet és teljesít.”*³⁰⁷

Kurucz Lajos budapesti bíróként gondolta tovább Nagy Lóránt cikkét.³⁰⁸ Szerinte a Pp. 124.§-ba foglalt felhatalmazás a bírót széles körű aktivitásra “szorítja”, és a per irányítását a keresetlevél elintézésétől kezdve a kezébe adja. Nem pusztán adatszolgáltatás kiegészítésére kötelezheti a feleket, hanem az anyagi igazság kiderítése érdekében azokat már a kezektől fogva a “helyes irányba tereli.” Szerinte nincs annak perjogi akadálya, hogy a feleket, a jogi képviselőiket bármikor felszólíthatja a tárgyalás kitűzése előtt álláspontjuk tisztázására, sőt a közöttük lévő vitás kérdések rendezésére is.

Kurucz Lajos élénken tiltakozik az ellen, hogy közzétett álláspontja megfelelné a perfelvétel 1911. évi I. törvényben szabályozott rendelkezéseinek. Szerinte az általa (és bírótársai által) adott értelmezés nem hozza vissza a percezúrát, egyszerűen a Pp. 121. §-ba foglalt és a keresetlevéllel szemben előirt törvényes követelmények érvényesítéséről van szó. A tárgyalás előkészítésébe beletartozik tehát a keresetlevél vizsgálata, a formális elintézés helyett annak tartalmi ellenőrzése.

A bírói gyakorlat és szakirodalmi értelmezés alaposan kitágította a Pp. 124- §-ba foglalt rendelkezéseinek hatókörét. Gyakorlatilag a keresetlevél beadásától kezdve a per tárgyalásának befejezéséig egy meglehetősen korlátlan, jogi szempontok mellett más szempontokat is érvényesítő bírói kontroll érvényesítésére adtak felhatalmazást a cikkírók. Szemenyei László tanulmánya mindezen lehetőségekhez szkeptikusan viszonyult, s rámutatott a tágra nyitott értelmezés dogmatikai veszélyeire.³⁰⁹

Elismerte, a PP új rendelkezései a perek gyorsítását szem előtt tartva az Orosz Föderáció Polgári Perrendtartásának (OSZFSZK Pe.) mintájára készültek, s nagyrészt megfelelnek a mintaadó törvénynek. Figyelmeztetett arra, miszerint a magyar Perrendtartás címfelirata “Intézkedések a keresetlevél alapján”, s így a Pp. 124. §-hoz tartozó intézkedések megtételéhez szükséges a törvényes feltételeknek megfelelő keresetlevél. Annál is inkább, mivel a keresetlevél vizsgálatának jogköre megosztott a

---

³⁰⁶ NAGY, 1955.

³⁰⁷ Uo. 88. old.

³⁰⁸ KURUCZ, 1955.

bíróság (tanács) elnöke és a bíróság között, tehát a keresetlevél vizsgálata nem tartozhat az egyesbírói rendelkezések alá tartozó előkészítő intézkedések körébe.

Ezzel kapcsolatban két veszélyre hívta fel a szerző a figyelmet. Az egyik az előkészítő intézkedések formálissá válása, a másik, *“hogy az előkészítő intézkedéseknek a szükséglet meghaladó mértékben való kiterjesztése azt eredményezi, hogy a per egységes menetét szétszakítjuk, egy peres és egy peren kívüli szakaszra. Az 1952. évi III. törvény a régi Pp.-vel szemben megszüntette a perfelvételi és érdemleges szakra való bontást. A Ppn továbbment a mulasztás kérdésében is az 1952. évi III. törvény által megkezdett helyes úton. Ne vigyük keresztül tehát az előkészítő intézkedések túlhajtásával az általunk hirdetett egységes perfolyamatnak mesterséges kettészakítását.”*³¹⁰

A szerző a vitában felmerült (és a joggyakorlat által kialakított) intézkedési kört két csoportra osztotta. Az egyik a tulajdonképpeni előkészítő intézkedések köre, a másik a bizonyítás felvételére szolgáló intézkedések. A tárgyalás előkészítését célzó intézkedésekkel egyetértett, a bizonyítás felvételére vonatkozó intézkedéseknek az előkészítő intézkedések közé történő besorolását ellenben helytelennek tartotta. Elismerte, hogy a bíróság sokszor kétségtelenül kényszerhelyzetbe kerül, mivel az ügyvédkényszer megszüntetésével megszámlálhatatlanul sok a zavaros tényelőadású keresetlevél, nincsen információ a bizonyítékokról, vagyis a laikusok által benyújtott keresetlevelek alapján valóban nem lehet tárgyalást tartani.

“Amennyiben helyeselhető az, hogy a tanács elnöke megfelelően tájékozódik intézkedéseinek megtétele előtt, annyira meg kell azonban vonni ennek határát.” –írta Szemenyei. Helytelen a törvény szövege, mivel az a “különösen” szó beszúrásával a felperesi meghallgatás eseteit kitágította a hiánypótlás és a tájékozódáson túlmenő esetkörökre. A meghallgatások egyetlen egy indoka a tájékozódás lehet, mivel *“a felperesi vagy alperesi meghallgatás ... a bizonyítás egyik legfontosabb módja, vagy mondhatjuk úgy is, a legfontosabb bizonyítási eszköz.”*³¹¹

Az előkészítő intézkedések során meghallgatott felek előadását a bíróság nem teheti a perben hozott ítélet alapjává sem, mivel a szabad bizonyítás csak a perben felvett

---

³⁰⁹ SZEMENYEI, 1955.

³¹⁰ Uo. 180. old.

³¹¹ Uo. Nem tagadta, hogy véleményétől eltérő állásponton van Farkas József, aki kandidátusi értekezésében a felek meghallgatását kirekesztette a bizonyító eszközök köréből.

bizonyítás bizonyítási eszközeinek felhasználását teszi lehetővé. Itt pedig még nincs per, létre sem jött, a Pp 128. §.-ba foglalt perindítás hatálya be sem állt.

Szemenyei a bírák által képviselt álláspontot “finom dogmatikai” érvekkel utasította Számunkra természetes, hogy a pártszervek felvilágosítása, a termelészövetkezet tejcarnokába menet megszerzett információk felhasználása nem fér bele a törvényi dogmatika által felkínált előkészítő intézkedések körébe. Szemenyei azonban ezen továbblépet, elemzését összekötötte a PP más intézményeinek, így például az előzetes bizonyítás szabályainak vizsgálatával.

A Ppn új szabályai a PP előzetes bizonyításának szabályaiba ütköznek, ezért helytelenek – foglalt állást a szerző. Az előzetes bizonyítás elrendelése, foganatosítása bírói tanács elé, a per létrejötte után pedig a perbíróság tanácsának hatáskörébe tartozik. Eltérő a felek jogköre is, az előkészítő intézkedéseknél a felek beleegyezését kívánja meg a törvény, az előzetes bizonyításnál pedig az ellenfél meghallgatását, ami nem ugyanaz. Az előzetes bizonyítás a fél kérelmére induló eljárás – nincs e körben a bíróságnak hivatalból való bizonyítási lehetősége –, az előkészítő intézkedések pedig mindig hivatalból, (többnyire) egyesbírói hatáskörbe tartozó intézkedések. A Ppn. nem adta meg a lehetőséget a bíróság számára a hivatalból való előzetes bizonyításra, ezért helytelen azt kényelmi szempontból, vagy a gyorsabb és a könnyebb elintézés miatt az előkészítő intézkedések körébe sorolni – fejtette ki Szemenyei.

Súlyos dogmatikai problémákat vet fel a vitacikkek szerzőinek azon álláspontja, amely szerint az előkészítő szakaszban megengedett a peres egyezségkötéssel azonos hatályú egyezségkötés – állította Szemenyei. Mivel az 1952. évi III. tv. a perenkívüli egyezség intézményével szakított, a hatályos eljárásjogban nem létezik más, csak peres egyezség. Perbeli egyezség viszont csak perben lehetséges, az előkészítő eljárás alatt pedig nincs per. Az egyezség jóváhagyásakor a bíróságnak vizsgálnia kell a felek méltányos érdekét, s ezt a törvény szigorúan a bíróság ellenőrzése alá sorolta. A PP eredeti szövege szerint a felek rendelkező percselekménye bírói ellenőrzés alatt áll, az előkészítő eljárásban jóváhagyott egyezség intézménye felrúgja tehát a törvény szabályait.

A vitacikk végül elismerte, szükség van olyan perjogi rendelkezésekre, amelyek a pereket gyorsítják, a pertartamot lerövidítik, ám – mondta ki Szemenyei -- ezek az intézkedések nem mehetnek a törvényesség rovására.

Félő, hogy a gyakorlat nem igen figyelt Szemenyei László szavaira. A vita 1955 augusztusában lényegében lezárult, a tárgyalás előkészítésének problémaköre az 1956-57-es módosítások egyik főszála, később mellékszála lett. A fellebbezési rendszer problémakörével más volt a helyzet. A Jogtudományi Közlöny hasábjain Bacsó Jenő már 1955-ben beszámolt a kasszációs – revíziós fellebbviteli rendszerről rendezett ankétról, s beszámolójából kitűnik, hogy a szakma mélyen megosztott volt e kérdésben.³¹² 1956 őszén, a perrendtartás módosításának kezdetén, az előkészítők célul tűzték ki a fellebbviteli rendszer átalakítását, azonban e célkitűzés megvalósításnak konkrétumai hónapokig eltűntek az előterjesztésekből. 1957.-ben újra elővették e témakört, azonban ekkor a PP módosítással párhuzamosan megjelent szakmai publikációk egyik legjobban körüljárt kérdésével találkoztak.

A vitázó felek álláspontja az 1955-ös ankéton körvonalazódott. Nagyon leegyszerűsítve két tábor alakult ki, az egyik elvetette, a másik helyeselte a kasszációs-revíziós fellebbviteli rendszert. Azok, akik elvetették a kasszációs – revíziós rendszert szerették volna visszaállítani az 1952.-évi Perrendtartás reformatórikus fellebbezési rendszerét. A kasszációs – revíziós rendszert helyeslő álláspontok (főleg a büntető-eljárásjog területén) szerettek volna lazítani a szabályozás merevségén, támogató véleményük tehát nem zárta ki a változtatásokat.

A kasszációs – revíziós rendszert bírálatát adta az ankét bevezető előadásában Kocsis Mihály egyetemi tanár, a pécsi jogi kar dékánja. A rendszer számos hibájára mutatott rá, így például a másodfokon felvehető bizonyítás hiányának perjogi következményeire, a másodfokú bíróság felelősségének csökkenésére, a perek elhúzódásának lehetőségére. Mivel Kocsis nem mindig tett különbséget a büntető és a polgári per fellebbezési rendszere között, előadását azzal zárta, miszerint a büntető perrendtartásnak át kellene vennie a Pp. számos megoldását, főleg azokat, amelyek a bizonyítás felvétel területén engednek némi mozgásteret a másodfokú bíróságnak.

---

³¹² BACSÓ, J., 1955. Az ankétot 1955. március 26.-án rendezte Magyar – Szovjet Baráti Társaság jogtudományi szakosztálya, a Legfőbb Ügyészséggel, és az MTA Jogi Főbizottságával közösen.

Kocsis Mihály álláspontját osztotta Beck Salamon, aki a bírói hatalom korlátozását látta a kasszációs – revíziós rendszerben. Ugyancsak kritikai álláspontot fogalmazott meg Bajor László ügyvéd.

Névai László joggal állapította meg, hogy a rendszer ellenzői kisebbségben vannak, mivel a hozzászólók többsége kasszációs – revíziós rendszer mellett tette le a garast. Nagyrészüket az ügyészségek, bíróságok bírái, beosztottai, vezetői voltak, és főleg büntetőjogászok. Számukra fel sem merült a rendszer teljes megváltoztatása, legfeljebb néhány rendelkezés átszabását támogatták. E körbe tartozott Götz János a Legfőbb Ügyész helyettese, Berényi József a budapesti fővárosi bíróság tanácsvezetője, Laszlay Pál legfelsőbb bírósági bíró. És Névai László, aki –mint számos esetben – erőteljes ideológiai érvekkel támasztotta alá a kasszációs – revíziós rendszer létjogosultságát.

Az ideológia érvei – melyeket az 1957 –es vita során sem nélkülöztek a hozzászólók – a szocialista igazságszolgáltatás fejlődésébe, alapelveibe, rendszerébe illesztették bele a vitatott fellebbezési rendszert. (Zárójelben megjegyezve: ezek az érvek az 1952. évi III. reformatórikus rendszer bevezetésekor szintén elhangzottak.) Az elsőfokon népi ülnökökkel eljáró tanács – hangzott az argumentáció -- a nép igazságszolgáltatásban való részvételének biztosítása mellett garantálja a nevelés, a szocialista törvényesség érvényesülését.

A vitában (pro és contra) elhangzottak ideológiai és szakmai érvek, ám nem volt (később sem lett) könnyű helyzetben az, aki csak a szakmai érvekre akart koncentrálni. Az ideológiai érveket nyíltan lesöpörni ugyanis nem lehetett, ezért a kritikusok számára a szakmai érvelés dominált, ami egyé vált a pragmatikus, a gyakorlati életből (jogalkalmazásból) vett példák felemlegetésével. Két szakmai témakörben csaptak össze a vitázók, és a jogalkalmazás példázatai egyaránt felbukkantak a rendszer fenntartása és elvetése mellett érvelők táborában.

A vita egyik legfontosabb szakmai problémaköre az első és a másodfokú eljárás egymáshoz való viszonya volt, a másik a másodfokú bíróság bizonyítási lehetőségének problémája. Az első és a másodfokú eljárás egymáshoz viszonyításának körében mindkét oldalon felmerültek még ma is elfogadható, a valóságot többé-kevésbé hűen leíró érvek. Így a kasszációs rendszer fenntartása mellett kiállók arra hivatkoztak, hogy a reformatórikus fellebbezési rendszer számos esetben az elsőfokú eljárást “próbaperré”

változtatta (Götz), hiszen a másodfok korlátlanul és szabadon újratárgyalhatta az ügyet. A kasszációs – revíziós rendszerrel szemben kritikát megfogalmazó álláspontnak pedig abban volt igaza, hogy a hatályon kívül helyezés – elsőfokú eljárás – újabb hatályon kívül helyezés – újabb elsőfokú eljárás lehetséges láncolata évekre elhúzhatja a pert.

A bizonyítás-felvétel lehetősége kérdésében megoszlottak a vélemények még az egyes táborokon belül is. A kasszációs rendszer fenntartása mellett érvelők (pl. Berényi) igyekeztek bemutatni, hogy nincs törvényes tilalom a másodfokú bíróság bizonyítást elrendelő határozata előtt, csak a bizonyítás foganatosítása kizárt. (Mivel a hatályon kívül helyező végzésben a másodfok meghatározhatja az elsőfokú bíróság számára a szükséges bizonyítást.) A polgári peres eljárásban pedig a törvény által megengedett szűk körű bizonyítás-felvétel elegendő alapot ad az elsőfokú ítéletben megállapított tényállás felülvizsgálatához, ezért a tényálláshoz való kötöttség szigorú szabálya nem érvényesül.

Az ankétot követő vita gyakorlatilag e tematizálási mezőben zajlott. Közben azonban egy – egy ideológiai érv elhangzott hol az egyik hol a másik oldalon, főleg a kasszációs – revíziós rendszert támogatók táborában. Ezekből megtudtuk, hogy a *“korábban nem ismert felülvizsgálati rendszert a szovjet eljárásjog tapasztalatai alapján honosítottuk meg”*³¹³, a kasszációs – revíziós rendszer a Durmanov – Kleinman szovjet bizonyítási elmélet megtestesülése, és az igazság kiderítésére hivatott szocialista eljárásjogok (mind a polgári, mind a büntető) alapelveit szolgálja.

A vita egyaránt folyt a polgári eljárásjog és a büntető eljárásjog szakembereinek körében. Azon túlmenően, hogy a büntetőjogászok a polgári eljárásjog szabályait e kérdésekben mintaadónak tekintették, egyértelműen kiolvasható írásaikból az útkeresés bizonytalansága. Nem szóltak a cikkek a társadalmi – jogi környezetről, pedig ez az idő a forradalom utáni megtorlás időszak. Igaz, hogy az un. “ellenforradalmi bűncselekmények” elleni büntető eljárásokat kivették a rendes bíróságok kezéből, sőt új eljárásjogot teremtettek hozzá, ám a másodfokú eljárás bírói döntéseinek eljárásjogi meghatározása a megtorlásoktól függetlenül (vagy ezzel összefüggésben) erős politikai és társadalmi tölteteket hordozott. A büntető perrendtartás – nem rendkívüli -- eljárásában a másodfokú bíróság döntési lehetőségének pro vagy kontra megítélése, szűkítése vagy tágítása ellensúlyként működhetett mindenfajta elsőfokú bírói döntéssel szemben. A büntető eljárásjog szakíróinak cikkei ezért foglalkoztak mélyrehatóan az

iratok alapján történő tényállás kiegészítésének lehetőségével, illetőleg a PP szabályainak átvételével.³¹⁴ A vita vége az lett, hogy 1957 októberére belátták, miszerint *“el kell vetni annak a törekvésnek a jogosultságát, amely e két eljárásjog, e két perorvoslati rendszer alapvető azonosságát, egyöntetűségét kívánja bizonyítani. Ilyen összehangolásra sem lehetőség sem szükség nincsen, e két eljárásjog merőben különböző céljára és jellegére tekintettel.”*³¹⁵ A dolog szépséghibája azonban az, hogy 1957 októberére a Polgári Perrendtartás reformja már kiterjedt a reformatórikus rendszer visszaállítására, a kasszációs – revíziós rendszer eltörlésére. A büntető eljárásjog önállóságának tételét hirdető tehát a széles reform lehetőségét elvetve, a kisebb korrekciót, a Perrendtartás 1954.-ben végrehajtott módosításának megfelelő *“korlátozott másodfokú eljárás”* szabályait átvéve gondolták el a büntető perrendtartás reformját.³¹⁶

A polgári eljárásjogászokat más és másként foglalkoztatta. Balog Imre 1957 tavaszán részletesen elemezte a Perrendtartás fellebbezési rendszerét, és rávilágított a PP szabályaiban rejlő ellentmondásra. Meglátása szerint, miközben a PP a kasszációs revíziós rendszert bevezette, a fellebbező fél előtt továbbra is adott a törvényi lehetőség új tények és bizonyítékok előterjesztésére. Az új tények és bizonyítékok kezelésére ellenben a törvény nem adott megfelelő szabályozást, mivel csak egy megismételt, új esőfokú eljárásban vehető fel újra bizonyítás. A Legfelsőbb Bíróság kifejtette, az új bizonyítékokra való hivatkozás nem vezet feltétlenül új eljárásra, hiszen ha azok nem megalapozottak, nincs helye hatályon kívül helyezésnek. A probléma másik része azonban itt merült fel: a bizonyítékok megalapozottsága felőli döntés nem minősül-e a bizonyítékok érdemi elbírálásának. Mert ha igen, akkor ez nem fér bele a törvény kasszációs – revíziós fellebbezési rendszerébe.

Balogh igazából csak a szovjet példa mintaadó jellegét sorakoztatta fel a kasszációs rendszert védő érvek között, gyakorlati példái inkább a rendszer merev és alkalmazhatatlan vonásairól győzik meg az olvasót. Folytatva a fenti példát, hosszasan boncolgatta, miszerint a hatályon kívül helyező végzés az ítélet előtti állapotot jelenti az első fokú eljárásban, így az elsőfokot a másodfokú bíróság bizonyítás kiegészítő utasítása

---

³¹³ SALAMON, 1956. 263. old.

³¹⁴ NEMÉNYI, 1957., ZSÁMÁR, 1957., MARÓTI, 1957.

³¹⁵ RÁCZ GYÖRGY – VÁMOS MIKLÓS, 1957.

³¹⁶ *“...a kasszációs – revíziós rendszer mellett felhozott érvek minőségileg magasabb rendűek, meggyőzőbbek, és időszerűbbek. Nálunk és más országokban is ez bizonyult a szocialista törvényesség érvényesülése viszonylag legmegfelelőbb eszközének ... Kezdetől fogva nem valami teljesen egysíkú, << tiszta >>perorvoslati rendszer,*

sem köti az újabb határozat meghozatalában, és a bizonyítékok együttes mérlegelésében – amire viszont a törvény kötelezi. Összefoglalóan állapította meg: *“... a kasszációs – revíziós rendszer nem bizonyult szerencsésnek, a reformatórius rendszer fenntartása helyesebb lett volna. .. A hatályon kívül helyezés most is csak azokra az esetekre volna szorítható, amikor olyan eljárási szabálysértés történt, aminek következtében az a helyzet, mintha elsőfokú eljárás nem is lett volna ... “* ³¹⁷

Szentgyörgyi Rezső 1957 augusztusi hozzászólását a Magyar Jog szerkesztősége mint a PP módosítására irányuló munkálatok során született vitacikket tette közzé. E lépéssel egyrészt nyilvánosságra került a PP módosításának terve (és munkálatai), másrészt nyilvánosságra kerültek a fellebbezési rendszer (jól-rosszul leplezett) dogmatikai és jogpolitikai problémái. Mai szemmel csak sajnálhatjuk, hogy a vitaindítónak szánt tanulmányt csak egy cikk követte (Bacsó Jenő tollából a Magyar Jog szeptemberi számában). Látni fogjuk, október – november hónapokban a tervezet már elkészült, ekkor csak az Országgyűlés döntése volt hátra. A vitafelhívás elkésett, bár a munkálatok és a bizottsági munkák egyáltalán nem nélkülözték a szellemi összecsapást.

Szentgyörgyi óva intette a büntető eljárásjog művelőit attól, hogy a büntető perrendtartás reformjában a Polgári Perrendtartás legyen az etalon. A fő okot a szerző a PP fellebbezési rendszerének heterogenitásában jelölte meg, abban, hogy a polgári eljárásjog rendelkezései csak látszólag tűnnek homogénnek, igazából súlyos és mély ellentmondásokat takarnak.

Az 1952.évi III. Törvény (itt utalt Schleiffer Pál 1952.-es tanulmányára) a fellebbezési eljárást az elsőfokú eljárás folytatásaként szabályozta, s nem redukálta le azt a jogkérdés revíziójára. Az eredeti PP ezért a másodfokú bizonyítás szabályaiban széles lehetőséget adott a feleknek új bizonyítékok előterjesztésére, ami az anyagi igazság kiderítése miatt csak helyeselhető.

Az 1954-es novellával módosított törvényszöveg perorvoslata, *“annak ellenére, hogy a fellebbezés most sem csak jogkérdésben való revízió, hanem tény- és jogkérdésben terjeszthető elő, ... lényegileg a szovjet jogban szabályozott semmisségi panasszal egyezik*

---

hanem különböző elemekből összetéve, <<vegyes tartamú>>, amelyben azonban a <<kasszációs jelleg a döntő>>. – írta 1957 októberében a Ráczy György – Vámos Miklós szerzőpáros.

³¹⁷ BALOGH, 1957. 36. old. Ezek az esetek azok, amikor a jogilag hiányzó elsőfokú eljárást pótolni kell, illetőleg olyan elsőfokú szabálysértés volt, ami másodfokon nem orvosolható.

meg.”³¹⁸ A szovjet törvény nem tartalmaz egyértelmű rendelkezést arra nézve, hogy új bizonyíték, vagy tény előterjeszhető-e. Viszont tiltani sem tiltja, tehát – ha az ügy körülményei ezt megengedik – végül előterjeszhető. Hogy világos legyen a szerző álláspontja, megismétli: ellentmondás van a magyar törvényi szabályozás és a szovjet mintakövetés miatt átültetett szabályok között. Véleménye szerint a reformmunkálatoknak a célja csak egy lehet: összhangba hozni a különböző rendelkezéseket.

Következetesnek kell lenni akkor, ha a kasszációs – revíziós rendszer fennmarad, mert akkor valahogy korlátozni kell az új tények előterjesztésének lehetőségét. Viszont túlzott mértékben korlátozni sem lehet, hiszen ezzel az anyagi igazság kiderítése szenvedne csorbát. Ezért hallgatni kell róla –javasolta Szentgyörgyi.

A hallgatólagos szabályozás lehetőségét a szerkesztőség már a cikket kísérő lábjegyzetében elvetette. Bacsó Jenő, a szeptemberi vitacikk szerzője pedig túlmént a hallgatólagosság feltételezett keretén akkor, amikor kijelentette: indokolt a PP új fellebbezési rendszerében a reformatórikus rendszer alapulvétele, azokkal az előnyökkel együtt, amit a revíziós fellebbezési rendszer biztosít.³¹⁹

Bacsó a bírói gyakorlat és a dogmatika vonulata mentén gondolta végig a PP fellebbezési rendszerének problémáit. Nem tagadja, hogy a bírói gyakorlat – ami az új tények előterjesztését a törvény szövege alapján lehetővé tette – ellentétes a kasszációs – revíziós rendszer törvényi megfogalmazásával. Írásában azonban már ismertette az új – ekkor még minisztériumi javaslat formájában létező -- szabályozást, így a módosított PP szövegéből reflektált a felvetett problémákra.

Szerinte a két évvel ezelőtt tartott ankéton elhangzott hozzászólások megfelelően tükrözték a lehetséges álláspontokat. E mellett felvethetőek gyakorlati szempontok, így pl. a pergazdaságosság, a perek gyors lefolytatásának követelménye. Bacsó azonban felvetette a peres felek rendelkezési jogának kérdését akkor, amikor azzal érvelt, hogy a fellebbezési eljárásban előterjeszhető új tények és bizonyítékok megtiltása súlyosan korlátozná a feleknek a törvény által biztosított eljárási jogait. Utalt arra, hogy egy korlátozó intézményrendszer megnyitja az utat a perújítás felé, ezzel a peres vitát a rendes perorvoslat köréből átteszi a rendkívüli perorvoslatok körébe. Mindenképpen szükséges

---

³¹⁸ SZENTGYÖRGYI, 1957. 200. old.

tehát a fellebbezési eljárásban biztosítani a másodfokú bíróság részére a ténybeli elbírálás lehetőségét – írta.

Az a mozgástér, amit a bírói gyakorlat kialakított elégtelen – fogalmazott. Alapvető reformra van szükség, s el kell dönteni milyen korrekciók mentén, milyen rendszerű legyen a fellebbezési perorvoslat szabályrendszere. Javaslatai a kecske és a káposzta régi meséjére emlékeztetnek, ám a tanulmány lényege: a reformatórikus rendszer visszaállításának indokolása.

Rövidesen bemutatjuk kik voltak a javaslatok összeállítóinak vitapartnerei, miképpen reagáltak 1957 nyarán a különböző szintű bíróságok a törvény-előkészítés során felvetett dogmatikai kérdésekre. Mielőtt minderre rátérnénk, szeretnénk az olvasót megismertetni az ismertetett vitákhoz nem kapcsolódó, a módosítás szempontjából mégis fontos írással.

Az 1954-es PP novella hatálybalépése előtt jelent meg Szemenyei László cikke a büntető és a polgári ítéletek egymáshoz való viszonyáról.³²⁰ Látszólag a cikk sem aktuális sem lényeges kérdéseket nem feszegetett, azonban a polgári eljárásjog szempontjából korántsem volt veszélytelen. Szemenyei ugyanis a viták és az elhatárolódások keretében azt írta, hogy a szocialista jog a büntető jog primátusa mellett foglal állást, ezért a büntetőbíróság elítélő határozatával szemben a polgári bíróság más álláspontra nem helyezkedhet. A polgári jogi igény alapja így az obligatio ex delicto, azaz a büntető törvénykönyvbe ütköző cselekmény. A büntető ítélet tekintélyének ártana, ha a polgári bíróság a büntető bírósággal ellentétes következményekre jutna, amiként ezt Visinszkij és Abramov a szovjet jogtudományban kifejtette.

A tanulmány azonban a kötelező, és 1954.-ben azért egy kicsit túlzott (nem jogi értelemben vett) dogmatikus álláspontján túlmenően végiggondolta a két ítélet – a két eljárás – egymással szembeni viszonyában felmerülő lehetőségeket. Mi a helyzet a büntető ítélet tényállásával, a jogi megítéléssel, az indokolással, a felmentő és a bűnösséget kimondó ítélettel? Szemenyei kérdései majd az 1956/ 57-es módosítás első körében válnak fontossá, sőt a módosítás során élénk elméleti eszmecsere zajlik a tanulmányban felvetett – és a Perrendtartásban mind máig megoldatlan – kérdésekről.

---

³¹⁹ BACSÓ, J., 1957.

³²⁰ SZEMENYEI, 1954.

1954.-ben Móra Mihály³²¹ a polgári perbeli jogok és kötelezettségekről szóló cikkében újra felfedezte a korábban tiltott gyümölcsöt, a hazai és a nemzetközi polgári eljárásjog tudományát. Alapkérdést feszegetett, amikor rákérdezett arra, vajon milyen jogviszony jön létre a polgári perben, kik a perjogviszony alanyai, és mire épül a közöttük konstituálódó jogi kapcsolat. A cikkből kiolvasható, hogy Móra a bíróságokat jogszolgáltató szervezetként értelmezte, hiszen álláspontja szerint a bíróságnak a perjogviszony keretében létezik a felek irányában megvalósuló jogilag kötött kötelezettsége. E kötelezettség – értelmezésünk szerint -- valójában nem más, mint a korábbi évek szervezeti önkényének tagadása, illetőleg a szervezeti önkény felszámolásának követelése. Móra természetesen elfogadta a “szocialista” perjogtudomány álláspontját: a perjogviszony nem közjogi jogviszony. (A magánfelek bírósághoz fordulásukkal 1954.-ben még nem hozhattak létre közjogi jogviszonyt.)

Szemenyei 1955 májusában a perelőfeltételekről írt, és máig izgalmas cikkében ösztüzet zúdított a módosított Perrendtartásra.³²² Könyvünkben többször idéztük azt, a korabeli cikkekben nyíltan vallott, és az 1952. –es Perrendtartás egyik alapköveként számon tartott elvet, ami szerint az egységes tárgyalási rendszer, a perfelvételi tárgyalás megszüntetése nem más, mint a szocialista per alapja, bázisa, axiómája. Nos Szemenyei e bázis alapos vizsgálatát végezte el, perelméleti és történeti szempontok alapján bontotta ki a PP perindítási szabályainak értelmét. Cikkében a visszatért szakmai érvek nagy szerepet játszottak, s klasszikus perelméleti megfontolásai feltárták a Perrendtartás jogi – dogmatikai rendelkezései mögött rejlő világot.

A tanulmány külön figyelmet érdemel a Pp. 130. §. sokat idézett f.) pontjának analízise, különösen e szakasz *“keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan”* fordulatának elemzése miatt. Szemenyei a nyilvánosság elé tárta azt az általunk bemutatott tényt, miszerint a Ppn eredeti szövegében e fordulat nem szerepelt, azt az Országgyűlés jogi bizottságának javaslata alapján iktatták törvénybe. Ezzel a perelőfeltételek közé sorolták a keresettel érvénytelenített jog nyilvánvalóan alaptalan esetkörét.

A problémák azonban a cikk szerzője számára itt kezdődtek. *“A keresetjogelmélet körül kialakult vitában az a felismerés vezetett az úgynevezett absztrakt keresetjog*

---

³²¹ MÓRA, 1954.

³²² SZEMENYEI, 1955.

elméletének kialakulásához, hogy az alaptalan keresetek alapján is érvényes per keletkezik, mert az, hogy egy kereset alaptalan volt-e, legtöbbször csak bírói ítélet útján állapítható meg.”³²³ Tehát a Ppn rendelkezése nemcsak szembe került a törvény mögött álló történeti – elméleti szempontrendszerrel, hanem ellenkezett magával a Perrendtartás alapelveivel is. Egyfelől az ügyben – a jogvita érdekében – nem ítélettel, hanem végzéssel dönt a bíróság (jóllehet ez a végzés perfüggőséget nem vált ki), másfelől kizárja a kontradikció lehetőségét éppúgy, mint az igazság kiderítését. Ilyen megoldás a szocialista országok Perrendtartásai közül egyedül az ukránban szerepel – írta Szemenyei, ezt azonban a szovjet jogtudomány (Gurvics) célszerűtlennek és törvényellenesnek tartja.

Amennyiben megvan a jogvita megindításának alanyi és tárgyi előfeltétele, akkor bíróságnak a kétoldalú meghallgatás – azaz per – alapján kell eljárnia, ez alkotmányos rendelkezés. *“A keresettel érvényesített jog gyakran nem is jog, hanem valamely állapot, vagy pusztán tény. A keresettel érvényesített jog életbelileg általában mint jogsértés jelentkezik annak ellenére, hogy a jogsértés nem alapja a keresetnek, hanem csak külső indító oka.”*³²⁴ E mondat – és a cikk lábjegyzete – félreérthetetlenül Plósz Sándorra utalt, Szemenyei tehát a Ppn megoldását történeti – elméleti megfontolások alapján vetett el. Ez az argumentáció új, és korábban nem (vagy csak belső anyagokban) olvasható a szakirodalomban. Itt ugyanis elméleti megfontolás alapján, nem pedig pragmatikus vagy ideológiai évekre támaszkodva mondta ki a szerző: *“a törvényi álláspont ... véleményem szerint nem helytálló.”* Szintén törvényellenesnek tartotta a Legfelsőbb Bíróság ezirányú gyakorlatát, mivel az LB a novelláris módosítást be sem várva hozta meg a IX. sz. elvi döntését. Igaz, Szemenyei azt is hozzátette, hogy a IX. sz. elvi döntés jogtechnikailag sem járható út, hiszen az ítélt dolog perlési tilalmát nem hozza létre, ezért csak ideig – óráig védi meg a termelészövetkezetet a perléstől. Mi a magunk részéről emlékeztetjük az olvasót azokra a politikai – társadalmi kérdésekre, amelyek a Legfelsőbb Bíróság elvi döntése mögött álltak.

A dogmatikai problémák sorozatát jelenti az “alaptalanság” meghatározása – vélte Szemenyei. A kereset alaptalanságának megítélése bizonyítási eljárás lefolytatása után lehetséges, és csak az a bírói gyakorlat helyeselhető, amely alaptalanság esetén elutasító – és nem az eljárást megtagadó – határozatot hoz. Az alaptalanság tehát nem perelőfeltétel,

---

³²³ Uo. 295. old.

³²⁴ Uo. 297. old.

ennek sem történeti, sem elméleti, sem dogmatikai alapja nincsen. Szemenyei – mintegy csattanóként – a fiatal Marx porosz bíróság feletti kritikáját idézte, amiben Marx a következőket írta: *“Elszörnyedtem,, amikor megtudtam, hogy a porosz bírósági rendszer szerint a felperes mielőtt a bíró megállapítja a kereset tárgyalásának rendjét, vagyis útjára engedi a keresetet, köteles úgy előadni ügyét a bíróságnak, hogy utóbbi meggyőződést nyerjen arról, hogy egyáltalán fennáll a kereseti jog.”*³²⁵ Tetszetős érv az 1955-ös Magyarországon.

A korszak szakirodalmi tanulmányainak sorához hozzátartozik még Novák István 1955.-ben megjelent írása az előzetes végrehajthatóságról, és Farkas József elemzése a nemvítés tényekről. Novák István írása kitűnő eligazítást adott az előzetesen végrehajtható határozatok bonyolult és dogmatikailag összetett problémáiról, de számolt bizonyos új, korábban nem látott jogi helyzetekkel (pl. engedményes a jogosulti oldalon) is. Farkas József cikkének már voltak a szűkebb szakmai szempontokon túlmutató gondolatai. Ilyen volt magának a cikknek a témaválasztása, hiszen a Visinszkij féle bizonyításelmélet egyeduralma után azt állítani, hogy a bíróságot nem köti a beismerés, továbbá az bármikor visszavonható, s ekkor megnyílik az út az ellenbizonyítás felé, 1955 –ben felért legalább egy szellemi forradalommal.³²⁶ E mellett a szerző Magyary, Plósz, Tóth Károly, Kovács Marcell munkáira éppúgy támaszkodott, mint Savigny vagy Pagenstecker írásaira.

Úgy tűnik, 1954 – 1956 között véget ért a perjogi gondolkodás (szovjet) sablonokba szorítása, a tanulmányok szerzői elméleti merítésükben, gondolataik irányában eltérhettek az addig kötelező – és sekélyes – szocialista “perjog tudománytól”. Voltak persze viták – bemutattunk már ezeken az oldalakon néhányat – ahol a régi szellemben, a megszokott ideológiai érvekkel fejtettek ki lényeges eljárásjogi problémákat. A kép tehát nem egyértelmű és nem is lehet az, hiszen sok ágról származó szakma, a sokszínű múlttal és különböző hagyományrendszerrel rendelkező műhelyek (pl. az ELTE Polgári Eljárásjogi tanszéke, vagy az MTA Jogtudományi Intézete) alkották a tudományos viták bázisát. Mindezek ellenére -- hipotézisünk szerint -- 1956-ban, az eljárásjogi reform munkálatainak megindításakor kitapinthatóvá vált és markánsan

³²⁵ Uo. 300. old.

³²⁶ Az előzményekhez tartozik, hogy Móra Mihály már 1953.-ban írt egy tanulmányt erről a kérdéstről. A visszhang nélkül maradt cikkében Móra a Visinszkij féle bizonyításelmélet kereteit feszegette, de az 1954-es módosítás során álláspontjával egyedül maradt. 1957-ben viszont – maga mögött tudva ezen újabb tanulmányt és a téma jeles

megkülönböztethető lett egy sajátos tudományos gondolkodás, iskolaféleség. Nem iskola, mert ehhez a szellemi életben szokásos homogenitás hiányzott, de mégis egy- egy oktató vagy kutatóhely képviselőinek gondolkodása, műveltsége, problémaérzékenysége egyértelműen eltért a gyakorlati szakemberek mentalitásától. A PP reformmunkálatai során e különbségek határozottan kimutathatóak, azt is lehetne mondani, a módosításokat befolyásoló egyik jelentős csoport a tudományos kutatók, egyetemi oktatók csoportja volt. Ez azonban így nem igaz, mivel néhányan az itt bemutatott szerzők közül (Bacsó Jenő, Szemenyei László) az Igazságügyi Minisztériumban dolgoztak, nem az egyetemeken. Ugyanakkor az egyetemi kultúrához tartozó egyetemi tanárok közül néhányan közelebb álltak a joggyakorlat szemléletmódjához (pl. Névai László).

A Perrendtartás módosításának munkálatairól két cikk jelent meg a nyilvánosság előtt, a szakmai fórumokon többet e témáról nem árultak el. A dolog pikantériája, hogy az 1957-ben elfogadott második novella hatályba lépése után már pár hónappal jelentek meg kritikai írások, s a sort Beck Salamon 1958 decemberi tanulmánya nyitotta meg. Beck Salamon az előkészítő bizottság egyik tagja volt, így kritikája – saját “gyermekével” szemben -- arra utal, hogy a tudomány képviselői néhány kérdésben súlyos kompromisszumokat kötöttek, meg kellett hajolniuk más érvek (és érdekek) előtt. Ennek megértéséhez felvázoljuk a módosítási folyamat legfontosabb állomásait, bemutatjuk az előkészítő munka történetét, a munkálatok megindítását.

2. A statisztika számai

Az 1954.-es módosítás egyik célja a perek gyors lezárása, a perek időtartamának csökkentése volt. Számos törvényi változást e célkitűzés indokolta, így például a tárgyalás előkészítő szakaszában a tanács elnökének ezért biztosítottak szélesebb intézkedési jogkört. A célok megvalósulásának ismerjünk az objektív mércéit, így az ügyforgalom alakulásán, a befejezett és folyamatban lévő ügyek arányán mérhető a változások sikeressége.

Egy 1956 márciusában született statisztika – amely az utolsó két év adatait dolgozta fel -- lesújtó képet mutatott be a bíróságok ügyforgalom alakulásáról.

---

kutatóját Farkas Józsefet, valamint Beck Salamont – álláspontjának gyakorlati következményei voltak, megváltozott a Pp vonatkozó fejezete. MÓRA, 1953.

“Az 1954. év közepén keletkezett ügghátralék különösen nagy méreteket öltött. A bírósági ügghátralék megszüntetésének a problémája 1954. szeptembere óta az igazságügyi szervezet egyik legsúlyosabb kérdése.... Az ügghátralék felgyülemelése igen nehéz helyzetbe hozta a bíróságokat. Az ügghátralék nemcsak az ítélezés időszerűségét veszélyezteti, hanem egyre inkább az érdemi bírói munkát is befolyásolja, az ítélezési színvonal csökkenésére vezet...”³²⁷ Számokban kifejezve mindezt, a hátralékos ügyek arányának növekedése havi 15% körül mozgott, ami köszönhető volt a magas érkeztetési ügyszámnak. Az okokat keresve a jelentés számba vette az igazságügyi rendszer szervezetét,³²⁸ az igazságügyi politikát, de utalt a polgári peres eljárások sajátosságából eredő problémákra is.

Az elnapolt tárgyalások száma jelentősen megnőtt, s e mögött sokszor a postai kézbesítések sikertelensége állt. Az iratok beszerzése, a szakértői szakvélemény elkészítése, a vérvizsgálat vagy éppen a megkeresés foganatosítása szintén jelentős időt vett igénybe, így 1956. márciusában kb. 4.000 ügyben nem lehetett kitűzni az első tárgyalást.

1955. március 10.-én hozott határozatában az MDP PB. kötelezte az Igazságügy-minisztériumot a bírósági ügghátralék “záros határidőn belüli” feldolgozására. A határozat végrehajtása során számos intézkedés született, a polgári peres eljárások területén az 51 / 1955. M.T. sz. rendelet volt a legfontosabb. A rendeletben a közületi pereket kiváltó jogviták jelentős részének elintézését a Közületi Döntőbíróságok hatáskörébe utalták, ezért 1955 szeptember 1. napjával csökkent a polgári bíróságra érkező ügyek száma.

“Mindezek az intézkedések azonban nem eredményezték az ügghátralék teljes felszámolását. A hátralékfeldolgozási tervek 1955. január hó folyamán abban a feltevésben készültek, hogy az ügyforgalom nem fog lényegesen emelkedni. Ezzel szemben 1955.-ben az ügyforgalom jelentősen emelkedett... A polgári ügyszakban az 1955 szeptember – decemberében mutatkozó átmeneti csökkenés elsősorban a közületi ügyek leadásából származik. A közületi ügyek zöme a viszonylag könnyen és gyorsan befejezhető ügyek közé tartozott. 1956 január havában mutatkozó jelentős emelkedés

---

³²⁷ Jelentés a bírósági ügghátralékról. Igazságügyminisztérium. Bírósági Főosztály. MOL M-KS-276.f. – 96. cs. 44 / 1. öe. 55. /A – 60. / A old.

lényegében a közületi pereknél jóval nehezebb fajsúlyú vagyoni jogi és munkaügyi perek számának jelentős emelkedéséből, valamint a társadalmi tulajdonban okozott kár megtérítése iránti perek számának csaknem megnégyesződéséből állt elő. Az utóbbi időben érkezett polgári perek tényállásai bonyolultabbak, a tényállás tisztázása hosszabb bizonyítást igényel /leltárperek, házassági és örökösödési perek/. ...”³²⁹

1956 januárjában az ügyek 38 % -át napolták el, ami azt jelentette, hogy az ügyek gyors, lehetőleg egy tárgyaláson történő elintézése – ami az 1952—es Perrendtartás egyik fő törekvése volt – továbbra is váratott magára. 1956-ra a bíróságokon körülbelül 3 –4 heti érkezési hátralék jelentkezett, ami jelentősnek mondható.

A bírósági ügyek számának emelkedése látványos volt a házassági perek, ezen belül a házassági bontó perek esetében. A növekvő tendencia mérhető az évek sőt évtizedek viszonylatában – köszönhetően a bírósági statisztikának. Amíg 1928 – 1938 között (abszoludt értékben) a bontó keresetek száma évi átlagban 8147 volt, addig 1955-ben 18.583 házassági bontókeresete érkezett a bíróságokhoz.³³⁰ A jelentés számos mutató mentén elemezte a házasság felbontására irányuló peres eljárások időarányos trendjeit, ám minden elemzés egy következtetésre vezetett: szükséges a házassági bontóperek szabályainak újraértékelése.

Az 1956-os év folyó statisztikái semmi jóval nem kecsegtették a peres ügyek számának csökkenésében reménykedőket. Átlagosan havi 4 –5 %-al emelkedett az érkező ügyek száma, és – dacára a befejezések emelkedésének – egyre nőtt az ügyhátralék. Meg kell említenünk, hogy az ügyek majdnem 10 %-a házassági bontóperek előkészítő eljárása volt, de – értelemszerűen – ugyanennyi ügy érkezett a megyei bíróságra – mint házassági bontóperes kereset.³³¹ Az 1956 –os évet összegző -- 1956 október 17.-én készült jelentés -- rezignáltan állapította meg : *“Mindez azt mutatja, hogy*

³²⁸ Ezek közül az egyik a bírák számának nagyarányú csökkenése, amelynek következtében az egy bíróra eső ügyérkezés radikálisan emelkedett. Amíg 1951.-ben 399 ügy/ bíró, addig 1955.-ben 596/ bíró ügy volt a statisztikai mutatószám értéke.

³²⁹ Jelentés a bírósági ügyhátralékról. Igazságügyminisztérium. Bírósági Főosztály. MOL M-KS-276.f. – 96. cs. 44 / 1. öe. 56. /A – 56 /B. – 57 / A. – 57 / B. oldalak.

³³⁰ Jelentés a házasságok felbontásának motívumairól. MOL XIX – E – 1 – u – 4 /b. dob. 14 – 1956. 1. old.

³³¹ Statisztika a bírósági ügyforgalom alakulásáról. MOL M-KS – 276. f. 96. cs. 25 / 2. öe. 139 – 143. old.

az ügyhátralék a jelenlegi körülmények között belátható időn belül nem dolgozható fel
 „332

Nem tévedünk, ha azt állítjuk, az 1954-es módosítás semmilyen eredményt nem hozott a bíróságokra zúduló ügyek gyors elintézésében, a per időtartamának lerövidítésében. Az új rendelkezések nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, sőt ők maguk járultak hozzá a peres időtartam növekedéséhez. Így például a tárgyalás előkészítése során elrendelt megkeresések teljesítése jelentősen megnövelhette a keresetlevél bíróságra érkezése és az első tárgyalás közötti időt. A legjelentősebb tényezőnek azonban mi a magunk részéről a “bonyolult perek” számának emelkedését tartjuk. Valóban, azok az egyszerű jogviták, amelyek elintézésére a Perrendtartást 1952 –ben szánták, arányukban és jelentőségükben erre az időre már háttérbe szorultak. A diktatúra lazulásával új ügyek és új pertípusok kerültek a bíróságok elé, e helyzetben még az sem változtatott, hogy akár a közületi perek leválasztásával, akár más jogszabályi intézkedéssel csökkenteni kívánták a bíróságok elé kerülő peres ügyek számát. A házassági bontóeljárások teherképe 1956-ra egyértelművé vált – függetlenül a Perrendtartás szabályaitól.

3. Az előkészítő bizottság és az első javaslatok

A második novella bizottsági munkáiról, az előkészítők álláspontjáról, a bizottság vitáiról a levéltári iratok többet árulnak el, mint akár az 1952-es Perrendtartást vagy az első novellát megelőző előmunkálatokról. Fennmarad számos bizottsági ülésre szóló meghívó, a bizottsági tagok névsora, ismerjük a jegyzőkönyvek egy részét, az értekezletek előterjesztéseit, a fontosabb különvéleményeket, így a második novellához vezető út pontosabban (és kevesebb kérdőjellel) rekonstruálható.

A módosítást kidolgozó bizottságot 1956 –ban Eörsi Gyula vezette. Tagjai Sztodolnik László az LB másodelnöke, Szilbereky Jenő a Legfőbb Ügyészségről, Berényi József tanácsvezető bíró a Fővárosi Bíróságról, Beck Salamon és Névai László egyetemi tanárok az ELTE Állam és Jogtudományi Karáról, Farkas József az MTA Állam és Jogtudományi Intézetéből. Rajtuk kívül részt vettek a megbeszéléseken Zoltán Ödön (IM Bírósági Főosztály) Bacsó Jenő és Balogh Zsigmond (IM Törvényelőkészítő

---

³³² Jelentés a bírósági peres ügyforgalom és ügyhátralék alakulásáról. IM Bírósági Főosztály. XIX – E – 1 – u-sz.n. 1956. 1 – 6. old. A jelentés a megoldást a bírói létszámok státusz szerinti feltöltésében, a vagyoni jogi perek bírói útról való elterelésében látta.

Osztály) Egy – egy ülésen helyettesként részt vevőként regisztrálták Szalkai Sándort (LÜ), és Zétényi Jánost (IM Bírósági Főosztály).

A bizottság első ülését 1956 augusztus 24.én tartotta. Ezt követően szeptember 07.-én, október elején és decemberben voltak érdemi megbeszélések. E két utóbbi ülésről jegyzőkönyv nem, de előterjesztés, törvényjavaslat, egyéni szöveg javaslat és észrevétel fennmaradt. (1956 december 22. i keltezésű az utolsó irat.)

1957 januárjában újrászervezték az előkészítő bizottságot.³³³ A tagokat két munkacsoportra osztották, az un. eljárásjogi módosítást előkészítő bizottságra, és a szűkebb munkabizottságra. A tágabb bizottságban az Legfelsőbb Bíróságot Bardócz Béla, a Legfőbb Ügyészséget Szilberek János, a Fővárosi Bíróságot Mátéffy József, az Ügyvédi Kamarát pedig Kormánybiztos Bárd Imre képviselte. Névai László, Beck Salamon egyetemi tanárok mellett meghívták Móra Mihályt, az IM részéről pedig állandó tagnak Szigligeti Viktor és Gellért György fő/előadókat. Farkas József az MTA ÁJI képviselőjeként maradt tagja a bizottságnak. A munkálatokat először az illetékes miniszterhelyettes vezette (kezdetben kormánybiztos elnevezéssel), majd az év végére az Igazságügyminiszter vette át a (formális) irányítást. A tényleges jogszabályszerkesztést Bacsó Jenő a minisztérium munkatársa koordinálta.

A Feljegyzés a bizottság munkájára vonatkozóan pontos ütemtervet írt elő. Javasolta, hogy a bizottsági munka az 1956 –ban előkészített szöveg “utógondozásával” kezdődjön el. A munkaterv gondosan ügyelt a szakmai egyeztetésekre, így a május – június hónapját a bírói, ügyészi, és ügyvédi szervezetek véleményének beszerzésére szánták. A Minisztertanácsi előterjesztést szeptember végére ígérték. Ezt az ütemezést a február 6.-án tartott ülésen némileg módosították, beiktatva még egy szakmai egyeztetést. Kitalálták az előkészítés határidejét, a munkabizottság április 01. –ig kapott időt javaslatának elkészítésébe.³³⁴

³³³ Feljegyzés a polgári perrendtartás módosításáról. Budapest, 1957. január 12. XIX – E.- 1 – c – 307 –1956. 160.-161. old.

³³⁴ A munkabizottság tagjai lettek: Szilberek János, Farkas József, Szigligeti Viktor, Bardócz Béla (LB képviselőjeként) és a törvényelőkészítő osztály munkatársa, Bacsó Jenő) Törvényelőkészítő Osztály Feljegyzése a polgári eljárásjogi bizottság 1957. február 6.-án de. 9.órákor megtartott üléséről. MOL XIX – E – 1 – c – 37 – 1957. 702. old. Farkas javasolta az új jugoszláv polgári eljárásjogi kódex megismerését, továbbá a bizottság egyetértett azzal, hogy a jogtudományi folyóiratokban minél szélesebb vita alakuljon ki a módosítás egyes kérdéseiről. Mi a könyvünkben idézett két tanulmányról tudunk.

A februárban előírt munkatervet -- nagy vonalakban -- betartották. Az 1957. évi VII. törvényt a polgári perrendtartás módosításáról 1957. december 30.án hirdették ki a Magyar Közlönyben, a módosítások 1958 március elsején léptek hatályba. Az 1957-ben újra alakult bizottság a szöveg tervezetének kidolgozására – a munkabizottság heti, az eljárásjogi bizottság két heti rendszeres ülésezése mellett -- két hónapot hagyott, ezután következett a különböző szervezetek véleményének bekérése. A vélemények beérkezése után ismét átdolgozták az anyagot, majd a kész szöveget újra megküldték a bíróságoknak, ügyészségeknek, állami és államigazgatási szervezeteknek. Szeptemberben a beérkezett javaslatokat bedolgozták a szövegbe, majd Október második felében lezárták azt. Ám ezután még mindig érkeztek be észrevételek és szakmai megjegyzések, így Novemberben még kétszer átdolgozták a törvényjavaslatot. Ennek köszönhetően a szöveg szinte az Országgyűlés döntéséig változott. Amennyiben a végleges törvényt ismeretében tekintünk vissza az előmunkálatokra, megállapíthatjuk, az 1956-os munkálatok eredményei közül néhány megoldás beépült a szövegbe, számos javaslat azonban feledésbe merült. Mindez a helytől, az időtől, az előkészítői szándéktól, a szervezeti és a politikai erőviszonyoktól függött. A változtatás egyszerű jogszabály módosításnak indult, de 1957 végére a Perrendtartás második novellája készült el, tartalmában és terjedelmében túlnőve a munka elindítóinak szándékán.

1956 augusztusában a minisztérium két nagyobb témacsoport módosítását javasolta. Az első csoportba tartoztak az un. “hatáskör leadásával szorosan összefüggő kérdések”, amelyek között öt javaslat szerepelt. A személyállapokra vonatkozó perek járásbírósi hatáskörbe utalása, a Legfelsőbb Bíróság elsőfokú hatáskörének megszüntetése, a perújítás újraszabályozása, a házassági eljárás (sic!) újraszabályozása, valamint a különilleték eltörlése.

A második csoport (un. “Egyéb kérdések”) 12 módosítani javasolt szabályrendszert, vagy perintézményt érintett. Általában véve jelölték meg a “bírói út” elnevezés alatt az 1954. évi 18. tvr 3. §. és a PP szabályainak kollízióját, majd a polgári és a büntető ítélet viszonyát, a meghatalmazottak körének újrendezését, a munkadíj megállapításának (állami, társadalmi, szövetkezeti szervek részére), és a költségmentesség szabályait, a “munkahely kinyomozása gyermektartási és apasági perekben”, a kereset elutasítása nyilvánvaló alaptalanságának okából /130. §. F. pont/ problémakörét, a határozatok írásba foglalását, a fellebbezésben a revíziós eljárás

bevezetését, a törvényességi óvásban a nyilvánosság biztosítását, és a fizetési meghagyásos eljárás “megjavítását”.

Elválasztva egymástól a lényeges és a lényegtelen kérdéseket, rögtön látható, számos módosítani javasolt kérdéskör a Perrendtartás alapintézményeit érintette. A Legfelsőbb Bíróság hatáskörének szabályai, a perújítás, a házassági bontóeljárás, a bírói út problémája, polgári és a büntető ítélet viszonya, a perek előkészítése, a 130. §. f. pontja, a fellebbezési eljárás, a törvényességi óvás, a fizetési meghagyás valamennyien kulcsfontosságú intézményei a perjognak. Fel kell azonban hívnunk az olvasó figyelmét arra a lényeges történeti – dogmatikai problémára, hogy a módosítani kívánt rendelkezések között nagy számban szerepeltek az 1954-es első novelláris módosítással, érintett (vagy éppen hatályba léptetett) intézmények. Az LB hatásköre – melynek szabályai 1953 – 1954.-ben politikai és szakmai viták keresztútjében alakult ki -- a perújítás, a házassági bontó eljárás, a meghatalmazottak köre, a tárgyalás előkészítése, a határozatok írásba foglalása, a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítása, a fellebbezés, a törvényességi óvás mindannyian az első novelláris módosítás legfontosabb kérdései voltak. Amennyiben nem ismernénk a kort, könnyen azt állíthatnánk, hogy a lezártak tűnő kérdések újra felvétele nem más, mint az elhibázott 1954-es módosítások nyílt korrekciója. Azonban ez így akkor sem igaz, ha számos szerző vagy belső munkaanyag nyíltan képviselte az 1954.-es módosítás korrekciójának szükségességét. Az első bizottsági ülésre készített Tájékoztató³³⁵ ugyanis minden kétséget kizárt a nyílt kritika lehetőségét illetően, mivel – különösebb elvi indokolások nélküli – dogmatikai, gyakorlati, úgymond objektív szükségszerűséggel magyarázta az újabb módosítás igényét. A bizottság anyagai és vitái nagyrészt ebben az argumentációs rendszerben maradtak, bár Beck Salamon írásbeli hozzászólásai számos esetben az 1952.-évi III. Törvény egész szerkezetét kritizálták. Előre kell bocsátanunk, a hivatalos munkából minden ideológiai vagy jogfilozófiai érvelés hiányzott, viszont az eljárásjog tudományának történeti és dogmatikai érvei néha markánsan megjelentek egy-egy reformkérdés mögött. A törvényelőkészítő munkálatok elindulásának magyarázataként kezdetben kizárólag a párt vezető szervének határozatára utaltak, ám az előkészületek már nem erre a politikai – argumentációs bázisra támaszkodtak. Nem mellőzték – pl a laikus perlés kérdésköre kapcsán – a korábbi évek jogpolitikai érvelését, de nem a

³³⁵ Tájékoztató a Pp. módosításával kapcsolatban. Melléklet az előkészítő bizottság 1956. augusztus 24. napján tartandó értekezletének meghívójához. MOL XIX – E. – 1- c. 307 – 1956. 160 – 168. old.

pártideológiából, nem a politikai ideológia fogalommezőjéből, nem a direkt hatalomgyakorlás rendjéből vezették le az eljárásjogi intézményeket. E kép még azokban az esetekben is jellemző, amikor a felvetődő kérdések fundamentális jogpolitikai problémákat érintettek.

A bírói út kérdésének az 1956-os Tájékoztató garanciális szerepet szánt. Az 1954. évi 18. tvr. 3. §.-ra hivatkozva mintegy kollíziós problémaként vetette fel a polgári bíróságok elé kerülő ügyek törvényi meghatározásának kérdését. *“nem volna-e helyesebb a 3. §. /2/ bekezdésének jelenlegi rendelkezése helyett azt kimondani, hogy bírói útra tartoznak a polgári jogviszonyból származó viták, kivéve, ha a törvény vagy törvényerejű rendelet a vitát más hatóság elé utalja... Ezáltal megoldható volna az a kérdés is, hogy bírói hatáskörből csak törvény vagy törvényerejű rendelet vonhatná el az ügyeket, szemben a jelenlegi gyakorlattal, amikor egyes utasítások is államigazgatási hatóságok hatáskörét állapítják meg.”*³³⁶

Egyenes beszéd. A hivatkozott törvényerejű rendelet nem más, mint az 1954.-es novellát hatályba léptető jogszabály. Az idézett 3. §. szerint: *“A Ppn. rendelkezései nem érintik azokat a jogszabályokat, amelyek meghatározzák, hogy egyes vitás ügyek eldöntése mennyiben tartozik bírói útra. ... Államigazgatási szerv intézkedése folytán felmerülő vitás kérdések eldöntése abban az esetben tartozik bírói útra, ha ezt jogszabály oda utalja.”* Az 1956-os felvetés tehát kifejezetten garanciális elemként a Perrendtartásban akarta szabályozni a tágabb értelemben felfogott hatásköri ügymegosztást. Ma már az eljárásjogi szakirodalom egyik sarkalatos tétele az állami szervek hatáskörének alkotmányos, vagy törvényi szabályozása, 1956.-ban még az alapelvek kimondásánál tartottunk.

A polgári és a büntető ítéletek viszonyát a szakirodalom az 1952.-es törvény rendelkezéseinek megismerése óta feszegette. Emlékezzünk vissza, az 1954-es novella kapcsán is felvetődött a PP-be foglalt szabályok megváltoztatása, a problémacsokor megjelent a jogtudományok folyóirataiban, ám maradt a régi szabályozás. Nem csodálkozhatunk ezért, hogy 1956-ban újra felvetődött a kérdés, jelentősége megtörte a hallgatás falait.

---

³³⁶ Uo. 160. old.

A Tájékoztató szerint *“A kérdés jelenleg is megoldatlan, bár azzal több felügyeleti tájékoztató, bírósági határozat és cikk foglalkozott.”*³³⁷ A javaslat radikális lépést sugallt. Megfontolandónak tartotta, hogy a polgári bíróságot a büntető bíróság ítélete csak akkor kösse, ha az elítélés (illetőleg a büntetőbírói ítélet) a polgári bíróság eljárásának külön, a jogszabályokban megállapított feltétele. A Tájékoztató számolt a Pp. és a Bp. vonatkozó rendelkezésének hatályon kívül helyezésével.

A hatásköri szabályok újraalkotását egyfelől a járásbíróságok elé kerülő ügyek bővítésével, másfelől a Legfelsőbb Bíróság hatáskörének korlátozásával képzelték el, ami *“falrengetően”* új javaslat volt. Emlékeztetőül megjegyezzük, a Legfelsőbb Bíróság az 1954-es módosítás következtében bármely bíróság bármely ügyét magához vonhatta, a javaslat elsősorban e szabály hatályon kívül helyezését akarta elérni. *“A §-t eddig jogszabály nem töltötte ki tartalommal, gyakorlatilag tehát csak az a rendelkezés érvényesül, amely szerint a Legfelsőbb Bíróság bármely bíróság ügyét magához vonhatja. Ez a rendelkezés pedig azt a látszatot kelti, hogy az állampolgárt elvonja illetékes bíróságától, és megfosztja ügye kétfokú elbírálásának lehetőségétől.”*³³⁸ A kísérőlevél azon -- kissé dodonai megfogalmazású -- kitétele, miszerint a napirendi javaslat a Legfelsőbb Bíróság elsőfokú hatáskörének megszüntetése, valójában egy fontos alkotmányos garancia megteremtését tűzte maga elé.

A perben eljáró meghatalmazottak körének törvényi felsorolása mögött szintén garanciális törekvések húzódtak. A Tájékoztató erős kritikával illette azokat a különböző igazságügy-miniszteri rendelkezéseket, melyek képviseleti jogosultságot adtak egyetemi professzoroknak, akadémikusoknak. E rendelkezések a Pp. szabályait megkerülve biztosítottak a Perrendtartásban fel nem sorolt egyéneknek képviseleti jogosultságot akkor, amikor a törvény nem rendelkezett az egyre nagyobb számban (kötelezően) megalakuló ügyvédi munkaközösségekről. Az előterjesztő szerint helyesebb magában a Perrendtartásban kimondani, kik jogosultak meghatalmazottként a perben eljárni, semmint különböző szintű és rangú jogszabályokra bízni e szabályok megalkotását. A javaslat egy szóval sem említette az érintett egyetemi tanárokat és akadémikusokat, ellenben hosszan tárgyalta az állami szervek jogi előadóira, és az alárendelt szerveket képviselő felügyeleti szervekre vonatkozó szabálmódosítás szükségességét.

---

³³⁷ Uo. 160. old.

³³⁸ Uo. 162. old.

A garanciális szabályok iránti igény tetten érhető a javaslat által többször hangoztatott követelményben, amely szerint a polgári perre vonatkozó szabályokat kizárólag a Perrendtartásnak kell tartalmaznia, meg kell tiltani, hogy más jogszabály (főként alacsonyabb rendű jogszabály) szabályozza a peres eljárás folyamatát.

A Tájékoztató a perköltségek köréből két problémacsoportot érintett. Egyfelől az állami, társadalmi és szövetkezeti szervek (nevében eljáró személyek) részére javasolta a – korábbi módosítás során elutasított – munkadíj megítélését. Másfelől bővíteni akarta a tárgyi költségmentes perek listáját, és szűkíteni a személyi költségmentesség kedvezményezetteinek körét.

A tárgyalás előkészítésének 1954-ben bevezetett új szabályaihoz a Tájékoztató nem akart hozzányúlni. Bevezetni javasolta a gyermektartási és az apaság megállapítása iránti perekben az apa munkahelyének felkutatását és eltörölni javasolta a keresetlevél beadásától számított 30 napon belüli tárgyalástartási kötelezettséget. A 30 napos szabály eltörlését a módosítási javaslat a tárgyalás széleskörű előkészítését előíró kötelezettségre vezette vissza.

Kifejezetten garanciális a Pp. 130.§. /1/ bek. f. pontjának módosítási javaslata. *“Ez a rendelkezés lehetővé teszi, hogy az állampolgárok ügyeit a bíróság a felek meghallgatása nélkül, pusztán az iratok alapján, a szóbeliség és a közvetlenség elvének sérelmével bírálja el. A rendelkezést erre tekintettel mellőzni kell.”*³³⁹

A fellebbezésről elejtett pár mondat a meghívóhoz mellékelt Feljegyzésben nem fedte a valóságos szándékot. A Tájékoztató ugyanis nem a revíziós eljárás korrekcióját tartalmazta, hanem a Pp. korábbi szabályainak visszaállítását. Érvelése szerint a járásbírói hatáskörök nagyfokú bővítése miatt indokolt a másodfokon eljáró bíróság bizonyítás felvételének bővítése, és az ügyek alaposabb kivizsgálását lehetővé tevő jogkörök biztosítása. Az alapos és részletes másodfokú eljárással a rendkívüli perorvoslatok nagy száma szintén csökkenthető. A Tájékoztató számol azzal a lehetőséggel, hogy marad a kasszációs – revíziós rendszer, ám – foglal állást – a bizonyítás lehetőségének bővítésére még ekkor is lehetőséget kell adni. A javaslat argumentációja figyelemre méltó. *“A megyei bíróságok a területen a felekhez közel vannak, a bizonyítás felvétele ezért a teljes revíziós rendszer megvalósítása esetében sem*

---

³³⁹ Uo. 164. old.

*jelent problémát.*³⁴⁰ Mintha ismerősek lennének az érvek, korábban a járásbírók, mint általános hatáskörű bíróságok mellett hivatkoztak az ügyfél és a bíróság területileg szoros kapcsolatára.

A Tájékoztató a rendkívüli perorvoslatok körében a perújításról meglehetősen semmitmondó, talányos hangnemben nyilatkozott. Az új rendelkezések ellentmondásosságát, következetlenségét elismerte, ugyanakkor a változások szükségességének egyetlen okát jelölte meg: a Legfelsőbb Bíróság munkaterhének csökkentését. A törvényességi óvás esetében a zárt ülés nyilvánossá tételéért emelt szót, mivel a peres félre nézve alapvetően méltánytalan a nem nyilvános tanácskozás.

A Tájékoztató legnagyobb terjedelmű elképzelése a házassági perek szabályainak módosítása volt. Mivel a korabeli perszabályok egymással összefüggő eljárási rendet határoztak meg – előkészítő eljárás a járásbíróknál, érdemi bontó eljárás a megyei bíróságoknál, fellebbezés a Legfelsőbb Bíróságon – ezért minden egyes változtatási javaslat az egész bírói szervezetet érintette. Fordítva is igaz, a Legfelsőbb Bíróság “tehermentesítése” vagy ügyforgalmának csökkentése érinti a járásbírókat és az előkészítő eljárást. A Tájékoztató tisztában volt ezzel, így mind az előkészítő eljárásra, mind az előkészítő eljárás megszüntetése után keletkező hatásköri hiátusra előterjesztett módosító indítványt.

A házassági bontópereket járásbírói hatáskörbe javasolták sorolni –megszűntnek nyilvánítva ezzel a házassági előkészítő eljárást. A békeltetést viszont nem akarták feladni, hanem a bontóeljárás első szakaszaként javasolták törvénybe iktatni. Módosítani javasolták a közös megegyezés korábban leértékelt szerepét. *“Viszsa kell vonni azt az irányítást, hogy a megegyezés nem lehet alapos és komoly bontó ok. Lehetővé kell tenni, hogy ilyen alapon is felbontsa a bíróság a házasságot, de természetesen az első tárgyaláson a bontást kimondani nem lehet.”*³⁴¹ Megszüntetni javasolták a külön illeték rendszerét, mivel a Csjt. és a Pp. nem ismerik a vétkességi alapon történő bontást.

A fizetési meghagyásos eljárást úgy tűnik minden módosítás érintette és érinti. Igaz, 1956.-ban nem merült fel a megszüntetése, főleg azért nem, mert a fizetési meghagyásos eljárás 80 % körül eredményre vezetett. Több fontos változtatást indítványoztak viszont, így az értékhatár felemelését, a formalizált úrlap bevezetését, az

---

³⁴⁰ Uo. 166. old.

adós által beterjesztett (ekkor ez volt az elnevezés) ellentmondás kötelező indokolását és az adós bizonyíték csatolására kötelezését.

Röviden e javaslatok voltak az 1956 – 1957 –es módosításnak, a második PP novellának kiindulópontjai. A következő oldalakon bemutatjuk, mikképpen formálódtak, alakultak e javaslatok, főleg milyen erőterben öltötték magukra a végleges jogszabály alakját. Az időben visszanyúló módszertanunk magyarázatául szolgál, hogy 1957-ben a hivatalos előterjesztések egyszerűen “letagadták” az 1956-os előmunkálatokat, a PP módosítását az 1957-es igazságügyi kormányzat művének tekintették.³⁴²

4. Alakuló törvényszöveg. I. rész: 1956 augusztus - december

Rendelkezésünkre áll az 1956 augusztus 24. én du. 14.30.-kor tartott első értekezlet jegyzőkönyve. A jegyzőkönyv -- a Feljegyzés osztályozását követve – két csoportra osztotta a módosítás feladatait. A résztvevők egyetértettek abban, hogy *“egyelőre csak a halasztást nem tűrő perjogi kérdések tekintetében kell a törvényjavaslatot elkészíteni”*³⁴³ A halasztást nem tűrő kérdések a hatáskör leadásának, a meghatalmazottak körének, a házassági eljárás új szabályainak, valamint a törvényességi óvás nyilvánosságának problémái voltak. Láthatjuk, a lényeges perjogi problémákat (kasszációs – revíziós rendszer módosítása, a perújítás, a tárgyalás előkészítése) az értekezlet egyhangúan, *“sürgős szabályozást nem igénylő kérdésként”* kezelte.

A sürgősen megoldandó feladatok között a házassági bontóeljárás szabályai fontos, a társadalom mindennapi életét befolyásoló alapvető eljárásjogi és családjogi kérdések voltak, bár a jogpolitika irányítói még 1956.-ban is ideológiai jelentőséget tulajdonítottak a házasságok felbontásának. A (feljegyzés szavaival élve) házassági eljárás kérdései érintették a bírósági hatásköri szabályokat, ezért a “sürgősségi” feladatok voltaképpen egyet jelentettek a házassági bontóeljárás (1952-ben szovjet mintára inkorporált) szabályainak megváltoztatásával, az előkészítő eljárás negligálásával.

³⁴¹ Uo. 167. old.

³⁴² *“... az Igazságügyminisztérium az év elején megkezdte a polgári perrendtartás rendelkezéseinek az elmélet és a gyakorlat tapasztalatai alapján való felülvizsgálását.”* – fogalmazott az IM előterjesztése a Kormányhoz 1957 novemberében. Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás – Paraszt Kormányhoz. MOL XIX – E – 1- c – 698 / 1957.

³⁴³ Feljegyzés a polgári perrendtartás módosítása tárgyában 1956 augusztus 24.-én du. 1/2 3.-kor tartott értekezletről. MOL XIX – E - 1 - c – 307 – 1956. 160. old.

A jegyzőkönyvből kitűnik, Névai László és Farkas József *“a házasság intézményének fontosságára tekintettel a ... hatásköri szabályok fenntartását találják helyesnek a házassági perekben...”* Véleményük azonban nem volt következetes. Ugyanis azt az elvet, hogy a hatásköri szabályok módosítása miatt valamennyi személyi állapotra vonatkozó per kerüljön járásbírói hatáskörbe, a két különvélemény hangoztatója elfogadta. Sőt, ők maguk javasolták a békéltető tárgyalás bevezetését – a járásbírók előtti bontóeljárásban. Valószínű, a házasság intézményét védő szabályokat azonosították a házasság felbontásának (tudatos) megnehezítésével. Erre utalt Farkas József, amikor a házassági külön illeték eltörlésével kapcsolatban ismertette Szabó Imrének az MTA Jogtudományi Intézet Igazgatójának véleményét, aki *“minden olyan eljárásjogi könnyítést, amely a házasságok felbontását megkönnyíti, elvileg ellenez.”*

A Névai László nevéhez fűződő előzetes békítés intézményének – amelyet a résztvevők többsége támogatott – lényege az volt, hogy a bontást kérő fél a járásbíróhoz nyújtja be keresetlevelét, majd az érdemi tárgyalás előtt a járásbíró egyeztető ill. előkészítő tárgyalást tart, ahol a felek személyes meghallgatása megtörténik. A bíróság a békéltetés sikertelensége esetében kitűzi a per érdemi tárgyalását. *“A könnyelmű bontások lehető megakadályozása céljából ... a második tárgyalást az első – békéltető – tárgyalás után legalább 30 napra...”*

Sürgős kérdésként tárgyalta az értekezlet az egyetemi tanárok és az akadémikusok perbeli részvételének kérdését. Az előzetes előterjesztés e szabályokat a törvény (PP) rendelkezéseivel ellentétesnek nyilvánította. Az egyetemi tanárok és akadémikusok perbeli képviseletének lehetőségét a 128 / 1955. IM sz. utasítás biztosította, az iratok tanúsága szerint nem kis ellenérzést váltva ki ezzel más – főként ügyvédi -- körökben. Az értekezlet résztvevőinek véleménye megoszlott a kérdésben, hiába ismertette Farkas József Szabó Imre elutasító véleményét, a többség szerint ez a közéleti tisztaság követelményeivel nem áll ellentétben. Viszont kívánatosnak tartották, hogy az egyetemi tanárok nagyobb jelentőségű perekben járjanak el, s kérdésesnek tekintették az ügyvédi díjszabás esetükben való alkalmazhatóságát.

A probléma valamiért koncepcionális jelentőségűvé vált. Szabó Imre ugyanis külön egyoldalas, rendkívül tömör levelet írt a Törvényelőkészítő Főosztálynak, s levelében

több érvet felsorolva ostromozta az IM utasítását.³⁴⁴ Többek között arra utalt, hogy az ügyvédi kar megfelelően el tudja látni a perbeli képviselést, az egyetemi tanárok és akadémikusok képviseleti joga az eljárásjogtól (történetileg is) idegen, és veszélyezteti az egyetemi tanárok tekintélyét. Az akadémikusok képviseleti jogát pedig még akkor is ellenezné, ha az egyetemi tanárokat a törvény beemelné a Pp. 67. §.-ába.

Az értekezletre reagáló Legfőbb Ügyészség ugyanakkor nem látta *“aggályosnak egyetemi tanárok és akadémiai tagok számára perbeli meghatalmazás adásának lehetőségét.”*³⁴⁵

A négy kérdésen kívül – melyekben egyetértés nem igen alakult ki – a résztvevők szinte minden problémát – mai szóval élve – passzoltak. Vagy azért, mert nem tartották sürgető feladatnak a megoldását, vagy azért, mert nem volt róla szakmai vita, vagy a változást egyszerűen indokolatlannak tekintették. Ugyanakkor utaltak az előzetesen jelzett módosítási javaslatok egymással való összefüggésére, arra, hogy az egyik javaslat a másik javaslatnak előfeltétele lehet. Ide sorolták a perújítási szabályok megváltoztatását, amelyet a kasszációs – revíziós rendszer módosítása függvényének tekintettek, illetve a külön illeték eltörlésének kérdését, amely a házassági bontóeljárások sorsához köthető. Természetesen voltak olyan kérdések, amelyeket az értekezlet *“fel sem vetett”*, nem tárgyalta, pl. a tárgyalás előkészítését, illetve a Pp. 130. §. módosítását.

Felvetődik a kérdés, ha a (tág értelemben felfogott) szakma ennyire távol tartotta magát a problémák megvitatásától, ennyire hűvösen és távolságtartóan állt hozzá a módosítások kidolgozásához, mi indokolta a módosítás előmunkálatainak megkezdését. Kérdésünkre a választ a Legfőbb Ügyészség már idézett észrevételének bevezető sorai adják meg. *“Általánosságban hangsúlyozni kívánjuk, különbséget kell tenni a Pp.-nek a párthatározat folytán szükségessé váló sürgős módosítása és általános, alapos reformja között. .. Egyetértünk az augusztus 24.én tartott értekezletnek azzal az állásfoglalásával, hogy ezúttal csak a legszükségesebben módosítandó kérdésekre szorítkozunk. Éppen ezért a tájékoztató feljegyzésbe foglalt azokkal a kérdésekkel, melyek a későbbi reform tárgyai, ezúttal mi sem foglalkozunk.”*³⁴⁶

³⁴⁴ Szabó Imre (MTA Állam és Jogtudományi Intézet Igazgatója) levele az IM Törvényelőkészítő Főosztályának. Kelte: 1956 augusztus 28. MOL XIX – E – 1- c – 307 – 1956.

³⁴⁵ A Legfőbb Ügyészség észrevételei a Polgári Perrendtartás módosítására. MOL XIX – E – c – 307 – 1956. 370. old.

³⁴⁶ Uo. 368. old.

Álláspontjától függetlenül a Legfőbb Ügyészség olyan kérdéseket sorolt a szükséges változások közé, amelyekről az értekezlet résztvevői nem nyilatkoztak, vagy megvitatásuk elhalasztását indítványozták. A Legfelsőbb Bíróság elsőfokú hatáskörének megszüntetését – egyedülálló módon – azzal indokolták, hogy *“tudomásunk szerint a demokratikus jogászok nemzetközi értekezlete nem egyszer állást foglalt határozatával az ilyen (értsd LB –re vonatkozó – Gy.T.) hatásköri megállapítás ellen.”*³⁴⁷ Az LÜ ugyanakkor a másodfokú ügyek LB hatáskörébe történő bevonását nemcsak nem ellenezte, hanem kifejezetten javasolta.

Az észrevétel nem sok szót vesztegetett a házassági eljárás új szabályaira. Megjegyezte, hogy a felek közös megegyezésének értékelése anyagi jogi kérdés, s nem eljárásjogi probléma. Megjegyezzük: az általunk ismert anyagokból ez így fel sem merült. Lehetséges tehát, hogy számos módosítási javaslat “keringett” a különböző osztályok között, ám a hiányos dokumentáció miatt elsüllyedtek az idő emlékezetében. Mi azonban szeretnénk emlékeztetni az olvasót a közös megegyezésen alapuló bontás könyvünk korábbi fejezetében érintett problémájára, ennek fényében az LÜ megjegyzését jelentős és fontos kérdésfelvetésnek kell tekintenünk.

A Legfőbb Ügyészség hosszasan tért ki az értekezlet által elhalasztott kérdésekre, így a költségmentesség problémájára. Az ügyészi álláspont egyértelmű: a személyi és a tárgyi költségmentességet nem lehet egymással elegyíteni, mert ez számos esetben elzárja az utat a keresetindítás előtt. A munkaügyi pereket hozták fel példaként, a személyi költség-mentesség ugyanis e jogvitákban a munkavállalót eltérítheti igényének bírói úton történő érvényesítésétől. Ezzel ellentétben viszont a tárgyi költségmentesség biztosítja azt.

Az LÜ populáris érvei a fizetési meghagyásos eljárás esetében nem működtek. Elleneztek minden olyan intézkedést, amely “erősítette volna” a fizetési meghagyás jogintézményét, mivel ebben az eljárásban nem érvényesülnek megfelelően az eljárásjogi alapelvek. *“A fizetési meghagyás olyan polgári jogi büntető parancs féle, s ha szabad ezt mondani, vagy sikerül-e vagy nem, az esetek többségében a felek, az adós tájékozatlansága miatt emelkedik jogerőre.”*³⁴⁸

---

³⁴⁷ Uo.

³⁴⁸ Uo. 370. old.

Az ügyészség eredeti módon, és korábban nem hangoztatott érvelésekkel értékelte az első PP novellának ügyészre vonatkozó módosításait. *“A Pp. 2 / A. §. /3-4/ bekezdése a gyakorlatban számtalan vitára adott okot, s a két év gyakorlati tapasztalatai azt mutatják, hogy a valamelyik fél érdekében történő ügyészi fellépés ... az ügyészt ügyvéddé teszi a bíró és a felek szemében. Az ügyész pedig s törvényesség őre, ezért az (erre vonatkozó – Gy.T.) rendelkezések volnának fenntarthatóak az egész § megfelelő átdolgozásával.”*³⁴⁹ Megjegyezzük: sem a Tájékoztató, sem a feljegyzés, sem az értekezlet nem foglalkoztak (újra) az ügyész polgári eljárási szerepével.

A következő ülést 1956 szeptember 7. napjára hívták össze az IM –be. Az ülésre ismét készítettek egy tervezetet, majd az ülést követően még egyet. A tanácskozás jegyzőkönyve rövid, mindössze három oldal, s ebből egy oldal a Pp. 130. §. f. pontjával foglalkozott. A nyitó ülésen nem, szeptember 7.-én azonban összecsaptak a vélemények a javasolt módosítás körül. Balogh Zsigmond az IM Törvényelőkészítő osztályának munkatársa – Beck Salamon dogmatikai érveit maga mögött tudva – határozottan kiállt az idézett elutasítási ok hatályon kívül helyezése mellett. *“Ezt a javaslatát azzal indokolja – fogalmazott a jegyzőkönyv –, hogy <<a nyilvánvalóan alaptalan jog >> túlságosan tág körben való értelmezése a kereset bürokratikus adminisztratív elintézésére vezethet, ami a gyakorlatban nem egyszer előfordul. Ez az elintézés alkalmas arra, hogy megrendítse a jogkereső közönségnek a bíróságokba vetett bizalmát és ez a perjogi rendelkezés ellentétben áll a szóbeliség és közvetlenség elvével. Növeli a helyzet groteszk voltát, hogy a bíróság a Pp. 157. §. A/ pontjában foglaltakra tekintettel forma szerint akkor sem követ el eljárási szabálysértést, ha a keresetet nyilvánvalóan alaptalannak találva a per érdemi tárgyalása után szünteti meg a pert ahelyett, hogy elutasító ítéletet hozna”*³⁵⁰

Beck Salamon.. *“teljes mértékben támogatta a módosítási javaslatot, és egy konkrét bírói határozatra hivatkozva igyekszik alátámasztani azt az állítást, hogy némelyik bíróság a per érdemi tárgyalása után is hoz megszüntető végzést a kereset nyilvánvalóan alaptalan voltára hivatkozva, a Pp. 157. §. / a pontja alapján a Pp. 130. §. /1/ bekezdés f/ pontjában megjelölt okból.”*

³⁴⁹ Uo.

³⁵⁰ Feljegyzés. Készült a polgári perrendtartás módosítása tárgyában 1956. szeptember 7.-én 14 óra 30 perckor tartott értekezletről. MOL XIX – E – 1- c – 307 – 1956. 314. old.

Zoltán Ödön az IM Bírósági Főosztályát képviselve, és Farkas József osztották Balogh Zsigmond és Beck Salamon álláspontját. Nem így a Legfelsőbb Bíróságot képviselő Sztodolnik László, aki kifejezetten ellenezte a hivatkozott törvényhely módosítását. Szerint a módosítás az LB IX. számú Polgári Elvi Döntésének módosítását tenné szükségessé, ami viszont politikai szempontból vállalhatatlan.

Egyszóval itt kezdődött a perjogi rendelkezés mögöttes – politikai – problémája. Az LB IX. sz. Polgári Elvi Döntése³⁵¹ a következőképpen rendelkezett:

“Olyan mezőgazdasági ingatlanok, mezőgazdasági ingatlanon lévő épületek mezőgazdasági felszerelési tárgyak, vagy bármilyen egyéb vagyontárgyak tekintetében, amelyek államigazgatási szerv intézkedése következtében (államigazgatási szerv jóváhagyásával) kerültek termelőszövetkezetek, termelőszövetkezeti csoportok, vagy állami gazdaságok, mezőgazdasági gépállomások tulajdonába, birtokába vagy használatába,

sem a volt tulajdonos, sem más személy a termelőszövetkezettel, termelőszövetkezeti csoporttal, állami gazdasággal és mezőgazdasági gépállomással szemben semminemű igényt nem érvényesíthet. Az ilyen igényt tartalmazó keresetet a bíróságoknak idéző végzés kibocsátása nélkül el kell utasítania.”

Az elvi döntés meghozatalának indokoltságát a Legfelsőbb Bíróság a termelőszövetkezetek védelmének szükségességére vezette vissza. Semmi kétséget nem hagyott azonban a felől, hogy nem a – mai szóval szólva – jogállami helyzet visszaállítása, hanem a politikai rend védelme – amibe a korábbi törvénytelenések legalizálása beletartozott – volt az elvi döntés elsődleges célja. Az indokolás szerint “... Ezek a vagyoni juttatások a termelőszövetkezetek szempontjából eredeti jogszerzési módot jelentettek. A termelőszövetkezet tekintet nélkül a korábban fennállott jogokra és kötelezettségekre jut e vagyontárgyak tulajdonába, birtokába, használatába. A jogot alapító tény az államigazgatási hatóság, szerv intézkedése. A termelőszövetkezet és a volt tulajdonos (vagy más jogosult) között éppen ezért nem is jöhet létre semminemű

---

³⁵¹ Közzé téve: Bírósági Határozatok 1954. április. 329.old. Szemenyei László 1955 –ben rámutatott arra, hogy a Legfelsőbb Bíróság IX. sz. polgári elvi döntése időben megelőzte az első novellát, amit 1954. júniusában fogadott el az Országgyűlés, és csak augusztusban lépett hatályba. (SZEMENYEI, 1955. 298. old.)Az időpontnak lényeges szerepe van, hiszen ennek alapján egyértelműen bebizonyítható, hogy az Országgyűlés jogi bizottsága az általa kezdeményezett módosítással a Legfelsőbb Bíróság politikai szempontokat figyelembe vevő döntését emelte át a törvénybe. (Társadalomtörténeti jelentőségével könyvünk korábbi oldalain foglalkoztunk.)

jogviszony, amelynek alapján a volt tulajdonos részéről a termelőszövetkezettel szemben bármilyen igény volna támasztható...

Ebben a vonatkozásban az államigazgatási intézkedés érvényességének általában nem feltétele az írásba foglalás. Az eljáró szerv szóbeli rendelkezés is hatósági intézkedésnek minősül. Sőt hatósági intézkedéssel egy megítélés alá esik az is, amikor a termelőszövetkezet valamely vagyontárgyat eredetileg ugyan nem hatósági intézkedés alapján vett használatba vagy birtokába, de ezt az államigazgatási hatóság utólagosan jóváhagyta, vagy hallgatólagosan tudomásul vette. A hallgatólagos tudomásul vételt itt minden olyan esetben meg kell állapítani, amikor az államigazgatási hatóság nem tett kifejezetten ellenkező intézkedést.

A Legfelsőbb Bíróság a határozat időszerűségéről szólva (1954) kifejtette, hogy “*Az ilyen természetű keresetekkel való próbálkozások száma megnövekedett, ugyanakkor egyes bíróságok nem látták világosan, hogy az ilyen keresetek minden törvényes alapot nélkülöznek, bennük csupán az osztályellenség, olyan tevékenysége jelentkezik, amely arra irányul, hogy termelőszövetkezetek vagyoni megerősödését, zavartalan termelőmunkáját akadályozza, és ezzel az ország szocialista fejlődését hátráltassa. Ezért népi demokráciánk gazdasági rendjének, a termelőszövetkezeteknek védelme érdekében elengedhetetlenül szükséges, hogy bíróságaink az elvi döntésben kifejtettek maradéktalan alkalmazásával az ellenséges kísérletezéseket teljes határozottsággal visszaverjék, s ezzel hozzájáruljanak a termelőszövetkezetek fejlődésének biztosításához.*”

Az indokolás – és természetesen az elvi döntés jogi természete – lehetőséget adott arra, hogy a jogalkalmazó minden analóg esetre érvényesítse a Legfelsőbb Bíróság álláspontját. Ezért aztán a jogalkalmazás során nem csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vagyonának védelméről volt szó, hanem minden olyan vagyon védelméről, amit államigazgatási úton jutattak állami / szövetkezeti szerveknek. E körbe beletartozott tehát az vagyon is, amit a kitelepítettektől államigazgatási (szóban is “törvényes”) határozattal elvettek, és vagy állami tulajdonba (birtokba, használatba), vagy állami tulajdonlason alapuló magánszemély használatába (birtokába) adtak. Az elvi döntés egyértelműen megalapozta a Pp 130.§. vitatott rendelkezésének alkalmazhatósági körét (a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítását), és ezért mondhatta a Legfelsőbb Bíróság delegáltja, hogy a Pp törvényhely módosítása vállalhatatlan politikai következményekhez vezet.

Eörsi Gyula nem szállt szembe a Legfelsőbb Bírósággal, azzal odázta el a döntést, hogy helytelen lenne a módosítást széles körű társadalmi vita nélkül elhatározni.

Az értekezlet a továbbiakban lényegében megerősítette az augusztusi döntéseit. Így például Beck Salamon ellenében -- aki a személyállapotra vonatkozó perek járásbírósi hatáskörbe történő utalását ellenezte -- a részt vevők ragaszkodtak korábbi elhatározásukhoz. Kisebb nagyobb szövegfinomításokhoz, és pontosításokhoz az értekezlet résztvevői hozzájárultak, ezek azonban nem érintették – egy lényeges intézményt kivéve – a korábban elfogadott javaslat szövegét.

Farkas József javaslatára az értekezlet elhatározta az előkészítő eljárás teljes mellőzését a házassági bontó perekben, s javaslatát -- Névai László távollétében -- egyhangúan fogadták el. Ezzel – úgy tűnt -- lezárult az évekig tartó herce – hurca az előkészítő eljárás körül. Farkas javaslata egyébként – függetlenül a későbbi vitáktól -- a későbbi törvényszövegbe szinte szó szerint bekerült. Ezen az értekezleten alakult ki a bontó eljárás első tárgyalásának szabályrendszere, a felek személyes megjelenési kötelezettségének előírása, a bíróság eljárás alatti békítési kötelezettsége, és ekkor fogalmazták meg a sikeres békítés eljárásjogi következményét. Mindezt azon nyomban átvezették a törvényjavaslat szövegébe. Igaz, hogy a szabályozás nem volt szinkronban a Csjt. rendelkezéseivel, azonban az értekezlet erről tudva tette meg módosító javaslatát.

Az értekezletet követően elkészült törvénytervezetet³⁵² 1956 október 3.-án terjesztették elő a Minisztertanácshoz. A Javaslát kizárólag a szükséges változásokat tartalmazta, s mindösszesen tíz szakaszból állt. Az ismertetett viták tükrében meg kell említenünk, hogy a jogtudományokat oktató egyetemi tanárnak (akadémikusnak nem) esetenként, az Igazságügyminiszter előzetes írásbeli engedélye alapján lehetősége nyílt volna peres képviseletre. A Pp. 67. §.-ba beiktatni javasolták a vállalati jogtanácsos képviseleti jogát. Mindkettőre az ügyvédre vonatkozó szabályokat javasolták alkalmazni. A javaslat a rendőrség bevonásával lehetővé tette volna a gyerektartásra, elhelyezésre, szüléssel kapcsolatos költségek megtérítése iránti perekben az alperes megkeresését. Két módosítási javaslat érintette a törvényességi óvást, így a zárt tárgyalást felváltotta volna a nyilvános tárgyalás, s ennek megfelelően lehetővé tették volna, hogy a felek észrevételeket tegyenek. A valóban lényeges módosítás a házassági perek szabályaiban

---

³⁵² Törvényjavaslat a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról. MOL M - KS – 276.f. 96. cs. 25 / 2 öe. 165 – 167. old.

következett volna be, e szabályok valamennyi részletében az értekezlet -- és Farkas József -- álláspontját képviselték. Figyelemre méltó, hogy az átmeneti és a hatályba léptető rendelkezések lehetővé tették volna a már elindított előkészítő eljárások bontókeresetként történő kezelését.

A javaslat indokolással együtt került a Minisztertanács elé. Az Indokolás első helyen – mellőzve ebben a párthatározatokra történő szokásos utalásokat – azonnal a házassági bontóperek új szabályaival foglalkozott. Argumentációja nemcsak érdekes, hanem a javaslat további sorsát tekintve rendkívül figyelemre méltó.

“A házassági bontóper megelőző előkészítő eljárás megszüntetésével a javaslat az alsóbbfoku bíróságok és a jogkereső közönség kívánságának tesz eleget, ily módon a szocialista demokratizmust juttatja érvényre. Az előkészítő eljárás által megvalósítani kívánt célt el lehet érni a bontóper megfelelő módon való lefolytatása által is. Így elkerülhetővé válik, hogy a bontás iránti kérelemmel általában két alsóbbfoku bíróság foglalkozik, amely a költségeket feleslegesen szaporítja, és különben is meglehetősen megterhelt járásbíróságokra szükségtelen terhet ró.

A jelenlegi helyzetben a Legfelsőbb Bíróság számára igen nagy terhet jelent a házassági bontóperekben beadott fellebbezések elbírálása. Ezeknek jelentős része csupán a külön illeték kérdésében támadja az elsőfokú bíróság ítéletét. A Legfelsőbb Bíróságot tehermentesíteni kell a fellebbezési bíráskodás egy része alól, hogy a bírói gyakorlat elvi irányítása tekintetében reá váró feladatokat el tudja látni. Erre alkalmas a külön illeték eltörlése. A külön illeték ugyanis... hozzájárult olyan nézetek elterjedéséhez, hogy a házasság felbontásáért pénzbüntetést kell fizetni, és a tehetősebbek a házasság felbontása szempontjából előnyösebb helyzetben vannak.” ³⁵³

A javaslat indokolása nagy teret szentelt a képviselőkre jogosultak körének bővítésére. Az állam és jogtudományokat oktató egyetemi tanárok képviselőtéről szólva az indokolás kifejezetten a “nagyobb elvi vagy nemzetközi jelentőségű perekben kivételesen indokolt esetben” történő lehetőséget említette. Röviden intézte el az alperes felkutatásának lehetőségét, és a törvényességi óvás javasolt új szabályait. A részletes indokolás azonban még egyszer visszatért a házassági perek szabálmódosítására, néhány új érveléssel gyarapítva a változások indokoltságát. Így “felesleges

bürokratizmusról”, a perrendtartás alapelveibe ütközésről, célszerűtlenségéről tett említést. Az indokolás felismerte a bontóeljáráásban magában rejlő lehetőséget, azt, hogy az önmagában is alkalmas a tényállás tisztázására és a békülés megkísérlésére. Az indokolás a javaslatot támogató érvet kovácsolt a felek tényleges perbeli magatartásából akkor, amikor úgy vélte, hogy *“a bontóperben.. a házastársak .. gyakran a valónak meg nem felelő tényeket említene, ami a bíróság számára a tényállás felderítését igen megnehezíti.”*³⁵⁴ Ezért vetette el a külön illeték intézményének további fenntartását.

A javaslat indokolása sejtetni engedte, a háttérben komoly szervezeti konfliktusok zajlanak, nem utolsósorban a Legfelsőbb Bíróság szerepe, ítélezésben betöltött szervezeti helye körül. Erre egy félmondatral utalt mind a javaslat mind indokolásának Minisztertanácsi előterjesztése akkor, amikor – az MDP KV 1956. júliusi határozatára utalva – az államapparátus decentralizációjának szükségességére emlegette. *“A decentralizálásnak és az egyszerűsítésnek, valamint a törvényesség további megszilárdításának az igazságügyi szervezeteken belül, a bíróság eljárásában is meg kell történnie. Ezek a feladatok a polgári perrendtartás módosítását kívánják.”*³⁵⁵

Az Előterjesztés a szükséges módosításokat – a korábbi felosztásokkal szemben – négy csoportra osztotta. Az első csoportba tartozott az Eörsi Gyula által vezetett munkacsoport két hónap alatt kidolgozott, és minimálisra redukált tervezete. Ezek a decentralizációt megvalósító, halasztást nem tűrő módosítások voltak. A második csoportba tartoztak a párthatározat maradéktalan végrehajtása miatt elvárt módosítások át, ám ezek nem tartoztak a halaszthatatlan változások csoportjába. A harmadik csoport – e körrel soha nem esett szó – a polgári perrendtartás négy éves működésének tapasztalatából leszűrhető változások köre, s a negyedik pedig a készülő polgári törvénykönyv által megkívánt szabálmódosítás. Megjegyezzük: az előzetes vitákban és anyagokban ez utóbbi kérdéskör mindeddig nem merült fel, pedig jelentős erők dolgoztak már ekkor Eörsi Gyula irányítása mellett a Polgári Törvénykönyv megalkotásán.

A Minisztertanács elé minimál program került, olyan szűkre szabott javaslat, amely teljes egészében még a perrendtartás módosítását elindító Feljegyzésben felsorolt problémaköröket sem tartalmazta. Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a levéltárban

---

³⁵³ Indokolás a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló törvényjavaslatról. MOL M-KS – 276. f. 96. cs. 25 / 2. öe. 168. old.

³⁵⁴ Uo. 170. old.

nem találtunk iratokat a Minisztertanács pozitív döntéséről, valószínű nincs ilyen döntés. (Későbbi iratok persze hivatkoznak a pozitív döntésre) Találtunk ellenben további kiegészítést javasoló előterjesztéseket, és újabb három szövegtervezetet, melyek közül a legutolsó 1956 decemberében fogalmazódott meg.

A Minisztertanácsi előterjesztést – majd döntést -- követően a törvényjavaslat erőteljes bővítését szorgalmazta nem egy belső feljegyzés. E javaslatok felvetették az elkészült és a Minisztertanács elé került tervezetben mellőzött hatásköri szabályok revízióját, a tárgyalás előkészítése során megtehető bírói intézkedések bővítését, a határozatok írásba foglalásának új szabályai megalkotását. Túl sok elméleti, politikai, esetleg ideológiai indoklás nincs az anyagokban, sőt alapvető dogmatikai hiányosságok, netán az 1952.-es Perrendtartás elveinek – pl. a járásbíróság mint általános hatáskörű bíróság – ignorálása fedezhető fel bennük. Mindezek a módosító javaslatok átkerültek az újabb szövegvariációkba. Hogyan és miképpen, azt nem tudjuk rekonstruálni, mert az előkészítő bizottság üléséről, egészen a már ismertetett 1957. Január 12.-én kelt feljegyzésig nem maradt fent irat.

Az IM.-ben 1956. október 8.-án készült belső javaslat igyekezett a hatásköri vitákat mind járásbírósági, mind megyei bírósági szinten törvényi taxációval feloldani. Az 1954.-es módosítás megoldását követve járásbírósági hatáskörbe sorolta a személyi állapotú pereket (a törvény szövegében 1954.-be elhelyezett zárójeles pontosítással együtt), és megtartotta a megyei bírósági hatáskörébe tartozó perek felsorolását. Egy lényeges ponton változott a törvényi szabályozás, mivel a minisztertanácsi rendeletet kivették a megyei bíróság hatáskörébe utalást lehetővé tevő jogszabályok közül. A változás eleget tett a törvényi rendelkezésre alapított garanciális igénynek.

Augusztustól október elejéig soha senki nem foglalkozott a tárgyalás előkészítésének szabályaival. Nem úgy a belső feljegyzés. A javasolt módosítás -- fenntartva a széles bírói jogkört --, a 8 napos határidő kiiktatásával az előkészítést végző bírónak lényegében határidő nélküli lehetőséget biztosított volna a törvényben felsorolt intézkedések megtételére.

A módosítások megítélésében -- a belső feljegyzés készítőjétől eltérően -- a Budapesti Fővárosi Bíróság Bírái nem volt ennyire lojálisak. 1956 október 13.-án tartott

---

³⁵⁵ Előterjesztés a Minisztertanácshoz. Tárgya: A polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról

értekezletükön olyan határozatot fogadtak el, amelyben a személyi állapotú perek megyei bírósági hatáskörből járásbírósági hatáskörbe történő utalását *“helytelennek, időszerűtlennek és károsnak”* ítélték.³⁵⁶

Érvelésük egyaránt érintette a bírói szervezeti rendszer problémáit és az ítélkezési gyakorlatot, valamint a bírák szakmai felkészültségét. Mindeközben előkerültek ideológiai érvek, főleg az 1952 és 1956 között eltelt időszak jogpolitikai (ideológiai) argumentációi.

Az élet nagyobb jelentőségű kérdéseit érintő perek elsőfokon magasabb bíróságra tartoznak. Ez alapelv – mondták – s ezt a bírósági hatáskörök megállapításánál mindig figyelembe vettek, ám ezen elvnek az egyfokú perorvoslati rendszerek esetében külön jelentősége van. A házassági és a személyállapotot érintő perekben a döntés az emberek egész életére kihatóan változtatja meg a családi helyzetet, a döntés erkölcsnevelő hatása, ezért az egyén és a társadalom szempontjából egyaránt fontos. Ez volt az oka annak, hogy a PP e perekre a megyei bíróságokat rendelte ki.

*“Alkotmányunk védi a házasság intézményét és a család intézményét. Államunkban legfőbb érték az ember. Az emberek személyi állapotát tárgyzó (sic!) perekben kifejezésre jutó nagy érdek a házasság és család védelem ezidőszert is nagyobb jelentőségűvé teszi az ilyen pereket. Sem államéletünkben, sem a dolgozó népünk életében nem történt semmi olyan nagy változás, ami elfogadhatóvá és megokolttá tehetné azt, hogy ezek a perek ma, vagy a jövőben kisebb jelentőségűeknek tekintessenek és elsőfokon a járásbíróságok ügyintézési körébe utaltassanak. ... Ezeknek a pereknek a járásbíróságok hatáskörébe vitele olyan erkölcszlazító, helytelen felfogás kialakítására lenne alkalmas, hogy most már ezek a perek és ezekben rendezendő kérdések nem annyira fontosak, mint voltak eddig. Ez pedig feltétlenül ösztönzőleg hatna arra, hogy a család s házasság intézményét az emberek felületesebben könnyebben vegyék, még nagyobb számban kössenek könnyelműen házasságot és még nagyobb számban bontsák meg könnyelműen és felelőtlenül a házasságukat és tegyék szerencsétlenné családjukat, gyermekieket. Ez pedig nem lehet közérdek. Ebből a társadalomnak csak kára származna.”*³⁵⁷

---

szóló törvénytervezet. Budapest, 1956. Október 3. MOL XIX – E – 1- c – 307 – 1956. 164. old.

³⁵⁶ Feljegyzés a Budapesti Fővárosi Bíróságnál 1956 október 13. –án megtartott értekezlet lefolyásáról. MOL XIX – E – 1 – u – 4 / b. sz.n. 1956. 14. old.

³⁵⁷ Uo. 14 – 15. old.

Egyértelmű álláspont, ám a valódi okokra az értekezleten elhangzott felszólalások világítottak rá. A Fővárosi Bírak azzal érveltek, miszerint a perek járásbírósi hatáskörbe utalása egyfelől a Legfelsőbb Bíróságot kirekeszti az ítékezés folyamatából – amit (láttuk) a Legfelsőbb Bíróság bírái egyáltalán nem bántak –, és az ítékezés irányításából, hiszen a törvényességi óvás lehetősége a házassági perekben korlátozott. Egységes irányítás hiányában felborulna a törvényesség, ezzel a jogkereső közönség nyugalma. Mivel e perek első fokon nagyrészt befejeződnek, a 19 megyében 19 féle ítékezési gyakorlat törne magának utat. Jobbizonytalanságot, tévelygést okozna e gyakorlat, lazítaná a család a házasság intézményét. Hamarosan újra vissza kellene állítani a megyei bíróságok hatáskörét.

A magasabb szinten történő elintézését indokolja a járásbírósi alacsony, elégtelen szakmai színvonala. *“A járásbírósi mai összetételükben nem alkalmasak arra, hogy a status ügyekben megnyugtatólag gyakorolják elsőfokon az ítékezést. Ezt tapasztalható volt a házassági bontóper megelőző előkészítő eljárásoknál, amelyekben a kerületi bíróságok igen gyakran csak formálisan jártak el.”*³⁵⁸ A járásbírósi szakosítani nem lehetséges, a szakmai tudással rendelkező bírák a “nehezebb természetű” ügyeket, s nem a status pereket tárgyalják. A megyén ellenben szakszabók járnak el szaktanácsokban, ezért a színvonal ezen a bírósági szinten biztosítható.

“A tervezett hatásköri módosítás esetén az a felfogás alakulhatna ki, hogy országunkban a házassági és egyéb status ügyeket már nem tekintjük annyira fontosnak és nagy jelentőségűnek, mint tekintettük eddig. Ez pedig téves színben tüntetné fel a család és a házasság intézményét védő alkotmányos törekvéseinket.

*Lehet, hogy a válási szándékozók egy része örülne, ha házassági pereket elsőfokon a járásbírósi tárgyalnák. Az ilyenek azonban az ország lakossága számának csak elenyészően kisebb hányadát teszik ki. A lakosság többségének véleményét kell azonban figyelembe venni, amely feltétlenül ellenez minden olyan jogszabály módosítást, mely a házasság és család intézményének a lebecsülésére enged következtetni és amely elősegíti a válások számának emelkedését.”*³⁵⁹

A bírák felszólalásából következtetni lehet motivációjukra: a megyei bíróság szerepének, súlyának, jelentőségének csökkenése iránti félelmükre. Valóban –

---

³⁵⁸ Uo. 15. old.

bemutattuk statisztikánkat – a megyei bíróságok peres ügyeinek nagy része a házassági bontóperek voltak, elvesztésük komoly csapást mért a megyei bíróságok (és a bírák) presztízsére, az igazságügyi szervezeten belül elfoglalt kedvező helyzetükre, érdekérvényesítő képességükre. A változások háttérében – amint ez a Legfelsőbb Bíróság álláspontjából kiderül³⁶⁰ -- a bírói szervezeten belüli érdek-összeütközések, szervezeti csatározások húzódtak meg. A Legfelsőbb Bíróság tehermentesíteni akarta magát a napi ítélkezési gyakorlat nyügeitől, azonban törekvése csak akkor lehetett sikeres, ha a házassági bontóeljárások teljes rendszerét átalakítják. Lassan lecsorogtak az ügyek a járásbíróságokhoz, ahol 1954.-től változások nélkül működött tovább az ülnök rendszer, s ahol – legalábbis a hivatalos ideológia szerint – teljes egészében érvényesültek a polgári eljárások alapelvei. A hangsúly áttolódott a járásbírósági ítélkezésre, s e tény az igazságügyi politika a járásbíróságok számának emelkedésével, új járásbíróságok létrehozásával ismert el.

A Fővárosi Bíróság bíráinak – és vélhetően a megyei bírók többségének – álláspontját az előkészítők lesöpörték az asztalról. Viszont a status pereket nem a korábban tervezett törvényi felsorolásban utalták a járásbírósági hatáskörbe, hanem e pereket kivették a megyei bíróság hatásköréből. Mivel azok a perek tartoztak (néhány taxatív esetet kivéve) a járásbíróságok elé, amit a törvény nem sorolt a megyei bíróságok hatáskörébe, a törvényi említés hiánya azonnal járásbírósági ügyé sorolta át a status pereket – beleértve a házassági bontó pereket. Így a javaslat szerzői ügyesen használták fel a járásbíróságoknak, mint általános hatáskörű bíróságoknak eljárásjogi rendelkezését. Az újabb törvényjavaslat szövegét³⁶¹ kibővítették olyan új szabályokkal, amelyekről korábban sehol és soha nem esett szó. Így bekerültek a javaslatba a gondnokság alá helyezettek névjegyzékének vezetésére vonatkozó szabályok, de sokoldalúan bonyolulttá

³⁵⁹ Uo. 16. old.

³⁶⁰ Az LB Elnökhelyettese Sztodolnik László, aki tagja volt az előkészítő bizottságnak 1956 Október 15.-én írt levelében a következő álláspontot képviselte: *“Minthogy a hatásköri módosításnak egyik fő célja a Legfelsőbb Bíróság tehermentesítése, a cél megvalósítását rendkívül kitolná, ha a törvény hatályba lépéséig megindított perekben a Legfelsőbb Bíróságnak kellene a fellebbezési bíráskodást gyakorolni.”* Ezért iktatták be a hatályba léptető rendelkezések közé azt a kitétel, miszerint a törvénymódosítás hatályba lépése előtt megindított eljárásokat az új elsőfokú hatáskörrel rendelkező bíróságokhoz kell áttenni, úgy, mintha azokat már keresetlevélként ott terjesztették volna elő. Egyébként az LB elnökhelyettese -- érdekes módon -- a bizottság által nem tárgyalt, de az eredeti elképzelések között meghúzódó kérdésekről szintén véleményt mondott, így pl. a perújításról, ám új kérdéseket is felvetett, például a bírák feletti fegyelmi jogkör kérdését, ami a hatásköri szabályokból következett. A levélen található kézírásos megjegyzés szerint a hatályba léptetéssel kapcsolatos törvényjavaslat szövegét Sztodolnik véleménye szerint alakították ki, miután a kérdést Eörsi Gyulával telefonon egyeztetette. MOL XIX – E – 1 - c – 307 – 1956. 258 – 259. old.

³⁶¹ Törvényjavaslat a polgári eljárásra vonatkozó egyes rendelkezések módosításáról. 1956. Október. MOL XIX – E – 1 – c – 307 – 1956. 260 – 269. old.

tették az átmeneti és a hatályba léptető rendelkezéseket is. Egyebekben az új törvényjavaslat a Minisztertanács elé kerülő bizottsági szövegből valamint a belső feljegyzések javaslataiból összegyűrt szövegvariánsa lett.

Az újra elkészített indokolás³⁶² – amely a régi indokolásnak a beillesztésekre vonatkozó magyarázatokkal bővített változata volt – preambuluma az igazságszolgáltatás decentralizációjának szükségességére hivatkozva magyarázta meg a status perek járásbírói hatáskörbe utalását. A decentralizáció (ami a Legfelsőbb Bíróság munkaterhének csökkentése miatt volt kívánatos) mellett a szocialista demokratizmus erősítését emelte ki (aláhúzva) a szöveg, valamint a házassági perek gyorsabb, olcsóbb és racionálisabb lefolytatásának lehetőségére utalt. Egyébként az indokolás érvelése nem sokban különbözött a korábbi indokolásoktól, így az sem zavarta a szöveg készítőit, hogy az új változatban háromszor indokolták meg ugyanakkor az intézménynek (házassági perek) módosítását. Talán egy-két új mondat, egy – egy új megfogalmazás jogilag pontosabbá és korrektebbé tette a szöveget, ám a rendelkezések mögötti világ érintetlenségén mindez nem változtatott.

Nem könnyű a ma kutatójának kideríteni, hogy a javasolt szövegváltozások mögött – például a gondnokság alá helyezés új szabályai mögött – technikai, esetleg törvényszerkesztési problémák álltak, avagy koncepcionális megoldások. Csak a munka ezen fázisában vetődött fel ugyanis az a követelmény, hogy az elhatározott módosító rendelkezéseket a Perrendtartásban “végig kell vezetni”, azaz a törvény rendszerébe dogmatikailag be kell illeszteni a javaslatokat. E feladatnak az előkészítők szűk körben, átgondolatlanul és kapkodva tettek eleget. Valószínű, a törvény szövegezése közben figyeltek fel például arra, hogy a status perek hatásköri szabályainak megváltozása érinti a szülői felügyelet megszüntetését kimondó határozat megtámadásának kizárólagos illetékességi szabályát, így e szabályt is módosítani szükséges. (Ekkor, és így lépett be az alaphatározatot meghozó bíróság kizárólagos illetékessége.) Mivel a munka következtelenre sikerült, a javaslat megszövegezése után elvarratlan szálak maradtak a törvény normatív rendszerében. Ugyanakkor, bár nem változtattak meg minden lehetséges csatlakozó szabályt, mégis nagy számú új rendelkezéssel találkozunk, s ezek nagy része a törvényalkotó munka során született felismerésekből fakadt. Tulajdonképpen ezzel magyarázható a bírósági szervezetről szóló törvény módosítása,

---

³⁶² Indokolás a polgári eljárásra vonatkozó egyes rendelkezések módosításáról szóló törvényjavaslatához. MOL XIX – E – 1 – c – 307- 1956. 236 – 244. old.

mivel a Perrendtartás változásait át kellett vezetni a perrendtartással szoros kapcsolatban álló (kollíziós) törvénybe.

A levéltári iratok között az előkészítő munkára vonatkozóan 1956 december 13. napján született iratig nem találtunk semmilyen dokumentumot. Feltehetőleg ez idő alatt az apparátus dolgozott, hiszen a decemberi irat új szövegről szól, valószínűleg sort kerítettek az újabb vélemények bekérésére, értékelésére, és feldolgozására. Az utcán fegyveres harc zajlott, Magyarország a forradalom lázában égett, de a forradalomtól függetlenül folytatódott a Perrendtartás módosítása. Az iratok nem emlékeztetnek 1956 Októberének napjaira, csak az alkotó munka szürke hétköznapjaira. 1956 Decemberében így egy olyan javaslatot véleményeztek – és dolgoztak át – a minisztériumban, amely már csak nyomaiban emlékeztetett a korábbi idők szövegére.

1956 decemberére a módosítás terjedelme nemcsak a megelőző idők elképzelésein nőtt túl, hanem jogszabályi “minőséget” váltva törvényerejű rendeletként gondolták – még 1956 folyamán -- azt kihirdetni. A szövegváltozatokból ismerjük a hatályba lépés elképzelt időpontját: az új Perrendtartás rendelkezéseit 1957 február elsejétől kellett volna alkalmazni. Ez azonban nem így történt, írtuk, a kihirdetés helyett 1957 Januárjában újra szervezték a módosítással foglalkozó bizottságot. Az újra megindult munka eredményeként aztán az 1957. évi VIII. törvény rendelkezései között csak halványan lehet felismerni az egy évvel korábban fogant törvényerejű rendelet javaslatait.³⁶³

A törvényerejű rendeletben elképzelt módosítás terjedelmileg túlnőtt 1956 őszének elképzelésein. Nem tudjuk milyen hatásra, kinek a javaslatára, de felkerült a módosítások listájára az ügyészre vonatkozó 2 / A §. revíziója. A munkát megindító szeptemberi előterjesztés már említette a polgári és a büntető ítélet egymáshoz való viszonyának rendezését, a decemberi törvényerejű rendelet kitért erre. Ugyancsak szerepelt a kezdeti elképzelések között a perorvoslati rendszerek reformja. Bemutattuk, hogy a kasszációs – revíziós rendszer reformja nem ment túl a probléma felvetésén, az igazi kérdések megfogalmazása, netán a válasz lépések kidolgozása lekerült a bizottság napirendjéről. A decemberi törvényerejű rendelet e kezdeti lépéseket meghaladva a teljes perorvoslati rendszert meg akarta változtatni. A rendes perorvoslat -- a fellebbezési eljárás – új

³⁶³ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi ... számú törvényerejű rendelete a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról. MOL XIX – W – 1 – c – 307 – 1956. 20 . – 34. old.

szabályai megszüntették volna a kasszációs - revíziós rendszert, a rendkívüli perorvoslatok körében a perújítás új szabályai pedig kiküszöbölték volna az 1954.-es változások meglehetősen bonyolult és felesleges eljárási reguláit. A törvényességi óvás elképzelt változásai sem álltak volna meg a tvr szövegében a nyilvános tárgyalás bevezetésénél, hanem a feleknek több jogosultságot biztosítva markánsabban rendezték volna a törvényességi óvás korábban nem szabályozott problémáit. (Pl. az LB döntésének a felekre kiterjedő hatálya, a felek tárgyalási részvétele, a felek észrevételezési joga.)

1956 decemberére a házassági bontóperek előkészítő eljárásának kiiktatása a Perrendtartásból – úgy tűnik -- olyan evidenciává vált, hogy a törvényerejű rendelet minden különösebb aggály nélkül vette át az őszi bizottsági üléseken kidolgozott normaszöveget, lényegében Farkas József (Névai László) javaslatát. Ugyanakkor – erre visszatérünk – mellőzte a személyállapokra vonatkozó perek járásbírói hatáskörbe utalását. A törvényerejű rendelet több kérdésben akceptálta az októberi véleményeket, a tárgyalás előkészítése és a fizetési meghagyásos eljárás új szabályait ezeknek megfelelően alakította ki.

1956 december közepén a társ szervek eljuttatták a minisztériumba a törvényerejű rendeletet véleményező feljegyzéseiket, észrevételeiket. A törvényelőkészítő osztály pedig elkészítette – majd másnap átdolgozta – a javaslat indokolásaként értékelhető feljegyzését. Az indokolás az új rendelkezések áttekintő felsorolása mellett külön kitért az őszi Minisztertanácsi döntésre, különösen a kormány által elfogadott új szabályokra. A Minisztertanács – amint említettük – nyilván csak részletekben fogadhatta el a minisztérium anyagát (a döntésről nem maradt fent irat), mivel a törvény kihirdetésére nem került sor. 1956 decemberében mégis jól jött a kormánydöntés, hiszen a változások lassan követhetetlen építőkövek játékában az apparátusi taktika szilárdan támaszkodhatott e felsőbb döntésre. Így például az elfogadott, újratárgyalta - elfogadott, új javaslat – elfogadott, új szöveg logikája mentén bizvást felépíthette a módosítás új szövegét. E logikával sikeresen lehetett megakadályozni a kényesebb kérdések újratárgyalását, sőt védelmet lehetett keresni benne a különböző lobbyk törvényszöveget átírni akaró “ötletei” ellen. Példaként említjük a Pp. 130. §. f. pontjának kérdését. A vitatott rendelkezés kiiktatását minden módosításban átvezették – az LB opponenciája mellett – majd az MT előterjesztés után -- így 1956 decemberében -- a változás szükségességét már a Minisztertanács határozatával támasztották alá. Az érvelési logika az apparátuson belül, az apparátus működésében keresett és talált érveket a változások

elfogadtatására. A változások legitimációja így nélkülözhetette mind az ítélkezési gyakorlatból, mind az ideológiai rendszerből levezethető érveket, önmagában a hatalmi működés tényére alapíthatta legitimációs bázisát.³⁶⁴

A decemberi Feljegyzés nyolc pontban foglalta össze a törvényerejű rendelet módosításait, ám ezek a PP számos rendelkezéseit érintették. A nyolc pont közül három pontban hivatkoztak a Minisztertanács jóváhagyására, a többi új javaslat korábban nem került a politikai egyeztetés terepére. A Feljegyzés nem magyarázta meg az újonnan felvetett módosítások szükségességét, csak rögzítette a szabályváltozás tényét. Homályos utalással említette ugyan a gyakorlat tapasztalatait, azonban a határidők kérdéskörén túlmenően minden konkrétumot mellőzött.

Nem tisztázta azt az ellentmondást sem, ami a házassági bontóperek előzetes eljárásának kiiktatása és a megyei bíróságok hatáskörének fenntartása között feszült. *“A tervezet nem veszi át a törvényjavaslatnak azt a rendelkezését, hogy a személyállapotra vonatkozó perek a járásbíróságok hatáskörébe kerüljenek. Ennek a rendelkezésnek korábban egyetlen indoka az volt, hogy a Legfelsőbb Bíróság munkaterhét csökkentse. Elvi szempontok már korábban sem szóltak a rendelkezés mellett, a jelenlegi lakás és elhelyezési viszonyok pedig gyakorlatilag keresztülvihetetlené teszik a járásbíróságoknak a személyállapotra vonatkozó perekkel való megterhelését.”*³⁶⁵

Ez az indokolás egyfelől nem igaz, hiszen (bemutattuk) a hatásköri változások mellett korábban a bizottság és tagjai számos elvi indokot soroltak fel. Másfelől egyértelműen jelezte, a törvényerejű rendeletbe foglalt javaslat szakmailag problematikus, mivel a szabályozás jelentős hiátusokat, ellentmondásokat teremtett, a helyett, hogy a Perrendtartás belső koherenciáját kialakítva (vagy ezt megkísérelve) kiküszöbölte volna azokat. A hatásköri változások gyors kiejtése – harmadszor -- árulkodó jel arról a szervezeti térről, amelyben az adminisztráció tevékenykedett. A gyors véleményváltás azt tükrözi, hogy az előkészítők 1956. Decemberében már maguk is elfogadták a Fővárosi Bíróság bíráinak véleményét, s kiejtették a több hónapja megkérdőjelezhetetlennek hitt módosításokat. A kutató e tényből arra következtet, hogy az előkészítők – decemberre a névtelenségbe visszahúzódó – hatalmi súlya csökkent, kezdeményező szerepük visszaszorult. Nem csodálkozunk ezen a tényen, mivel 1956

³⁶⁴ Feljegyzés a polgári perrendtartás módosításáról. MOL XIX – E – 1- c – 307 – 1956. 55. old.

³⁶⁵ Uo. 56. old.

Októbere után a politikai tér, ezzel együtt a közigazgatási szervezet belső erővonalainak átrendeződése természetesnek mondható folyamat.

A törvényerejű rendeletre érkezett észrevételek és megjegyzések nem lépték át a normaszöveg megfogalmazásának, vagy nyelvhelyességének kérdéskörét. Az IM Polgári ügyek osztálya jelezte, hogy a rendelkezések számos esetben félreérthetőek, hiányosak. Így az eredeti szövegből hiányzott a fellebbezési tárgyalásra idézendők köréből a fellebbezési jogosultak körének néhány alanya, illetve a perújítás rendelkezései továbbra sem egyértelműek. Megjegyezzük, a társ-osztály nyelvtani problémának fogott fel egy alapvető dogmatikai kérdést, nevezetesen azt a problémát, hogy a perújítás megengedhetősége feletti döntés milyen viszonyban van a perújítási kérelem elutasításával. (Emlékeztetül: ez a kérdés már az 1954.es módosítás során felmerült.) A törvényerejű rendelet a perújítási eljárásból ki akarta iktatni a Legfelsőbb Bíróságot, így egy (az elsőfokon eljárt) bíróság kezébe összpontosult volna a perújítási kérelem un. “alaki” és “tartalmi” elbírálása. Felmerült a két döntési lehetőség szétválasztásának lehetősége, ám ezt a törvényerejű rendelet egymásba építette. (A mai napig hatályos szövegben e megoldás szerepel.) A Polgári ügyek osztálya nyelvtani kérdésként értelmezte és észrevételezte e problémát, ezzel megkerülte a perújítási eljárás alapkérdéseinek felvetését.³⁶⁶

Más megjegyzések³⁶⁷ inkább az ötletek börzéjét adták, így felvetettek olyan kérdéseket, amelyek az előkészítők számára is fontosak voltak, de mégsem kerültek be a javaslat szövegébe. Például az a korrekció, mely szerint az egy éven belül benyújtott törvényességi óvás során hozott határozat a felekre ne terjedjen ki, vagy a fióktelepre alapított illetékesség korlátozásokkal legyen a magánfél alperessel szemben alkalmazható, illetőleg a fizetési meghagyásos eljárásban be kellene vezetni a jogosult – kötelezett fogalom párost. Ezeket a “kósza” ötleteket elvetették, mint később kiderült korántsem véglegesen.

5. Alakuló törvénytörvény. II. rész: 1957

Az 1957 –es esztendő munkáit a korábbi fejezetben bemutatott hagyományokra építve kezdhette meg a Perrendtartás módosításával megbízott bizottság és hivatali

³⁶⁶ Észrevételek a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló törvényerejű rendelethez. IM Polgári ügyek osztálya. Budapest, 1956. december 22. MOL XIX – E – 1 – c – 307 – 1956. 16. old.

apparátus. Mivel számos (néha egymásnak ellentmondó) javaslat, szövegváltozat született az ősz folyamán, így nem tudjuk értelmezni annak az -- idézett -- 1957 januári feljegyzésnek kitételét, amely szerint célszerű volna a megújuló munkát az elkészített tervezet felhasználásával folytatni. Könyvünkben e fejezetében bemutatjuk, az 1958 márciusában hatályba lépett módosítás nem egyszerű folytatása, hanem kiterjesztése, és továbbépítése az 1956 őszén elkezdett jogalkotásnak. Már 1957 első bizottsági ülésein túlléptek az 1956 őszén – telén kidolgozott javaslatokon. Hosszú út volt hátra – és nemcsak időben – a második novella megszületéséig, s az 1957 januárjában megszervezett bizottságnak számos javaslattal, tudományos nézettel, bírói, ügyészi vagy ügyvédi opponálással kellett foglalkoznia a törvény Országgyűlési elfogadásáig.

1957 Február 6.-án tartotta első ülését az újjáalakult bizottság. Május 9, Június 11, Július 02, Október 15. napján tartott bizottsági ülésekről maradtak fent iratok. Mindez nem jelenti azt, hogy a köztes időben a bizottság nem ülésezett, hiszen saját maguknak heti, illetőleg kétheti ülésrendet írtak elő. A törvénytervezet/ek szövegét a kisebb un. munkabizottság formálta, fogalmazta, majd a nagy bizottság – az eljárási bizottság – megvitatta. A tágabb bizottság tagjai a munkaanyaghoz írásbeli véleményeket nyújtottak be, amelyet a munkabizottság – vagy az előkészítő bizottság – értékelt. Minden nagyobb szakaszhatár után elkészítettek egy – egy törvényjavaslatot, így (ide számítva az újjászervezett bizottság első ülésére készített tervezetet) Január 22, Április 10, Július 30, Október 29, November 7, November 18, és November 29. dátumokat viselő javaslat-szövegekkel találkoztunk a levéltári iratok között. A bizottság (mind a kis, mind a nagy bizottság) tartotta magát az elhatározott munkatervhez, így a tágabb bizottsági vélemények alapján újrafogalmazott – és egyre bővülő – normaszöveget kiküldték az igazságügyi szervekhez, bekérve azok véleményét. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a véleményezést az Igazságügyminiszter maga rendelte el, ezért a “felkért” szervek és szervezetek nem vonakodhattak álláspontjuk közlésével. Tavasszal (az április 10.-i javaslatra), és ősszel (a július 30.-i javaslatra) érkeztek be nagy számban írásbeli értékelések, amelyeket az előkészítők igyekeztek figyelembe venni. Pontos listát készítettek az elutasított, vagy vitatott véleményekről, kérdésekről. Az ősz folyamán több szövegváltozat készült, de az Október 29.-i változat már majdnem megközelíti a végleges törvény szövegét. Lezárt szöveggént a november 29.-i változatot terjesztették elő

---

³⁶⁷ Megjegyzések a Pp. módosítására vonatkozó tervezet új szövegéhez. MOL XIX – E – 1 – c – 307 – 1956. 54. old.

kormányülésre, és e változat került kihirdetésre. Ez alatt az egy hónap alatt a bizottság tagjai (Beck Salamon például több oldalas beadványban) opponálták a törvénytervezetet, a változások oka ezen vélemények bedolgozása.

Mélyebb elemzés nélkül látható, a törvény előkészítés rendje 1957.-ben megváltozott. Az igazságügyi politika több szereplője alakította és formálta a törvény szövegét, amely ily módon “kompromisszumos” norma szöveg lett. Fontos kérdések sorát veti fel, kik között (és miért) alakult ki és jött létre e kompromisszum, ám mindenesetre megállapítható, a törvény előkészítés ekkor kialakult gyakorlata a későbbi idők általános és “szokásos” munkamódszerévé vált. Az 1957-es PP módosítás a formálódó “Kádár rendszer” hatalmi és szervezeti mozgásaival, a politikai hatalom új berendezkedésének kialakulásával egy időben zajlott, ezért nem csodálkozhatunk, de egy sajátos “szocialista korporativizmus” csíráit fedezhetjük fel a második novella mögött meghúzódó szervezeti és hatalmi mozgásokban.³⁶⁸ A rendszer önképéhez később hozzátartozott a különböző szervezeti aktorok, és politika-formálók (többnyire a döntésben érintettek) véleményének összegyűjtésére kiterjedő “demokratizmus”, annak a működési modellnek propagálása, amely a különböző hatalmi szegmensek véleményét a központi politikai akaratnak megfelelően szelektálta és összegezte. Mivel minden előterjesztett döntési javaslat közvetlenül szakmainak és nem politikainak minősült, ezért az egyes módosítási alternatívák azonos módon képviselhetek szakmai és/vagy jogi racionalitást. Mégis, ennek ellenére az a döntés, hogy mit utasítottak vissza a módosítások megfogalmazói, mit zártak ki az alternatívák köréből, vagy mit fogadtak el, mit engedtek be a politikai – hatalmi térbe, már e szakmai (jogi) racionalitástól függetlenül született meg. Az alternatívák szakmai, tudományos érvelésekkel voltak egybekötve, sőt a törvényi megfogalmazások, módosítások, normaszövegek a tudomány világából vett racionális érvekre épültek, így elengedhetetlen volt a tudomány művelőinek részvétele a törvény-előkészítésben. Mégis a végső változat kialakítására, a

---

³⁶⁸ Jól tudjuk, ekkor még csak csírájában, kezdetleges állapotában működött a “Kádár rendszer” későbbi politikai és államszervezeti rendje. Bruszt László megítélése szerint egy olyan sajátos hatalomátcsoportosítás ment végbe 1956 után, ami megmaradt az állami intézményrendszeren belül, de alapvetően megváltoztatta az állami intézmények működési módját. Az állami szervezeti rendszeren belül jöttek létre különböző szervezeti stimulációk, s ezek megpróbálták a tényleges szervezeti – intézményi autonómiák helyett modellezni egy-egy társadalompolitikai terület mozgását. Kialakult egy <<érdekeszámításon>> nyugvó problémakezelési rendszer, amelyen belül bizonyos részérdekek képesek voltak hatást gyakorolni a döntéshozatal folyamatára. *“A befolyásolás képességével rendelkező részérdekek nem a nyilvánosság előtt jelennek meg elkülönült szervezetekben, hanem magán az irányítás intézményrendszerén belül: minisztériumok, főhatóságok, területi egységek különböző szintű pártapparátusok által közvetítve, szelektálva – megosztva és egymással szembefordítva.”* BRUSZT, 1988. 174 – 175. old.

politika számára optimális – azaz a legkisebb súrlódással járó -- döntés meghozatalára a tudomány racionális érvei már nem voltak hatással, az eredmény levezethetetlen a tudomány világából. Csizmadia Ervin elnevezését kölcsönözve e korszakot a “diszkurzív diktatúra”³⁶⁹ kialakulása felé vezető út első lépcsőjének tekinthetjük, természetesen azzal a megjegyzéssel, hogy 1957 a politikai represszió, a forradalmat követő terror és megtorlás éve, így ekkor a diszkurzivitás megszületése még a későbbi szereplők előtt sem nyilvánvaló.

Az 1957. Február 6.-i ülésre előterjesztett szöveg január közepén készült el. Erről az áthúzott dátum tanúskodik. Tartalmában alig különbözött a december végi törvényerejű rendelet megoldásaitól, eredetileg maga szintén törvényerejű rendeletnek készült. Februárban ellenben újra a törvény szintű szabályozás került előtérbe, e dátum után csak törvényjavaslatok készültek.

Tartalmi módosításra néhány rendelkezés estében került sor. Így a büntető és a polgári bíróság ítélete közötti jogi kapcsolatot kivették a szövegből, s ugyancsak kimaradt az állam és jogtudományokat oktató egyetemi tanárok képviseleti joga. Bővítették a tárgyalás előkészítése során a bírói intézkedések körét, tágabb lett a rendőri lakcímfelkutatás esetköre. Az új szöveg változatlanul hagyta a rendes perorvoslat decemberben elfogadott szabályait, és nem érintette a perújítás és törvényességi óvás (kibővített) tervezeteit sem.

A februári elképzelések között a házassági bontóper új szabályai az 1956 decemberi szövegnek megfelelően szerepeltek. A polgári eljárásjogi bizottság azonban februári ülésén lényegében a kodifikációs munka újakezdése mellett döntött, és elfogadott egy új menetrendet, ebben csak 1957 év végére tervezte a teljes törvény elkészítését. A házassági bontóper új – és a felek számára méltányos -- szabályaira még ezért több mint egy évig várni kellett volna. Elhárítva a hosszú várakozással együttjáró feszültséget, a házassági bontóperre vonatkozó joganyagot, valamint a kapcsolódó néhány rendelkezést kivették a tervezett kodifikáció köréből, és önálló törvényerejű rendeletben akarták hatályba léptetni. Február 26.án megszületett az önálló törvényerejű rendelet szövege, amely – a hatásköri szabályokat kivéve – lényegében a decemberi változatot léptette volna életbe. A szöveghez fűzött és március folyamán a különböző szervezeteknek megküldött magyarázat szerint a tervezett szabályokat 1956.

---

³⁶⁹ CSIZMADIA, 2001. Különösen a 146. oldaltól.

Októberében a Minisztertanács már jóváhagyta, ám a minisztertanácsi döntés többi eleme időközben elvesztette aktualitását. Így a “közbejött események” miatt a bontópereket nem lehet a járásbírószíni szintre telepíteni, mivel azok *“az érdekeltek egész életére, jövőjére kiható, nagy jelentőségű kérdéseket döntenek el...igen fontos, hogy e pereket tapasztaltabb, nagy gyakorlattal rendelkező, rendszerint idősebb bíró intézze, akihez a házasságok is nagyobb bizalommal fordulnak...ezek a feltételek pedig jelenleg a járásbírószíni előtt nem biztosíthatóak.”*³⁷⁰

A Legfelsőbb Bíróság munkaterhének csökkentése egyedül nem lehet a változások indoka – írták a körlevélben. A kodifikáció köréből kivett rendelkezések önálló hatályba léptetését indokolja a gyakorlati és elméleti szakemberek konszenzusa, az új rendelkezések iránti társadalmi igény – fogalmazott az előterjesztés.

Sem a Legfelsőbb Bíróság Elnöke, sem a Legfőbb Ügyész nem látta különösebb akadályát az önálló törvényerejű rendelet megalkotásának. A Legfelsőbb Bíróság véleményében nyomatékosan aláhúzta a külön illeték megszüntetésének szükségességét, mert a bíróságok kiszabásával – szemben a jogintézmény céljával – *“.. egyéni és általános nevelő hatást nem tudtak elérni”*.³⁷¹

Az önálló törvényerejű rendelet sorsát éppen az illeték kérdése körül támadt véleménykülönbségek pecsételték meg. A törvényerejű rendelet a külön illeték megszüntetése mellett lehetővé tette volna a felek békülése esetén a teljes illetékmentességet. Technikailag ezt az ún. halasztott illeték fizetés módszerével oldották volna meg, azaz csak a bontó eljárás továbbfolytatása esetén kellett volna leróni az illeték teljes összegét.

A Pénzügyminisztérium 1956 Októberében e javaslattal egyetértett, 1957 márciusában azonban már nem. Az IM munkatársai felháborodásuknak adtak hangot, hogy mind az egyetértő, mind az elutasító levelet ugyanaz a miniszterhelyettes írta alá, majd hosszú egyeztetésbe kezdtek a PM –el. *“Álláspontunk szerint az illetékjogi alapelvek nem lehetnek irányadók ott, ahol a házasság és a család intézményének a*

³⁷⁰ Az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Főosztályának átirattervezete Dr. Szénási Géza Legfőbb Ügyészhez. 1957. március 30. napján. MOL XIX – E – 1 – c – 698 – 1957. 171. d. 962 – 963. old.

³⁷¹ A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Elnökének levele az Igazságügyminisztérium kormány megbízottjához. 1957. március 12. MOL XIX – E – 1 – c – 698 – 1957 171. d. 973. old.

*védelméről és a könnyelmű bontások megakadályozásáról van szó.” – írták.*³⁷² Az egyeztetés során a Főosztály statisztikai adatokkal bizonyította, hogy az állam által be nem szedett összeg kb. 200.000 Ft lenne évente. Olyan kis összeg – hangzott az érvelés – amely eltörpül a kérdés alkotmányos és erkölcsi jelentősége mellett. Mindent meg kell tenni a felek kibékítése érdekében, így a minisztérium – cserébe -- még a bontóeljárás illetékének emelését sem zárta ki.³⁷³ Mindhiába. Április 10.-én a PM közölte, álláspontját változatlanul fenntartja. *“...a bíróságoknak ez komoly munkát jelent és hosszabb ideig kell foglalkozni mind az előkészítő, mind pedig a bontóper eljárása során részben a felekkel, részben a tanukkal, és az iratok megfelelő előkészítésével is. Olyan szolgáltatás áll tehát fent, amely indokoltá teszi jelenlegi két részben való fizetést, másrészt pedig az illeték – fizetési kötelezettség felemelését.”*³⁷⁴ Az ellenállás komoly és erős volt, a törvényerejű rendeletből nem lett semmi. A kivett kérdések pedig újra bekerültek a novella július 30.-i szövegébe.

A februárban megszerkesztett törvényszöveget egyeztetésre küldte ki a minisztérium. Tartalmas, hosszú, és a további munkákat alapjaiban befolyásoló hozzászólások születtek, egy - két vélemény, vagy normaszövegre tett javaslat visszaköszönt a végleges törvényszövegben. Minden beérkezett hozzászólást nem tudunk ismertetni – és ennek nincs értelme sem – ezért a törvénymódosításban fontosabb szerepet játszó véleményeket mutatjuk be. Ezeket a bíróságoktól, a tudomány képviselőitől és a jogász szakma szervezeteitől kapták a törvényelőkészítők.³⁷⁵

³⁷² A Törvényelőkészítő Főosztály Feljegyzése a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról. 1957. március 16. XIX – E – 1 – c- 698 – 1957. 171. d. 965 – 966. old.

³⁷³ A minisztérium statisztikái az alábbiakat mutatták:

Év	Előkészítő eljárás	Kereset	% -ban
1954	21.101	16.464	78%
1955	21.352	18.583	87%
1956	20.660	16.153	78,2%
1954 – 1956	63.113	51.200	81.1 %

Levél Polonyi Szűcs Lajos miniszterhelyettes elvtársnak. 1957. március 20. MOL XIX – E – 1 – c – 698 – 1957. 171. d. 967. old.

³⁷⁴ PM Miniszterhelyettesének levele Kovács Kálmán elvtársnak, az igazságügyminiszter első helyetteséhez. 1957. április 10. MOL XIX – E – 1 – c- 171. d. 963. old.

³⁷⁵ A vélemények egzakt feldolgozása a korabeli törvényelőkészítőknek szintén fejtörést okozott. Végül három csoportra osztották a beérkezett hozzászólásokat, az elfogadott, a nem támogatott és a vitatott kérdések körére. A véleményekből pontról pontra haladva kigyűjtötték és rendszereztek a három csoportba sorolható javaslatokat. Munkájuk eredményeképpen nemcsak azt tudjuk, mit utasítottak el, hanem azt is, kinek a véleménye, hozzászólása, meglátása áll a törvény egy – egy új szakasza, intézménye mögött. Érdekes összevetnünk az eltelt idő perspektívájából a későbbi módosításokat és az elvetett javaslatokat, mivel nem egy közülük évekkel később vált a PP részévé. Az előkészítők munkamódszere megfelelt annak az egyeztetési mechanizmusnak, ami a Kádár rendszer sajátos korporativizmusát jellemezte.

A tavaszi egyeztetések közül a bíróságok, illetve bírák javaslati közül a Fővárosi és a Legfelsőbb Bíróság valamint Dr. Zsembery István fővárosi bírósági bíró véleménye emelhető ki. Ezekből emelték ki a legtöbb javaslatot a kodifikátorok. Ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság által előterjesztett észrevételek között néhány nemcsak a kedélyeket borzolta fel, hanem nyíltan szembe helyezkedett a decemberi – januári kompromisszumokkal.

A Legfelsőbb Bíróság – később még egyszer előterjesztett – véleménye szerint az LB –t teljes mértékben mentesíteni kell a fellebbviteli bíráskodás feladatai alól, sőt mindennemű rendes bíráskodási feladat alól. Kijátszotta decentralizáció ütőkártyáját, mivel az 1956 augusztusi kodifikációs munka valóban ezen elv jegyében, a Legfelsőbb Bíróság munkaterhének csökkentését célul tűzve indult meg. Elfeledkeztek azonban egy – két körülmény lényeges megváltozásáról, többek között a megyei bírósági bírának a házassági perek tervezett hatásköri szabályaival szemben tanúsított ellenállásáról. Az LB. érvelése szerint, mivel a fellebbezési ügyek nagy része teljesen leköti a munkaidejük túlnyomó részét, nem marad elég idejük és energiájuk az Alkotmány és a bírósági törvény által előírt kötelezettségükre, az elvi irányításra. Ezért meg kell szüntetni az LB fellebbezési hatáskörét – javasolták --, és minden ügyet járásbírói szinten kell elsőfokon tárgyalni. Amennyiben ez kivitelezhetetlen, a személyi állapotra vonatkozó pereket akkor is a járásbírói szinten kell elsőfokon elintézni.

A törvényességi óvás kérdésében szintén a kidolgozott kompromisszummal szemben foglaltak állást a Legfelsőbb Bíróság bírái. A kodifikátori javaslattól eltérően csak az LB Elnökének és a Legfőbb Ügyésznek javasolták fenntartani az óvás lehetőségét, másfelől kezdeményezték az ún. szuperóvás (az LB törvényességi óvás során hozott határozata elleni törvényességi óvás) bevezetését. Indítványozták az LB határozatai elleni eljárásban a héttagú tanácsban történő elbírálást oly módon, hogy a tanács egyik tagja az a bíró legyen, aki a megtámadott határozatot meghozó tanács tagja volt.

A kodifikátori javaslat az Igazságügyminiszternek biztosította volna – az akkor hatályos törvényt kiegészítve -- a törvényességi óvás benyújtásának lehetőségét. Az LB az Igazságügyminiszter jogosultsága ellen tiltakozott, mondván *“az igazságügyminiszter főfelügyeleti jogából nem következik szükségképpen, hogy a jogerős bírói határozatokkal*

*szemben a törvényeségi óvás jogát is biztosítani kell számára.”*³⁷⁶ A hetes tanács felállításának és az un “szuperóvásnak” indokaként a szakszerűsége és a törvényessége hivatkoztak. Nehezebb volt megmagyarázniuk a megtámadott határozatot hozó tanács tagjának részvételére tett javaslatukat, végül a bíró “védekezéshez való jogára” utaltak.³⁷⁷ Az LB javaslatait a tudományos élet képviselői mellett hevesen kritizálták a bíróságok, a bírák illetve az igazságügyi szervezetek, holott az LB néhány kérdésben – pl a “szuperóvás” kérdésében – körüljárta a pro és contra érveket, mérlegelte az ügyek jogerős befejezéshez fűződő társadalmi érdek és a törvényesség találkozásából eredő ellentmondások feloldásának különböző jogtechnikai lehetőségét.

A Pp. 130. §. /1/ bekezdés f. pontjának módosításával egyetértett a legfelsőbb bírói fórum, sőt az időelőttiséget, mint elutasítási okot szintén mellőzni javasolta. Értelmezése szerint számos esetben a keresetlevél benyújtását követően rövid idő alatt jár le a követelés, ezért nem célszerű a hitelezőt arra kényszeríteni, hogy újabb per indításával szerezzen érvényt követelésének.

A koncepcionális kérdések között kell megemlítenünk a Legfelsőbb Bíróságnak az ügyész perbeli részvételének szabályaira vonatkozó javaslatát. A korábbi szabályozás fenntartását indítványozták, azaz annak a helyzetnek fennmaradását, amikor az ügyész nem lép fel kifejezetten egyik fél érdekében sem, hanem a törvényesség érdekében tesz bizonyos nyilatkozatokat.

Az LB pragmatikus és pratikus módosítások sorozatát látta helyesnek. Nem akarjuk ezekkel az olvasót elaltatni, ezért egy-két fontosabb módosítási igényt mutatunk csak be. Például a perek egyesítésére tett eredeti javaslattal szemben indítványozták a házassági perek és a házasságból fakadó tartási igények pereinek egyesítését (áttételét). Vagy az egyezségi kísérlet (egyébként az 1911.-es Pp-ből eredő) intézményének visszaállítást ellenezték, mivel az – szerintük -- gyakorlati jelentőséggel nem rendelkező jogintézmény.

A munkabizottság – a szűk körű, heti rendszerességgel üléselő bizottság – az LB általunk kiemelt módosító indítványait részben “vitakérdésként” közvetítette az

³⁷⁶ A Magyar Népköztársaság Elnökének észrevételei a Polgári Perrendtartás tervezetére. MOL XIX – E – 1- c – 83 – 1957. 171. d. 860. old.

³⁷⁷ “Annak érdekében, hogy a törvényességi óvással megtámadott határozatban kifejezésre juttatott állásfoglalást megvédhesse, feltétlenül szükséges ... hogy a hetes tanácsban eljárhasson ... annak a legfelsőbb bírósági tanácsnak egyik tagja is, aki a megtámadott határozat hozatalában részt vett.” Uo.

eljárásjogi bizottság felé, illetve elfogadta az ügyészre és a 7-es tanácsra tett javaslatokat. Jelezte fenntartását az időelőttiség megszüntetésével kapcsolatosan, ám a megtámadott határozatot hozó bíró részvételét az általa hozott határozat felülvizsgálati eljárásában a perrendtartás alapelveibe ütközőnek tartotta. Ennek ellenére nem utasította el, hanem “vitakérdésként” továbbpasszolta a labdát.³⁷⁸

A Budapesti Fővárosi Bíróság állásfoglalása hosszan – és a mai napig tanúságosan – foglalkozott az ügyész perbeli jogállásával. Mivel a januári törvényjavaslat kiiktatta az ügyész “harmadik félként” történő részvételét a polgári perben, ezért új jogelméleti alapokra kellett helyezni az ügyészi részvétel lehetőségét. A módosítás során ezt azonban senki nem végezte el, az ügyész helyzetének újraszabályozása a törvénymódosítás eredeti elképzelései között sem szerepelt. A Fővárosi bíróság szerint *“A tervezet új jog intézményként kívánja meghonosítani a törvényes meghatalmazottat, amely ezideig jogrendszerünkben nem volt ismeretes. Ez a megoldás nem látszik helyesnek, mert a törvényes meghatalmazott fogalma logikai ellentmondást foglal magában. A meghatalmazás ugyanis kötelmi ügy, amely a megbízáson alapul. Adott esetben azonban nem erről van szó. Helyes az, hogy a tervezet félreterzi a jelenlegi megoldást /a pertársaságot/, mert az ügyész és a fél viszonya a pertársaság fogalmától eltérő. Az ügyész jogállása inkább azonosítható volna az ügygondnok jogállásával, aki a per vitelére meghatalmazott jogállása szerint jár el a Pp.-ben meghatározott eltéréssel. Az ügygondnok mindig törvényes képviselője a félnek, mert a bíróság rendeli ki. Ezzel csaknem azonos, midőn az ügyész a törvény értelmében lépett fel. ... az ügygondnoki megoldás csak arra az esetre vonatkozik, midőn az ügyész eljárást jogosult indítani. Ha már a megindult eljárásban lép fel, valamelyik fél érdekében ... ilyen esetben a Pp. 54. § szerinti beavatkozásról lehet szó. Minthogy azonban nem látszik helyesnek, hogy az ügyészi fellépésnek kétféle módja különbözőképpen legyen szabályozva, elegendő megoldásnak mutatkozik annak kimondása, hogy a fellépő ügyészre a per vitelére meghatalmazott jogállását szabályozó rendelkezéseket kell alkalmazni az ügygondnokéval azonos módon.”*³⁷⁹A kifejtett véleménytől függetlenül azután a fővárosi bíróság részlegesen támogatta az ügyész polgári peres, “harmadik fél” pozíciójába öntött

³⁷⁸ A munkabizottság megjegyzései a Legfelsőbb Bíróság Elnökének észrevételeihez. MOL XIX – E – 1 – c – 698 – 1957. 171. d. 1030. old.

³⁷⁹ A budapesti fővárosi bíróság észrevételei a Pp.nov. törvénytervezetre. MOL XIX – E – 1 – c – 37 – 1957. 171. d. 844. old.

jelenlétét. A munkabizottság megjegyzése szerint *“a tervezet a kérdést eltérően oldja meg.”*³⁸⁰

A Fővárosi Bíróság a vitatott 130.§. szövegén nem változtatna. Ezzel kapcsolatban a munkabizottság megjegyzést tette *“nem lehet megengedni, hogy a keresetet érdemi megvizsgálás nélkül utasítsa el a bíróság, ha egyébként a 130. §. /1/ bekezdésének többi pontjai nem állanak fent.”* Álláspontjukhoz a törvényelőkészítők mindvégig ragaszkodtak.

Számos részletekbe menő, és a bizottság által elfogadott javaslatot tett még a Fővárosi Bíróság. Egy részük a szöveg pontosítására, más részük bizonyos rendelkezések kiegészítésére irányult. Zsembery István – aki maga is részt vett az előkészítő munkákban – részletes magánvéleményében nyelvtani, fogalmi pontosításokat, kiegészítéseket javasolt a PP egész szövegében.³⁸¹ Legfontosabb javaslatai – pl. az iparjogvédelmi perekben eljáró bírói tanácsok összetételére vonatkozó felvetése -- az eljárási munkabizottság részletes kommentárját váltották ki.³⁸² A szabadalmi perek sajátosságát – 1954 –ben egyszer már felvetette (sikertelenül) a kérdés megoldását – a szakkérdés és a jogkérdés szoros összefonódásában látta, ezért – vélte -- egyik a másik nélkül nem bírálható el. *“A helyzet az, hogy a felek rendszerint értenek a szakkérdéshez, a szabadalmi ügyvivő képviselők is, a szakértő is, csak egyetlen, akinek fogalma sincs róla, az a bíró, akinek el kell döntenie melyik szakembernek van igaza. ... Helyesebb volna, ha a felek nem a szakemberrel, hanem a szakember előtt vitatkoznának, ha a Találmányi Hivatal tanács tagja a bíróság tagja volna. Akár úgy, hogy ő lépne az ülnök helyébe, akár úgy, hogy a bírósági tanács tagjainak számát megfelelően emelnénk.”*³⁸³ E tanácsok a szabadalmi perek mellett az összes hasonló kérdést tárgyaló ügyben el tudnának járni – védjegyperek, szabadalombitorlásból eredő kártérítési perek, szerzői jogi perek. A bizottság Zsembery javaslatait vitakérdésként vitte tovább, majd a novella az eljáró tanácsok összetételét az Igazságügy-miniszterre bízta – átvéve indokolásában Zsembery érvelését.

³⁸⁰ A munkabizottság megjegyzései a Budapesti Fővárosi Bíróság /dr. Mátéffy József elnökhelyettes/ észrevételeihez. MOL XIX – E – 1- c – 698 – 1957. 171. d. 1037. old. (Megjegyezzük: Mátéffy József az előkészítő “nagy” bizottság tagja volt.)

³⁸¹ Dr. Zsembery István fővárosi bíró: Megjegyzések a Pp. novella tervezetéhez. MOL XIX – E – 1 – c- 37 – 1957. 171. d. 836. old.

³⁸² A munkabizottság megjegyzése a budapesti fővárosi bíróság /dr. Zsembery István fővárosi bírósági bíró/ észrevételeihez. MOL XIX – E – 1- c- 698 – 1957. 171. d. 1033. old.

A kérdés hosszabb tárgyalását indokolja, hogy a problémafelvetés – miként 1954.-ben – önmagában kezdte ki a laikus bíraskodást. A kodifikátorok mindenesetre óvakodtak kinyitni a zsilipet, hiszen a peres gyakorlatból nemcsak a védjegy és a szabadalmi perek köre kiáltott szakbíró után, hanem – példának okáért – a személyállapotú perek közül a gondnokság alá helyezési per, a baleseti kártérítési perek, az orvosi műhiba perek. E pereket azonban az észrevételek előterjesztője kizárta a speciális szaktanácsok hatóköréből, mivel ezekben az eljárásokban – szerinte – a szakkérdés és a jogkérdés élesen különböznek egymástól.

Zsembery – szemben a bíróságok hivatalos véleményével – felvetette, nem kellene-e megadni a feleknek a törvényességi óvás kezdeményezésének jogát, azaz e rendkívüli perorvoslatot kivette volna a bírói és az ügyészi vezetés – az igazságügyminiszter jogosultságát a decemberi és januári javaslat akarta deklarálni – kezéből.

A tudomány képviselőinek két markáns véleményét ismerjük, Beck Salamon és Móra Mihály egyetemi tanárok (az előbbi többször véleményezte írásban a tervezetet) tanulmány értékű munkáit. Mindketten tagjai voltak a “nagy bizottságnak”, így észrevételeiket “hivatalból” vette figyelembe (az általuk is delegált) munkabizottság.

Egyik hozzászólás sem korlátozódott a módosítás kérdéseire. Beck Salamon még azt a jogot is fenntartotta magának, hogy későbbi időpontban javaslatot tegyen a folyó módosítással nem érintett kérdések megváltoztatására.³⁸⁴ Beck hosszasan foglalkozott a Fővárosi Bíróság által érintett törvényes meghatalmazott problémakörével, jelezve, az ügyész perbeli helyzetének szabályozását egyáltalán nem tartja problémamentesnek. Olyan elméleti és gyakorlati kérdésnek tekintette, amelyet jobb hatalmi szóval el nem dönteni. Nem törvényes meghatalmazott /vagy képviselő/ az ügyész – így Beck Salamon --, hanem olyan “önszemléletű” peres fél, aki saját elhatározásából fakadóan vesz részt a perben – mint a közérdek képviselője. Ezért a javaslat megoldása, a törvényes meghatalmazotti minőség szűkíti a közérdek képviselőének lehetőségét, amit egyébként a PP “fél” fogalma – bár rengeteg dogmatikai ellentmondással – kifejez. Beck Salamon a

³⁸³ Dr. Zsembery István fővárosi bírósági elnök: Megjegyzések a Pp. novella tervezetéhez. MOL XIX – E – 1 – c- 37 – 1957. 171. d. 836. old.

³⁸⁴ Dr. Beck Salamon egyetemi tanár levele az Igazságügyminiszterhez. 1957. február 16. MOL XIX – E – 1- c – 37 – 1957. 171. d. 829 – 835. old.

modern perjog egyik alapintézményének kereteit rajzolta meg, a közérdekű perlés lehetőségét.

Nem értett egyet a Legfelsőbb Bíróság hatáskörére vonatkozó régi / új szabályozással sem. A nagyobb értékű pereknek elsőfokon a megyei bíróságokon kell indulniuk, és a Legfelsőbb Bíróságon befejeződni. Számos intézkedés és részletkérdés érintése mellett – pl. az egyetemi tanárok képviseleti jogosultságát továbbra is fent kívánta tartani – hangsúlyos mondanivalót képvisel a kasszációs – revíziós fellebbviteli rendszer megítélésében. Hivatkozik az általunk ismertetett anketon megfogalmazott véleményére, s lehetetlennek tartotta, hogy a hatályos Pp.-ben a másodfokú bíróság csak elrendelni tudja, de foganatosítani már nem az új bizonyítást. Ugyancsak markáns álláspontot képviselt a rendkívüli perorvoslatok új szabályaival kapcsolatosan. Meg kell egymástó különböztetni az un alaki és érdemi óvás eseteit, azaz amikor a törvényességi óvást a jogosult alaki (eljárásjogi) törvénysértés miatt nyújtja be – az érdemi döntést helyesnek tartva -- , és azt az esetet, amikor magát az érdemi döntést (is) vitatja. Megszorítandó tehát a felekre kiható időbeli hatály az alaki perorvoslatok esetében. Határozottan kiállt a fizetési meghagyás mellett, és egy mondattal biztosította egyetértéséről a kodifikátorokat a bontóperi előkészítő eljárás eltörléséről.

A munkabizottság Beck Salamon javaslatának harmadát elfogadta, néhány kérdést vitára bocsátott, a többivel nem értett egyet. (Így az egyetemi tanárok képviseleti jogának fenntartásával)³⁸⁵

Móra Mihály a PP novella konkrét rendelkezéseire tett észrevételeket ürügyül használta néhány általánosabb kérdés kifejtésére.³⁸⁶ Felhasználva az alkalmat kemény kritikával illette a polgári eljárásjog (mindenkori) kodifikációját, s pozitív példaként állította vele szembe a polgári anyagi jog kodifikációját. Magát a februári munkatervet feszítettnek, kimondatlanul teljesíthetetlennek ítélte.³⁸⁷

³⁸⁵ A munkabizottság megjegyzései dr. Beck Salamon egyetemi tanár észrevételeihez. MOL XIX – E – 1 – c – 37 – 1957. 171. d. 1039. – 140. old.

³⁸⁶ Dr. Móra Mihály egyetemi tanár: A polgári eljárásjogi munkabizottság számára észrevételek megküldése. MOL XIX – E – 1 – c – 37 – 1957. 171. d. 849 – 858 old.

³⁸⁷ *“Az elsietett, kellően meg nem alapozott és át nem gondolt polgári eljárásjogi kodifikáció hátrányai hamarosan megmutatkoznak abban, hogy túl gyorsan meg kell változtatni az új jogszabályokat. A polgári eljárás stabilitásának hiánya a jogszolgáltató és jogkereső dolgozók számára egyaránt előnytelen, a jogszabályok viszonylag gyors változása az eljárás szilárdságát nem szolgálja. Arra kell törekednünk, hogy ne érje a jövőben a jogszolgáltató szerveket és a közönséget olyan váratlan, kellően elő nem készített esemény, mint a pl. a Pp novella által bevezetett perorvoslati módosítások. A nem megfelelő polgári eljárásjogi rendezés államunknak és dolgozóinknak legalább olyan kárt okozhat, mint egy elhibázott anyagi jogi jogszabály, néha többet is. Mérjük fel*

A nagy vonalakban – valljuk be – Mórának igaza volt, jóllehet inkább az átgondolatlanság semmint a sürgősség jellemezte a második novella előkészítését. Véleményének kifejtésében Móra maga enged a sürgősség nyomásának, mivel a házassági előkészítő eljárás új szabályait és a külön illeték eltörlésének gyors bevezetését égető feladatnak látta. Írásbeli anyaga ennek ellenére a bevezető gondolatokhoz igazodva vitákat javasolt – pl. az ügyész perbeli helyzetére vagy a tárgyalás elmulasztására vonatkozó szabályok tekintetében --, illetve jogösszehasonlító elemzéseket hiányolt. A Móra által felvetett kérdéseket sajátos szempontból, a felek rendelkezési jogának szemszögéből gondolta végig. *“Az anyagi jog és az eljárási jogszabályok összeegyeztetésének szükségessége azzal kapcsolatban merül fel, hogy hol vannak a felek rendelkezési jogának a határai. Követeléseik és jogaik védelmére nézve. Ennek hiányában a felek polgári perbeli rendelkezési jogának minden korlátozása megfosztható jogi hatásától azáltal, hogy a felek perenkívül ellenkezően (aláhúzás az eredetiben – Gy.T.) cselekednek. Nem szabad elfelejteni, hogy a fél perenkívül is rendelkezhet követelésével, s ezzel együtt megfoszthatja jelentőségétől az ügyészi keresetet, amelyet utóbb ugyanazon követelés védelmében nyújtott be... Az ügyész számára a vagyoni jogi perben a gyakorlati előfordulásnak megfelelő szerényebb joghelyzetet biztosítanak”* – foglalta össze Móra mondandójának konklúzióját.³⁸⁸

Móra hosszan elemezte a mulasztás problémáját. Kiért a mulasztás különböző eseteire, a felek pert elhúzó magatartására éppúgy, mint a csalárd a bíróságot kijátszó felperesi és alperesi taktikákra. Megállapította, a mulasztás perjogi szabályozása azért nehéz, mert szinte lehetetlen egységes szabályokat rendelni a különböző élethelyzetekre. Móra elvetette az egyoldalú, csakis az egyik fél mulasztását szankcionáló szabályozást éppúgy, mint a mulasztás szankcióinak elmaradását. A Perrendtartást vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy *“sok szó szól a mulasztási ítélet mellett. Ez mindenesetre őszintébb megoldás. Az ellenmondás egyszerűbb perorvoslat, mint az igazolás, amelynek sikere bírói mérlegeléstől is függ. A bíróság aktív közreműködését a régi Pp is igyekezett biztosítani, persze ezt a szabályt a gyakorlat nem nagyon alkalmazta. De ezen lehetne segíteni. A mulasztási ítélet mellett szól, s a tervezet ama megoldását követjük, amely a*

---

tehát előre a hatást... vizsgáljuk meg előre, hogy a tervezett intézkedéseknek meg vannak-e az előfeltételei. ... a kellő előkészítést a polgári eljárásjogi jogszabályok előkészítésénél nem lehet nélkülözni. Plósz Pp.-jének előkészületei több évtizedre terjedtek, a novellákat is alaposan készítették elő. ... Még a jelenlegi hibák kijavításának szükségessége sem ok arra, hogy az egész módosítást átgondoltság nélkül sürgősen hozzuk tető alá.”

Uo. 849. old.

³⁸⁸ Uo. 851. old.

*fizetési meghagyás kötelező igénybevételt kiterjeszti. A mulasztási ítélet meghozatala és a fizetési meghagyás kibocsátása egyaránt az alperes, illetve az adós <<távollétében>> történik.*³⁸⁹Móra végül a fizetési meghagyás intézményében látta a mulasztási ítélet bevezetésének legitim lehetőségét, mivel szerinte a *“fizetési meghagyás lényegében anticipált mulasztási ítélet.”*³⁹⁰

Lényeges és elméletileg értékelendő megjegyzéseket fűzött a bizonyítás szabályaihoz. Egyfelől a megjelent publikációiban érintett “beismerés” dogmatikai tisztázását / finomítását sürgette, másfelől a bizonyítási eljárás és a felek mulasztása közötti összefüggés szabályainak megalkotására tett javaslatot. A felek távollétében lefolytatott bizonyítás lehetősége az egész Perrendtartáson keresztül húzódik, így mind az első, mind a másodfokú eljárásban lehetséges, ezért – különösen főleg a javaslat által képviselt új fellebbezési eljárás bevezetése esetében – a jövőben tarthatatlan a perrendtartás nagyvonalú és számos ellentmondást tartalmazó szabályozása. Erre azonban Móra nem tett javaslatot.

A munkabizottság értékelése szerint a mulasztási ítélet kérdésköre vitára bocsátható, másrészt az írásbeli észrevételek nyitott kapukat döngettek, hiszen sok esetben a konkrét szabályozási javaslat már megváltozott. Voltaképpen nem reagáltak Móra felvetésére.³⁹¹

A korábbi módosítások levéltári dokumentumaiból hiányzott a jogi szakma számos csoportjának véleménye. Az 1957-es módosítás során az ügyvédi kamara mellett egyéni ügyvédek, jogtanácsosok véleményezték a javaslat szövegét. A tavaszi egyeztetés iratai között csupán a Budapesti Ügyvédi Kamara véleményét találtuk meg, ám e vélemény markánsan különbözött mind a bíróságok által beküldött, mind a tudomány képviselői által készített észrevételektől.³⁹² Határozott álláspontjuk szerint *“az ügyészség szerepe -- a polgári eljárás során – sem jogelméletileg, sem gyakorlatilag – nem indokolt... a*

³⁸⁹ Uo. 852. old. Kiemelések az eredeti szövegben.

³⁹⁰ Móra arra szintén felhívja a figyelmet, hogy az adós és a hitelező könnyen összejárthat a fizetési meghagyás kibocsátásakor, s e lehetőség eredője az adós erős, a bírósággal szemben is érvényesíthető rendelkezési joga. Amennyiben az adós nem mond ellent a fizetési meghagyásnak, nem érvényesülnek a polgári eljárás elvei, viszont egy elbírálatlan igény az állam kényszerével érvényesíthető. A felek közösen ugyancsak kizárhatják a bíróságot az objektív valóság kiderítéséből, akár előre megbeszélt mulasztásuk, akár a fizetési meghagyás kibocsátásnak körülményeiben történt megállapodásukkal.

³⁹¹ A munkabizottság megjegyzései dr. Móra Mihály egyetemi tanár észrevételeihez. MOL XIX – E – 1 – c – 87. 1957. 171. d. 1041. – 1042. old.

³⁹² A Budapesti Ügyvédi Kamara észrevételei az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Főosztálya számára. MOL XIX – E – 1 – c – 37 – 1957. 171. d. 870 – 874. old.

polgári perben az ügyésznek semmiféle szerepére, semmi néven nevezendő szükség nincsen... Nem is képzelhető el, hogy az ügyész közönséges kötelmi, vagy dologi, vagy akár családjogi perben is valamely ésszerű okból szerephez juthasson. Az ügyész szerepének jelentősége az lenne, hogy valamely állami érdekből kapcsolódjék be a perbe, ám az állam objektív igazságszolgáltatási szerepét betölti az állam bírója. Az ügyfél egyenlőség elve a legsúlyosabb sérelmet szenved el akkor, ha az egyik ügyfél érdekében ügyész jelenik meg a bíróság előtt. Ha feltehetjük azt az esetet, hogy valamelyik ügyfélnek hozzáértés, vagy anyagi eszközök miatt nem áll módjában megfelelő képviselőről gondoskodni, rendelkezések vannak a .. Pp.-ben ... melyek az ilyen ügyfélnek megfelelő képviselőt biztosítanak...az összes az ügyész szerepére vonatkozó rendelkezéseket tehát mellőzendőnek és kihagyandónak tartjuk. Még a házassági vagy egyéb státusz perekben is feleslegesnek tartjuk az ügyész szerepét, mert ... nincs semmiféle gyakorlati jelentősége. ”³⁹³

A munkabizottság észrevétele leszögezte, hogy az ügyész a törvényesség őre, ezért a polgári perben részt kell vennie, perbeli szerepét megszüntetni nem lehet. Ezen túlmenően az ügyvédi kamara radikális véleményére nem reflektáltak.³⁹⁴ Pedig a kamara észrevételei számos ponton radikálisnak tekinthetőek. Helytelennek tartották a fél pertársa törvényes képviselőjének meghatalmazotti körben való felsorolását, a szakszervezet meghatalmazásának lehetőségét, a vállalati jogtanácsosra vonatkozó új szabályokat. A tárgyalás előkészítésének 1954-ben bevezetett szabályiról kifejtették, hogy e rendelkezések gyakorlati jelentősége csekély, másfelől elzárják a feleket attól, hogy a per ezen szakaszában esetleg megegyezzenek egymással. Kifogásolták, hogy az ügyész fellebbezési nyilatkozata a fellebbezési óvás elnevezést viselné, mivel csak egy jogorvoslat áll a fellebbezésre jogosultak részére nyitva, a fellebbezés. Vitatták a rendkívüli perorvoslatok szűk határidőit, viszont egyetértettek a házassági perek új szabályaival. E körben felvetették a kötelező ügyvédi képviselet visszaállítását.

A munkabizottság a kamara állás foglalásából (16 pont) mindössze két megjegyzést fogadott el. A szakszervezetek képviseleti jogának – máig problematikus – szabályait azzal védték meg, hogy a SZOT nem kívánta a szakszervezetnek ezt a jogát csökkenteni. Egyébként – fogalmaztak -- *“a szakszervezetekre kell bízni, milyen perben kívánják a*

³⁹³ Uo. 870 – 871. old.

³⁹⁴ A munkabizottság megjegyzései a Budapesti Ügyvédi Kamara észrevételeihez. MOL XIX – E – 1- c – 698 – 1957 171. d. 1028 – 1029. old.

képviselőt ellátni.” A kamara jelezte a szakszervezeteknek kizárólag munkajogi jogvitákban kellene megadni a képviselői jogot. Megjegyezzük, a kodifikátorok nem először szaladtak bele e kérdésbe, az őszi egyeztetések során ismét felvetődött a szakszervezetek meghatalmazásának problémája.

A munkabizottság a vitás – nem lezárt – kérdésekből egy kilenc oldalas listát állított össze. A lista az általunk ismertetett írásbeli vélemények alapján készült, s tükrözte a bizottság szervezeti – politikai pozícióját. Például a Legfelső Bíróságnak azt a nyilvánvalóan jogellenes ötletét, hogy a határozatot meghozó bíró maga is részt vehessen a határozat felülvizsgálatában, mint vitás, le nem zárt kérdést adták tovább jelezték a kodifikátorok.³⁹⁵ Nyitott kérdésként tekintettek a személyállapotra vonatkozó perek hatásköri szabályaira, és felvették a listára szinte a teljes perköltség fejezetet. Az újratárgyalandó, nyitott rendelkezések egyfelől a kodifikátori elképzelésrendszerből (makacs ragaszkodás a már elvetett kérdésekhez – járásbírói hatáskör a személyállapotú perekben) másfelől egy mögöttes, a kodifikációs bizottság által nem dokumentált, le nem fedett térből (a perköltségszabályoknak csak egy részét tematizálták a belső nyilvánosság előtt) származtak. Harmadik forrás a tudományos és közéleti nyilvánosság volt, mivel nem egy problémát e körből emeltek át a nyitott kérdések közé (előzetes bizonyítás és a tárgyalás előkészítése Szemenyei László tanulmányából). Új vitapontok szintén felkerültek a listára, a nyelvtani, dogmatikai pontosításokkal együtt. (Érdekes, de a jogirodalom által sokat vitatott anyagi igazság – igazság probléma egy mondatos nyelvhelyességi felvetésként vált a javaslat részévé.)

E vélemények megérkezése után készítette el a munkabizottság az április 10. –i tervezetet.³⁹⁶ A szöveg alapján úgy tűnik, a vitakérdésekből nem sokat oldottak meg, vagy csak keveset dolgoztak bele a törvény új szövegébe, mindenestre a házassági perek új szabályai – tekintettel a külön törvényerejű rendelet lehetőségére – hiányoznak. Következésként érvényesítette a munkabizottság az ügyészre vonatkozó elképzelését, azaz kivett a szövegből minden pertársaságra utaló szabályt, és ragaszkodott elképzeléséhez a többi – immár hónapok óta – vitatott kérdésben. A személyállapotú perek e tervezet szerint maradnak a megyei bíróságon – elutasítva ezzel a Legfelsőbb Bíróság kívánságát --, de maradt volna az ügyész fellebbezési óvása is. Szűkítették a

³⁹⁵Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a javaslatnak az Igazságügyminiszter törvényességi óvás benyújtására vonatkozó jogkörét pedig éppen a Legfelsőbb Bíróság szavaival opponálták.

tárgyalás előkészítése során gyakorolható bírói intézkedések körét, s hozzáigazították a rendelkezéseket az előzetes bizonyítás szabályaihoz. Bizonytalan maradt a másodfokú eljárásban a fellebbező fél ellenfele által előterjeszhető kérelem szabályozása, viszont határozottan elutasították az Igazságügyminiszternek törvényességi óvás előterjesztésére vonatkozó jogkörét. Ismét új, korábban fel sem merült “finomítások” kerültek be a szövegbe, pl. a házassági perekben szűkíteni akarták a felek rendelkező percesealményeit, amennyiben a jogról való lemondás, az elismerés, a beismerés, és a mindkét fél egyező, avagy az egyik fél által kétségbe nem vont előadása elfogadásának tilalmát mondta volna ki a törvény.

A bővítés az újabb egyeztetések során újabb véleményeket szült, ezek újabb megfontolásra érdemes javaslatokat eredményeztek, és így tovább. A kodifikátorok április 12.én jelezték, az eredeti határidők eltolódásával kell számolni, s a munkát az IM költözése mellett hátráltatja a beérkezett javaslatok nagy száma.³⁹⁷ Pedig az őszi dömping még hátra volt, ehhez képest a májusban beérkezett javaslatok elenyésző munkát jelentettek.

A Pp április 10.-i szövegére beküldött iratok két fő csoportba oszthatóak. Egyik részük elméleti és a kodifikátorok által fel sem vetett kérdéseket tárgyalt (Beck Salamon és a perköltség vita iratai), másik részük a jogélet fő szereplőitől érkezett be a szövegszerű módosításokhoz fűzve megjegyzéseket. A jogi életből érkező véleményeket opponálták a tudomány képviselői, például a Legfelsőbb Bíróság Elnökének álláspontjára Beck Salamon készített szellemes replikát.

Az első csoportba sorolt iratok közül kiemelkedik Beck Salamon 16 oldalas tanulmánya, ami – korábbi ígérétehez híven – valóban a tervezetet meghaladó mértékben tárgyalta a PP és az eljárásjog problémáit.³⁹⁸ Az elosztó szerint a tanulmányt megkapták a nagyobb és a szűkebb munkabizottság tagjai, valamint a minisztérium vezetése, ezen utóbbiak “tájékoztatásul”.

³⁹⁶ A munkabizottság tervezete. 1957. április 10. MOL XIX – E – 1- c- 698 – 1957 171. d. 987 – 1017. old.

³⁹⁷ Előadói ív a május 9.-i értekezlet összehívásáról. MOL XIX – E – 1- c – 37 – 1957. 171. d. 802 – 803. old

³⁹⁸ Beck Salamon előterjesztése az Igazságügyminiszterhez. 1957. május 04. MOL XIX – E – 1 – c – 37 – 1957. 171. d. 1107 – 1122 old. és “Elosztó” ugyanott 803. old.

Könyvünkben – igazodva problémavezetésünkhöz, és a helyhiányhoz – szigorúan a korszakhoz nem kötődő örök felvetéseket ismertetjük. Ide tartozik a szerző elsőként felvetett kérdése, amely az állam jogi személyiségére utalt, azaz az 1954.-es módosítás fenntarthatóságára kérdezett rá. A kérdést 1957-ben aktuálissá tette a polgári törvénykönyv kodifikációja, másrészt a probléma az állam és a társadalom viszonyát, a szocialista modell korabeli (etatizmusának) jövőjét, vagyis a kiépülő “Kádár rendszer” alapproblémáját takarta. Beck Salamon ugyan nem értett egyet “az államnak a jogi személy fogalmi köréből való kivonásával”, mégis a jogági kollízió követelménye miatt végleg törölni javasolta az “egyéb” szót a törvényből. Nem nagy változás, ám fontos. Fontosságát egyébként az 1954-es vita megfelelően tükrözte. Már akkor szó volt arról, vajon az állam egyenrangú-e a társadalom többi (jogi személyiséggel rendelkező) szervezeteivel, avagy sem. Sajnos a vitatkozók már akkor összekeverték az állam és a társadalmi szervezetek (jogi személyek) szociológiai és a jogi helyzetét, viszonyát, szótani értelmezést folytattak tényleges elemzés helyett.

Beck Salamon visszanyúlt az 52-es törvény szerkezetéből fakadó dogmatikai problémához s szóvá tette az alperes ellenkérelmére vonatkozó szabályozás pontatlanságát, a Pp. 139. §. dogmatikai törését. Az ellenkérelem – írta -- “ *korábbi perjogi törvényünk akkor helyes szóhasználatában leli magyarázatát, mert a Plósz féle törvény az ellenkérelem szó alatt az érdemi ellenkérelmet értette és a szó tartalmi kettőssége előtte ismeretlen volt.* ” Azaz a per megszüntetésére vonatkozó kérelem – mint pergátló kifogás -- az ellenkérelemben már nem volt előterjeszthető, így az ellenkérelem azonos volt az 1952.-es törvény ún. érdemi ellenkérelem elnevezésével. Beck Salamon pontosításra tett javaslatot – amit a kodifikátorok megfogadtak és pontosították törvény vonatkozó szabályait. Talán a szöveg gondozói maguk is tisztában voltak azzal, hogy a PP számos dogmatikai ellentmondása mögött megszüntethetetlen szerkezeti törések állnak.

A tanulmány másik említésre méltó kérdésköre a pertársaság intézménye volt. Beck a PP pertársak közötti viszonyának szabályozásában – az előbbiekkal ellentétben -- helytelennek tekintette a Plósz-féle PP pertársakra vonatkozó szabályainak átvételét. Az 1911-es Törvénycikk a pertársak függőségét tartotta kivételesnek, és a függetlenséget általánosnak. A tanulmány gyakorlati esetekből kiindulva “természetes állapotnak” a függőséget tekinti, és hosszan érvel a helyzet perjogi tarthatatlansága mellett. A perek tapasztalata azt mutatja, hogy az aktív pertárs perceseikménye számos esetben kihat a

nem – cselekvő pertársra, kivételes, hogy az csak a cselekvő pertársra korlátozódna. (in personam kifogások) Meg kellene tehát fordítani a szabályozás szemléletmódját, hiszen még a *“leglazább összefüggésű esetben /51§ c/ pont/ is adódhatik olyan perbeli cselekmény, amely nem csupán a cselekvő pertársra releváns.”* -- írta. Ellenkezik e szabályozás a PP anyagi igazság kiderítésének alapelveivel, hiszen a bírónak a cselekvő fél előadását, bizonyítását a nem cselekvő pertárs oldalán nem lehet figyelembe vennie.

Beck számos szabály feloldását indítványozta. Így lehetővé tette volna a perbehívó és a perbe hívott vitájának eldöntését, a jogelőd percselekményeinek hatálytalanítását, az igényperek igénylőjének igazolását. Javaslatának egy nagyobb csoportja a díjelőlegezés kérdését érintette, így pl. az ügygondnoki díj előlegezését. Releváns perelméleti kérdéseket vet fel a perindítás körében.

Javaslatait az élet és a kor követelményei indokolták. A marasztalási perek megindításának a törvény által megkövetelt előfeltételét – lejárt követelés -- kritizálva példaként a kezesi jogviszonyt hozta fel, amikor az egyszerű kezes a főadóssal együtt perelhető, holott vele szemben a követelés még nem járt le. Házassági bontóperben a vagyoni jogi kereset előterjesztése ugyancsak “idő előtti” – érvelt korábbi publikációival Beck, így a PP e pontban eltér a jogi helyzettől. Mégis írta *“e megjegyzéseim ellenére a törvényen nem kívánok változtatást eszközölni, mert túlságosan nehéz volna a fentebb felvetett kritikai szempontoknak a törvényben való kivetítése és az elméletre hárítható a fenti szempontok érvényre juttatása.”*³⁹⁹ Más kategóriának tekintette a megállapítás problémakörét. Megint a Plósz féle törvény kritikátlan átvételét látta a számadási perek PP-be foglalt szabályai mögött, holott a számadására kötelezés iránti per “túlnő” a megállapítási jellegen. Itt szövegszerű revíziót javasolt.

A bizonyítás fejezet pontja sem állták ki Beck Salamon kritikáját. Kifogásolja a “vítás tények” (Pp. 163. § /16 bek.) megfogalmazását – javaslatát a kodifikátorok megfontolták --, éppúgy, mint a harmadik félnél, vagy az ellenfélnél tartott iratok, dokumentumok, kiadására vonatkozó szabályokat, a megkeresés pontatlan és ellentmondásokat tartalmazó rendelkezéseit. Hiányosnak tekintette az előzetes bizonyítás

³⁹⁹ Beck Salamon előterjesztése az Igazságügyminiszterhez. 1957. május 04. MOL XIX – E – 1 – c – 37 – 1957. 171. d. 1113. old.

törvényi normáit, mivel nem rendelkeztek a per meg nem indításának esetében a bizonyítás költségeiről.

Beck Salamon a bírói határozatok pongyola és dogmatikailag magába a PP-be ütköző szabályait sem hagyta kritikai megjegyzések nélkül. Így a Pp. 156. §.-ba írt “ideiglenes határozat” elnevezés szerinte nem illeszthető a PP ítélet és végzést ismerő rendszerébe még akkor sem, ha a 105 / 1952. sz. M.T. rendelet 5. §.-a elrendelte, hogy a bíróság az ideiglenes intézkedés tárgyában végzéssel határozzon. Kifogásolta, hogy a Pp. 215. § az érdemi döntés keretéről szólva hallgat az alperesi ellenkérelemlről, *“holott erről már a római jogi paroemia ultra petitia partium szólott.”* A marasztalás fogalma sem fejezi ki azt, hogy a peres eljárásnak a megállapítási és konstitutív keresetek is tárgyai, és e perekben a kérelemhez kötöttség elve éppúgy érvényesül, mint a marasztalási perekben.⁴⁰⁰ Megjegyezzük: a módosítás ez irányban történt.

A tanulmány az ismertetett megjegyzéseken túl, dogmatikai, nyelvtani, kifogásokat fűzött a perorvoslatok tervezett és hatályban lévő szabályaihoz, számon kérve a dogmatikai összehangoltságot, s kritizálva az önellentmondásokat. A további iratokból – és magából a novella szövegéből -- látható, Beck Salamont megjegyzései termékeny talajra hullottak, bár a végső -- kompromisszumos -- változat nem Beck Salamon iránymutatásai szerint készült el.

Jelentős vitákat váltottak ki április – május folyamán a perköltségmentességre, és magára a perköltségre vonatkozó régi – új szabályok. Kiderült, a korábbi ötletszerű, rendszeres átgondolásokat nélkülöző módosítási javaslatok értelmezhetetlenek és bevezethetetlenek a PP vonatkozó fejezetének teljes reformja nélkül. A reform azonban – amint a házassági bontóeljárások esetében láttuk --, nem maradt meg a perelmélet és a gyakorlati kodifikációs munka keretei között, hanem finansziális, és kormányzati (ma államháztartási egyensúlyról íránk) problémákat vetett fel. Így fordult elő, hogy 1957. május 31.-én az előkészítő bizottság átiratban kérte a PM-től a módosító javaslatok véleményezését.⁴⁰¹ Előtte részletes összefoglaló iratot készítettek a költségmentességre

⁴⁰⁰ *“Külön megfontolást igényel az elvnek a fenntartása, illetve a szovjet joghoz való közeledés érdekében az ultra petitum ítélkezés megengedése. A magam részéről a mai elvi helyzet fenntartása mellett vagyok és ezt az álláspontot támogatja, hogy a csehszlovák perjogi törvény is a mienkkel egyező álláspontot foglal el “ Uo. 1117. old.*

⁴⁰¹ A polgári eljárásjogi bizottság átirattervezete a Pénzügyminisztériumhoz. 1957. május 31. MOL XIX – E – 1-c- 37 – 1957. 171. d. 1198 – 1201. old.

vonatkozó új szabályokról, amiben voltaképpen a 2005 őszeig fennálló szabályozás szerkezetét alakították ki.⁴⁰² A kodifikátorok egyfelől szerették volna elérni, hogy a különböző rendeletek helyett maga a PP foglalja egybe a perköltségmentességre vonatkozó előírásokat, másfelől szerették volna tisztázni a különböző címen lehetségesé vált költségkedvezmények tartalmát és jellegét. A melléklet – szemben a PM átirattal nem tartalmazta az illetékmentességet, viszont foglalkozott a nem peres eljárások költségkedvezményeivel és az ügygondnoki díj viselésével. Nem hallgatták el a vitás kérdéseket, pl. a költségmentességnek az ellenfélre való kihatását. Külön fejezetben foglalkoztak a végrehajtási eljárásban adható költségmentességgel, nagy vonalakban a ma hatályos szabályozásnak megfelelően. Nem ismerjük a PM választát, de a novella szövegéből visszaolvashatjuk, a PM kisebb módosításokkal egyetértett a tervezett változásokkal.

Az áprilisi javaslatra beérkezett észrevételek köréből kiemelkedik a Legfelsőbb Bíróság Elnökének május 12.-i levele. Az iratok szerint e levelet a törvény előkészítői még e hónapban megküldték néhány véleményezésre felkért szervezetnek, tudományos műhelynek, akik június folyamán opponálták azt.

A Legfelsőbb Bíróság Elnöke 4 oldalas levelében 3 oldalon keresztül a kodifikátorok által elutasított javaslatáról szólt. Kifogásolta, hogy a törvényelőkészítők nem vették figyelembe korábbi (általunk ismertetett) javaslatukat, azaz nem szüntették meg a Legfelsőbb Bíróság ítélkezési hatáskörét és nem elképzeléseiknek megfelelően alakították át a bíróságok hatásköri rendszerét.⁴⁰³

Az LB Elnöke továbbra is az elvi irányítás sokrétű feladataival és terheivel magyarázta ítélkezési jogkörük megszüntetésének igényét, s új érvként hivatkozott a bíróságok rendszeres ellenőrzéséből fakadó feladataikra.⁴⁰⁴ Mivel az elvi irányítást “menet közben” minden ügyben biztosítani akarják, ezért nem zárkoznak el az ügyek másodfokú hatáskörben való elintézésétől, ha azt az LB Elnöke (indítványra, vagy

⁴⁰² A költségmentességgel kapcsolatos kérdések. MOL XIX – E – 1 – c – 37 – 1957. 171. d. 1101 – 1103. old.

⁴⁰³ A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Elnökének levele. MOL XIX – E – 1 – c – 37 – 1957. 171. d. 809 – 812. old.

⁴⁰⁴ “... jelentősnek kell kiemelnünk azt is, hogy a kollégiumunk kiküldöttje útján bekapcsolódhatott az igazságügyminisztérium által időszakonként a megyei bíróságoknál végzett vizsgálatokba, s lehetőség nyílt ezen keresztül arra is, hogy a Legfelsőbb Bíróság egy – egy járásbíróság munkájával, problémáival megismerkedjék... a vizsgálat anyaga ismeretében a helyszínen adott iránymutatás, konkrét hibák feltárása, megbeszélése, a kiemelkedő helyes döntés értékelése erősítette és megnyugtatta a bírakat...” Uo. 810. old.

indítvány nélkül) az LB hatáskörébe vonja. A javasolt kompromisszumuk megvalósulása – írta az Elnök – kihat a törvényességi óvásra, minden bizonnyal csökkenteni fogja számukat. Fenntartják másik kompromisszumos ajánlatukat: ha a javasolt megoldás megvalósíthatatlan, a személyállapotra vonatkozó pereket (a házassági bontóperekkel együtt) mindenképen járásbírói hatáskörbe kell utalni.

A Legfelsőbb Bíróság álláspontja határozott elutasításba ütközött. Az MTA Állam és Jogtudományi Intézete levelében (Szabó Imre igazgató aláírásával) nemcsak ízekre szedte az LB átiratát, hanem számos javaslatot tett az ítélkezés minőségének megjavítására. Ezzel a vita túlnőtt a PP módosítás keretein, jóllehet a törvényelőkészítők visszaterelték azt a törvénytörvény elkészítéséhez.

Az MTA ÁJI véleménye leszögezte, a “Legfelsőbb Bíróság egyik lényegesebb feladata a bíróságok működése és ítélkezése tekintetében az elvi irányítás. Ez azonban nem egyetlen feladata a Legfelsőbb Bíróságnak. Sem az Alkotmány 38. § -a, sem a bírósági szervezeti törvény 45.§-a nem jelöli meg ezt kizárólagos feladatnak.”⁴⁰⁵

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányítására – fogalmazott a levél – azért kerülhetett sor, mivel a bíróságok a jogkérdések eldöntésekor bizonytalanok voltak. E helyzet azonban változik a kodifikációs munka javulásával (itt valószínűleg a Ptk. kodifikációjára gondoltak). Nem lesz szükség arra, hogy az LB polgári kollégiumainak állásfoglalásával egészítse ki a jogszabályokat. Amennyiben nő az ítélkezés színvonala, csökken a törvényességi óvások száma, így az LB munkaterhe.

Az általános hatásköri javaslatokkal sem értett egyet az MTA ÁJI. Léteznek olyan ügyek – írták – amelyeket nem lehet a járásbírók hatáskörébe utalni, továbbá az ítélkezés minősége szintén megköveteli a megyei bíróság elsőfokú ügyintézését. A megyei bíróságok elé akkor rendeli a törvény az ügyeket, ha azok a társadalom számára fontosak, ha ritkán fordulnak elő – és ebben az esetben szakszabó szükséges az ítélkezéshez --, vagy ha előzőleg a megyei bíróság járt el az adott ügyben. Nem lehet tehát mellőzni a megyei bíróságok elsőfokú hatáskörét, ahogy azt sem, hogy másodfokon egyetlen közös fellebbezési fórum, a Legfelsőbb Bíróság járjon el, és az adott ügyekben hozott ítéleteivel adjon elvi irányítást.

Az LB javaslata atipikus a szovjet jogban – írta az ÁJI –, mivel a szovjet igazságszolgáltatás rendszere – amely az LB javaslatát követi -- a hazáival nem összemérhető, elsősorban a területi szervezetre felépülő igazságügyi szervezet eltérései miatt.

Az MTA ÁJI ebből az aspektusból közelítette meg a házassági bontóperek bírósági hatáskörét. Megyei szinten kell hagyni a személyállapotra vonatkozó pereket (a házassági bontópereket), mert szükség van a Legfelsőbb Bíróság iránymutatására a “helyes erkölcsi szabályok” alkalmazása miatt. A bontóperek társadalmi sajátossága szükségessé teszi továbbá az egységes ítélkezést, amire az LB a megfelelő fórum.

A Budapesti Ügyvédi Kamara már nem volt ilyen elnéző az LB állásfoglalásának véleményezésekor. Az LB javaslatát “ *a legteljesebb mértékben ellenezzük*” -- írták, a terv aggályos, önmagával ellentmondó és az élettől elszakítja a bíráskodást. “*Nincs semmi értelme annak, hogy magát <<bíróságnak>> nevező államhatalmi szervezet elvont magaslatból az élettől elvonatkoztatva döntsön <<elvi>> jelentőségű kérdésekben. A bírónak az élettel eleven kapcsolatban kell állnia, ha ez nem történik meg, akkor elveszti a bíráskodás maga alól azt a reális alapot, amely elevenné, érthetővé és mindenki számára elfogadhatóvá teszi a bírói funkciót. .. Nem akarunk hivatkozni azokra a számos, egymást kiegészítő, javító, és sokszor egyenesen egymással ellentmondó elvi jelentőségű határozatokra, melyek egy – egy konkrét kérdésben a Legfelsőbb Bíróság ítéletében eddigelé is megnyilvánultak. Ha ezek a – valljuk be – tévedések megtörténhettek, egy – egy adott konkrét esetben, mennyivel inkább légből kapottak lesznek az un. “elvi jelentőségű” határozatok, ha azok még konkrét ténybeli adatokkal sem lesznek alátámaszthatóak. ... Ha a Legfelsőbb Bíróság valójában magától a tulajdonképpeni bíráskodástól elvonatkoztatva kívánja működését folytatni, akkor – úgyszólván – a jogtudomány elméleti munkakörét tölthetné be, amire az egyetem jogi fakultásának és egyéb jog- és államtudományi intézetünknek működése mellett talán semmi szükség nem lenne.*” ⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ A Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Intézete levele az IM Törvényelőkészítő Főosztályának. 1957. VI. 10. MOL XIX - E - 1 - c - 37 - 1957. 171. d. 816 - 820. old.

⁴⁰⁶ A budapesti Ügyvédi Kamara levele az IM Törvényelőkészítő Főosztályának. 1957. június 4. MOL XIX - E - 1 - c - 698 - 1957. 172. d. 354 - 356. old. (Kiemelések az eredeti szövegben.)

Beck Salamon egyetemi tanár véleményében lényegében az ügyvédi kamara álláspontját osztotta. Az LB szemlélete “egyoldalú” és “csonka”, sem az igazságszolgáltatás egészére, sem az alsóbb bíróságok munkájára nincs tekintettel. Az Alkotmány felhívott szakasza nem teszi az LB kizárólagos munkaköréről az “elvi irányítást”, de az elvi irányítás fogalma sem felel meg a Legfelsőbb Bíróság adott értelmezésének. Egyesek szerint ez az adott “esettől” független, absztrahált tevékenység. Ez nem igaz, mert egyetlen “elvi kérdésben” sem lehet állást foglalni a konkrét esettől függetlenül. Beck Salamon kifejti, hogy az eset (jog eset) értelmezésében a bírót elősegíti tapasztalata, az alsóbb bíróságokon eltöltött idő, és az ügy -- szelektált – jellege. Mivel nincs Ítélet tábla, ezért az LB szerencsésnek mondhatja magát, mert konkrét ügyek, konkrét perek és esetek kerülnek elé, ami csak fokozza az LB felelősségét. Igaz, a Legfelsőbb Bíróság bírái nem mentek át olyan jó előiskolán, mint a Kúria bírái, akik az Ítélet táblán folytatott ítélkezési gyakorlat után lehettek a legfelsőbb bírói fórum tagjai, ám a kétfokú ítélkezési rendszer ellátja őket megfelelő számú ügygel, amiből e tapasztalat megszerezhető. *“Nem hinném, hogy teljes nyugalommal beletörődhetnénk abba, hogy elvileg a megyei bíróság gyakorolja végső fokon az ítélkezést.”* Helyesebb, ha bizonyos esetekben az LB határozata zárja le az ügyet – ezzel ugyanis csökken a törvényességi óvások száma.⁴⁰⁷

A munkabizottság visszaterelve a vitát a PP előkészítésére két vitás kérdés megjelölésével zárta a júniust, a bírósági hatáskör és a törvényességi óvás kérdéseit jelezte nyitottnak. A hatásköri kérdések összefoglalójában – értékelve a vitát – közölte álláspontját, ami szerint *“a bizottság többi tagja írásbeli észrevételt ugyan nem nyújtott be, de – a Legfőbb Ügyészség képviselőjének kivételével – az ülésen a Legfelsőbb Bíróság álláspontja ellen foglalt állást. Indokaik megegyeztek a fentebb kifejtettekkel.”*⁴⁰⁸

A másik vitás kérdés – amely két további kérdést takart (a törvényességi szuperóvás, és a határozatot meghozó bíró részvétele a törvényességi óvásban) –, már

⁴⁰⁷ Beck Salamon észrevételei a polgári eljárásjogi munka bizottsághoz. 1957. június 1. MOL XIX – E – 1 – c – 37. 1957. 171. d. 821 – 823. old. Beck Salamon azonban realista, mivel így írt: *“Ma – úgy látom -- ... rövidebb időtartamú alsó szolgálat után jut el a bíró a Legfelsőbb Bírósághoz; emlékszem arra, hogy mosolyt csalt ki belőlem egy fiatal gyerek beszéde, amikor “tapasztalatom szerint” szavakkal hivatkozott eddigi tapasztalataira.”*

⁴⁰⁸ Mivel Beck Salamon, és Bárd Imre (a BÜK képviselőjében) a bizottság tagjai voltak, ahogy Farkas József (az MTA ÁJI levelének előadója) szintén részt vett a bizottság munkájában. Tehát az LB igényét a tudomány képviselői és az ügyvédi kar érvei alapján utasították el.

A polgári perrendtartás módosításával kapcsolatos vitás kérdések. MOL XIX – E – 1 – c – 698. 1957. 172. d. 746 – 753. old.

nem ilyen pontos és jól argumentálható módon dőlt el. Egyrészt a bekért vélemények nem érintették ezeket, így a bizottság fogódzók nélkül maradt, másrészt olyan mögöttes jogkérdéseket kellett előzetesen eldönteni, amihez hiányzott a bizottság kompetenciája.

A törvényességi óvásban hozott határozat elleni újabb óvás mögött álló jogkérdés a törvényesség, avagy jogerő, az ügyek lezárása (és ezzel a felek jogvitájának végleges eldöntése) avagy a törvényesség helyreállításának paradoxona volt. A bizottság felvetette az alternatívákat, kompromisszumos javaslatként az újabb óvás megengedése mellett kizárta annak a felekre kiterjedő hatályát.

A határozatot hozó bíró kizárása – láttuk – elvi kérdés volt, olyan, amely a PP alapelvi rendszerét érintette. A bizottság többségének javaslata szerint – összhangban azzal az elvvel, hogy a határozatot meghozó bírót mindig ki kell zárni határozatának felülvizsgálatából -- a Legfelsőbb Bíróságnak szakítania kell helytelen gyakorlatával, a jövőben pedig törvényileg kell kizárni annak lehetőségét, hogy a határozatot meghozó bíró részt vegyen a törvényességi óvást elbíráló tanács munkájában. Nemcsak a felek által észlelt nyilvánvaló elfogultság miatt, hanem azért, mert a bíró álláspontját az ítélet tartalmazza. Amennyiben az eljáró tanácsnak szüksége van egyéb információra, azt jogszerűen beszerezheti az eljáró tanácstól.

1957 július 30.án újabb tervezet készült, amelyet az ősz folyamán a bekért vélemények figyelembe vételével újra átdolgoztak. Ismerjük az elfogadott és el nem fogadott indítványokat éppúgy, ahogy a különböző szövegvariánsokat. Lényeges és fontos változtatásokra került sor, egy példát említsünk: az átdolgozások eredményeképpen a PP október 29.i szövegében már szerepel a csatlakozó fellebbezés intézménye, a július 30.i szöveg még a válasziratról rendelkezik.

A július 30.i szöveg az április - júniusi viták eredményeit és a figyelembe vett módosítási javaslatokat bedolgozta a törvény rendelkezéseibe. A javaslat 97 módosító szakaszt tartalmazott, szemben az áprilisi 65 szakasszal. Egyes normák belső szerkezete megváltozott, néhány fejezetben a korábbiaknál lényegesen több szabályt javasoltak megalkotni. Az iparjogvédelmi perek speciális tanácsainak kialakítását pl. javasolták fenntartani az IM rendeletnek, a személyállapotú perek továbbra is megyei bírósági hatáskörbe tartoztak (volna), az érdemi ellenkérelem stb. eljárásjogi szabályai az általunk

ismertetett javaslatokkal összhangban fogalmazódtak meg. Nem lett peres képviselő az egyetemi tanár, a jogtanácsost azonban megillette az ügyvédi jogállás (és munkadíj.) Új és lényegesen nagyobb fejezet lett a perköltségről rendelkező fejezet, viszont a törvényben hagyták az 1954-es módosítás ügyészi szerepének félreértéséből fakadó néhány szakaszát. Nem nyúltak a Pp. 130. §. már 1956 szeptemberében elhatározott módosításához, kibővült és új fejezet lett a szünetelés intézménye. A fellebbezés a reformatorius – kasszációs rendszer keretei között maradt (az előbbi dominanciájával), de részletesen kibontották a másodfokú eljárás pervezetési, perttechnikai szabályait. A perújítás nem változott lényegesen, de a 6 hónapos határidő ekkor jelent meg a törvényszövegben. A törvényességi óvás továbbra sem állt nyitva az Igazságügyminiszter előtt, kivették a hetes tanácsot, nem fogadták el a szuperóvás intézményét.

A Legfelsőbb Bíróság és az előkészítők közötti kérdések – függetlenül a bizottság egyértelmű álláspontjától – felkerültek az MSZMP központba. A különböző igazságügyi szervek megkeresésével párhuzamosan 1957 augusztus 13.án az MSZMP Adminisztratív valamint Oktatási és Propaganda (AGITPROP) Osztályai részére megküldték a július 30.-i PP tervezet szövegét. A mellékletként csatolt levélben leírták az eddigi módosítás történetét – nem említve az 1956 augusztusi kezdést --, és részletesen ismertették a Legfelsőbb Bírósággal kialakult vitájukat. A vita ismertetése a bizottság érveinek részletes kifejtésével zárult, lényegében a június végén keletkezett vitás kérdések előadói összefoglalása szerint. Az MSZMP-nek megküldött iratban szó esett a hatásköri problémákról, a törvényességi óvással megtámadott határozatot hozó bíró kizárásáról (holott a kizárást a PP javaslat külön szakaszban rendelte el), felemlítették az Igazságügyminiszter törvényességi óvás előterjesztési jogkörét (ami csak december – január folyamán szerepelt a törvényszövegekben), napirendre emelték a szuperóvás kérdését (ami kimaradt a tervezetből), és új problémaként vetették fel a törvényességi óvás során a végrehajtás felfüggesztését. A bizottság a szuperóvással szemben a határozatok jogerejéből fakadó jogbiztonságra és a jogvita lezárásának követelményére tette a hangsúlyt, az Igazságügyminiszter felügyeleti jogával összeegyeztethetetlennek (és aggályosnak) tartotta annak beavatkozását a konkrét ügymenetbe, az LB számára megengedhetőnek tekintette (kizárólag az LB számára) a végrehajtás felfüggesztését.

A bizottság nem döntést vagy állásfoglalást kért a párt vezető szervétől. Ismertette a “nyitva álló” kérdéseket – melyek a javaslat szerint ugyanakkor eldöntött megoldások

voltak. Külön hangsúlyozták, e nyitott kérdéseket a vélemények beérkezése után külön megtárgyalják. Elképzelhetetlen, hogy a bizottság ne kapott volna ezzel kapcsolatban instrukciókat vagy a párt irányító osztálya ne kezdte volna el a szokásos “koordinációt”. Mindenestre a koordinációról nincs iratunk, azt viszont tudjuk, hogy az előbb ismertetett “vitatott” kérdések mellett az előkészítő bizottság milyen csomópontokat tartott kiemelésre érdemesnek. 9 pontban jelölte meg – ez a korábbi 4–5 témakörrel szemben – a módosítás sarokpontjait. Az ügyész szerepe, a büntető és a polgári ítélet egymáshoz való viszonya, a képviseleti jogosultság, a jogerő, a fellebbezés, a perújítás, a törvényességi óvás, a házassági perek, a fizetési meghagyás intézményeire összpontosított a levél szerint a tervezet. Láthatjuk, nemcsak a csomóponti kérdések száma változott meg, hanem a korábbi iratokban foglaltakkal ellentétben részben más problémákat nevesítettek. Volt köztük olyan, amely kiemelt kérdésként korábban egyáltalán nem szerepelt az előkészítő anyagokban, és magyarázatot sem találunk arra, miért vált a módosítás sarokpontjává. Ilyen például a jogerő kérdése.⁴⁰⁹

A tervezet kodifikációs munkálatai túlcaptak a törvényelőkészítők (és a bizottságok) munkabírásán. A július 30.-i tervezetre beérkezett és kiegészítő javaslatként elfogadott módosításokat a bizottság 19 oldalban 55 pontban foglalta össze. Az elutasított vélemények ugyanakkor 24 oldalt és 98 pontot tettek ki. A látszat csal, mert az elutasított vélemények közül több a Perrendtartás ugyanazon szakaszára vonatkozott. A javaslatok terjedelme még így is óriási, a kutatóban az a benyomás támad, a megkérdezettek – élve az alkalommal -- egy új perrendtartást akartak létrehozni.

Nehéz helyzetben vagyunk, amennyiben az olvasó elé akarjuk tární a módosító javaslatokat. Általában véve annyit mondhatunk, a megkérdezettek valóban egy új Perrendtartást akartak létrehozni. A beérkezett indítványok nem szorítkoztak a bizottság által felvetett és javasolt módosításokra, sőt volt olyan vélemény, amely túllépett magán az 1954-es novellával módosított eredeti PP koncepcióján. A későbbi kor kutatója számára e vélemények az 1952. évi III. Törvény szakmai legitimációjára kérdeznak rá. Úgy tűnik, számos szakember még 1957 –ben is megkérdőjelezte a szocialista kodifikáció alapjait jelentő jogintézményeket. Globális ellenállással nem találkoztunk, de

⁴⁰⁹ “Általnos szabállyá teszi a tervezet, hogy a fellebbezéssel meg nem támadható határozat kihirdetésével jogerőre emelkedik. Azok a határidők azonban, amelyeket a jogerőre emelkedésétől kell számítani /pl. teljesítés, perújítás, törvényességi óvás stb./ csak a határozat közzétételétől kezdenek folyni. (sic!)” Előadói ív A polgári perrendtartás módosításáról. MOL XIX – E- 1 – c – 534 – 1957. 171. d. 1202 – 1207. old.

a kort ismerve úgy gondoljuk, a totális elutasítás iránti elvárás irreális lenne egy politikai repressziókra épült korban. Részleges kritikákról van szó, ezek azonban egymás mellé téve eredményükben – összességükben – elutasítják a Perrendtartás egészét. Ide tartozik a BÜK ismertetett véleménye, de e csoportba sorolható az augusztusi –szeptemberi hozzászólások nem kevés megállapítása. A vélemények megfogalmazói között nem tudunk foglalkozási, vagy szakmai osztályokat képezni, mivel a bírói kar tagjaitól érkezett kritikák között éppúgy volt radikális elutasítás, mint ahogy az ügyvédi kar tagjai által írtak között is találunk abszoludt lojális hozzászólást. A helyzetet bonyolítja, hogy – Beck Salamom véleményével összehangzóan – számos megjegyzés bírálta az 1911-es Tvc néhány intézményének kritikátlan átvételét.

Felidézzük a legtipikusabb véleményeket. Így annak a járásbíróági tanácsvezető bírónak a véleményét, aki a mulasztási ítélet visszaállítását szorgalmazta, és hiányolta a fellebbező fél ellenfele által tehető nyilatkozatok jogi szabályozását.⁴¹⁰ Idézhajjuk annak a járásbíróági elnöknek szavait, aki – többek között – ezt írta: *“A polgári peres eljárásra vonatkozó szabályozás... nem tudott megállapodni, az eddigi szabályozások nem voltak hosszú életűek. A gyakorlati változások nem hasznosak, akadályozzák az egységes gyakorlat kialakulását... Az 1952. évi III. tv, de még inkább az 1954. évi VI. tv. valósággal meglepetés volt a jogászok számára. Ez vonatkozott a törvény hirtelen megjelenésére és tartalmára is. Több olyan szabályozást tartalmazott, mellyel a jogászok, különösen a bírósági vonalon nem értettek egyet. Itt csak két dolgot említék meg: a házassági bontópert előkészítő eljárást és a kasszációs – revolúciós rendszert a fellebbvitelben... Úgy alkossuk meg az új szabályozást, hogyha beválik, hosszú ideig ne kelljen változtatni rajta... Ha ezt a célt szem előtt tartjuk, akkor .. formai okból nem célszerű egy újabb tekintélyes foltot rakni a jelenlegi Pp.-re, mert különben a címe ez lesz: ‘A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. tv.-nek számos jogszabállyal módosított szövege’ ... Ilyen szétszórt szabályozást (mint a jelenlegi – Gy.T.) a gyakorlat nem bír el... a jogszabályokból ki kell venni azt az anyagot, mely a perrendtartásra vonatkozik, ezeket egységes szövegbe kell foglalni, s új polgári perrendtartást kell alkotni.”⁴¹¹*

⁴¹⁰ Dr. Csapó Ernő nyugalmazott járásbíróági tanácsvezető bíró észrevételei a PP törvénytervezetére. 1957 szeptember 1. MOL XIX – E – 1 - c- 534 – 1957. 171. d. 136 – 137. old.

⁴¹¹ Aláhúzás az eredeti szövegben. Hozzászólás a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról készült 1957. évi törvénytervezethez. Dr. Berndt Kornél járásbíróági elnök Mezőkövesd. MOL XIX – E – 1 – c – 534 – 1957. 171. d. 1273 – 1285 old.

A Pest Megyei Bíróság bírái, miközben számos új szabályban visszaköszönni látták korábbi javaslataikat, a törvényességi óvás negligálását indítványozták, a községi bíraskodás újra bevezetését (bizonyos ügyek bírósági határárból való kivonását), mások – különösen sok hozzászólást váltott ki e kérdéskör – az ügyészi perindítás eltörlését. Érdekes, hogy mind a Pest Megyei Bíróság, mind az ügyészi perindítás eltörlését javasoló ügyvéd a felek rendelkezési jogának csorbítását, s ezzel együtt a PP felvállalt alapelveinek törését látta a vitatott rendelkezésekben.⁴¹²

Nemcsak a direkt vélemények jelezték az “új perrendtartás megalkotásának” szükségességét, hanem a beérkezett javaslatokkal érintett eljárési szabályok terjedelme. Az írásbeli javaslatok messze túlnyúltak a bizottság által elképzelt módosításokon, alapjaiban forgatták fel a perrendtartást. A bíróságok törekvése néhol az ügyviteli szabályozás kibővítésére irányult néha azonban komoly hiátusokat tártak fel. Pl. a bizonyítási indítványok előterjesztésének határidejét hiányolták, a permegszüntetés egyes eseteinek és az eljáró bíróságok összetételének (ülnök c. tanácselnök) asszinkronitását jelezték, a több bíróság előtt folyó peregyesítések szabályait akarták megalkotni. Néhányan még mindig a büntető és a polgári eljárásjog összhangját szerették volna megteremteni, így a fellebbezés bejelentésére 3 napos gondolkodási határidőt kívántak beiktatni a törvénybe. (Jelezzük ezeket a javaslatokat az előadói tervezet nem vette át.)⁴¹³

A bizottság dilemmája a következő volt, mit lehet átvenni a javaslatokból úgy, hogy ne kerüljön sor a PP teljes rekodifikációjára, és a változások lehetőleg a már elhatározott (politikailag “leegyeztetett”) módosítási csomópontok mentén helyezkedjenek el. Miképpen lehet a joggyakorlat látható elégedetlenségét és igényét úgy kielégíteni, hogy azért működőképes maradjon a rendszer. E gordiuszi csomó kioldásának szánták a korábban említett csoportosított listák kialakítását. A bizottság pedig törvényszöveggént

⁴¹² Észrevételek a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló törvénytervezetre. Dr. Temesi János ügyvéd (Komló). Temesi kifejti, hogy az ügyészi fellépés lehetőségével a törvény a felet annak akarata ellenére teszi peres féllé, az érdekelt kötelező módon válik a per alanyává, s lesz eljárési jogoknak és kötelezettségeknek alanya. MOL XIX – E – 1 – c – 534 – 1957. 171. d. (5 old.)

“Jogrendszerünk szellemével ellentétben áll viszont a törvényességi óvás olyan értelmű kettőssége, hogy bizonyos esetekben a felekre nem hat ki. A törvényességi óvás csak az esetben volna megengedhető, amikor a meghozott döntés irányadó a felek jogvitájára.” Pestmegyei Észrevételek a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló törvénytervezethez. MOL XIX – E – 1 – c – 534 – 1957. 171 d. 1338 – 1348. old.

⁴¹³ A bíróságok javaslatai a polgári perrendtartás módosítására. /A jegyzék csak azokat a javaslatokat sorolja fel, amelyeket a Pp. előadói tervezete nem vett át./ MOL XIX – E – 1 – c – 37 – 1957. 171. d. 1104 – 1106 old.

összefoglalta – majd újabb szelekcióval az 1957 október 29.-i tervezetbe inkorporálta a javaslatokat.

Az október 29.-i szöveg az ügyész eljárási helyzetére nézve elfogadta a Legfőbb Ügyészség javaslatát – a tervezet előadójának nyelv gondozása mellett. Összevontan szabályozta – megnehezítve ezzel a gyakorlat számára az értelmezést – az önálló jogszabályi felhatalmazás alapján eljáró ügyész perjogi helyzetét, de a Legfőbb Ügyészség javaslatával szemben a két helyzet közé nem tett egyenlőségjelet a rendelkező percesegek tekintetében. Az Országgyűlés e szöveget emelte törvényerőre.

Mielőtt a szöveg alakulásának ismertetésében továbbmennénk, vissza kell térnünk a törvény mögött meghúzódó sajátos kompromisszum formálódására. A kompromisszum kialakulásának természetét legjobban az ügyész helyzetének szabályozása körüli vitákkal szemléltethetjük. A bizottság a szélsőséges véleményeket (megszüntetni ill korlátlanná tenni az ügyész perbeli helyzetének reguláit) finomította, majd javaslatát valahol a két álláspont közötti argumentációs térben terjesztette elő. A dogmatikai finomítások mögötti érdekkompromisszum meghúzása azonban a hatalmi – szervezeti pozíciót tekintve erősebb fél irányában történt. A pozícionált álláspont sem érvényesül teljesen, mivel a jogszabály megfogalmazói további egyeztetésekkel dogmatikai szinten tompították azt. A Pp. 2/A §. harmadik bekezdése így került be a törvénybe az LÜ által megfogalmazott formában, követve annak szótani szerkezetét, míg a második bekezdésben az eredeti, az LÜ által átirrt javaslatot állította vissza a jogalkotó.⁴¹⁴

Nem mindig szervezeti – hatalmi érdekek álltak a háttérben. Így a Pp. 9. §. (a büntető ítéletek polgári peres kihatásáról) új szövege – amelyet utoljára a november 7.-i tervezet tartalmazott – a Központi Döntőbizottság polgári jogi osztályának javaslata szerint íródott át a tervezetekbe. Máshova vezet az a kérdés, miért mellőzte az 1957. évi VIII. törvény ezen -- 1956 –től napirenden tartott, az MSZMP Adminisztratív Osztályának lényegi csomópontként felterjesztett -- szakasz módosítását.

---

⁴¹⁴ Kiegészítő javaslatok a polgári perrendtartásról szóló törvénytervezet 1957 július 30. –i szövegéhez. MOL XIX – E – 1 – c – 698 – 1957. 172.d. 494 – 514. old.
1957. Október 29. Törvénytervezet a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról. MOL XIX – E – 1 – c – 698 – 1957. 172. d. 656. – 696. old.

Lényeges kérdés, az utolsó pillanatban került ki a módosítások köréből. Anélkül hogy előreszaladnánk könyvünk időrendjében, el kell mondanunk, a személyállapotú perek ellenben csak október 29. után a november 7.-i szöveg átírásával kerültek járásbírói hatáskörbe, függetlenül attól, hogy a módosító indítványok – kivév az LB –t -- egyáltalán nem sürgették e változást. Kimutatható egy belső “kodifikációs” erőtér, ahol az anonim szereplők a megelőző – majdnem másfél év – szakmai és érdekegyeztető munkájától függetlenül, a munkálatok lezárása után – hasonlóan az 1952-es kodifikáció, illetőleg 1954-es novelláris módosítás “utolsó simításaihoz” -- lényegi módosulásokat iktattak be a törvény szövegébe.

Az 1957 augusztusában - szeptemberében beérkezett vélemények hatáskört és illetékességet érintő javaslatai átkerülnek a végleges szövegbe, közülük perelméleti jelentősége a Fővárosi Bíróság javaslatának volt, aki a Pp. 51.§. a/ pont alá eső pertársaság (egységes pertársaság) esetére javasolta a megyei bíróság hatáskörének megállapítását akkor, ha a pertársaság egyik tagjára a megyei bíróságnak van hatásköre.

A jogirodalom és a Fővárosi Bíróság javaslata alapján definiálta a törvény az alperes érdemi ellenkérelmének fogalmát, és rendezte a perből elbocsátott tévesen perelt alperes költségeinek megtérítését. Elfogadta a bizottság a Pp. 67. §. (meghatalmazottak) kibővítését a Termelőszövetkezeti Tanács megbízottjával, az előkészítő véleményekben többször jelzett nem ügyvéd meghatalmazott helyettesítésének rendjéről a vidéki megyei bíróságok előterjesztését.

Októberben a PP több rendelkezése szabályozta a perköltségviselését, mint július végén, jóllehet a hozzászólások kezdetben kizárólag az ügygondnoki díjat érintették. A javaslatok feldolgozása mellett a bizottság még akkor is átfogalmazta az általa szükségesnek tekintett kérdéseket, ha nem érkezett e pontokra külső hozzászólás. Elmondható, létezett egy belső – tartalmi – kodifikációs terv, amely a kodifikációs tér erővonalaira támaszkodva alakította a szöveget, anélkül, hogy a szakmai nyilvánosság részvételét és e részvétel értelmét megkérdőjelezték volna.

A laikus fél keresetindítására vonatkozó szakmai javaslatokat szintén elfogadta a bizottság, és e javaslatok – az őszi szövegeken keresztül – szó szerint kerültek be az a módosított Perrendtartásra. A szakma és a jogtudomány egyes képviselőinek ellenére, akik -- teljesen vagy részlegesen – vissza akarták állítani a kötelező jogi képviseletet

(bizonyos perekben) a módosításokat átemelő / értékelő szelekció a laicizmus javára döntött. Így egészült ki (Pest Megyei Bíróság, Szombathelyi Megyei Bíróság javaslatára) a Pp. 127. §. –a szóbeli keresetindítás különféle szabályaival, gyakorlatilag a ma ismert szabályozási változatnak megfelelő új rendelkezésekkel. A mérleg másik serpenyőjébe a Pp. 124. § (tárgyalás előkészítése) módosítása került, melynek során a szakirodalomban vitatott (a szakmából pedig változó megítélést kiváltó) bírói jogkör csökkentését, az előkészítés és az ideiglenes intézkedés összhangjának megteremtése során pedig a szakmai szempontokat részesítették előnybe.

A 130.§ és a per megindításának körébe tartozó új rendelkezések szintén a beérkezett javaslatok hatására módosultak. Így például a keresetlevelet idézés kibocsátás nélkül elutasító végzés kézbesítési szabályai, ám a hatályba lépett szöveg (ügyészre vonatkozó részében) tartalmazott olyan normákat, amelyekről mind a módosítás, mind a javaslatok hallgattak. Ide tartoztak az első tárgyalás szabályai, de a szerkezetileg áttekinthetőbbé tett szünetelés szabályaiban már a bíróságok (Fővárosi Bíróság, Nyíregyházi, Szombathelyi Megyei Bíróságok) javasolták az eljárás 1 évi szünetelés utáni megszűnését. Ugyancsak nekik köszönhetően került be az adatrögzítés szabályainak – a végrehajtási eljárással indokolt – pontosítása.

A bizonyítási fejezet módosításában a jogirodalom képviselőinek, és nem a bíróságok / gyakorlati szakemberek javaslata dominált. Nem tettek sok új indítványt, s a bizottság által elutasított javaslatok sem a bizonyítás dogmatikailag alapvető szabályaira vonatkoztak, hanem a bizonyítási eljárás néhány technikai részletére, illetve a bizonyítás eszközeinek rész szabályaira. A tanúval vagy szakértővel szembeni szankciók viszont kifejezetten a Pest megyei Bíróság indítványára kerültek a szövegbe, az elfogadott törvény az ő megfogalmazásukat követte. A gyakorlat javaslatai – érdekes módon – a bírói határozatok témakörét nem érintették, de a fellebbezési eljárást annál inkább.

A fellebbezési rendszer átalakítása kapcsán a hozzászólók nem a koncepcionális kérdéseket bolygatták, mivel a kasszációs – revíziós rendszer nem találkozott a gyakorlat megbecsülésével. A hozzászólások a reformatórikus rendszer visszaállítását nem elleneztek, a bíróságok mégis számos – elsősorban a bírói nézőpontból eredő – változtatásra tettek javaslatot. Egyfelől bővíteni indítványozták a bíróságok által elrendelhető szankciók körét (Pp. 237. §. a fellebbezési kérelem hivatalból való

elutasításának szabályai), másfelől a másodfokú eljárásban hozható különböző bírói döntések jogkövetkezményeiről alkottak szabályokat (fellebbezési ellenkérelem hatálytalanná válásának esetei). A nem fellebbező fél által benyújtandó nyilatkozat tartalmában, jogi jellegében és eljárásjogi intézményében jelentős különbség alakult ki az előterjesztők és a bíróságok, illetőleg az előterjesztők által időközben átírt szöveg tartalma között. Az előterjesztők véleményezésre kiadott törvényjavaslata -- igazodva a korábbi szabályokhoz – válasziratot engedett meg, amelyben az ellenfél kérhette a bíróság ítéletének a fellebbező fél hátrányára történő megváltoztatását. A bíróságok (11 megyei bíróság) kizárták volna a fellebbezéssel nem érintett rész elleni megtámadás lehetőségét. Időközben azonban – és ez lett a végleges szövegbe átemelt, majd a mi napig kisebb, nagyobb finomításokkal érintett rendelkezés – a törvényalkotók a csatlakozó fellebbezés intézményét alkották meg, pontosan rögzítve terjedelmét, tartalmát, és eljárásjogi feltételeit.

A rendkívüli perorvoslatok körébe tartozó és később elfogadott szakmai – gyakorlati indítványok furcsa kettősséget mutattak. Egyfelől mellékmondatokba csomagolt lényegi rendelkezéseket tartalmaztak (pl. “a per főtárgyára nézve” kötőjeles megjegyzés beiktatása a perújítás alól kivett pertípusok meghatározásában), másfelől hangsúlyos módosítások elutasítását (pl. az 5 éves jogvesztő határidő a perújításnál). Hasonló volt a helyzet a törvényességi óvás szabályaival. A javaslatban hat hónap alatt kellett az eljárást megindítani ahhoz, hogy az a felekre is kiterjedjen, a gyakorlat indítványa egy év lett (visszaállították a korábbi határidőt), s ez került a novella szövegébe. A törvényességi óvás elutasítása –mint nevesített bírói határozat – a Győr megyei, és a Fővárosi Bíróság javaslatára került a végleges törvénybe.

A különleges perek körében a gyakorlat finomító, a peres eljárások lebonyolítását elősegítő ügyviteli, pervezetési javaslatokat tett. Pl. a házassági per felperese számára az eljárás során bármikor megengedett keresetelállás szabályainak és az elsőfokú ítélet hatályon kívül helyező bírósági határozat szinkronba hozása. Ezeket nagyrészt a bizottság elfogadta (perújítás kizárása bizonyos személy állapotú perekben), még akkor is, ha rendszertanilag más helyre iktatta őket be.

Október végén – november elején majdnem készen volt a módosítás szövege. A szöveg megalkotásának társadalmi technikái egy kezdetleges korporációs rendszerben

fogantak, s ebben az előkészítő munka alapvetően különbözött mind az 1952 –es törvényalkotás, mind az 1954-es első novella létrehozásától. Az Október 29-i szöveget November 7.-én felülírták, majd e szövegből készült a kormányhoz felterjesztett November 18.-i tervezet.

Az október 29.-i tervezetet november 7.-én keltezett levelében (ez éppen az új törvényszöveg keletkezési dátuma) 12 pontban opponálta Beck Salamon egyetemi tanár.⁴¹⁵ A dátumok egybeesése ellenére a szöveg gondozói Beck Salamon levelét feldolgozták, ami kiderül a levél széljegyzeteiből. Ezek többnyire a nem szócskát tartalmazó megjegyzések voltak, tehát a végső szövegvariáns kialakításánál a tudomány korábbi szövegformáló szerepe véget ért. A levél két releváns megjegyzését idézzük fel, mindkettőt kérdőjellel jutalmazta a ceruzás feldolgozó, és – a határozott elutasítás hiánya ellenére -- egyik javaslat sem került be a törvénybe.

Az első kritikai megjegyzés az újonnan bevezetendő – a Pp. 127. §.-ban szabályozott – egyezségi kísérletre idézés visszaállítására vonatkozott. Helyeselte az intézmény visszaállítását, azt azonban nem, hogy a Plósz – féle Pp. megoldásához hasonlóan csak a járásbírói ügyekben lehessen ezzel az intézménnyel élni. Meglátása szerint az 1911. évi 1. Tvc. szerkezetéből fakadóan megalapozott volt a járásbírói hatáskör, azonban az 1952. évi III. Tv. szerkezetéből e kizárólagosság már nem következik. *“Nem látom be, hogy pl. a szabadalombitorlási ügyben a két fél miért legyen elvágva attól, hogy egyezségi kísérletre idézéssel intézze el a maga ügyét. Ennek folytán a feltámasztott intézményt nem korlátoznom a járásbírói ügyekre.”* – írta.

A másik kiemelhető megjegyzés az un szuperóvással kapcsolatos. Mind az Október 29.-i szöveg, mind a későbbi szövegek, de maga a hatályba lépett novella is, mélyen hallgattak a szuperóvás kérdéséről. E szabályozási hiányt tette szóvá Beck Salamon amikor ezt írta: *”... szükségesnek tartanám egyrészt a joggyakorlat által már megalkotott szuperóvás legitimálását azzal, hogy egyáltalán az új törvényben említést tétessék róla, másrészt a részletszabályok közül elengedhetetlenül szükségesnek tartom annak a*

⁴¹⁵ Beck Salamon levele az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztályához. 1957. november 7. MOL XIX – E – 1 – c- 698 – 1957. 172. d. Nem hallgathatjuk el, Beck Salamon még egy kísérletet tett az egyetemi tanárok perbeli képviselői jogának biztosításra. Ugyanakkor elfogadta a kormány azon ígétét, hogy e jogosultság az ügyvédi törvényben nyer majd szabályozást.

*kérdésnek szabályozását, hogy a superóvás hatályossága mikor terjedjen ki a perbeli felekre.”*⁴¹⁶

Beck Salamon nem említette a személyállapokra vonatkozó perek kérdését. November 6. –án keltezett belső irat viszont újraszabályozta a hatásköri kérdéseket, és – meglepő módon felvette a szuperóvás új szabályait is a Pp rendelkezései közé.⁴¹⁷ Ez utóbbiakat nem találjuk meg sem a november 7.-i, sem a november 18.-i törvény javaslat szövegében, de a hatályba lépett novella sem tartalmazta e szabályokat. Akceptálták viszont a szövegek a hatásköri változásokat, így a személy állapotra vonatkozó perek – közöttük a házassági bontóperek – valóban csak a legutolsó pillanatban, a november 18.-i szövegbe kerültek a végleges helyükre -- mivel a november 7.-i szöveg e javaslatokat még kézírással tartalmazta.

November 7. és november 18. között más ponton szintén változott a törvényjavaslat. Lényegesebb változás volt – a pontosítások és dogmatikai javítások mellett (pl. ekkor vették észre az 1954-es törvény ügyészre vonatkozó félreértéseiből adódó dogmatikai anomáliákat) – a Pp. 23. / A §.-a, amely átfoglalozva továbbra is lehetőséget biztosított a Legfelsőbb Bíróság Elnökének (igaz kivételes esetekben), hogy bármely bíróság bármely ügyét az LB hatáskörébe vonja. A viták során számtalanszor felmerül az LB ügyellátása, a törvény végül e megoldást választotta. Végül a megyei bíróságok székhelyén lévő járásbíróságok intézték a személyállapotú pereket, de az LB így is kikapcsolódott ezen ügyek “rendes” elintézéséből.

A november 7.-i szöveg kézírásos javításai lényegesen módosították a perköltség szabályait, a rendelkezések e javításokkal és kiigazításokkal léptek hatályba. A változások a külföldiek költségmentességét, a költségkedvezmények hatályát érintették. A Pp. 130. – és az ehhez kapcsolódó -- szakaszában – érvényesítették az ügyészi perindítás következményét a res judicata, és a párhuzamos perindítások esetében. E módosításokban tértek ki az ügyészi perindítás következtében előálló helyzetekre, így pl.

⁴¹⁶ Uo. Beck Salamon némi szkepticizmussal zárta levelét: *“A részemre engedélyezett idő rövidsége miatt – de meg azért is, mert korábban ismételtén tettem javaslatokat, amelyeknek egy része elfogadásra talált, de az el nem fogadott javaslataimat újból kifejtteni nem kívánom – további megjegyzésektől tartózkodnom kell és azzal a sóhajjal zárom le előterjesztésemet, hogy az Országgyűlés ügyrendje nem egészen ok nélkül rendelte el a törvényjavaslatoknak u.n. háromszori olvasását. Uo.*

⁴¹⁷ A személyállapokra vonatkozó perek új hatásköri szabályainak megállapításával, valamint a törvényességi óvás egyes rendelkezéseinek módosításával kapcsolatos rendelkezések. 1957. XI. 6. MOL XIX – E – 1 – c – 698 – 1957. 172. d. 777 – 781. old.

az ügyész tárgyalást elmulasztó magatartásának, illetőleg az első tárgyalás ügyészi elmulasztásának jogkövetkezményeire. (Zárójelben jegyezzük meg, a korábbi kritikák ellenére még a novella is fenntartotta az ügyészi fellebbezésre a fellebbezési óvás kifejezést.)

A másodfokú eljárás dogmatikai pontosításai közül kiemeljük a másodfokú bíróság hatályon kívül helyező végzésének tartalmára vonatkozó szabályozást (Pp. 252. §. /4/ bek.), valamint a perújítás szabályainak az ügyész szerepéből adódó módosításait. Úgy tűnik, hogy az ügyészi perbeli szerepével kapcsolatos eljárásjogi szabályok a korábbi felületes, és a módosítással nem érintett szabályozási gyakorlat az utolsó pillanatokban vált kényes és égető kérdéssé. Az ügyész jogállásából adódó összes rendelkezés átírásra került, beleértve a különleges pereket.

A törvényességi óvás új alapszabályain nem, de az egyes megfogalmazásokon változtattak. Így az új megfogalmazás szerint nem az eljárás, hanem a törvényességi óvás folytán hozott határozat hatálya terjed ki, vagy ellenkezőleg nem terjed ki a felekre. Szövegjavításként cserélték ki ugyanakkor a törvényességi óvás előfeltételeként megnevezett jogszabálysértést törvénysértésre. A szöveg más mondataiban viszont maradt a jogszabály megnevezés (jogszabályoknak megfelelő határozat), ezért a Pp. 274. §.-ának dogmatikája önmagának mondott ellent. Így került elfogadásra.

A különleges perekben a hatásköri módosítást vezették végig, másfelől még az utolsó pillanatokban rendeztek néhány szabályozatlan helyzetet, pl. mi legyen az ítélet jogerejével akkor, amikor a felek a vagyoni jogi és házassági keresetre egyaránt kiterjedő ítélet ellen csak a vagyoni jogi kérdés tárgyában fellebbeznek.

Tudjuk, az ismeretlen tényezők miatt nem sikerült rekonstruálnunk azt a teret, amely a végső szöveg formálódását előidézte. Inkább a minisztérium belső szervezeti, adminisztratív eljárásának tűnik a végső munkálatokat irányító elhatározás, semmint karakterisztikus, politikai vagy hatalmi nyomásnak. Ilyen nyomás még a Legfelsőbb Bíróság szervezeti helyének, szerepének az utolsó előtti pillanatokban történő rendezésében sem jelent meg, így a kodifikátorok visszatértek az 1956 augusztusban megkezdett munkálatok szelleméhez. A kormányhoz írt előterjesztés sem a módosítások politikai vagy történeti okaival érvelt, a joggyakorlat és a tudomány eredményeiből

vezette le a novella szükségességét. A történeti folyamatosságra téve a hangsúlyt ugyanakkor elfeledkezett a módosításokat megindító MDP határozatról.

“A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény megalkotása óta eltelt több mint öt év, a bíróságok gyakorlatának gazdag tapasztalatai és a tudomány megállapításai megalapozottá teszik annak kijelentését, hogy a polgári perrendtartás jelentős alkotása volt új szocialista jogrendszerünknek; de ez a törvény nem terjedt ki a gyakorlatban felmerült minden kérdés kielégítő megoldására, illetőleg az általa adott megoldások nem minden esetben voltak alkalmasak arra, hogy a polgári jogvitáknak az igazság alapján kellő időben és minden esetben a dolgozó nép érdekeinek megfelelő eldöntését biztosítsák.”⁴¹⁸

Az előterjesztés a munkálatok kezdeteként – híven a korábbi átiratokhoz – 1957 elejét jelölte meg, ami nemcsak azért nem volt igaz, mert időben korábban kezdődött a munka, hanem ezért sem, mert a probléma-felvetések és kodifikációs javaslatok nagy része (törzsanyaga) szintén a korábbi időből származott.

A törvényhez mellékelt indokolás általános része megismételte az előterjesztés argumentációit.⁴¹⁹ Továbbra is azon a nézeten volt, hogy az 1952. évi III. törvénynek a polgári eljárást lényegesen leegyszerűsítő megoldásai a dolgozó nép érdekeit szolgálták, ezért politikai szinten fel sem vethető egy új törvény megalkotásának szükségessége. E hivatalos álláspontot a szakma még 1957.-ben is vitatta. Álláspontunk szerint a törvény öt éve alatt nem csökkent a törvény kezdeti legitimációs deficitje, talán ennek következtében sikerült a novella részletes indokolását alapos, szakszerű és pontos érvelési rendben megírni.

Az általános indokolás öt fő kérdést emelt ki a módosításból. A személyállapotra vonatkozó perekre, a fellebbezési rendszerre, a perújításra, a házassági perekre, és az ügyész helyzetére vonatkozó új szabályokat. E kérdések voltak a politikailag fontos üzenetet hordozó változások.

⁴¹⁸ Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás – Paraszt Kormányhoz. 1957. november 19. MOL XIX – E – 1 - c – 698 – 1957. 173. d.

⁴¹⁹ A Polgári Perrendtartás Általános és részletes indokolása. MOL XIX – E – 1 – c – 698 – 1957. 173. d. 103. old.

A változások indokolásaként új érvekkel találkozhatunk. A személyállapotra vonatkozó perek szabályainak változását azzal indokolják (többek között), hogy a személyi állapotot érintő számos eljárás folyik már a járásbírók előtt, így azoktól nem idegenek ezen eljárások. (pl a holtak nyilváníási eljárás) A másodfokú eljárás új szabályai mellett az általános indokolás új érve a rendelkezések belső ellenmondása, nevezetesen az az ellentét, ami a másodfokon előterjeszhető új tények és bizonyítékok valamint a másodfok korlátozott bizonyítási lehetősége között feszül. Ezen elvet a gyakorlat már áttörte, így pl. lehetőség nyílt a vércsoportvizsgálat elvégzésére a fellebbezési eljárásban. *“Olyan rendelkezés, hogy a másodfokú bíróságot tisztán jogkérdésben döntő bírósággá kell minősíteni, nemcsak hogy az élet, követelményeit nem venné figyelembe, de egy lépést jelentene visszafelé és még jobban hátráltatná a feleket sérelmeik kellő időben való orvoslásában.”* – írta az indokolás, mintha nem a kasszációs – revíziós fellebbezési rendszer lett volna ekkor hatályban.

A másodfokon csak jogkérdésben dönteni egyébként is lehetetlenség, mert a ténykérdések szorosan összefüggnek a jogkérdésekkel – fűzte tovább gondolatait az indokolás szerkesztője. Végül megállapította, az új rendelkezések nem jelentenek változtatást a jelenlegi fellebbezési rendszeren, mert a másodfokú bíróságon a tények megállapítását eddig is hivatásos bírák végezték. Ez érvelés – vélhetően – azok ellen irányult, akik az új rendszerben másodfokon vissza akarták állítani az ülnökbírászkodást. Erről nyíltan nem esett szó, érdekes, hogy az indokolás felvette az ellenérveket a szövegbe, s ezzel jelezte, számolhatunk a laicizmus követelményéből fakadó ellenszéllel. Az indokolás leszögezte, az elsőfokú bíróság továbbra is ülnökökkel jár el, így ahol a ténymegállapítás (valóságfeltárás) történik biztosított a dolgozó nép részvétele.

A Legfelsőbb Bíróság perújításban játszott szerepét praktikus okkal magyarázták, az általános indokolás ezen túl nem foglalkozott az új szabályokkal. A házassági perek új szabályaival sem, kivéve annak beismerését, hogy a peres eljárás rendelkezései nem váltak be a gyakorlatban.

Az általános indokolás olyan elméleti megállapítással zárult, amely – véleményünk szerint -- lezárt egy korszakot, véget vetett a büntető eljárásjog és a polgári eljárásjog egymásba építésének.

“Rá kell végül mutatni arra, hogy a törvénytervezet egyes javasolt rendelkezései – így a fellebbezési eljárás szabályai – eltérnek a büntető perrendtartás rendelkezéseitől. Meg kell jegyezni, hogy ez az eltérés jelenleg is fennáll, és ezt a két perrendtartás eltérő jellege indokolja. Az a körülmény, hogy a javaslat a polgári perrendtartás szabályait az elmélet és a gyakorlat követelményeinek megfelelően módosítja, és ebben a vonatkozásban a büntető perrendtartástól még inkább eltér, nem fog egyik perrendtartás gyakorlati alkalmazásában sem fennakadást vagy nehézséget okozni. Mindkét perrendtartás azonos alapelvekből indul ki, de az alapelvek megvalósulásra vonatkozó szabályok merev, dogmatikus azonosítása nem csak hogy nem szolgálná a közös célt, hanem éppen ellenkezőleg azt meg is akadályozná, vagy nagy mértékben gátolná.” ⁴²⁰

Amennyiben az általános indokolás a változások politikailag releváns értelmezését képviselik, érdekes lehet, mi maradt ki a “csomóponti kérdések köréből” (mi vesztette el a politikai figyelmet), illetve mi nem került be, holott jelentőségéről nemcsak mi magunk, hanem a kortársak szintén meg voltak győződve. A kérdés megválaszolásakor figyelembe kell vennünk, az összehasonlításra kerülő problémakatalógusok tartalma nem minden esetben egyezik meg egymással. Így a házassági perek mind 1956-ban, mind 1957-ben kiemelt problémái voltak a kodifikációnak, bár mást és másként hangsúlyoztak 1956 illetőleg 1957 őszén. Másik példaként említhetnénk a törvényességi óvást, amelynek szabálmódosítása 1956 őszén nem terjedt túl a nyilvános ülés követelésén, illetve a felek számára biztosítandó szélesebb észrevételezési jogosultságnál. Ugyanakkor a másodfokú eljárás – főleg a reformatórikus rendszer visszaállítása – nem szerepelt /nem szerepelhetett/ 1956 őszének előterjesztéseiben. A változó problémakatalógusok mobil listáin viszonylag stabil helyen szerepeltek a Legfelsőbb Bíróság hatáskörének és ítélkezési feladatainak kérdései. A mögöttes probléma a bírósági szervezet rendszertani - eljárási helyzete volt, más szavakkal az LB hatalmi súlya. A decentralizáció mögött – láttuk – ott rejtőzködött a Legfelsőbb Bíróság hatalmi súlyának növelésére irányuló törekvés, a hatáskörök átcsoportosítása pedig újra és újra felvetette a bírói szervezeten belüli erőviszonyok átrendeződéséből fakadó konfliktusokat. Nyilván e problémák nem eljárásjogi és nem a perrendtartás

---

⁴²⁰ Egy, az előterjesztéshez csatolt tükörs feljegyzés (aláírás nélkül) szintén e fő kérdésekre koncentrált, de a gyakorlat által szükségessé tett kisebb változások köréből 7 pontot kiemelt. Ezek nagyrészt a per különböző szakaszát, vagy a keresetindítással összefüggő kérdéseket szabályozó rendelkezések voltak. Feljegyzés a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló törvénytervezethez. 1957. november 26. MOL XIX – E – 1 – c – 698 – 1957. 172. d. 855 – 856 old.

kodifikációjának megoldandó feladatai, bár az eljárásjog szabályai (köszönhetően a Pp sajátos rendszerének) sohasem közömbösek a bírósági szervezeten belüli érdekkonfliktusoktól.

A törvény 82 oldalas részletes indokolása szakmailag kiemelkedő munka. Az egyes szakaszok változásait mind dogmatikailag, mind történetileg szakszerű magyarázatokkal vezették fel, elmondható, az előkészítés során felvetett jó néhány vitatott kérdésben a részletes indokolás zárta le a vitát. Így például mindjárt a bevezető részben, az ügyészre vonatkozó új szabályokat magyarázó szövegben rövidre zárta az ügyész perbeli helyzete körül kialakult majd egy éves vitát. Az ügyész nem a fél érdekében lép fel a perben, hanem a törvényesség érdekében, s e helyzetet a törvény leválasztotta az ügyész keresetindítási jogosultságáról. Megjegyezzük, a törvényi szabály nem ilyen tiszta disztinkciókat tartalmazott, s véleményünket alátámasztandó röviden utalunk a második novella hatályba lépését követő vitákra.

Ugyancsak vitalezáró kommentár a bírósági hatáskörök módosulásához írt szöveg. Az indokolás utal az 1957. évi IV. Törvényre (ÁE), melynek 56.§ -a lehetővé tette bizonyos esetekben az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadását. Mivel e perek a járásbírságokhoz kerültek, a járásbírságok általános hatásköri bíróságként történő szabályozása ismételten törést szenvedett a Pp taxatív listáján. Az e szakaszokhoz (Pp. 22. – 23. §) fűzött indokolás problémavezetése és magyarázata végül túlmélt az előkészítés során készített iratok érvelésén, mivel az előkészítők szigorúan a személyállapotú perekre és az ebből fakadó kérdésekre megoldására összpontosítottak.

A törvény kompromisszumot kötött a Legfelsőbb Bírósággal, adott is elsőfokú ügyeket (de rábízta, milyen ügyekkel foglalkozik), és tehermentesítette is, amennyiben a házassági bontóperek egy szinttel lejjebb kerültek. Az indokolás az LB Elnökének “magához vonási” jogosultságát az elvi irányításhoz szükséges ügyek biztosításával magyarázták, más jogszabályra bízva az LB esetleges elsőfokú hatáskörének szabályait.

A magához térő eljárásjog dogmatikai érzékenysége és a tudomány (Beck Salamon) érvelése köszönt vissza a Pp 130. – 132. §.-okhoz írt indokolásban. Egyfelől a Pp, 130. § f. pontjának módosítását annak vitatottságával magyarázta és az alaptalan keresetindítás definiálhatatlanságával. Az indokolás nem merte felvállalni a szakasszal

szembeni állásfoglalás bátorságát, pedig ezt már 1956 augusztusában, szeptemberében megtették a törvény előkészítői. A Pp. 132. §-a ugyanakkor dogmatikai különbséget tett (szintén Beck Salamon írásai alapján) a keresetindítás polgári jogi és polgári eljárásjogi hatálya között, akkor amikor nemcsak az anyagi jogi, hanem a perjogi hatály fenntartásáról is rendelkezett. Lényeges és fontos megállapítás. A perjogi hatály fogalma olyan gyakorlati kérdéseken túlmenően mint a perfüggőségi kifogás érvényesítése támaszt adott (adhatott) az eljárásjog emancipációjához, a fogalmak és dogmatikai tételek – a jogirodalomban egyre inkább hangsúlyozottá váló – önálló jogtudományi rendszerbe integrálásához. E körbe tartozott az “érdemi ellenkérelem” a “mulasztás”, az “első tárgyalás”, a “vitás és a nem vitatott tények”, “az érdemi döntés”, az “érdemi döntés korlátai” eljárásjogi fogalmainak konzekvens kidolgozása és törvényi érvényesítése.

A hangsúlyeltolódások mellett az indokolás olyan módosításokra is felhívta a figyelmet, melyet az előkészítők a gyakorlat szükségességéből levezetve nem tartottak hangsúlyos – vagy elméleti problémának. Még esetleg akkor sem, ha az adott kérdéskör a polgári per szempontjából fontos és lényeges. Ide tartozott a korabeli Pp. 233. §.-ának rendelkezése, ami elzárta az utat a másodfokon hozott bírói végzések elleni fellebbezés elől. E jogorvoslati lehetőség biztosítása óriási jelentőségű lett volna, különösen akkor, amikor a tervezett másodfokú eljárásban tanúdíj, szakértői díj megállapítására “napi rendszerességgel” kerül sor. A törvény egy olyan kérdést hagyott rendezetlenül, bár az indokolás kifecsegte a titkot, mely a polgári eljárásjog alkotmányosságának körébe tartozott.

A fellebbezési rendszer tervezett változásait magyarázó szöveg – az általános indoklásra hagyva a kérdéskör elméletibb megközelítését – a szabályok tervezett működésére korlátozódott. Alapos és részletes ismertetése mellett kitért azokra a feszültségekre, hiányokra amelyek a PP korábbi rendszeréből adódtak, és amelyeket az előkészítő munka alig vagy egyáltalán nem érintett. Ilyen volt például a végzések elleni fellebbezés komplett szabályrendszere. Az indoklás több ízben felidézte az LB döntését, elvi állásfoglalását, számos esetben büszkén hivatkozott a gyakorlat által kidolgozott megoldások átvételére. (A csatlakozó fellebbezést például az LB 10. sz – házassági perekre vonatkozó – állásfoglalásából vezette le.) Utalt a hagyományokra – a folyamatosság látszatát keltve – amikor külön pontokba szedte a kasszációs fellebbviteli

rendszer továbbvitelét, kijelentve, miszerint *“a javaslat nem kíván áttérni a tiszta reformatorius fellebbezési eljárásra.”*

A gyakorlat igényének figyelembe vételére hivatkozott a részletes indokolás a perújítás új szabályainak ismertetésekor. Ezzel oldotta meg azt az ellentmondást, ami a jogerős bírói ítélet ugyanolyan fokú bíróság általi hatályon kívül helyezése és az alkotmányos követelményből levezetett Legfelsőbb Bírósági döntés között feszült. 1954.-ben elméletileg támasztották alá a Legfelsőbb Bíróság perújításban biztosított hatáskörét, 1957-es negligációját egyszerűen a gyakorlat követelményeivel magyarázták. Tudjuk milyen nehéz áthaladni az alkotmányosság és a gyakorlat közötti szoroson, főleg ha külső igények hol az egyik, hol a másik sziklafal felé vezetik a hajót.

Talán a gyakorlat követelményeinek megfelelő szabályozás mondatta ki a törvényességi óvás indoklásakor a szerzőkkel, hogy *“a törvényességi óvás a polgári eljárás sajátos intézménye. Ennélfogva a törvényességi eljárás során nem kell szükségképpen érvényesülnie minden eljárásjogi alapelvnek..”*⁴²¹ Az indoklás nem tagadta meg e kijelentést akkor, amikor a zárt tárgyalás helyett a nyilvánosság mellett tette le a garast, mivel a nyilvánosság követelményéből és nem a törvényességi óvás jellegéből vezette le a zárt ülés – 1956 augusztusa óta tervezett – eltörlését.

A törvény elfogadása után elcsitultak ugyan a módosítás első és magas hullámai, de már 1957 novemberének végén, decemberének elején számos olyan átirat, és javaslat érkezett a minisztériumba, amelyek a második novellával újraépített Perrendtartást akarták renoválni. Ezek egy része – újra – a végrehajtási rendeletbe került, még akkor is, ha a különleges perek hatáskörét érintette. Így a Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ jelezte az IM felé, a társadalom biztosítással összefüggő ügyekben keresettel lehet fordulni a bíróságokhoz, és ezen perek illetékességi szabályai nincsenek megnyugtató módon rendezve.⁴²² A PP nem is rendezte, de egy belső értekezlet döntése átpasszolta e kérdéseket a végrehajtási rendeletbe.⁴²³ A minisztérium és az érintettek levelezését váltotta ki a Pp nem egy új rendelkezése, kiderült ugyanis a novella újabb

⁴²¹ A Polgári Perrendtartás Általános és részletes indoklása. MOL XIX – E – 1 – c – 698 – 1957. 173. d. 69. old

⁴²² A Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ levele az IM-hez. Tárgy: Bírói illetékesség és bizonyítási eljárás társadalombiztosítási ügyekben. 1957. november 18. MOL XIX – E – 1 – c – 699 – 1957. 173. d. 314 – 317. old.

⁴²³ Feljegyzés a társadalombiztosítási perekkel kapcsolatos kérdésekről. Mol XIX. E – 1- c – 708 – 1957. 173. d. 319 – 320. old.

ellentmondásokat, belső kollíziós feszültségeket teremtett, s ezek a gyakorlat számára önmagukban feloldhatatlanok.⁴²⁴

Folytathatnánk a problémák ismertetését, azonban a folytatás egy másik könyv tárgya lesz. A második PP novellával lezárult egy korszak, a perrendtartás átfogó módosítására évtizedek múlva került sor. Ez nem jelenti, hogy szabályaiban nem voltak változások, de a radikális újraszövegezések szakasza véget ért.

---

⁴²⁴ Dr. Aszódi Ottó szolnoki ügyvéd levele az Igazságügyminiszterhez. MOL XIX – E – 1 – c- 748 – 1957. 173. d. A válaszfogalmazvány jelzete: MOL XIX – E – 1 – c – 748 – 1957. 173. d.

VIII. FEJEZET: KESKENY ÚTON: ÖSSZEFOGLALÁS

A tények, dokumentumok több évet átölelő ismertetése után nem tűnik egyszerű feladatnak összefoglalni könyvünk mondanivalóját, pedig a feladat elvégzés elől nem menekülhetünk. Erre kötelez bennünket ígretünk, ám a kutatómunka folytatása előtt sem árt tisztázni eredményeinket, felvetni megoldásra váró problémáinkat.

Könyvünk előszavában jeleztük, a perjog társadalmi funkciói problematikusak az ötvenes évek elején, a klasszikus szocializmus korszakában. Felvázoltuk azt az ellentmondást, ami a társadalmi funkcióját veszített perjog és viszonylag fejlett dogmatikai rendszere között feszült. A könyv lapjain bemutattuk azokat a tényeket, folyamatokat, amelyek a perjogi gondolkodás és jogalkotás útkereséséről tanúskodnak, amelyek bemutatják a dogmatikai újraépítkezés stádiumait.

Annak ellenére, hogy az újkori jogtörténet számos perjogi kódexet ismer, s nem egy dogmatikai modellt tart számon⁴²⁵, úgy gondoljuk a klasszikus perjog elengedhetetlen feltétele a civil társadalomban élő “magánfelek” létezése, s társadalmi autonómiája. Még a leginkább hatalom-centrikus társadalmakban (pl. a XVIII. sz. -i porosz) sem fér kétség ahhoz, hogy a jogvédelmet kereső peres fél gazdasági - társadalmi bázisa (üzleti helyzete) független az állam bíróságát magába foglaló szervezeti rendszertől. A szocialista társadalmakban azonban nem ez a helyzet. Még akkor sem állapítható meg hasonlóság a perjogi kódexeket körülölelő (működtető) piaci és nem piaci társadalmak között, ha a szocialista korszak sem egy (mindenütt érvényes) univerzális perjogi kódexet produkált, hanem országonként, néha időszakonként különböző perrendtartással dolgozott. Természetesen – ragaszkodva a történeti vizsgálat időkeretéhez – mi most és a következőkben szigorúan a “klasszikus szocializmus” korszakáról beszélünk.

A piaci társadalmak fő koordinációs mechanizmusa – Kornai János megfogalmazásában – a piaci koordináció. Itt a gazdasági kapcsolatokban *”... az eladó és a vevő egyén vagy szervezet között horizontális kapcsolat, mellérendeltségi viszony áll fenn, a két fél jogilag egyenrangú. Az egyének vagy szervezetek készletét a pénzbeli nyereség szándéka adja meg. Tiszta formájában a piaci koordináció az eladó és a vevő megegyezésén alapuló szabad árak szerint megy végbe, olyan áron, amely mellett*

mindkét félnek érdemes eladni illetve venni. A tranzakciók monetarizáltak. Ez az egyedüli koordinációs forma, amely okvetlenül monetarizált.” írta Kornai. Polányi elemzéseiből pedig azt is tudjuk, mindennek árszabályozó piacok rendszerében kell működni, amely – mint valamely modern hálózat – beborítja, átszövi, integrálja a társadalmat. Csak a gazdaságelmélet által piaci társadalomnak jelzett társadalomban beszélhetünk gazdasági és társadalmi autonómiákról, magánjogilag független szereplőkről.⁴²⁶

A klasszikus szocialista társadalom mindenekelőtt a piaci rendszert iktatta ki, és ezzel felszámolta a társadalmi - gazdasági autonómia lehetőségét. Uralomra juttatva a bürokratikus koordináció rendjét,⁴²⁷ megteremtette az utat egy centralizált, felülről vezérelt társadalom kialakulása felé. (Nem a szocialista - kommunista eszméken és törekvéseken múlt, hogy kísérlete kudarcra volt ítélve.) A központosított, felülről lefelé áramló utasításokkal operáló társadalomalakzat fő koordinációs modelljében -- a bürokratikus koordináció rendszerében – az uralkodó elosztási, vezérlési folyamatának a redistribúció integrációs sémája bizonyult. Kornai János szerint: *”A klasszikus szocialista rendszerben a legszélesebb körben, a legnagyobb erővel a bürokratikus koordináció mechanizmusa érvényesül. A többi fő típus⁴²⁸ is létezik, de visszaszorítva, részben elsorvasztva, miközben a bürokratikus koordináció folytonosan újratermelődik...A hierarchikusan szervezett, hatalmát más csoporttal meg nem osztó politikai elit kizárólagosan rendelkezik az állami tulajdonban lévő termelő eszközökkel. Saját sorain belül – amennyire csak lehetséges – kiküszöböli más koordinációs*

---

⁴²⁵ Kengyel Miklós például a különböző társadalomtörténeti korszakok számos perjogi kódexét elemzi. Felfogása szerint léteznek ugyan “meghatározó”, mintaadó kódexek, ám rajtuk kívül még számos perrendtartás méltó a figyelemre. KENGYEL, 2003.

⁴²⁶ POLÁNYI, 1976. Polányi kategóriái közül – ismerte el Kornai -- a redistribúció fogalma rokon a bürokratikus koordinációval. A bürokratikus koordinációban azonban nemcsak redistribúció van, létezik más tevékenység is. Polányi reciprocitása az etikai koordinációval rokonítható, de ez szűk meghatározás, mert nemcsak reciprocitás létezik. Soha a történelem során nem létezett olyan forma, amelyben a négy alapforma kombinációját ne találtuk volna meg. – mondta Kornai. KORNAI, 1984.

⁴²⁷ A Bürokratikus koordináció jellemzői:

” a) a koordinátor egyén vagy szervezet és az általa koordinált egyének vagy szervezetek között vertikális kapcsolat, alá - fölé rendeltségi viszony áll fent. A mikrofolymatok bürokratikus közvetlen szabályozása fölé rendszerint az alá - fölé rendeltségek többszintű hierarchiája épül, amely közvetve részt vesz a koordinációban.

b) Az egyének vagy szervezetek késztetését a koordinátor utasításainak és tiltásainak elfogadására a jogi szankciókkal alátámasztott adminisztratív kényszer biztosítja. A vertikális kapcsolat tartós és intézményesült; mint fent, mint lent kölcsönösen elismerik.

c) *A tranzakciók nincsenek okvetlenül monetarizálva. De ha igen, akkor az alárendelt egyén vagy szervezet pénzügyi függőségben van fölérendeltjétől.*” KORNAI, 1984. 8. old.

⁴²⁸ Kornai elméletében a társadalmi koordinációk következő négy típusáról van szó:

- bürokratikus koordináció
- piaci koordináció
- etikai koordináció

*mechanizmusok működését, és minél inkább a bürokratikus koordinációra hagyatkozik. Az állami vállalatok közti kapcsolatokat nem a piac koordinálja; az állami vállalaton belül nem érvényesül önkormányzat. Ehelyett a vállalatok közti kapcsolatot is bürokratikusán koordinálják, és a vállalaton belüli koordináció is ugyanannak a vertikális kapcsolatrendszernek a meghosszabbítása lefelé – egészen a munkapadig – amely a vállalat felett uralkodik. A piramis legtetején a párt és az állam első embere, a piramis legalján helyezkednek el az apparátusi funkció nélküli állampolgárok, a termelő egyének és családtagjaik. Közöttük szakadás nélküli, sokszínű vertikális kapcsolatláncok fészülnek.*⁴²⁹

A fő társadalmi - gazdasági folyamatokból a piac kiiktatódik, háttérbe szorul, de teljesen nem szűnik meg. Valuch Tibor adatai szerint⁴³⁰ a kisiparosok száma 1951.-ben 120.383; 1952.-ben 75.602; 1953.-ban 46.199; 1954 márciusában 63. 491, decemberében 108.163; 1955-ben 97 536 volt. Igaz ugyan, hogy 1949.-ben a

---

- agresszív koordináció. KORNAI, 1984.

⁴²⁹ Uo. 128 - 129. old. Kornai már 1957-ben (főleg az ötvenes évek elejének tapasztalataira támaszkodva, úgy írta le a szocialista gazdaságot, mint ahol a gazdasági kapcsolatok horizontális síkjának (másik vállalattal való kapcsolat) befolyása csekély, a más vállalatokkal kialakított kapcsolat befolyása elenyésző. A termelést, az eszközöket, az összes gazdasági feltételt a központ dönti el, még a "vevő" személyét is. Az állami vállalatok közötti kapcsolatot államilag szabályozzák. A termék útját – akár fogyasztási, akár termelési – ugyancsak meghatározza az állam. "Azon az úton, amelyen a termékek a boltig eljutnak, szinte nyoma sincs "piaci", "üzleti", "kereskedelmi" jellegű kapcsolatoknak. Teljes mértékben (vagy csaknem teljes mértékben) központi utasítás alapján történik a termelés és az elosztás. A kereslet jóformán egyáltalán nem gyakorol közvetlen befolyást a termelés mennyiségére, összetételére, választékára, az értékesítés irányára, az árakra – mindez a hatás csak közvetve a tervmutatószámok, az állami utasítások közvetítésével jut el a vállalathoz." A gazdaságban a vertikális kapcsolatok az uralkodóak. A vállalatra ható horizontális kapcsolatok mellett eltörpül a központi irányítás hatása. Ennek síkjai: a folyó termelés operatív irányítása, a beruházási rendszer működtetése, a pénzügyi és hitelrendszer, az árrendszer, az anyagi - műszaki ellátás rendszere, a külkereskedelem állami irányítása, a beralap és a létszámgazdálkodás, a vezetők kinevezése, leváltása. KORNAI, 1957. 165 - 166. old. Kornai későbbi munkájában -- A hiányban – az erőforrás korlátos hiánygazdaság röntgenképét adta. A gazdasági folyamatokat olyan alapfogalmakkal írta le, mint kényszerhelyettesítés, vegetatív szabályozás, sorban állás, szabályozás árjelzések nélkül. A gazdaság szerkezetében a termelőegység és a központ viszonyát úgy jellemezte, ahol a vertikális információcsere nem tartalmaz árat, a kommunikáció központ és "alárendelt" között más síkon folyt. Számunkra nyilvánvaló, ebben a rendszerben értelmezhetetlenek a piaci működésre ráépülő szabályozási rendszerek (jog, erkölcs, konfliktus feloldások – pl. perek), mert a javak elosztásának /megszerzésének sémáit a Kiutalás, (emlékezzünk az "Anyagbeszerző" figurájára, az árverés, a Sorban állás rendező, melyek nem a piaci gazdaság kategóriái. Az integrált gazdaságtól élesen eltért a háztartások gazdálkodása, de az ő gazdasági viselkedésük (kemény költségvetési korlátjuk) rendszer adaptatív magatartás, hiszen számos integrációs séma (sorban állás) kényszere a háztartásokra szintén érvényes. A helyzet politikai következménye a paternalizmus. Az állam és szervezetek, mikroszervezetek világában minden pillanatban érvényesül a paternalizmus valamely változata, így a demokratikus racionalizmus intézményszerkezete – és fogalmai – szintén irrelevánsak a kor megértésében.

⁴³⁰ VALUCH, 2002. 171. old. Kornai János a magán kisipar és magán kiskereskedelem, a háztáji gazdaság, az informális magángazdaság szektorairól írt. KORNAI, 1993. 115. old. Szerinte a szocialista (állami) tulajdon megteremtése tudatos és politikailag "akart", a kommunista párt által irányított folyamat volt. A szocialista tulajdon primátusát állami - jogi rendszabályok garantálták. Mindez abszoludt rendszer specifikus elem, az oszthatatlan párturalom megteremtése és magántulajdon felszámolása történelmileg azonos folyamatok. Uo. 118. old.

magánkisipar a nemzeti jövedelem GNP 11,8 % -át állította el, 1953-ban pedig 1,7 % -át, ám mindezek ellenére megszűnéséről nem beszélhetünk. A kiskereskedők csoportját majd teljesen felszámolták, de 1953.-ban még mindig 3000 fő dolgozott ebben a gazdasági szektorban. Jelentős súlyt jelentett a magángazdálkodó parasztság, 1955.-ben az 1 952 400 mezőgazdasági keresőnek még 72 % -a a magánszektorban dolgozott. A mezőgazdaságban 1953-ban 1 270.000, 1956.-ban pedig 1 445.000 magángazdaság működött. Volt tehát bázisa egy nem a redisztributív elosztástól eltérő, és nem a bürokratikus koordináció szabályainak engedelmessé váló társadalmi integrációnak. Még akkor is, ha a “magángazdaság” a klasszikus szocialista rendszert uraló pártpolitika céltáblája volt, s még akkor is, ha a kommunista párt – leginkább 1953 előtt – a magángazdaság és a “kapitalizmus maradványának” tekintett kisipari - kiskereskedői réteg felszámolását tekintette fő törekvésének.

Nemcsak Magyarországon, hanem a mintaadó orosz - szovjet szocializmus gazdaságtörténetében szintén ismert jelenség volt a szabad piac (fekete piac) működése. Szamuely László szerint 1918 - 1920 között a szigorú állami szabályozás ellenére a szabadpiac meghatározó jelentőséghez jutott a városi lakosság ellátásában.⁴³¹ Mégis a pártállam lett a “gazdaság ura”⁴³² a társadalmat vezérlő integráció pedig egy hierarchikusan elrendezett, központi utasításoknak engedelmessé váló hálóként fonta át a társadalom szegmenseit. A megőrzött – illegális, féllegális – magángazdaság és magántársadalom Magyarországon 1957 után jut szerephez, ellentétben a környező szocialista országokkal, ahol 1990 után igyekeznek egyfajta kontinuitást találni a túrt, tagadott és elátkozott gazdasági szegmensekhez.

A klasszikus perjog – mint a klasszikus piacgazdaság szabályozó rendszere – nem igen illeszkedett a klasszikus szocialista gazdaság és társadalom integrációs sémájához. Ugyanakkor a tágabb értelemben vett eljárásjog – azaz a Perrendtartáson kívüli jogi rend – pontosan érzékelt a valóságot akkor, amikor a szocialista vállalatok egymás közötti (megengedett) vitáit a döntőbizottságok elé sorolta. Ezek a viták ugyanis oda tartoztak. Abban a bürokratikus koordinációs rendszerben kellett döntenie a szervezeti konfliktusaikról, amelynek a konfliktuskihordó alanyok alkotórészei voltak. Autonómiájukat elvesztve, a politikai rend részeivé válva, a központi irányítás szervezeti rendszerének elemeként a vállalatok (nagy gazdasági szereplők) esetében szóba sem

---

⁴³¹ SZAMUELY, 1971. 26. old.

⁴³² BEREND.T. 1999. 107. old.

jöhetett a társadalmi autonómiával rendelkező jogalanyok magánjogilag szabályozott és eljárási garanciákkal biztosított jogvédelmi igénye.⁴³³ A gazdaságot nem a piac működése szabályozta – nem lévén magángazdaság és piac – a vállalat pedig éppúgy a hatalmi rendszer részeként működött, mint a párt vagy az államhatalom, ezért a vállalati viták helye a döntőbizottságoknál volt.⁴³⁴

A létező magángazdaság aktorai ugyanakkor csekély és jelentéktelen perekben léptek fel. Magánjogilag halványan szabályozott töredék jogvitái (lakásbérlet, birtokviták) szerepeltek a bíróságok előtt. A statisztikák elárulják, a korban főleg a peres eljárások regulatív funkciói érvényesültek, domináns pozícióba juttatva a családjogi pereket. Mindez azonban már önmagában elegendő volt ahhoz, hogy a perjog megőrizze, majd továbbfejlessze a piaci viszonyokból eredő konfliktusok megoldására “szakosodott” dogmatikáját, még akkor is, ha töredékesen, a szovjet jogfejlődés piacellenes elveinek alkalmazásával, a politikai rend értékeinek inkorporálásával tette mindezt. A kialakuló dogmatikai kettősség egyfelől megszüntetve megőrizte a klasszikus perjogot – félig meddig átvéve az 1911-es PP mögött álló német perjogi rendszert – másfelől furcsa, történetileg egyedi keverékét alkotta meg a magyar, német, szovjet - orosz / francia dogmatikának.

A korra jellemző módon a jogviták feloldására hivatott szervezetről, a bíróságokról sem mondható el, hogy a klasszikus európai hagyományoknak – hatalommegosztás, függetlenség, félegyenlőség stb.— megfelelően működtek volna. A bíróságok kettős formában integrálódtak az uralmi rendbe. Egyfelől a bürokratikus koordináció mechanizmusának részeként, a hatalmi - szervezeti rendszer elemeként elláttak bizonyos koordinációs feladatokat. Láttuk például, a családjogi ítékezés nem volt más, mint a társadalmat (rend)szabályozó tevékenység, ahol az elsődleges cél a politikai hatalom

---

⁴³³ ”A vertikális láncokon belül a főhatás irány felülről lefelé érvényesül. A fölérendelt utasítást adhat az alárendeltnek: megfordítva azonban ez nem történhet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy alulról felfelé irányuló hatás egyáltalán ne létezne...Az apparátus tagja, minden szinten, de még a hatalmi piramis alján lévő, funkció nélküli lakos is hallathatja hangját: javaslatokat tehet és bírálhat. Ez azonban csak szigorú korlátok között történhet. Semmiképpen nem érintheti a rendszer alapelveit, a párt fő politikai irányvonalát, a gazdasági tervekben kifejezésre jutó általános gazdaságpolitikát. Ami a személyekre vonatkozó bírálatot illeti, ez annál kockázatosabb, minél magasabban áll a szóban forgó egyén a hierarchiában, és minél kevésbé képes elviselni a kritikát. ... az alulról jövő kritika hangja hallatszik ugyan, de rendszerint igen erőtlenül. Márpedig a hangerőnek túl kell lépnie egy kritikus alsó határt, hogy egyáltalán hallhatóvá váljék és hatást gyakoroljon.” KORNAL, 1993. 130. old.

⁴³⁴ A gazdaságelméletekből egyértelmű, a gazdaságban “alkuk” működnek, de nem beszélhetünk szervezetközi konfliktusokról. A vállalatok / trösztök között a makro gazdaság szervezetén belül értelmezhető összeütközések vannak, de nincsenek érdek konfliktusok, gazdasági érdek összeütközések

normáinak, értékeinek elfogadtatása és kikényszerítése volt. Másfelől a bíróságok nyíltan a politikai hatalom részei voltak, ideológiai indokolásáról a szocialista állam és jogelmélet megfelelően gondoskodott. Így a vékonyra húzott magángazdaság felé legtöbbször (vö. 1953.-es Erdei levél) olyan értékeket közvetített, amelyek iránya a maradék piaci gazdaság beszabályozása, korlátok között tartása volt. Az állampolgárok felé egyrészt diszkriminatív módon működött – nyíltan kizárt bizonyos csoportokat a jogérvényesítés lehetőségéből --, másrészt a klasszikus (személyi jogi) viták megoldását a -- jogba csomagolt -- ideológiai értékek érvényesítésének terepeként fogta fel.

És mégis e szűk átjáró biztosította a klasszikus perjog intézményeinek, jogi hagyományainak, dogmatikai rendszerének továbbélését, fennmaradását. Később – a hatvanas – hetvenes években -- ez a keskeny lehetőség alapozta meg a perjogi továbblépést, amelynek eredményeképpen -- számos történeti paradoxon ellenére -- a perjogi dogmatika és peres intézmény rendszer, s nem utolsósorban a joggyakorlat, kisebb megrázkódtatással átvehette (visszavehette) a piacgazdaságban nélkülözhetetlen konfliktusfeloldó szerepét. Szakítanánk a történeti hűséggel, ha azt állítanánk, elemzésünk időszakában -- vagy annak végén, 1957.-ben -- pontosan látni lehetett az út végét. Ekkor még az is kérdéses volt, mire lesz elég a változás, vajon a következő lépés a reform, a klasszikus rendszer felbomlása, a piac felé való nyitás lesz-e avagy a visszarendeződés.

A perjogi dogmatika könyvünkben adott elemzése -- úgy gondoljuk -- meggyőzi a kételkedőket arról, a korban beszélhetünk jogról, jogi rendszerről és eljárásjogról. A fent leírt paradoxon ellenére -- talán e miatt, vagy ebből következően? -- a perjog fejlődésének jelentős, bár nem mindig előremutató állomásai voltak könyvünk elemzési stációi. Nemcsak a dogmatikai fogalomrendszer, hanem az eljárásjog társadalmi funkciói felől nézve sem tagadhatjuk le a korszak jelentőségét. A dogmatikai racionalizmus ugyanis a racionális – piaci -- társadalmak elengedhetetlen eleme – s e tény Max Weber óta tudjuk. Weber írta, hogy *“...a római jog volt az az eszköz, melynek segítségével a formális jog legázolta a materiális jogot. Ez a formális jog azonban kiszámítható. .. (a kapitalizmusnak – Gy.T.).. olyan jogra van szüksége, melynek működése körülbelül ugyanúgy kiszámítható, mint egy gépé; rituális – vallásos és mágikus szempontok nem*

és klasszikus magánjogi jogviták. Ezért tartjuk a döntőbizottsági gyakorlatot és szabályozást a kor adekvát "jogszolgáltatásának".

játszhatnak szerepet..”⁴³⁵ Következésképpen a jog dogmatikai (formális) racionalitása olyan korszakban őrizhette meg szülőjének genetikus adottságát, amikor a jogon kívüli világ éppen megtagadta létrehozóját.

A könyvben elemzett társadalomtörténeti helyzet számos általánosabb értelemben tárgyalható jogfejlődési problémát vet fel. Amennyiben ragaszkodunk a piaci társadalom - nem piaci társadalom dichotónómiához, szükségesnek tűnik megfogalmazni a piaci társadalmak perjogának egy – két lényegi lényegi vonását. Így a racionális döntés kalkuláció normatív elemei, (melynek részese a társadalmi / gazdasági költség - haszon kalkuláció), a jog uralmának alávetett ítélkezési gyakorlat, (M. Weber), az autonomiával rendelkező társadalmi alanyok (természetes és jogi személyek) közötti konfliktusfeloldás, valamint a polgári autonomiával rendelkező személyek társadalmi / gazdasági státuszának szabályozása. Természetesen található számos más jellemző ismerv, azonban ezek még jobban alátámasztják meggyőződésünket, miszerint a perjog a piaci társadalmakban döntően a piaci koordinációhoz kötődik, a konfliktusok feloldásának végső eszköze, a *deus ex maxima*.⁴³⁶

A korai szocialista rendszerben a perjog a bürokratikus koordináció integráns eleme. Könyvünkben számos dokumentummal, és elemzéssel bizonyítottuk, az ítélkezés gyakorlata integrálódott a politikai hatalmat ténylegesen biztosító társadalmi bürokráciába (szervezeti rendszerbe), ezért szó sem lehetett önálló és független – a jog tárgyi racionalitása mellett döntő -- generális joggyakorlatról. A perjog feladta – fel kellett adnia – piacsabályozó funkcióját, így szabályozási feladatai a perszonális viszonyokra vonatkoztak, e téren pedig a hatalom értékrendjének érvényesítésén keresztül megpróbálta a magánemberek és a családok magánéletét a integrálni a társadalmi – hatalmi rendszerbe (lásd családügyi perek). A normatív működés bázisát alkotó hatalmi szabályok és politikai normákat egy – egy jogalkotási fázis deriválta, joggá transzformálta, ám ennek erőssége erősen függött a társadalmi – történeti helyzettől.

---

⁴³⁵ WEBER, 1970. 372. old.

⁴³⁶ *“Am a racionálisan előírt jog és a racionálisan kidolgozott szabályzatok szerint igazságot szolgáltató és igazgató, bürokratikus állam irányában történő <<haladás>> történetileg is a legszorosabban összefügg a modern tőkés fejlődéssel. A modern tőkés üzem belsőleg elsősorban a kalkuláción alapul. Létezéséhez olyan igazságszolgáltatásra és igazgatásra van szüksége, amelynek működése legalábbis elvileg szilárd egyetemes normák szerint ugyanolyan racionálisan kiszámítható, ahogyan egy gép előrelátható teljesítményét számítjuk ki.”* WEBER, 1970. 387. old.

Az ötvenes évek Perrendtartása egy stimulált modellként, a piaci társadalom illanó emlékeként, bújtatva őrizte meg a számára eredetileg természetes társadalmi közeget. E megőrzés dogmatikai biztosítéka kétségkívül a Plósz-féle Polgári Perrendtartás dogmatika – és ítélkezési hagyománya volt. E hagyományok oly mélyen éltek a jogász társadalom gondolkodásában, hogy a szakma még 1957 –ben is felvette az 1952 –es PP teljes negligálását.

A dogmatika azonban – szemben néhány társadalomtudományi felfogással – nem “csak” norma, nem csak időszakos és múlandó jogalkotási termék, hanem társadalmi – történeti sajátosságokkal rendelkező “mikrovilág”. Egyetértünk Max Weberrel abban, hogy még a leginkább “technikainak” tűnő szabály is része az uralmi rendnek,⁴³⁷ az eljárást szabályozó normák pedig még szorosabban kapcsolódnak az őket létrehozó megalkotó uralom társadalmi – történeti folyamatokhoz. Ebből kifolyólag, amikor az ötvenes évek első felét elemezve a perjogi fejlődés egyik lehetőségét a normatív előírások területén mutattuk ki, nem állítottuk azt, hogy e normarendszer “tisztá normatív előírásként” független lett volna magától a létrehozó közegétől. A másik oldalról viszont éppen maga történeti – társadalmi fejlődés hagyott szabad területet a (formálisan racionalizált) normatív előírások számára, s a korabeli szereplők éltek e lehetőséggel. Úgy gondoljuk, e kettősség könyvünkben megfelelő hangsúlyokat kapott, álláspontunk védelmére egyértelmű bizonyítékokat sorakoztattunk fel.

A jog normái nyelvekben, a nyelvek grammatikai szabályai szerint épülnek fel. A normatív megfogalmazások azonban nem üres nyelvi tartalmak, hanem a grammatikai szabályok komplex magatartási programokat hordoznak. E magatartási szabályok a társadalmi élet kiemelt jelentőségű, központi szabályozói, irányítják és programozzák – a jövőre utaló célkitűzések megfogalmazásával – a szabályok értelmezőit. E mellett a nyelvben felépített dogmatikai világ ismeretelemeket szintén tartalmaz, azaz választ ad bizonyos, a világ objektivitására vonatkozó kérdésre. Nem elsősorban a tény – információ a legfontosabb e téren, hanem az interpretációs sémák, a normatív grammatikába kódolt társadalmi struktúrák értelmezési keretének adottsága. Mindezek miatt a dogmatika elemzése különösen fontos egy olyan korszakban, amikor a cselekvési lehetőségek leszűkülnek a dogmatikai rendszer kidolgozására és finomítására.⁴³⁸

---

⁴³⁷ WEBER, 1967. 229. old.

⁴³⁸ BIERWISCH, 1992. 43. old. (Bierwisch, Manfred: Recht linguistisch gesehen. Rechtskulture 1992, 43

Álláspontunk eddig tisztán módszertani, nem ad választ arra, hogy az ötvenes évek elejének kodifikált perjoga milyen világgépet, magyarázati sémát, interpretációs keretet zárt magába. A további kutatási irányok szükségességét nem vitatva utalunk arra dogmatikai alternatívára, amit az 1951-es szövegek elemzésekor feltártunk, illetve azokra az elemzett dogmatikai –látszólag semleges – kérdésekre, melyek a társadalom konfliktusait összesűrítve messze túlmutattak a jog, és perjog belső problémáin (Pp. 130. § elemzése) Ugyanakkor elismertük az eljárás belső racionalizációs kényszeréből fakadó, ma előrelépésként értelmezhető jogalkotási folyamatokat, ezek nagyrészt a technikai szabályok mögé bújva – számos esetben (1957.–es módosítás) a tudomány fogalomrendszerében megjelenve – valójában a társadalom szereplőinek szervezeti pozíciójának szabályozásán keresztül azok társadalmi lehetőségeit bővítették. (Perorvoslati rendszer 1958-as szabályai) A mai elemzőnek mindezek miatt óvakodni kell (kellett) az egyértelmű megfogalmazásoktól, és a más interpretációs lehetőségeket lezáró kijelentésektől, hiszen nagyon összetett, ellentmondásos, feszültségekkel terhes terepre tévedtünk.

Ugyancsak ellentmondásokat hordoz a korabeli eljárásjogot alkalmazó bírósági szervezet társadalomtörténete. A formális jog szempontjából nézve valóban beszélhetünk jogról, és jogrendről, mivel egyetértünk Max Weberrel abban, hogy *”...a <<jog>> olyan <<rend>>, amelynek érvényesülését különleges szavatosság valószínűsíti. És pedig <<szavatolt objektív jogon>> azt értjük, amikor a szavatosságot a régebben definiált értelemben vett <<kényszerítő gépezet>> azaz a jogrend érvényesítésére kényszerítő eszközöket (jogi kényszer) alkalmazni tudó személy vagy személyek jelenléte szolgáltatja. A kényszerítő eszközök lehetnek pszichikai vagy fizikai jelegűek, hathatnak közvetlenül vagy közvetve, irányulhatnak olyanok ellen, akik részesei annak az egyetértésen alapuló közösségnek, vagy társulásnak, szervezetnek, vagy intézménynek, amelyre nézve a rend (empirikusan) érvényes, de irányulhatnak ezen kívülre is. Ezek az eszközök a szóban forgó közösség jogrendje. ... A közösség kényszerítő gépezetét alkotó személyeknek sem minden rendezett <<szervi cselekvése>> irányul jogi kényszer alkalmazására. Jogi kényszerről csak annál a cselekvésnél beszélünk, amelynek érvényes értelme: biztosítani, hogy az érintettek kövessenek valamilyen rendet, egyszerűen <<mint olyat>>, azaz tisztán formálisan, <<azért, mert>> kötelezően érvényesnek nyilvánították. .. szavatolt*

<<jogról>> csak akkor beszélhetünk, amikor valószínű, hogy adott esetben kényszer, <<jogi kényszer>> lépjen fel, <<magáért a kényszerért>>”⁴³⁹.

Kétségtelen, hogy a jogi rend fennmaradásának egyik feltétele az engedelmisség, a cselekvők azon meggyőződése, hogy a magatartásukat a jog éppen így – és nem másként írja elő, bár ez “nem gyakran” fordul elő. Ebben Webernek igaza van. Igazat adunk abban is, hogy az “*érintettek igen jelentős hányada vagy azért viselkedik a jogrendnek megfelelően, mert ezt a környezet helyesli és az ellenkezőjét helyteleníti, vagy egyszerűen az élet bevett szokásaként meggyökeresedett szabályszerűségeinek tompa megszokásából, de korántsem jogi kötelezettségként átértzett engedelmisségből.*”⁴⁴⁰ Az engedelmisséget így az a kényszerítő gépezet biztosítja, amelynek rendszere az ötvenes években több, egymással összeköttetésben lévő, és szerves logikában együttműködő alrendszerre tagolódott. Másfelől – és ezen véleményünket e záró fejezetben többször kifejtettük – a kényszerítő apparátus léte önmagában elégtelen kritériuma a jogi rendszer létének és működésének⁴⁴¹, hiszen a szocialista jog éppen a fejlett jogi rendszerek társadalmi funkcionalitásából eredő feltételeknek nem felelt meg az ötvenes évek elején. Így például hiányzott az a racionális bürokrácia, illetve az a jogi rend, amely a modern jogfejlődés elengedhetetlen sajátossága, holott a korszak magas fokon produkálta a kényszerítő mechanizmusok különböző – pszichológiai, erkölcsi, ideológiai stb. – formáját.⁴⁴²

Weber kritériumainál maradva az egyik hiányzó előfeltétel a joggyakorlók – jogalkalmazók – racionális szakmai visszacsatolása. Igaz – láttuk – 1957 –ben e lehetőség megnyílt a bírák, ügyvédek, ügyészek előtt, azonban e visszacsatolás szelektív és a szervezeten irányított volt, nem a jogfejlődés “természetes menetéből” fakadt. Ezen túlmenően azonban nem volt mögöttes társadalmi racionalizációs kényszer, hiszen az áruterelés társadalmi logikáját a rendszer kikapcsolta. Weber szerint ugyanis a

⁴³⁹ WEBER, 1967. 98. old.

⁴⁴⁰ Uo.

⁴⁴¹ “... elutasítunk minden olyan álláspontot, amely szerint csak ott beszélhetünk <<jogról>>, ahol a jogi kényszert politikai erőszak szavatolja. .. szerintünk minden olyan esetben <<jogrendről>> kell beszélni, ahol amikor bármiféle, fizikai vagy pszichikai kényszerítő eszközöket egy kényszerítő gépezet, vagyis egy vagy több személy alkalmaz, ha bizonyos események bekövetkeznek, -- amikor a társulásnak a <<jogi kényszer>> célját szolgáló különleges fajtája létezik.” WEBER, 1967. 103. old.

⁴⁴² “... távolról sem minden szavatolt (objektív) jogot <<erőszak>> (fizikai kényszer kilátásba helyezése) szavatol.. Az ilyen <<erőszak>> vagy akár a magánkövetelések érvényesítésének az a mai perrendtartásbeli módja, hogy az érintett fél <<panaszt>> tesz a <<bíróság>> előtt, s ezt kényszervégrehajtás követi, szemünkben szociológiailag egyáltalán nem döntő ismérve a <<jognak>>, vagy akár a <<szavatolt jognak>>. .. Ma az erőszakos jogi kényszere az állami szervek monopóliuma. ... <<Állami>> azaz államilag szavatolt jogról akkor beszélhetünk, ha a szavatosságot, a jogi kényszert a

“joggyakorlók tapasztalata, szaktudása, életre való nyitottsága elengedhetetlen a valóság problémáinak megoldásához. Ebből nőnek ki (árutermelés) azok a kérdések, melyeket meg kell oldania a szakképzett joggyakorlónak.. A joggyakorlók tapasztalata és szaktudása iránti növekvő igény, és ezzel együtt általában a jog racionalizálásának fellendülése csaknem mindig abból indult ki, hogy nőtt az áruforgalom és az abban érdekelték jelentősége. Ebből nőnek ugyanis ki az egyre újabb problémák, melyek elintézéshez szakszerű, azaz racionális iskolázottság elkerülhetetlenül követelmény lett”. A jogot különböző módon lehetséges alávetni a racionalizáció folyamatának, “a formális tulajdonságok fejlődésének irányát azonban közvetlenül a <<jogászok közötti belső>> viszonyok határozzák meg, azoknak a személyeknek a sajátosságai, akik abban a helyzetben vannak, hogy <<hivatásszerű>> befolyást gyakorolhatnak a jog alakításnak mikéntjére az általános gazdasági és társadalmi feltételek pedig csak közvetve határozzák meg a fejlődés irányát”⁴⁴³. Éppen a weberi tényállás világít rá legjobban az ötvenes években kialakult helyzet fonákságára, hiszen a hivatásszerű befolyás eleme a korlátozott racionalitás folyamata akár az 1956 – 57-es novella megalkotásnak elemzésében is kimutatható. Annak ellenére, hogy rejtve, informális úton, szelektív, végül politikai szempontoknak engedelmessévé érte el e “befolyás” jogalkotói hatását.

A perjog – Weber intencióinak megfelelően – nem más, mint a jog belső racionalizációját elvégző szakszerű hivatalnokok munkája eredményeképpen formálisan racionalizált normakonstrukciók koherens rendszere. Történeti eredmény, egy fejlődési út végállomása. “A jogorvoslás kezdetekben szigorúan formális jellegű volt... Innen (varázslások) származik mindenekelőtt az igazságszolgáltatás valamennyi ősi formájában – és még a rögzített szabályok szerint működő igazságszolgáltatásban is .. megtalálható közös alapelv, mely szerint, ha a felek akár a legkisebb hibát is elkövetik, amikor ünnepélyesen kimondják azt a formulát, amelyre a per valamelyik szakasza épül, annak az a következménye, hogy az illető ügyben nem kapnak jogorvoslatot, s esetleg az egész pert elvesztik. Ez az elv éppúgy hozzátartozott a római törvények szerinti perekhez, mint a középkori joghoz. .. A perbeli jogi formalizmus mindenekelőtt a formailag kötött jogi bizonyítással kezdődött. A mai értelemben vett perbeli bizonyítást egyáltalán nem szabályozzák ugyanilyen formális jogi megkötések. Kezdetben nem azért hoznak bizonyítékot, hogy ezáltal egy tény igaznak, vagy hamisnak bizonyuljon. Inkább arról van

---

politikai közösség különleges, rendszerint közvetlen <fizikai>> kényszerítő eszközei jelentik. “ WEBER, 1967. 99. old.

⁴⁴³ WEBER, 1995. 111. old.

szó, hogy melyik félnek és milyen formában szabad, illetve kell föltennie azt a kérdést, a mágikus hatalmaknak, hogy igaza van-e? Maga az eljárás tehát formális jellegű, ezzel szemben a döntés eszközei teljesen irracionális jellegűek.“⁴⁴⁴ Weber Horvát Barna tanaihoz áll közel, aki azt írta: *“... az eljárás fejlődése az eljárási apparátus kiképeződése azonos jelentésű a társadalom előrehaladó szerveződésével.”*⁴⁴⁵ A magyarországi perjog az ötvenes években megkísérelte az eljárási formalizmus követelményének teljesítését, hogy milyen sikerrel, arról könyvünk lapjai tanúskodnak.

Kétségtelenül a jog rendszerének kialakulása együtt halad a modern társadalom mind komplexebbé váló, mind több rendszerközi és rendszeren belüli kommunikációt, interakciót, integrációt, vonatkozási pontot, kapcsolatot kiépítő kialakulásával. A társadalmi rendszerek – köztük a jogi rendszer – kiváló teoretikusa Niklas Luhmann szerint, a társadalom rendszere abban a mértékben, ahogyan a komplexitása növekedik, szegmentált és funkcionálisan specifikus részrendszerei által maga is átstrukturálódik. Mindez a részrendszereken belüli különböző választási alternatívák ugrásszerű növekedéséhez, a megélhetés és a cselekvések lehetőségének, végül a normatív követelmények többlet termelődéséhez vezet, megerősítve ezzel a szelekció kényszerét. A fejlődés a jog területén a választások és az alternatívák differenciálódása által a jogilag specifikus interakciós rendszerek megteremtéséhez vitt el – a jogilag specifikus interakciós rendszert hívja Luhmann “Eljárásnak” –, s ezek a rendszerek egyre növekvő mértékben a jogi döntések társadalmilag relatív autonómiával rendelkező hordozóivá válnak. A társadalom szintjén a jog maga a kognitív és a normatív elvárások rendszerének egyre növekvő szétválása útján értelmezi önmagát, mint jogot, s ebben az értelemben építi ki a konkrétól az absztraktig (az egyes esettől az általánosításig) terjedő elképzeléseket. Mindez intézményesedési folyamat, amely az eljárásokban több szinten megjelenik. Így a kognitív és a normatív elvárások szétválása és a differenciálódás folyamata jellemző a bírói szerep és bírói szerep köre kiépülő eljárásokra (Verfahren). Az eljárások résztvevőivel szemben megjelenő sajátos normatív elvárásokat a bírónak a saját esetére/ ügyére lehívva, egyedileg alkalmaznia kell (“specifikalizálnia”). Pontosabban: közömbösítenie kell személyiségét, ki kell kapcsolnia egy másik lehetséges szerepet, s el kell tekintenie a nyilvánosság lehetséges reakcióitól. El kell továbbá választania egymástól az egyes eljárást és a bírságot magát, mivel a bíróságon sok egyedi eljárás

---

⁴⁴⁴ Uo. 97 - 98. old.

⁴⁴⁵ HORVÁTH, 1995. 324. old.

folyik, továbbá a “bíróság” szimbolikus egysége számos társadalmi elvárásnak és értéknek, s ezek az egyedi ügy döntését nem befolyásolhatják. Az eljárás – foglalta össze Luhmann – olyan különleges sajátosságokkal rendelkező társadalmi rendszer (Sozialsystem), amely a hozzákapcsolt döntést kidolgozása céljából rövidtávú és túlnyomórészt maga is konstrukció.⁴⁴⁶

Amennyiben az ötvenes évek magyar társadalma modern társadalom volt⁴⁴⁷, és amennyiben bizonyos modernizáció társadalomszerkezetileg végbemehetett, annyiban az ötvenes évek perjoga megőrizte sajátosságát és egyediségét, elválását és differenciálódását a jogi rendszeren belül – még egy kicsit a luhmanni értelemben is. Kétségtelenül nem olvadt bele sem a büntetőeljárás jog, sem a törvénykezési jog rendszerébe. Önálló eljárási rendként – láttuk a területi bíráskodás esetében milyen nehéz volt a több ügyszakra kiterjedő közötti bíráskodás – megőrizte jogi sajátosságát. Rendelkezett a bírói szerep normatív elvárásával és azokkal a jogilag körülírt szerepkészletekkel, amelyek a polgári eljárások szereplőit valóban eljárási szereplőkke emelik. (A képviselőre, jogi képviselőre, a peres félre, a pertársra vonatkozó szabályok). Mindez nem volt szükségszerű, hiszen a bolsevik forradalom első eljárási szabálygyűjteménye 1917.-ben mindezt megsemmisítette, ergo társadalom-történetileg negligálta a luhmani értelemben vett modernnek tekintett jog rendszerét.

Más, a jog szociológiai elemzésével foglalkozó szerzők a modern jogfejlődés egyik sajátosságának az eljárásokra és az eljárásjogra építkező fejlődést tartják. Horváth Barna – Luhmanhoz hasonlóan -- a jogi rendszer tagozódásából, és differenciálódásából levezetve az eljárás (és eljárásjogok) fejlődését megállapítja, hogy *“Az eljárás fejlődése önnön tagolódásában és falhalmazódásában rejlik. Fokozatosan alakulnak ki azok az intézmények, melyek alapján véve csupán különösen meggyökeresedett eljárás-komplexumokat testesítenek meg, és semmi egyebet.”* Ilyenek a házassági akadályok “művileg” létrehozott rendszere, az örökösödési rend, a képviselet, a jogi személyiség, perfüggőség, stb. Megállapítja, hogy *“...a jog fejlődés egybeesik a legdifferenciáltabb eljárás, a mindenkori legfejlettebb eljárási apparátus kifejlődésével. Bár természetesen nem minden eljárás jog, mégis, az eljárás fejlődése összhangban van a*

⁴⁴⁶ LUHMANN, 1987. 263. old.

⁴⁴⁷Ezen a nézetten van Kulcsár Kálmán (KULCSÁR, 1986.) és Pokol Béla (POKOL 1989.) A szerző nem osztja e véleményeket, álláspontját 1994.-es monográfiájában részletesen indokolta. GYEKICZKY, 1994.

*jog felé vivő fejlődéssel, s a jog éppenséggel a mindenkori legfejlettebb eljárási apparátust teljesíti meg.*⁴⁴⁸

Követve Horváth Barna (és Luhmann) gondolatmentét, megállapíthatjuk, az ötvenes évek perjoga – bármennyire különálló dogmatikával rendelkezett – megtermékenyítő, vagy éppen fejlődést generáló hatással nem rendelkezett a magánjog (előbb korlátozott, majd az 1953-as kodifikációs döntéssel beinduló) fejlődésére. Lehetséges, a már idézett Korszellem (Zeitgeist) szétáradása a jog intézmény rendszerébe és dogmatikájába akadályozta meg az erjedést, lehetséges mind Horváth Barna, mind Niklas Luhmann az angol jogfejlődés történetét modellizálták, azonban még e körülményeket tekintetbe véve is megállapítható: a szükséges kapcsolódás sem alakult ki magánjog és polgári eljárásjog között.⁴⁴⁹ További kutatások szükségességét megelőlegezve utalhatunk arra, talán az eljárásjog túlzott szervezet központúsága, a bírói szervezet szabályozására irányuló törekvése – ami egyébként az eljárásjog, különösen a perrendtartás egyik célkitűzése – akadályozta meg a termékeny párbeszédet. Pedig a magánjog jelen volt a jogalkotási vitákban, a tudományos kérdésfelvetésekben, az esetleges javaslatokban. Emlékezzünk, még a birtokperek önálló szabályozása is felmerült 1956 – 57 –ben, s abban nem vagyunk biztosak, hogy pusztán az eljárásjog hibáztatható-e a birtokperokról szóló önálló fejezet hiányában. Mindenestre ahogy Horváth Barna általános érvénnyel megfogalmazta, a Tervtársadalomban “... *semmi más nem számít mérvadónak, csak a társadalmi szükséglet kielégítés legjobb tervének kivitelezése. .. ez rendkívüli megterheléssel, sőt az eljárás lehetőségeinek túlfeszítésével jár. Az eljárási apparátus tervtársadalomban lejátszódó öntranszcendenciája egyfelől abban jut kifejezésre, hogy a legjobb tervhez hozzátartozik az a mindentudás, melynek az*

⁴⁴⁸ HORVÁTH, 1995. 324. old. “A .. társadalmi objektivációk – úgymint gazdaság, harc, hatalom, tudás – egyikénél sem indokolt oly mértékben a joggal való generikus azonosítás, mint az eljárás esetében. Ezek az objektivációk jóllehet bekerülnek az eljárás illesztékeibe, s magába az eljárásba is, azonban mindig csak az eljáráson keresztül jutnak érvényre. Amennyiben maguk az említett objektivációk képezik a jog keletkezés-, érték-, vagy ismeretalapját, úgy az eljárás jogforrás gyanánt csupán abban az értelemben előzi meg ezeket, hogy a jogot csak és kizárólag az eljáráson keresztül alapozhatják meg. Mármost azt, ahogyan az eljárásból ennek a legfejlettebb eljárási apparátussá történő fejlődése révén jog keletkezik, a szociológiai teljesítmény – összefüggés mutatta meg, s ezzel az eljárás a jog közvetlen keletkezési alapjának bizonyult. ... az igazságosság az eljárást társadalmi megvalósulásának elengedhetetlen eszközeként előfeltételezi. Ily módon az eljárás által érvényre jutó igazságosság mutatkozik a jog értékalapjának.” Uo. 337. old.

⁴⁴⁹ “A jog tehát történetileg, szociológiailag, logikailag és axiológiailag az eljárás teljesítménye. Szabály vagy szabályosság, a szabály szemléleti egysége és a társadalmi magatartás azon szabályossága, mely delegálja a legfejlettebb eljárási apparátust, illetőleg amelyet az apparátus megvalósít. Azonban az eljárás túlfejlődése, túlnövekedése, túlhatásossága, túlszabadsága, sőt túlkölcsönössége is aláássák az eljárás és a jog tartós, folytonos fennmaradását. ... Az eljárás a szabadság és a társadalmi kényszer egymáshoz rendelése, szemléleti egységbe való összekapcsolódásukra szolgáló technikai eszköz.” HORVÁTH, 1995. 357. old.

eljárási apparátusra voltaképpen már nem lenne szüksége többé. Másfelől viszont a tervtársadalom az eljárási apparátus túlterheltsége következtében is felidézi az eljárási apparátus hanyatlásának rémét. Ennek az apparátusnak a megbízhatósága az előre meghatározott magatartások azon begyakorlottságában rejlik, amelytől elválaszthatatlan az irracionalistás és az irracionalizálódás egy bizonyos foka... ”⁴⁵⁰

Bekövetkezik az apparátus túlnövekedése, a bürokráciaként ismert társadalmi szervezet kialakulása, mindent átszövő rendszere.

Ideális esetben – Horváth barna szerint -- a társadalom számbeli gyarapodásának az eljárási apparátus csökkenő mértékű növekedése felel meg. 1000 kereskedelmi ügyletre egy per esik, 100.000 ügyletre nem száz, hanem 50. *“Az eljárási apparátus szociáltechnikai nyeresége éppen ebben a megtakarításban rejlik. Nos a bürokrácia ennek az optimális viszonyoknak hátrányokkal járó megzavarását, vagyis az eljárás szociáltechnikai szempontból felesleges növekedését jelenti. Így az eljárásban elburjánzó élőködővé válik, mely a jogtételek túltermelésében, áttekinthetlenségében, a jogbizonytalanságban, a szervezeti apparátus túldimezionálásában, az eljárás irracionalizálódásában ragadható meg.”*⁴⁵¹

Az ötvenes években a perjog által szabályozni kívánt bírósági eljárás – éppen a bírósági szervezeten keresztül – szerves egészet képezett a hatalomgyakorlás bürokratikus rendjével. Ennek nemcsak olyan politikatörténeti jelei voltak, mint a a törvényhozó, a végrehajtó, és a bírói hatalom szétválásának feladása, vagy a bürokrácia törvényhozástól való függetlensége, hanem – ahogy Kornai megállapítja -- az állampolgár sem fellebbezhetett a kormányzattal szemben a bírósághoz.⁴⁵² *“Alapjában véve rendeleti úton folyik a kormányzás még akkor is, ha formailag parlament által jóváhagyott törvénynek minősül a rendelkezés. Amíg a parlament elsöprő többsége szilárdan az uralmon lévő párt kezén van, addig a párt akarata szinte automatikusan érvényesül. A rendeletek és belső utasítások egy része ellentmond a hatályos törvényeknek. Továbbra is sok a titkos rendelet és utasítás... A reformmal kapcsolatos vitákban, különösen a folyamat későbbi szakaszában sokszor elhangzik az a követelmény, hogy az állam váljék jogállammá ... Ennek az a legfőbb ismérve, hogy semmilyen személy vagy intézmény nem állhat a törvény felett. Ebben a szigorú értelemben nemcsak a*

---

⁴⁵⁰ Uo. 329. old.

⁴⁵¹ Uo. 331 - 332. old.

⁴⁵² KORNAI, 1993. 432. old.

*klasszikus rendszer, de a reformfolyamat sem jogállam. A párt törvények felett áll, és ezzel együtt az egész bürokratikus apparátusról elmondható, hogy az nincs a törvénynek alávetve, ellenkezőleg, a kormányzat mindenkori akaratához igazítják a törvényeket.”*⁴⁵³

Csakis formális szempontok alapján jelenthető ki, hogy a klasszikus szocialista rendszer állama a többi modern államhoz hasonló. Látszólag a törvényhozást választják, a parlament nevezi ki a kormányt, az Alkotmány szerint a társadalom vezető ereje a kommunista párt, ám ennek mikéntjéről és konkrét szervezeti folyamatairól *“nincs konkrét előírás”* – fogalmazott Kornai János. A párt azonban nem elvont entitás, hanem párt apparátusa, így a párturalom a párt apparátusának uralmát jelenti. A pártapparátus kulcsszerepet játszik a törvényhozás, az államigazgatás, és az igazságszolgáltatás személyi állományának kijelölésében – amire könyvünk dokumentumai megfelelő számban állnak rendelkezésre. A Pártszervek határozata (meg kell változtatni a PP-t), megelőzi a kormány, vagy az államigazgatás szerveinek döntését. Lényegében a párt határozata az, amelyet követ az egyéb adminisztrációk határozata, döntése, nem pedig fordítva.⁴⁵⁴

A klasszikus szocializmus perjoga nemcsak a szervezeti – politikai síkon, hanem struktúrájában is a korabeli bürokratikus rendhez kötődik. Max Weber -- ma már klasszikus tanulmányában – a modern – racionális uralom pilléreként felépülő -- bürokráciát úgy jellemzi, ahol folyamatos, szabályokhoz kötött hivatali ügyvitel létezik, melynek körét az illetékességi szabályok határozzák meg, ahol a feladatok ellátásához esetenként parancsadási jogok társulnak azzal, hogy adott esetben megengedhetőek a kényszerítő eszközök (alkalmazásuk feltételeit szigorúan körülhatárolják). A bürokrácia a hivatali hierarchia szerint tagolódik, s az eljárásokat szabályok szerint folytatják le, melyek lehetnek: technikai szabályok és magatartási normák. A szabályok racionális alkalmazásához szakképzés és szaktudás szükséges, melynek letéteményesei a hivatalnokok. Az igazgatást hivatásszerűen végző csoport a termelőeszközöktől elkülönült csoportként végzi tevékenységét, s a hivatali pozíciót nem lehet elsajátítani,

---

⁴⁵³ Uo.

⁴⁵⁴ *“A pártapparátus közvetlenül is kapcsolatot tart az államapparátussal. Sajátos megkettőződés érvényesül. Minden fontosabb állami feladatkörért egy erre kijelölt pártfunkcionárius vagy funkcionáriuscsoport felelős, a pártapparátuson belül. A párt központi apparátusában vannak osztályok, melyek felelősek az iparért, a mezőgazdaságért, az oktatásért,... és így tovább. A megkettőződés azonban nem teljes. Az egyik eltérés abban áll, hogy a pártapparátuson belül rendszerint jóval kisebb létszám foglalkozik egy - egy feladatkörrel, mint ahányan a párhuzamos állami szervezetben tevékenykednek. Ez a kisebb létszám azonban nagy hatalommal rendelkezik. Ha formailag nem is adhat utasítást, de a gyakorlatban szavának döntő súlya van.”* KORNAI, 1993. 70. old.

örökölni. Az igazgatás ügyiratokon alapul.⁴⁵⁵ Mondanunk sem kell, nem ez a bürokrácia az ötvenes évek jellemző bürokráciája Magyarországon. Láttuk, a bürokratikus koordináció éppen a termelőeszközök feletti rendelkezést feltételezi, a jognak való alávetettség pedig a bürokratikus rend vonatkozásában nem érvényesül. Kornai szerint a klasszikus szocializmus bürokráciáját az ideológia, a hatalom a presztízs és privilégiumok, valamint a kényszer alkalmazásának lehetősége tartják össze.

Kornai szerint *“a bürokrácia befolyása kiterjed az élet minden szférájára. Az állam és a civil társadalom megkülönböztetése elveszti értelmét. A bürokrácia a hagyományos privát szférákat is befolyása alá vonja, a család, a vallás, a gyerekszaporulat, a háztartás, a szomszéddal való viszony, a szakma, a foglalkozás minden pártügynek minősül. A bürokrácia átfonja a társadalom minden szintjét, befogja az állampolgárt is. Regisztrálják, számon tartják, kartotékot vezetnek róla... A bürokrácia nincsen alávetve valamilyen megszilárdult jogrendnek. Létezik alkotmány, de annak megfogalmazása eléggé általános ahhoz, hogy kötetlenül hagyja a törvényhozók kezét. A törvényeket formálisan a parlament hozza, de a gyakorlatban előbb az illetékes párszervezet, azaz végső soron a pártapparátus dönt arról, mi legyen a törvény tartalma. Emellett roppant nagy azoknak az állami előírásoknak a száma, amelyek még csak formálisan sem emelkednek a törvény rangjára, hanem csupán a kormány, vagy a miniszter által hozott rendelkezések, vagy pedig – és ez a gyakoribb – egyszerűen a bürokrácia valamely tagjának egyéni intézkedései. A bürokrácia maga dönt arról, hogy a különféle intézkedéseinek miféle jogi formát kíván adni... A bürokrácia megsérti a papíron lévő rendelkezéseket...Hozhatnak olyan törvényeket, rendeleteket, ítéleteket, amelyek formális jogi szempontból szentesíthetik bármilyen csoport vagy réteg üldözését. Ha a hatalmon lévők akarják, akkor a tömeges represszió jogalapja bármikor megteremthető. A klasszikus szocialista rendszerre az a modell, amelyben a bürokrácia alá van vetve a törvényeknek és a törvényhozásnak, nem érvényes. Egyfelől a törvényhozó testület nincs alá vetve a választók akarátának, hanem az apparátus kreatúrája, másfelől a törvényhozó testület nem áll a bürokrácián kívül, nem ellenőrzi, nem szabályozza azt, hanem része, mégpedig alárendelt része... A klasszikus rendszer paternalista jellegű. .. A hatalom birtokosai meg vannak győződve arról, hogy jobban tudják, mint az általuk*

---

⁴⁵⁵ *“Modern államban a valódi uralom – minthogy elvégre nem a parlamenti beszédekben, nem is az uralkodó kinyilatkoztatásaiban, hanem az igazgatás ügyeinek a mindennapi élet talaján folyó intézésében érvényesül – szükségképpen és elkerülhetetlenül a – katonai és polgári – hivatalnoki testület kezében van.”* WEBER, 1970. 385. old.

kormányzottak, mit kíván azok saját érdeke. A bürokrácia a szülő, a társadalom minden más rétege, csoportja, vagy egyede pedig gyermek, aki gyámságra szorul, s helyette a felnőtt gondviselőnek kell döntenie.”⁴⁵⁶

Úgy véljük a paternalizmus számos jelét felmutattuk a Perrendtartás elemzése során. Gondoljunk a laikus perlés megengedhetőségére, a PP eredeti koncepciójára (perrendtartás a nép számára), illetve azokra a vitákra, amelyeket a szakszerűség követelményének érvényesítése miatt kezdeményeztek, illetve folytattak -- hiába. A bürokrácia Kornai által leírt működése érthetővé teszi az erőfeszítések kudarcát, s megmagyarázza a novelláris jogalkotások folyamatát, a bürokráción kívülről érkezett javaslatok kezelését, sőt a szakszerűséget felmutató (vagy felmutatni akaró) hivatal személyzete elleni intézett permanens politikai támadásokat. Tudjuk a piaci társadalmak bürokráciája sem problémamentes, a weberi módszertani ideáltípus sok esetben idealizál.⁴⁵⁷ Azonban végül Webernek igaza van.. *“csak <<bürokratikus>> vagy <<dilettáns>> igazgatás között választhatunk. A bürokratikus igazgatás nagy fölénye a <<szaktudásban>> rejlik, amely a javak előállításánál alkalmazott modern technika és a gazdasági modernizálás következtében teljesen nélkülözhetetlenné vált, függetlenül attól, hogy a javak termelése kapitalista, vagy szocialista módon van-e megszervezve. Az utóbbi megoldás ugyanis – ha technikailag <<ugyanolyan>> hatékony akar lenni – csakis úgy képzelhető el, hogy rendkívül megnő a bürokrácia jelentősége.... a bürokratikus apparátusnak magának is kényszerítő – anyagi és tisztán dologi, s ugyanakkor eszmei természetű -- érdekei fűződnek a saját további működéséhez.*”⁴⁵⁸

A bürokráciától visszakanyarodunk könyvünkben többször érintett adaptációs problémához. A magyar jogfejlődés egyik alapproblémája a Perrendtartás kodifikációja során, majd a kódex újraalkotásánál közvetlen napi, valamint gyakorlati kérdésként vetődött fel. Felvetődött egyfelől mint a szovjet jog politikailag preferált, ideológiailag hangsúlyozott átvétele. Másfelől az adaptáció a szovjet minta követésénél sokkal

⁴⁵⁶ KORNAI, 1993. 79 – 88. old.

⁴⁵⁷ A bürokrácia társadalmi hatásáról írt fontosabb munkák közül az olvasó figyelmét szeretnénk felhívni Michel Crozier, és Robert K. Merton írásaira. Crozier végül bürokratikus rendről, Merton pedig bürokratikus személyiségről beszélt. Crozier írta a bürokráción belüli bürokrata magatartásáról a következőket: *“Végül az előírások mellett a kollegiális csoport válik a viselkedés szabályozásának egyetlen tényezőjévé. Mivel az egyéni teljesítmények összevetését szolgáló hierarchikus nyomás és a szankció ereje csökkent, hacsak el nem tűnt, az egyének most már csak úgy mérhetik össze teljesítményeiket, ha alkalmazkodnak a személytelen előíráshoz, valamint szakmai és hierarchikus kategóriájuk – az előírásokra ráarakódó, azokat értelmező és kiegészítő – normáihoz. Az egyének tehát teljesen alá vannak rendelve a kollektív determinációnak.”* CROZIER, 1981. 291. old.

⁴⁵⁸ WEBER, 1967. 230. old.

összetettebb kérdésnek mutatkozott, hiszen -- a történeti fejlődésből eredően – lényegében a különböző európai perrendtartási modellek intézményeinek és szabályainak kollíziójáról volt szó.

Ma már nyílt titok, az 50 es években a szovjet jog átvételére részlegesen, a szovjet jogi rendszer felől nézve tökéletlenül került sor. A magyar perrendtartás számos hagyományos intézménye helyett kapott az új, a szocialista PP rendszerében, így a polgári eljárásjog e tradíciókra támaszkodva újulhatott meg a hetvenes, majd a kilencvenes években. Természetesen ekkor már számos, a szovjet jogból importált intézményrendszer, mint a magyar perjog része működött, ami valóban ellentmondásossá tette a helyzetet. A radikális átalakítási kísérletek – területi bíráskodás, a tiszta kasszációs fellebbviteli rendszer, a büntető perrendtartás normáinak átvétele – kudarcot vallottak, mégpedig nagyon hamar. Lehetséges, Kornai Jánosnak igaza volt, amikor azt írta, hogy *“..sajátos fajta << természetes szelekció>> érvényesül: azok az új intézmények, rendszabályok, szokások erkölcsi és jogi normák, amelyek jól összeegyeztethetőek a rendszer természetével, fennmaradnak és megrögződnek, míg azok, amelyek idegenek tőle kiszorulnak.”*⁴⁵⁹, de lehetséges; másról van szó. Valószínű a magyar társadalomban a kommunista hatalomátvétellel kialakított “genetikus programról”, azaz *”bármilyen erős volt is a szovjet befolyás, ennél erősebbnek tűnik az a hatás, amelyet a klasszikus rendszer belső logikája gyakorol. ... Ha (a szovjet hatás és a belső erők együttes eredőjeképpen) megkezdte tevékenységét a korábban említett << genetikus program >>, akkor a rendszer összetartozó vonásai kifermálódnak, létrehozzák egymást”.*⁴⁶⁰ Lefordítva mindezt, – bemutattuk a PP első tervezetének szöveg varációit -- több jogi megoldás, több intézményrend, többféle szabályrendszer egyaránt szolgálhatta a klasszikus szocializmus céljait, politikai és jogpolitikai törekvéseit, nemcsak a mintaadó szovjet jog intézményeinek változtatások nélküli átvétele. Véleményünk szerint a “Kádár rendszer titka” ebben a felismerésben rejlik, később ezért maradtak el a szovjet mintakövetés erőltetésének nyílt kísérletei. Megjegyezzük, a rendszerátmenet korszakára eső 1956 – 57 –es módosítás során már mindez tapasztalható, a szovjet minta követésére való hivatkozás perifériális érvelési szempont maradt – szemben az 1954-es novella megalkotásával. Megállapítható – Kornaival összhangban --, nem pusztán a szovjet jog hatása alakította ki a magyarországi klasszikus szocializmus jogi rendszerét, hanem a

---

⁴⁵⁹ KORNAI, 1993. 394.old.

⁴⁶⁰ Uo. 394. old.

rendszer belső koherenciájából fakadó kauzális hatások. Ennek következményeként a rendszer elemek affinitása (Kornai) dinamikus szervező erőként újabb és újabb – rendszerhű és koherens – intézményeket alakított ki.

”Az elemzés ... azt mutatja, hogy a klasszikus rendszer képes ellátni a társadalmi tevékenységek szabályozásának alapfunkcióit, amelyek a továbbéléshez szükségesek. Megszervezi a termelést és lakosság ellátását a létfenntartáshoz szükséges javakkal és szolgáltatásokkal. A maga módján biztosítja a tevékenységek koordinálásához, az emberek együttéléséhez szükséges fegyelmet. Kialakít egy jog- és erkölcsi rendet, amelyen az emberek el tudnak igazodni. Sőt ezen túlmenően olyan rendszert jelent, amelyet a társadalomnak egy meghatározott része támogat, mert úgy érzi, hogy e támogatás előnyös az ő számára. A rendszer elemei koherensek egymással. Meghatározott körülmények között nemcsak a meglévő színvonal újratermelésére, de bővülésre, növekedésre, minőségi fejlődésre is képes. .. Tele van ellentmondásokkal és belső konfliktusokkal, ezek azonban hosszabb időn át nem fenyegetik a rendszer pusztát létét.”⁴⁶¹

Keskeny úton haladt tehát a polgári eljárásjog és bázisjogszabályának a perrendtartásnak szekere az ötvenes évek Magyarországon. Reméljük az olvasót meggyőztük az időszerűsége mellett arról, mély ellentmondások, sokszínűen árnyalt társadalmi helyzet szülte az önmagában ugyancsak összetett jogszabályt. Félre kell tennünk minden leegyszerűsítést, vagy egyoldalú véleményt, így szembe kell szállni korunk leegyszerűsítő nézeteivel. Banális igazság ez, de a tudomány művelőinek zsinórmérték. Reméljük mi e mércének megfeleltünk.

---

⁴⁶¹ Uo. 398. old.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Abramov, Szergej. Nyikolevics: Polgári eljárás. Főiskolai Tankönyv

Levéltári jelzete: OML. XIX-E-1-c-2011 /12 (222/4) 1954. 145. d.

Andorka Rudolf – Harcsa István: A községi népesség társadalomstatisztikai leírása

Im.: A falu a mai magyar társadalomban. (Szerk.: Vágvölgyi András)

Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó. 179. – 236. old.

Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon.

Budapest, 1982. Gondolat Kiadó.

A magyar polgári perjog főbb kérdései.

Állam és Jogtudományi Intézet tudományos Könyvtára 3. sz.

Jogi és Államigazgatási Könyv és Folyóiratkiadó Vállalat, Budapest, 1953.

Az MDP Központi vezetőségének határozata a párt politikájában elkövetett hibákról és ezek kijavításáról

Im: Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914 – 1999. II. (Szerk.: Romsics Ignác)

Budapest, 2000. Osiris Kiadó. 69 – 84. old.

Bacsó Ferenc: A polgári per szerkezete

Im: A magyar polgári perjog főbb kérdései. Állam és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára 3. sz.

Budapest, 1953. Jogi és Államigazgatási Könyv-, és Folyóiratkiadó.

Bacsó Jenő: Ankét a kasszációs – revíziós fellebbevitelről

Jogtudományi Közlöny, 1955. 6. sz. 374. – 379. old.

Bacsó Jenő: A polgári perrendtartás fellebbezési rendszerének néhány kérdése

Magyar Jog, 1951/57 szeptember, 230. – 234. old.

Bacsó Jenő: Házassági jogunk az új családjogi kódex és az új polgári perrendtartás tükrében.

Jogtudományi Közlöny: 1952. június 249 - 257. old.

Balázs Zoltán: Modern hatalomelméletek

Budapest, 1998. Korona Kiadó.

Balogh Imre: A módosított polgári perrendtartás alkalmazásának néhány kérdése

Magyar Jog, 1955. február 53.- 57. old.

Balogh Imre: Új tények és bizonyítékok a polgári fellebbezési eljárásban

Magyar Jog, 1957. február – március 32. – 36. old.

Balogh Sándor – Föglein Gizella: Magyarország története 1918 – 1975. Szöveggyűjtemény

Budapest, 1986. Tankönyvkiadó.

Barna Péter: A.J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban c. munkájának recenziója

Jogtudományi Közlöny, 1953. augusztus.

Bauer Tamás: Tervgazdaság, beruházás, ciklusok

Budapest, 1981. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Beck Salamon: A jogérvényesítés megsegítésének elve. (Egy szocialista perjogi alapelv.)

Jogtudományi Közlöny, 1952. október 435.- 437. old.

Beck Salamon. A polgári per alanyai

Im: A magyar polgári per jog főbb kérdései. Állam és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára 3. sz.

Budapest, 1953. Jogi és Államigazgatási Könyv-, és Folyóiratkiadó.

Beck Salamon: Lemondás a fellebbezésről

Jogtudományi Közlöny, 1954. január – február 30. –33. old.

Beck Salamon: A szocialista rendelkezési elv és a keresetleszállítás

Magyar Jog, 1958. december 370.- 372. old.

Belényi Gyula: A sztálini iparosítás emberi ára. (1948 – 1956)

Foglalkoztatási átrétegződés és belső vándorlás Magyarországon. Szeged, 1993.

Berend T. Iván: A magyar gazdasági reform útján

Budapest, 1988. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Berend T. Iván: Terelőúton

Közép és Kelet-Európa 1944 – 1990

Budapest, 1999. Vince Kiadó

Bernáth Zoltán: A tárgyalás előkészítése a polgári peres eljárásban

Magyar Jog, 1954. november 54. – 57. old.

Bibó István: A magyar demokrácia válsága

Im: Bibó István: Válogatott tanulmányok. 1945 – 1949.

Szerk.: Vida István

Budapest, 1986. Magvető Könyvkiadó.

Bibó István: Fogalmazvány 1956 Október 27 – 29.

Im: Válogatott tanulmányok. 1935 – 1979. Negyedik kötet

Szerk.: Ifj. Bibó István

Budapest, Magvető Könyvkiadó. 1990.

Bihari Mihály: Politikai rendszer és szocialista demokrácia

Budapest, 1985. ELTE Állam és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék Politikatudományi Füzetek 6. sz.

Braudel, Fernand: Franciaország identitása. A tér és a történelem.
Budapest, 2003. Helikon Kiadó.

Bruszt László: A centralizáció csapdája és a politikai rendszer alternatívái
Medvetánc, 1988 / 1. sz. 171. – 195. old.

Cseh – Szombathy László: Családszociológiai problémák és módszerek
Budapest, 1979. Gondolat Kiadó.

Cseh – Szombathy László: A házastársi konfliktusok szociológiája
Budapest, 1985. Gondolat Kiadó.

Csizmadia Ervin: Diskurzus és Diktatúra
A magyar értelmiség vitái Nyugat Európáról a késő Kádár – rendszerben.
Budapest, 2001. Századvég Kiadó.

Crozier, Michel: A bürokrácia jelensége
Budapest, 1981. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

David, René: A jelenkor nagy jogrendszerei
Összehasonlító Jog
Budapest, 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Donáth Ferenc: Reform és Forradalom
Budapest, 1977. Akadémiai Kiadó.

Durmanov, N.D. – Kleinman, A.F. : A szovjet bünvádi és polgári eljárásjog alapelvei
Budapest, 1949. Hírlap – Szaklap és Könyvkiadó R.T. Jogtudományi Közlöny Könyvtára.

Eckhoff, Torstein: A közvetítő, a bíró és az adminisztrátor a viszályrendezésben
Im: Jog és Szociológia
Válogatott tanulmányok
Szerk.: Sajó András.
Budapest, 1979. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 175 – 187. old.

Fabinyi Tihamér, Dr.: A Polgári Perrendtartás Törvény és Joggyakorlata
Budapest, 1931. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata.

Faragó Dezső: Hatáskör és illetékesség a házassági perekkel összefüggő keresetekkel kapcsolatban
Jogtudományi Közlöny, 1953. május – június 216. – 217. old.

Farkas József – Nagy László – Szilbereky Jenő – Kovács Anna: Az ügyész részvétele a polgári perben
Jogtudományi Közlöny, 1952. április 165.- 175. old.

Farkas József: Az ügyész perbeli helyzete a Pp. szerint
Jogtudományi Közlöny, 1953. július 276 – 285. old.

Farkas József: A perbeli mulasztás

Im: A magyar polgári perjog főbb kérdései. Állam és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára 3. sz.

Budapest, 1953. (b). Jogi és Államigazgatási Könyv-, és Folyóiratkiadó.

Farkas József: A házassági előkészítő eljárás egyes problémái

Jogtudományi Közlöny, 1953. május – június 251. – 252. old.

Farkas József: A bíróság bizonyítási tevékenysége a szovjet kereseti eljárásban és annak tanulságai.

Jogtudományi Közlöny, 1954. november – december. 484. – 491. old.

Farkas József: Nemvítés tények a polgári eljárásban

Jogtudományi Közlöny, 1955. november. 668 – 680. old.

Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György: Diktatúra a szükségletek felett

Budapest, 1991. Cserépfalvi kiadása.

Feri Sándor, Dr. : Az igazságügyi szervezet a Magyar Népköztársaságban

Jogtudományi Közlöny, Budapest, 1951. január. 24.- 27. old.

Fleck Zoltán: Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban

(Totalitarizmus elméletek és a magyarországi szocializmus)

Budapest, 2001. Napvilág Kiadó.

Gadamer, Hans – Georg: Igazság és módszer

Egy filozófiai hermeneutika vázlatja.

Budapest, 1984. Gondolat.

Gáspárdy László: Modern magyar perjogtörténet

Miskolc, 2000. Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztésért.

Gáspárdy László: Ötvenéves a polgári perrendtartás

Im.: Ötvenéves a Polgári Perrendtartás

(A Miskolci Egyetem és a Debreceni Egyetem Polgári Eljárásjogi tanszékei közös konferenciájának kiadványa.)

Szerk: Wopera Zsuzsa

Miskolc, 2003. Novotny Kiadó. 7 – 16. old.

Germuska Pál: Industria bővületében.

Budapest, 2004. 1956.-os Intézet.

Gerschenkron, Alexander: A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból

Budapest, 1984. Gondolat.

Gyarmati György – Botos János – Zinner Tibor – Korom Mihály: Magyar hétköznapiak Rákosi Mátyás két emigrációja között. 1945 – 1956

Budapest, 1988. Minerva.

Gyáni Gábor: Miről szól a történelem?

Posztmodern kihívás a történetírásban

Im: Politika, Gazdaság és Társadalom a XX. századi magyar történelemben

Szerk: Püski Levente, Tímár Lajos, Valuch Tibor

Debrecen, 1999. KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke.

Gyekiczky Tamás: A fegyelem csapdájában

(Munkafegyelmi kampányok társadalmi hatásának elemzése)

Budapest, 1989. MTA. Szociológiai Intézete

Gyekiczky Tamás: Törvény születik

Adalékok az 1952. évi polgári perrendtartás keletkezésének történetéhez

Im.: Ötvenéves a Polgári Perrendtartás

(A Miskolci Egyetem és a Debreceni Egyetem Polgári Eljárásjogi tanszékei közös konferenciájának kiadványa.)

Szerk: Wopera Zsuzsa

Miskolc, 2003. Novotny Kiadó. 17 – 34. old.

Gyekiczky Tamás: Jogászok Joga

Budapest, 2003 / b. Gondolat Kiadó.

Hannach Arendt: A totalitarizmus gyökerei

Budapest, 1992. Európa Könyvkiadó.

Hantó Zsuzsa: Ítélet nélkül.

Im.: Collectio Iuridica, Universitatis Debreceniensis. IV.

Szerk: Görgényi Ilona, Horváth M. Tamás, Szabó Béla, Várnay Ernő.

Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kara. 2004. 101. – 136. old.

Hatalom és Társadalom a XX. századi magyar történelemben

Budapest, 1995. Osiris Kiadó – 1956-os Intézet.

Hegedűs András: A történelem és a hatalom igézetében

Budapest, 1988. Kossuth Könyvkiadó.

Horgosi György: A bíróság tevékenységének törvényessége feletti ügyészi felügyeletről

Magyar Jog, 1955 október 296. – 300. old.

Horváth Barna: Jogszociológia

Budapest, 1995. Osiris Kiadó

Jenkins, Keith: Re-thinking History

London, 1991. Routledge

Jog és Szociológia

Válogatott tanulmányok

Szerk.: Sajó András.

Budapest, 1979. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Jolowicz, J.A.: On Civil Procedure

Cambridge, 2000. University Press.

Kardos Sándor – Jávor István – Kováts Albert – Kenedi János – Petó Iván – Vági Gábor: “Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van”

Budapest, én. Hét Torony Könyvkiadó.

Kengyel Miklós: A polgári bíraskodás hétköznapijai

Budapest, 1990.,

Kengyel Miklós: A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben

Budapest, 2003. Osiris Kiadó.

Kengyel Miklós (szerk): 50 éves a Polgári Perrendtartás. Tanulmánykötet

Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar,

Pécs, 2003. Dialog Campus Kiadó.

Keleti Ferenc: Az új polgári perrendtartás

Jogtudományi Közlöny 1952. 6. sz.

Kitaszítottak. I. kötet

“Hortobágy – a magyar Szibéria” című konferencia előadásai.

Budapest, 2001. Alterra. Svájci – Magyar Kiadó Kft.

Kornai János: A gazdasági vezetés túlzott központosítása

Budapest, 1990 Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (második kiadás)

Kornai János: A hiány

Budapest, 1982. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (második kiadás)

Kornai János: A szocialista rendszer.

Kritikai politikai gazdaságtan

Budapest, 1993. HETI Világgazdaság Kiadói Rt.

Kornai János: Bürokratikus és piaci koordináció

(Akadémiai székfoglaló)

Budapest, Akadémiai Kiadó 1984.

Kovács István, Dr. : A szovjet bíróságokról

Jogtudományi Közlöny, Budapest, 1946. 195- 198. old.

Kulcsár Kálmán: A népi ülnökök a bíróságon (Jogsociológiai tanulmány)

Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó.

Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a magyar társadalom

Budapest, 1986. Magvető Kiadó.

Kurucz Lajos: A polgári perek előkészítése

Magyar Jog, 1955. augusztus 238.- 241. old.

Léderer Pál (szerk): A Jogászság társadalmi helyzete és szakmai életútja

(Kutatási beszámoló)

Budapest, 1977. Szociológiai Füzetek 13. sz. Oktatási Minisztérium.

Luhmann, Niklas: Rechtssoziologie

Opladen, 1987. Westdeutscher Verlag 3. Auflage.

Magyar Történeti Szöveggyűjtemény.

Szerk.: Romsics Ignác.

Budapest, 2000. Osiris Kiadó

Maróti László: Hozzászólás a “Kasszációs-reviziós fellebbviteli rendszer vagy igazság” c. cikkhez

Magyar Jog, 1957. május 89.- 92. old.

Mádai Lajos, Dr. : A bírósági statisztika 1951 – 1955. évi eredményei

Budapest 1991. Statiquum Kiadó és Nyomda Kft.

Merton, Robert, K. Társadalomelmélet és társadalmi struktúra

Budapest, 1980. Gondolat.

Méray Tibor: Nagy Imre élete és halála

Budapest, 1989. Bibliotéka Kiadó.

Mikos Ferenc: Az új családjogi törvény

Állam és Igazgatás, 1952. augusztus, 455 – 464. old.

Im: Nehéz esztendőkrónikája. 1949 – 1953. Dokumentumok

Szerk.: Balogh Sándor

Budapest, 1986. Gondolat.

Mikos Ferenc: A házassági bontóper előkészítő eljárása

Jogtudományi Közlöny, 1954. január – február, 30.- 33. old.

Molnár Judit: Gondolatok a házasság egyező akaratnyilvánításon alapuló felbontásáról.

Im: Ami a múltból elkísér. A családjogi törvény ötven éve.

Szerk.: Gyekiczky Tamás

Budapest, 2005. Gondolat – Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi kar

Móra Mihály: A bizonyítás

Im: A magyar polgári perjog főbb kérdései. Állam és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára 3. sz.

Budapest, 1953. Jogi és Államigazgatási Könyv-, és Folyóiratkiadó.

Móra Mihály: Beismert tények bírói ellenőrzése

Jogtudományi Közlöny, 1953. április, 169 – 172.

Móra Mihály: A polgári perbeli jogok és kötelezettségek elméleti alapjához

Jogtudományi Közlöny, 1954 november – december, 479 – 484. old.

Nagy Lóránt: Hozzászólás a polgári per tárgyalása előkészítésének kérdéséhez
Magyar Jog, 1955. március 85.- 89. old.

Neményi Béla: A büntetőítélet megváltoztatása “az iratok alapján”
Magyar Jog, 1957. február – március 19.- 20. old.

Német János: A polgári perjogunk fejlődése a felszabadulás óta
Magyar Jog, 1985. 284 – 301. old.

Német János – Vida István – Kiss Daisy: A bírósági végrehajtás magyarázata
Budapest, 2004. KJK – KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.

Névai László: Bírői szervezet és bírászkodás a Szovjetúnióban
Budapest, 1949. Pázmány Péter Tudományegyetem Összehasonlító jogi intézete
Külföldi Jogszabályok sorozata
Egyetemi Nyomda.

Névai László: Szovjet polgári jog és eljárás
Budapest, 1952. Közoktatási Jegyzetellátó Vállalat. Kézirat. II. félév.

Névai László: A magyar polgári perjog alapelvei
Im: A magyar polgári perjog főbb kérdései. Állam és Jogtudományi Intézet Tudományos
Könyvtára 3. sz.
Budapest, 1953. Jogi és Államigazgatási Könyv-, és Folyóiratkiadó.

Névai László: A Pp. reformjának kérdéséhez
Jogtudományi Közlöny, 1954. május 190. – 192. old.

Névai László: A törvénykezési jog problémája
Jogtudományi Közlöny, 1954. szeptember, 372. –377. old.

Névai László: A Magyar Népköztársaság Bírósági szervezeti törvénye
Jogtudományi Közlöny, 1954. január – február 4. – 11. old.

Névai László: Az ügyészi általános felügyelet elvi alapjai
Jogtudományi Közlöny, 1955. 12. sz. 713. – 739. old.

Névai László: Magyar Törvénykezési szervezeti jog
Budapest, 1961. Tankönyvkiadó.

Novák István: A rendelkezési elv új polgári perrendtartásunkban
Jogtudományi Közlöny, 1953. április, 159.- 162. old.

Novák István: Az előzetes végrehajthatóság
Magyar Jog, 1955. augusztus 245.- 248. old.

Okolicsányi István: A házassági bontópert megelőző előkészítő eljárás egyes problémáiról.
Jogtudományi Közlöny, 1954. március. 116.- 117. old.

Pető Iván – Szakács Sándor : A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945. – 1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka.
Budapest, 1985. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Piaget, Jean: Az erkölcs és a jog kapcsolata

Im: Szociológiai tanulmányok,
Budapest, 2005. Osiris Kiadó. 176. – 206. old.

Podgorecki, Adam: Vizsgálat a népi ülnök bírásról.

Im: Jog és Szociológia
Válogatott tanulmányok
Szerk.: Sajó András.
Budapest, 1979. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 219 – 229. old.

Pokol Béla: A bírói hatalom

Budapest, 2003, Századvég Kiadó.

Polányi Károly: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemléletmód

Budapest, 1976. Gondolat

Pokol Béla: Politikai reform és modernizáció

Budapest, 1989. Magvető Kiadó.

Püskösti Árpád: Rákosi bukása, száműzetése és halála

Budapest, 2001. Európa Könyvkiadó.

Rácz György – Vámos Miklós: Büntető perorvoslati rendszerünk reformjához.

Magyar Jog, 1957. október 248. – 252. old.

Rainer M. János: Nagy Imre

Budapest, 2002. Vince Kiadó Kft.

Rechtskultur als Sprachkultur

Zur forensichten Funktion der Sprachanalyse

Hrg. : Günter Grewendorf

Frankfurt am Main, 1992. Suhrkamp Verlag.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században

Budapest, 2000. Osiris Kiadó.

Salamon Géza: Kasszációs – revíziós fellebbviteli rendszer vagy igazság?

Magyar Jog, 1955. szeptember 263.- 267. old.

Sári János: A hatalommegosztás

Budapest, 1995. Osiris Kiadó.

Schleiffer Pál: Az új polgári perrendtartás általános rendelkezései

Jogtudományi Közlöny, 1952. (a) szeptember 366.- 377. old.

Schleiffer Pál: Az új Pp.-ben szabályozott különleges eljárások
Jogtudományi Közlöny, 1952. (c.), december, 536. – 540- old.

Schleiffer Pál: Elsőfokú eljárás az új Pp.-ben
Jogtudományi Közlöny, 1952. (b) október 438.- 448. old.

Schleiffer Pál: Egyéves az új polgári perrendtartás
Jogtudományi Közlöny, 1954. március 90 .- 93. old.

Simor Antal: A bontópert megelőző eljárás
Jogtudományi Közlöny, 1953. július 296.- 298. old.

Sipos András – Závada Pál: Statárium
Dokumentumszociográfia a “gyűjtogató kulákok” pereiről.
Budapest, 1989. MTA Szociológiai Kutató Intézete és a Művelődéskutató Intézet VITA kiadójának közös kiadványa.

Skorka György: Ankét a “törvénykezési jogról”
Jogtudományi Közlöny, 1954. szeptember, 409 – 412. old.

Solt Pál (szerk): Iratok az Igazságszolgáltatás történetéhez. (1.- 5)
Budapest, 1992 – 1996. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Szamuely László: Az első szocialista gazdasági mechanizmusok
Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Szentgyörgyi Rezső: Kasszációs – revíziós fellebbezési rendszer a polgári eljárásban
Magyar Jog, 1957. augusztus 199.- 201. old.

Szemenyei László: A büntető és a polgári ítéletek egymáshoz való viszonya
Jogtudományi Közlöny, 1954. június 246 – 255. old.

Szemenyei László: A perelőfeltételek kérdése az új Polgári Perrendtartásban
Jogtudományi Közlöny, 1955. május 289 - 300. old.

Szemenyei László: A tárgyalás előkészítése a polgári perben
Magyar Jog, 1955 június 179.- 183. old.

Szigligeti Viktor: A bíróságok gyakorlata a házassági bontóperekben
Jogtudományi Közlöny 1952. szeptember 377 - 383. old.

Szigligeti Viktor: A házassági bontópert megelőző előkészítő eljárás
Jogtudományi Közlöny, 1954. július – augusztus 299.- 303. old.

Szilbereky Jenő: Az ügyész polgári perbeli fellépéséről.
Magyar Jog, 1954 / 1. sz. 24 - 26. old.

Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon. Felszámoltuk-e a szovjet rendszert?

Politikai tanulmányok. Szerk.: Balla Bálint és Kende Péter.

Bern, 1990. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem

Tóbiás Áron: In memoriam Nagy Imre

Budapest, 1989. Szabad tér Kiadó.

Valuch Tibor: Rekviem a parasztságért

Debrecen, 1988. Határ Füzetek III.

Valuh Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében

Budapest, 2002. Osiris Kiadó.

Vajda Mihály: Orosz szocializmus Közép – Európában

Budapest, 1989. Századvég Kiadó.

Varga László: Az elhagyott tömeg. 1950 - 1956

Tanulmányok 1950 – 1956 - ról

Budapest, 1994. Cserépfalvi, Budapest Főváros Levéltára

Vámos György: “Mit ér a szó most?” – Rádióműsorok Sztálin haláláról.

Beszélő, 2003. Március.

Vida Ferenc: Az ítélkezés eszmei színvonalának emelése és a perek osztálytartamának vizsgálata

Jogtudományi Közlöny, 1956. 7. sz. 409 – 420. old.

Visinszkij, A. J. : A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban

Budapest, 1952. Akadémiai Kiadó.

Visinszkij, A. J. : A szovjet állam és jogtudomány kérdései

Budapest, 1950. Jogi és államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó.

Weber, Max: Gazdaság és Társadalom

Szemelvények

Budapest, 1967. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Weber, Max: Állam, Politika, Tudomány

Budapest, 1970. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Weber, Max: Gazdaság és Társadalom

A megértő szociológia alapvonalai 1.

Budapest, 1987. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Weber, Max: Gazdaság és Társadalom

A megértő szociológia alapvonalai 2/2.

Budapest, 1995. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Weber, Max: Gazdaság és Társadalom

A megértő szociológia alapvonalai 2/3.

Budapest, 1996. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Wopera Zsuzsa (szerk): 50 éves a Polgári Perrendtartás

(A Miskolci Egyetem és a Debreceni Egyetem Polgári Eljárásjogi tanszékei közös konferenciájának kiadványa.)

Miskolc, 2003. Novotny Kiadó.

Zsámár György: Hogyan oldható fel kasszációs – revíziós fellebbezési rendszer merevsége?

Magyar Jog, 1957. április 61. – 63. old.

Závada Pál: Teljes Erővel

Agrárpolitika 1949 – 1953.

Medvetánc, 1984 / 2 –3. 137. – 158. old.

Závada Pál: Kulákprés

Család és falutörténeti szociográfia. Tótkomlós, 1945 – 1956.

Budapest, 1991. Szépirodalmi – Széphalom.